

Сурхон БЎРИЕВ

ҚАЛБ
СИРИ

“Tafakkur” нашриёти
Тошкент — 2009

Тақризчи

У. Норматов,
Ўзбекистон Республикаси
фан арбоби, профессор.

Бўриев, Сурхон.

Қалб сиря? Роман ва ҳикоялар/ С.
Бўриев. — Т.: Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
нашриёти, 2009. — 312 б.

ББК 84(5Ў)6

ISBN-978-9943-372-01-6

© “Tafakkur”
нашриёти, 2009 йил.

Муаллифдан

Ҳаёт мураккаб бўлганлиги учун ҳам унда яшаш жуда мароқли. Ушбу китобни 2005 йил оилавий машмашалардан ниҳоятда толиқиб, руҳан сиқилиб кетган дамларимда шунчаки қоғоз қоралаш учун ёзгандим. Бироқ «қўлёмалар ёнмайди...» деганларидек, эски китобларим орасида тўрт йилдан буён чанг босиб ётган ушбу қоғозлар бутун яна қўлларимда турибди. Борди-ю, янги ташвишлар бошланиб, қадрдон кулбамдан кўчишга мажбур бўлмаганимда, бу қўлёмалар тўрт йил эмас, ҳали узоқ вақт ўша жойда қолиб кетишга маҳкум бўлар, ўшанда опам Феруза тасодифан буларни топиб олиб, ўқишга тутинмас, ҳоли жонимга қўймай Самарқанд ҳамда Тошкентдаги устозларимнинг чиғиригидан ўтказиб олишга маслаҳат ҳам бермасди. Ўз навбатида, устозларим қимматли вақтларини сарфлаб, қўлёмаларни кўриб чиқмаган ҳамда уни чоп этишга ундаб, мени шошириб қўймаган бўлармиди...

Ҳурматли китобхон! Сиз бу жараённинг давомчисисиз. Бугун мен минг бир ҳижолат билан, қалбда кечаётган олам-олам ҳаяжон остида камтарона ижодим маҳсули — илк китобимни сизга тақдим этяпман. Қолгани — сизнинг ҳукмингизда...

ЙИҒЛАЁТГАН КИМ?

*Гуллар сўлиб бўлди,
Тўқилмоқда гуллар уруғи
Кўз ёши каби.*

(Басё¹)

I

Қоронғи чўкиб қолган. Ҳаво совуқ. Шамол гувиллайди. Шир яланғоч, узун-узун тамаки пояларининг бир-бирига шитирлаб урилиши ва аҳён-аҳёнда аллақерларда итларнинг нолишин ҳургани қулоққа чалинади. Бошяланг, сочлари тўзиб кетган, кўзлари қизариб шишган, оёқлари тирналиб, ўнг пой ковуши тушиб қолган бир аёл чўнқайиб ўтирганча намиқиб қолган зах тупроқниғижимлаб, кимсасиз ва бепаён тамикизорлар орасида мунгли товуш ила тинмай гапириниб, қиқир-қиқир кулади: «Ҳиҳ! Мендан буни сир тутганинг билан, бир кун келиб барибир шундай бўлишини билардим-а...»

* * *

Куз. Ариқлардаги тиниқ сув шабаданнинг қисқагина ҳимоси билан бир маромда чайқалади. Осмонда сузиб юрган момиқ булутларнинг сувдаги акси гўё шамолда ҳилпираётган пахта гулли матога ўхшайди. Чор атроф дов-дарахтларнинг ташландиқ япроқлари билан қопланган. Боз устига, қишнинг нафаси келаётганидан бўлса керак, кунлар анчайин совиб қолган. Борлиқ сукунатга чўмган. Бир сўз билан айтганда, бутун коинот узоқ-узоқлардан сассизгина эшитилаётган ёр-ёр садолари остида мудраётганга ўхшайди...

Кун пешиндан ўтиб қолган. Қўш табақа дарвозали ҳовлида одам кўп. Маъсума опа гарчанд бугун яккаю ягона қизи Диёрани

¹ Басё — VII асрда яшаб ижод этган япон шоири

турмушга узатаётган бўлса-да, унинг юзида на қувонч, на ҳаяжон аломатлари кўринади. Қайтанга, бугун унинг ичига чироқ ёқса, ёришмаётгандек гўё. Кўзларида мўлт-мўлт ёш. У дам-бадам ўзига-ўзи: «Йигирма икки йил бағримда асраган қизгинам, наҳотки, бугун кучоғимни бир умрга тарк этаётган бўлса? Бир умрга-я!..» – дея бот-бот такрорлайди. Сўнг яна алланималарни ўйлаб, узоқ вақт йўл тиклаб қоларди-ю, беихтиёр чуқур ва ғамгин «уф» дейди. Унинг тизгинсиз хаёлларини бир зумгина жануб томон учиб бораётган эртаги турналар «ғий-ғий» қилиб ўзлари билан олиб кетишга уринади. Бу маҳзун қиёфасини ўчоқ бошида куймаланиб, анча вақтдан буён кузатиб турган жулдур кийимли, эси кирди-чиқди эркак (одатда, у фақат мана шунақа маъракаларнинг ўчоғига ўтин қалаб қорин тўйғизарди. Шунинг учун ҳам қишлоқ аҳли уни «Мавлан куйман», «Мавлан самоварчи»дер эди) унинг ёнига секин лапанглаб келади-да, гап қотади: «Янга, шундай яхши кунда осмонга кўпам қараб қолманг. Чунки улар ҳар куз жанубга қайтишаётганида, ёз давомида ўзларига учраган бебахт кишилар тақдирларини бир-бирларинга ҳикоя қилиб кетти-шарқанлар. Уларга кўп тикилганлага эса ўша шум тақдирлар юқиб қолармиш. Мана ҳозир ҳам улар «ғий-ғий-ғий, қиз-қиз-ғиз» дея сувга ғарқ бўлган бахтиқаро қиз қўшиғини айтишяпди. Бечора қиз!..» Маъсума унга бир оз тикилиб қараб тургач, «э, бор-э» дейётгандай ҳафсаласизгина уни нари кеткизди. Эркак ўзича бош чайқаб, нимадир деб гудурлади-да, қайтадан ўчоқ бошидаги самовар ёнига кетди.

Маъсума опа унинг гапига парво ҳам қилмай, кўздан йўқолиб бораётган турналар ортидан яна бир бор қараб кўйди ва айвон устунига суянганича кетма-кет уфлади ва «Нима бўлса бўлди, қолганини пешонасидан кўради. Энди ҳеч нарсани ортга қайтариб бўлмайди», – дея пичирлади. Кейин хўрсинди-да, қуруқшаб қолган лабларини оҳиста қимирлатиб, «Эй, қайси бирини ўйлаб сиқилай, – дея хаёл сура бошлади у. – Тушнинг ҳаммаси ҳам тўғри бўлавермайди-ку. Мен нима қила олардим, пешонаси ўшанга қўшилган экан. Тақдирдан қочиб бўлармиди? Уф-ф! Мени нима жин урди ўзи? Шунча совчиларни қайтариб, ахири шунга тўхтаганим нимаси? Лоақал, Диёрадан бир оғиз кўнгли чопиш-чопмаслигини ҳам сўрамабман-а. Эҳ-ҳ, ишқилиб ўзидан тиниб кетсин-да. Заҳро бувининг оиласи ҳам кўпам ёмон эмасдир-ов? Унинг бевалигини айтмаганда, дурустгина оиланинг бошлиғи дейишади-ку. Эсиз, Диёрагинамни қайнотасиз уйга келин бўла-

ётгани чакки бўлаяпти-да. Ҳа, ростакамига чакки. Айнан ўша нарса менинг кўнглимни хижил қиляпти. Хижил, хижил... Тўғри-да, ўғли минг яхши бўлгани билан, аёлнинг йўригидан кетдими — тамом. Барибир, хотин киши ҳукмрон бўлган оилада яшаш мушкул. Вой-вой-ей, нега шуни эртароқ ўйламадим-а? Нима учун саҳарда унақа туш кўрдим экан? Ишқилиб, охири бахайр бўлсин-да...»

Маъсума опа бугун тонгда ғалати туш кўрганди. Унинг тушида Диёра шам ёқилган қоп-қоронғи хонанинг тўрида хамир қориб, пишириқлар пиширишга ҳозирлик кўраётганмиш. Унинг сочлари эса чунонам узунлигидан бир учи эшикда-ю, яна бир учи қоронғиликка туташ эмиш. Маъсума опа аввалига қизининг ишларига бир оз ажабланиб қараб турибди-да, сўнг унинг қоронғиликка сингиб кетган узун ўрим сочини ерга тегиб турган жойидан ушлаб йиғиштириш ниятида охирини қидириб бораверибди. Ҳа деганда сочнинг ниҳояси кўринмасмиш. У яна сочни тутамлаб кетаверса, унинг учи ертўлага кириб кетганмиш. Ертўла қоп-қоронғи эмиш. У лаҳатдай оғзини очиб, ҳувиллаб турган ертўланинг ярим очиқ эшигидан кўз узмай, “Қизимнинг сочи бунча узун бўлиб кетибди” дея хаёлидан ўтказибди. Ўша ерга киришга оёғи тортмаётганлигидан юраги дупиллаб ура бошлабди. Сўнг ўзича сочнинг қолган қисмини йиғиштириб олмоқчи бўлиб, бор кучи билан торта бошлабди, бироқ сочнинг давоми ичкарида нимагадир бойланиб қолгандай чиқмасмиш. Бу уни баттарроқ ҳаяжонга солибди. Ўзига-ўзи: “Шу сочни қолганини ҳам олиб чиқмасам бўлмайди, — дея дийдираб қарор берибди-да, кўрқувини босиш учун — шу ертўла — меники, ичида нима борлигини ҳам биламан. У ерда эски кийимлар, чирган яшиклар ва яна бўлса ғичирлаб қолган бешик бор-да...” деб ўйлаб такрор-такрор шивирлабди. Сўнг сочни маҳкам тортганча, эшиги қия очиқ турган қоп-қоронғи хонадан кўзини узмай зинапоядан пастга қараб тушиб бора бошлабди. Шу пайт ичкарида оппоқ кийинган кимдир у ёқдан бу ёққа югуриб ўтгандай бўлибди. Шунда Маъсуманинг эти жимирлаб, боши ғув этибди-ю, орқасига тисариламан деб, оёғи қоқилиб жойига ўтириб қолибди. Бир қараса, узун соч ичкарига қараб тортилиб бораётганмиш. Гарчи кўрқув юрагини кемираётган бўлса-да, Маъсуманинг қўллари ҳам ҳаракатга тушибди ва жон ҳолатда сочни ўзига қараб торта бошлабди. Шу алфозда ичкаридаги номаълум куч билан унинг ўртасида арра билан ўтин кесишга ўхшаш тортишув бошанибди. Маъсума опа терга тушиб бораётганидан

жаҳли чиқиб уни қаттиқ-қаттиқ ўзига тортса, ичкаридаги куч ҳам ундан қолишмай гуё бор кучини ишга солармиш. Тортишув чўзилиб, ахири соч чирт ўзилиб кетибди. Сочнинг узилган жойидан қорамтир сув чиқиб кетибди. Маъсума узилган сочга тикилиб туриб гоҳ ўпкаси тўлиб йиғлагиси келса, гоҳ ўз ҳақини узиб олганини ўйлаб, севинармиш. Кейин ҳар нима бўлганда ҳам, қизининг сочи калта бўлиб қолганини ўйлаб ниҳоятда ачиниб турса, ертўла эшиги секин ғийқиллаб боягидан каттароқ очила бошлабди. Маъсума ўтирган жойида кети билан силжиб яна орқага тисарилибди. Унинг юраги қинидан отилиб чиққудек бўлибди. Кўзларини катта-катта очиб, ўша ерга тикилиб қараб турса, бир оздан сўнг оппоқ кийимда, тим қора кўзли, оғзи тўла тиш бўлган бир чақалоқ соч еб, чайналганча у ердан чиқиб кела бошлабди. Буни кутмаган Маъсуманинг ранги қув учиб, тили калимага келмай, кўрққанидан додлаб юборибди-ю, ётган жойидан жиққа терга ботганча чўчиб уйғонибди.

Маъсума опа тушга кирган сочни киши умрига алоқадорлигини, тушда ҳамир қорган одамнинг бахтиқаро бўлиши мумкинлигини одамлардан жуда кўп маротаба эшитган. У ҳозир ҳам ана шуларни бир сира ўз хаёлидан ўтказди. «Уф-ф, қандай даҳшатли туш-а...» деб шивирлади ва беихтиёр юзига кўнган ёш томчисини кафтининг орқаси билан сиририб қўйди.

– Ҳа, ўргилай Маъсумахон! Нега паришонсиз? Ий, кўзингизда ёш, йиғлаясизми дейман? – деди Маъсума опанинг ҳолатини анчадан буён кузатиб турган кўшнисини Санобархон. Унга яқин келаркан, у яна гапида давом этди:

– Йиғламанг, ўргилай, дунёда фақат биргина сиз қиз узатма-япсиз-ку.

– Йўғ-а, шунчаки ўзим, – Маъсума опа кўшнисининг гапидан сергак тортиб рўмолини тўғрилаган бўлди.

– Йиғламанг, уят бўлади-я. Қудалардан бирортаси кўриб қолса, нима деб ўйлайди? Ундан кўра фариштадек қиз ўстириб, турмушга тайёрлаб берганингизга гердайиб севинмайсизми? – деди Санобар унинг кўнглини кўтаришга уриниб.

– Нимасини айтмай, опа. Ҳар қалай, одам ўрганиб қоларканда. Худди юрагимнинг бир парчасини узиб, олиб кетишаётганга ўхшайди-я. Йиғламай бўларканми? Менинг ягона қизгинам, уни...

– Маъсума опанинг ўпкаси тўлиб яна йиғлаб юборди. У ичидан куйилиб келаётган кўз ёшларини рўмолининг бир учи билан шоша-пиша артишга уринаркан, – ягонаам менинг! Уни олиб

кетишаётганда йиғлагани кўз ўнгимдан кетмаяпти. Сиз ҳам уни кўрдингизми? Бунга кўникиш қийин. Менинг қизалогим... — у яна эзилиб йиғлай бошлади.

— Ҳай, бўлди-бўлди, Маъсумахон. Шунга шунчами? Кўйинг-е. Мана, биз бир эмас учта қизни узатиб қўйиб, индамай юрибмиз-ку. Ҳали ҳаммасига кўникиб кетасиз. Ҳа-ҳа, бугун қизингиз ўзга бир хонадонга келин бўлиб тушаётган бўлса, икки-уч кундан сўнг меҳмонга чақирасиз. Кўпам сиқилманг. Ундан кўра, борган жойида тош бўлсин, денг, ўргилай. — Санобархон Маъсумани бир талай илиқ сўзлари билан юпата бошлади.

— Шундайликка шундай-куя, ҳар қалай, у менинг ёлғиз қи-з-и...

— Вой, нега унақа дейсиз? — Санобархон кулиб юборди. — Ахир, ўғилларингиз-чи? Улар фарзанд эмасми? Шундоқ бир-бирдан келишган уч ўглингиз бўла туриб, яна ёлғизгина дейсиз-а. Қолаверса, қизингиздек келинингиз бўлса...

— Эй-й, ўғилларнинг ўрни бошқа, Санобар опа. Булар ҳамиша менинг ёнимда, аммо Диёрам... — у яна кўз ёшларини тўхтата олмади.

Маъсума опа кўринишидан бир оз тўла, оқ сарғишдан келган, юзлари айни дамда йиғидан озгина қизарган, манглайига тушган кўримсизгина ажинлар хокисорликдан дарак бериб турар, кафтлараридаги силлиқ қавариқлар эса унинг ўзбек аёлига хос хийлагина меҳнаткашлигини ифода этарди. Маъсума опа дала меҳнатини эркакларга хос чидам, сабот билан қилиб келган бўлса ҳам, барибир, унинг кўнгли нозик ва юмшоқ эди.

Аслида, Маъсумахоннинг бугун бу қадар эзилиб йиғлаётганлигининг бошқачароқ сабаблари ҳам бўлиб, биринчидан, яккаюгона қизини ўзга бир хонадонга узатаётганлиги бўлса, иккинчидан, одамларнинг шивир-шивирлари унинг кўнглига баттар ғулгула солганди. Айниқса, овсинларининг орқаворатдан: «Во-ой, Маъсумахон қизини ўз тенгига бермади-да... Шунақа зоти паст кишиларга ҳам қиз берадимми одам... Ах, бунақада эрларимиз наслини бутунлай ерга қориб ташлаймиз-ку... Кейин нима бўлади? Кейин бу зоти пастдан ўрناق олиб, илинган итнинг миясида Султоновлар сулоласининг қизларига совчи жўнатишимиз ҳам мумкин деган фикр туғиладиган бўлиб қолмайдими... Нурим акамик қаёққа қаради экан-а? Ахир, ўзи гангиб қолган бўлса, ака-укаларини бир огиз маслаҳатга чақирмайдими?..» қабилидаги узуқ-юлуқ гап-сўзлари унинг қалбига наштар бўлиб санчилаётган эди. Дастлаб у шуларга ўхшашроқ асаб ўйнатар гапни тўй кунидан бир ҳафта аввал ўз синглиси Зиёладан эшитди.

– Маъсу! — деди Зиёда мўнкайибгина қозон қорасини қирт-қирт қилиб юваётган опасига аллақандай ачиниш оҳангда, — Диёрани ўша хонадонга узатаётганингдан хурсандмисан?

– Вой, бу нима деганинг? — Маъсума опа қозонни қиртиллатишдан бир муддат тўхтаб, тандирхонанинг томига чиқиш учун қўйилган нарвонга хотиржам суяниб утириб олган синглисига ўгирилди, сўнгра жилмайганча шундай деди. — Тўй бўлади-ю, севинмайсанми? Мен ҳам одамларга ўхшаб қиз чиқараяпман, ахир!

Зиёда опасининг кайфиятини бузгиси келмаганиданми ёки бошқа сабабданми, негадир ичидаги ғалаённи босишга уриниб ўрнидан турди-да, ўз ишини давом эттирганча, ўчоққа ўтин қалаб қўйди.

– Зиёд, нега ўзингдан-ўзинг буни сўраб қолдинг? — Маъсума опа ҳамон қора қозончани қирт-қирт қиларкан синглисига тез-тез синчиковлик билан кўз қирини ташлаб олди.

– Йўқ, шунчаки ўзим...

Зиёда опасидан кўзини олиб қочди.

– Агар бирор гапинг бўлса, тортинмай айтавер.

– Биласанми? Мен ҳам сенинг фикрингга ҳамон қўшиламан, — Зиёда имкон қадар опасининг дилини ранжитиб қўймасликка тиришиб, ҳар битта сўзини ўйлаб, силлиқлаб гапира бошлади. — Мен ҳам хурсандман. Аммо, биласанми...

– Нима гап? Чўзмасдан гапиргин? — Маъсума опа синглиси-га диққат билан тикилди.

– Йўқ. Сен менга бундай қарама, бўлмаса гапиролмайман! — Зиёда кўзларини олиб қочди.

– Яхши, яхши, — Маъсума ишида давом этди.

– Буни сенга айтмасам ҳам бўларди-куя, лекин билиб қўйганинг яхши-да. Биласан, овсинимнинг қизи ҳам Диёра тушаётган хонадоннинг келини...

– Биламан, биламан. Анави Қоракўзни айтаяпсанми?

– Ҳа-ҳа, ўшани.

– Хўш, нима қилибди унга? — Маъсума опа “тезроқ айтақол” деётгандек синглисига яна бир қараб қўйди.

– Унинг шу кунларда бир озгина оиласи нотинчроқ-да...

– Нега?!

– Чулки унинг айтишича, қайнонаси жуда ёмон аёл экан.

– Бувини айтаяпсанми? — Маъсума опа суҳбатга янада ойдинлик киритмоқчи бўлиб Зиёдага диққат билан тикилди.

– Ҳа. Ҳўкизга вақтида емини бермаганлиги учун «сен текинхўр,

ишэкмас», деди ва ўғлига айтиб Қоракўзни роса калтаклатибди. Бечорани қовурғалари синиб кетган эмиш, — деди Зиёда, сўнг «кўрдингми у, ҳақиқатан ҳам, ёвуз аёл» демоқчи бўлгандек айбдорона ерга қаради, кейин пешонасини тириштирганча «гуруллаб» ёнаётган ўчоқ оловига тикилди.

— Ўзинг уни аввал жуда яхши аёл деб мақтаб келган эдинг-ку? Нега энди бунақа бўлиб қолармиш? — Маъсума гуё ҳеч нарсага тушунмаётганга ўхшарди.

— Тўғри-куя, ҳар ҳолда, у шу кунлар-да...

— Фақат шу кунлардами ёки...

Диёрага Заҳро бувининг хонадонидан совчи келганида уни биринчилардан бўлиб мақтаган синглизининг ҳозирда у ҳақда ўнғайсиз ҳолда айтаётган гапларидан Маъсума опа бир оз ранжигандек бўлди. Бироқ у ўз руҳиятида «одамнинг кайфияти ҳар хил бўлади. Қолаверса, Қоракўзнинг фикри нега энди буви ҳақидаги фикримни ўзгартириб юбориши керак? Келин бўлгандан кейин ўз вақтида ишини билиб қилсин эди, ўшанда калтак эмасди» деган ички тасалли билан Заҳро бувини зўр бериб оқлашга ҳаракат қилди. Сўнгра ҳамон айбдоргина бўлиб, нигоҳларини ўчоқдан узмаган Зиёдани ҳам ноқулай вазиятдан чиқаришга ҳаракат қилиб шундай деди:

— Эй-й, дунёда яхши қайнонанинг ўзи бормидики, гапингта ансамни қотирсам. Тўй олдидан қизиқ гапларни гапирасан-а, Зиёд. Қолаверса, Диёра қайнонаси билан эмас, Икромжон билан яшайди. Ўша «ёмон» қайнона Қоракўзингни ўзига сийлов бўлсин.

— Тўғри, Диёра қайнонаси билан яшамайди, аммо бўлғуси қудангнинг қанақа хотин эканлигини билиб қўй дейман-да.

— Ҳамма гап, бўлғуси куёвимда...

— Ҳа-ҳа, албатта. Куёвингга гап йўқ-куя... Биласанми, — шу онда Зиёданинг эсига яна бир гап тушиб қолди, — мен баъзан ўша Қоракўзга ҳам тушунмай қоламан-да. Билмадим, буни нима мақсадда менга айтди.

— Буниси қанақа гап бўлди экан?

— Ҳозир айтадиган гапларимдан ҳам хафа бўлма. Ҳар ҳолда, синглингман. Буни ичимга сиғдира олмасдим.

— Қани, айт-чи. Нима деди ўша Қоракўзинг?

— У Диёра билан куёвингни одамлар бир-бирига номуносиб деб айтишаётганлигини, қолаверса, бувининг уйида тартиб йўқлигидан қизинг ўша ерда ҳали роса оворая сарсон бўлиши мумкинлигини...

– Эй-й, бас қил! Нима, менда қасдинг борми? – Маъсума опа синглисининг бу гапларига тоқат қилолмаганлигидан унинг гапини бўлди. – Ҳа қолсин ўша Қоракўзинг. Бўлажак овсинига ҳалитдан куйиб ётгандир-да.

– Мен ҳам шуни айтаман-да, – Зиёда опасининг фикрини маъқуллади.

Маъсума опа синглисидан ростдан хафа бўлди. Унга ҳатто гапиргиси ҳам келмай қолди. Кейин яна унга раҳми келди: «Бу бечора ҳам азбаройи менга яхши бўлсин деб, шу гапларни айтаётгандир. Ахир, шу гапларни менга ўз синглим айтмаса, ким ҳам айтарди. Нега Қоракўзининг гапи учун Зиёдадан хафа бўлишим керак? Ундан кўра, унинг гапларини яхшилаб эшитиб, қизим тушадиган хонадонни тўлиқроқ билиб олганим яхши эмасми?» деган фикрга келди. Ўртага тушган узоқ сукунатдан сўнг:

– Яна нималар дейди у? – дея қошини чимирди-да, синглисига қаради.

Айни дамда Маъсума опа ўзини хотиржам тутаётгандек кўрсатаётган бўлса ҳам, ич-ичидан бу гапларда маълум даражада ҳақиқат яширинганлигини ҳис қилиб турар, шу боисдан «қирт-қирт» қилишни ҳам тўхтатиб, чуқур-чуқур нафас олганча синглисини диққат билан эшитарди. Зиёда эса аччиқ бўлса-да, ҳақиқат деб билган гапларини ошкор қилаётганлигидан, ўзи ҳам ғийбатчи хотинларга ўхшаб қолаётганлигидан азбаройи ҳижолат чекар ва дам-бадам гап орасида «мени тўғри тушун», «айтмасам бўлмасди», «огоҳ бўлганинг яхши дедим-да» каби гапларни тез-тез такрорларди. У, асосан, Заҳро бувининг рўзғоридаги парохандалик ва ўзбошимчалик ҳақида сўзларди.

Ўша суҳбатдан сўнг Маъсума опанинг хаёли учди. Унинг юмшоқ кўнглига ғашлик оралади-ю, дилида саросималик бошланди. Шу боисдан то тўй кунига қадар эри Нурим ака билан бир неча бор жанжаллашиб ҳам олди.

– Ана энди қизгинам бахтиқаро бўлади. Боши-кети йўқ рўзғорда кун кечирининг ўзи бўлармиди? – деди у кунларнинг биридаги жанжалида эрига. – Сиз ҳам ота бўлиб бирор-бир тузук фикр бермадингиз...

– Бекорчи ваҳималарингни қилаверма. Одамлар ҳозир оёғи билан эмас, оғзи билан юрадиган бўлиб кетишган. – Гапираверди-да. Ана, қуданг ўғли билан қизингни тўйдан кейин шаҳарда яшатишга ваъда бериб кетди-ку. Қолгани билан нима ишинг бор? – Нурим хотинига қисқагина жавоб қилди ва худди ўзини

хотиржам тутаётгандек қулоғини гугурт чўпи билан ковлай бошлади. Йўқ, аслида, Нурим ҳам хотиржам эмасди. Бироқ у, одатда, танг аҳволда қолган кезларда ҳозиргидек майда-чуйда машгулотлар билан ўзини чалғитишга, асабларини тинчлантиришга уринарди.

– Худо билади-да ваъдасида туришини... – Маъсума яна минғир-минғир қила бошлади.

– Ўчир! Уларнинг уйида яшаб кўрмаган бўлсанг, бировнинг ичини қаяқдан биласан?! – Нурим хотинига ўшқирганча танбеҳ берди. Кўпинча бирор чигал масала устида эр-хотин тортишиб қолгудек бўлса ёки Маъсума ўша масала устида тинмай эзилаверса, Нурим унга ўшқириб берар ва дамани ичига тушириб кўярди. Аммо ҳозир бундай бўлмади: Маъсума тичимади:

– Биламан-да... биламан-да... – у юзларини тескари ўгириб олди.

– Ўв! Менга қара, – Нуримнинг азбаройи асаблари ўйнаб кетганидан шу топда хотинини дўпосламоқчи бўлди, бироқ яна ўзини босди, – қайнонаси ёмон бўлса ҳам, қизингни ўзи яхши бўлсин, хўпми? Яна ҳар хил нарсаларни айтиб Диёрани ҳам оиладан кўнглини совитиб юрмагин, тушундингми? – деди у юмшоқлик билан. Нурим бирор маротаба бўлсин хотинининг гапларига бугунгидек жиддий қарамаганиди. Одатда, ҳар гал ўша гап қўзғалганда, «Нима, энди сенинг гапинга юриб, ҳали тузилмаган оилани бузайми?» деб хотинини жим қилиб кўярди. Бироқ пайти келиб, Диёра ўз уйини тарк этаётган ўша тўй куни Нурим ҳам ёрилди: у бироз ширакайф бўлиб олиб, куёв томондан келган қудаларга хийлагина танбеҳ берди: «Менинг қизимни хафа қилманглар. Агар Диёранинг кўзида бир томчи ёш кўргудек бўлсам, ёмон қиламан», – деди у сўзи сўнгида оталарга хос виқор билан. Кейин гул кўтариб турган куёвига яқин борди-да: «Айниқса, бу гапларим сенга тегишли», – дея қўшимча қилиб қўйди.

II

Ўтиш даври! Японлар ёмон кўрган одамани «аждод-авлодинг билан ўтиш даврида яша», – дея қарғашаркан. Ҳақиқатан ҳам қарғишга лойиқ сўзлар. Бу даврда топганлар камига ҳам шукур қилади, топмаганлар эса бир бурда нон билан ярим коса ёвгон учун эртаю кеч кимнингдир хизматида бўлиб, қорин тўйғизади, тиним билмай тўрт томонга елади-югуради. Хуллас, умри-

нинг шу қисмини ўта мазмунсиз ҳолда, ниманидир кутиш ёки нимадандир нолиш билан ўтказиб юборади.

Ўшандай йилларнинг сўнги кузида тўй бўлиб ўтди. Оддийгина тўй. Йиғи-сиғи, ўйин-кулгу, кўнгилихираликларнинг барчаси ортда қолди. Диёра эса бегона хонадоннинг янги келини бўлди. У гарчи Икромжон билан севишиб турмуш қурмаган бўлса ҳам, онасининг ўғитларига амал қилиб, оилага ниҳоятда муқаддас деб қараганидан, келинлигининг дастлабки куниданоқ ўз эрига садоқат билан хизмат қилишга тутинганди. Бу хонадонда Икромдан бўлак тўққиз нафар оила аъзоси бўлиб, уларнинг ҳар бирининг ҳурматини жойига қўйиш, хизматини астойидил бажариш, кимлигидан қатъий назар, унинг нозик кўнглига қараб иш кўриш лозимлигини Диёрага онаси жуда кўп мартаба уқтирганди. Аслида, бундай вазифани бажариш қийин. Айниқса, бу қишлоқнинг кўпчилики хонадонларида келинга келин деб эмас, гўёки бир чўри деб қарашарди. Тўғри-да, шу чоққача юрак ютиб ўзгага айтолмаган «заҳар» сўзларингни унга айтасан, у ютади; бажаролмаган ишингни буюрасан, у бажаради, ҳатто иложи бўлса, олдинда турган тайёр овқатингни ҳам едириб қўйишини истаб қоласан баъзан. Ўшандай ҳолатларда келин яна қандай ном билан аталмоғи мумкин?

Диёра келинликнинг илк кунларида ўзи учун мутлақо бегона оилада, нотаниш одамлар даврасида ўтираркан, уларни дастурхон атрофида йиғилганини кўриб, «Ўҳ-ҳў, нақд колхознинг ўзи экан, шунча одам-а» дея ҳайратга тушар, боз устига, уларнинг ҳар бирига тик турган ҳолда пиёлага чой қуйиб узатиш унинг жонини ҳиққилдоғига келтирарди. У «оила» деганда ўзининг уч ака-укасидан бўлак муҳитни тасаввур қилмаганлигидан, қолаверса, рўзғор ишларини иккинчи ўринга қўйиб, шу чоққача умрини илм олишга сарфлаганидан ҳозирда унга келинликнинг турлитуман мақомлари ортиқча дахмазадек, сунъий ва сохтагарчиликдек бўлиб туюларди. «Наҳотки, шуларсиз одам ўз ҳурматини изҳор эта олмаса. Наҳот, ҳурмат дегани шундай ортиқча ҳаракатлар билан белгиланса» деб ўйларди у ичида. Тонг ёришмасдан уй юмушларига киришиш, янги қариндошларининг барчасига нонушта тайёрлаш, сигир соғиш, кир ювиш, супур-сидир, қозон-товон каби майда-чуйда ишлар уни ниҳоятда ҳолдан тойдирарди. Шундай кезларда Диёра баъзан «мен бу хонадонга келин эмас, хизматкор бўлиб келибман-да. Менинг ҳам акам уйланган. Мен ҳам янга кўрганман, биз бундай эмасдик-ку. Наҳотки, ҳамма иш

менга қараб қолган бўлса. Мен ишчи-ю, қолганлар хўжайин...» дея ич-ичидан ўқинарди. Аслида, унинг фикрида жон бор эди. Чунки Захро бувининг рўзғорида тартиб шунақа эди-да. Хонадонга бир келин келдими, қолганларга дам. Ҳатто бу уйга ундан сал олдинроқ келин бўлиб келган овсинлар ҳам қўлини мутлақо совуқ сувга уришни хоҳламас, бор юмушни, ўзлари ҳар куни қиладиган ишларини ҳам янги келиннинг зиммасига юклашга ҳаракат қилишарди.

– Вой-буй, нега бунча озиб кетдинг, она қизим? – деди тўй кунидан бир ҳафта ўтгач, Диёрани меҳмонга чақирган Маъсума опа уни кучоқлаб, юз-кўзларидан тинимай ўпаркан.

– Чунки у ерда менинг тўйиб овқатланишим уят саналармиш... – деди Диёра бўйнини хиёл чўзганча, хўрлиги келиб.

– Нима? Ким шунақа деди сенга?..

– Тунов кун кечки овқат маҳалида сизга хаёлим кетиб, оиламиздагиларга қўшилиб овқатланаверибман. Ўшандан кейин куёвингиз холи қолганимизда мени уришиб бердилар. Тушунишимча, тамадди қилишга уйдагиларнинг барчасидан кейин ўтириб, ҳаммадан аввал туришим керак экан. – Диёранинг ўпкаси тўлди.

Диёранинг бу гапига Маъсума опанинг кулгиси келди. У қизининг янги оиласига кўникиши қийин кечаётганлигини сезиб, бир оз ачинди ҳам. Сўнг:

– Хафа бўлма, ўрганиб кетасан. Улар билан бўлмаса ҳам, ошхонадами, ёлғиз қолганингдами, овқатланиб олавер. Бу ҳар бир келиннинг одати ҳисобланади, она қизим. Асосийси, ҳеч кимнинг кўнглини ўзингдан совутиб қўймагин, – қизига юмшоқлик билан насиҳат қилди у.

– Нималар деяпсиз? Мен энди ўғри мушукка ўхшаб кун кечирайми? Ҳечам-да. Буни бирортаси кўриб қолса, нима бўлади? – Диёра истар-истамас онасининг насиҳатига эътироз билдирди. Кейин яна ниманидир эсига туширгандек хиёл чеҳраси ёришиб, шундай деди. – Яхшиямки, тез орада барчаси ортда қолади...

– Ортда қолади?! Нима деганинг бу?

– Ҳа, шунақа. Яна бир ҳафтадан сўнг биз куёвингиз билан шаҳарга кетамиз.

– Ким айтди сенга буни?

– Буни куёвингизнинг ўзлари айтдилар. Тўғри-да, у кишининг иши ўша ёқда бўлса, қолаверса, менинг ҳам аспирантурага кириш имтиҳонларим яқинлашиб келяпти, уларга тайёргар-

лик кўришим керак, ахир, — Диёра шу сўзларни айтаркан, мамнуният билан енгилгина тин олди.

Маъсума опа ҳам қизининг бу гап-сўзларидан ич-ичидан осойиш топгандек бўлди, шекилли,

— Унақада яхши бўларкан-да, — деб шивирлаб қўйди.

Диёра ғоят гўзал ва дилбар қиз эди. Унинг нозик жуссаси, елкасига тушиб турадиган силлиқ қўнғир сочлари ва ҳатто майин териси остидаги инжа томирчаларигача сезилиб турадиган тиниқ юзлари шу қадар жозибали эдики, унга нигоҳи тушган киши яна бир бора тикилиши шубҳасиз! Ҳилолдек қошлар остида узун-узун қайрилма киприklar билан ўралган мунгли шарқона кўзларнинг ҳамиша кулимсираб туриши ва, айниқса, моҳир рассом қалами билан чизилгандек жимитдеккина дудоқларда онда-сонда учқунлайдиган табассум уни янада назокатли кўрсатарди. Енгилгина қадам ташлаш, мулойим хатти-ҳаракат ва ҳар бир сўзини мулоҳаза билан ишлатилиши, қолаверса, суҳбатдошлари қаршисида фақатгина улар ҳақида суҳбатлашишни ўзига одат қилиб олинганлиги унинг ички латофатини ҳам нечоғлик бетакрорлигини, маданиятнинг юксак намунаси унда мужассам эканлигини англайтиб турарди. Аслида, у қишлоқда туғилган. Бироқ шаҳарда эсини таниганиданми, ҳар тугул, иккала муҳит унинг руҳиятида бирдек уйғунлашиб кетганди. Бир сўз билан айтганда, унда бошқа қизларда учрамайдиган жозибани кўриш мумкин эди.

Маъсума опа қизини нечоғлик тўғрисўзлигини, пайти келганда, чўрткесарлигини, ҳатто энг муҳтарам кишисининг ҳам камчиликларини юзига шартта айтиб, масалани тезгина ҳал қилиб қўя қолишини яхши билади. У ёшлигидан ўз оиласида ака-укалари билан бир хил тарбия кўрганлигидан ҳамма нарсани ўз ўрнида табиий бўлишини хоҳлайди. У баъзан айрим дугоналарининг йигитлар олдида ўзини кулгуга қўйиб, чираниб бажарадиган ортиқча навозишларига, инжиқлик ва ноз-карашмаларига сунъий, бачканалик деб қарагувчи эди. Аммо унинг айни дамдаги ҳолати анчайин мулойимлашиб қолганлиги Маъсума опани таажжубга солаётганди. Қизининг сўзларини эшитаркан, «ишқилиб мана шу юмшоқлик узоқ давом этсин-да» деб қўярди ичиди.

Кунлар совиб қолди. Икромнинг отаси қачонлардир ҳовлининг ўртасига экиб кетган хурмо дарахти ҳам япроқларини бутунлай тўкиб бўлди. Мақсим ота тўй-ҳашамда кўп ичишига қарамай, болам-чақам деб, эрта-ю кеч елиб-югурадиганлардан эди. Бечорани ҳаёт ташвишлари эзиб ташлади, шекилли, ўзи

эккан мана шу хурмо дарахти мевага ҳам кирмасдан рўзғорнинг оғирини ҳам енгилени ҳам Захро бувининг елкасига ташлаб оламдан ўтиб кетди. Буви бир этак етимни вояга етказиб олгунига қадар роса қийналди ўзиям. У бу ситамли дунёда фақат болаларига суянди. Болалар эса унинг пинжидан чиқмай улгайди. Баъзан оила ташвишлари тул хотинни қийнаб қўйган кезларда ёки ечими мушкул оғир масалаларга рўпара келганида, у ҳаммадан кўпроқ катта ўғли Муҳриддинга суянди. Ёшлигига қарамай, у билан бамаслаҳат иш қилди. О-о! Улар қанчалар қийинчиликларни кўрмади дейсиз. Одамларнинг ҳовлидаги ишларидан тортиб қишлоқ мактабининг ҳовлисига саҳарлари сув сепиб супурган кезлари ҳам бўлди. Мақсим ота оламдан ўтганидан сўнг, оила аъзолари Хуснидинни ота ўрнида кўришди. Шу сабаб унинг фикрларига ҳам укалари қатъий равишда амал қилишди. Диёра ҳам бувининг инжиқликлари етмагандек, катта рўзғорнинг ана шу тартиб-қоидаларига мослашган ҳолда қайнота ўрнида қайин акасининг ҳар қандай сохта сиёсатига итоат қила бошлади.

Ёш келин-куёв тўйдан сўнг йигирма кун ўтмасданоқ, шаҳардан битта уйни ижарага олишди. Захро буви бўлса аввалига бу ўзбошимчаликка тиш-тирноғи билан қаршилик қилди. «Мен, — деди у, ўғли билан келини ўз қарорини баён қилишган дастлабки кунда, — йигирма кунлик келинчакни шаҳар кўчаларида ялло қилдириб қўймайман. Аввал Диёраҳон ёлчитиб бир-икки йил менинг хизматимни қилиб қўйсин-чи, кейин ўйлашиб кўрамиз. Тавба, ҳеч кимдан сўрамасдан ижарага хона олишни ким қўйибди сенларга. Ҳали бу ўзбошимчаликларингни Муҳриддин эшитса, нима деркин?...» кутилмаганда онасининг кескин қаршилигига учраган Икромжон кўчиб ўтмаса бўлмаслигини унга тушунтиришга уринди. Тинмай жавраб, виқорқараш онасига гуё инкорга учрамайдиган бир дунё асосли фикрлар айтди: у ўз ишини шаҳар билан боғлиқлигини, ҳар куни қатнаб ишлаш унга ниҳоятда оғирлигини, қолаверса, Диёранинг ҳам имтиҳонлари яқинлашаётганлигинию шусиз у ўқишини давом эттира олмаслигини асослашга уринди. Лекин ўғлининг сўнгги фикрларидан буви ҳаддан ташқари тутақиб кетди.

— Ҳих! Ўқиб, менга шаҳар олиб берармидинг, — деди буви тўнғиллаб, келинига ўқирайиб қараркан. — Мен сени умрбод ўқитиш учун эмас, ишлаб пул топишинг учун келин қилганман. Отангнинг уйида шунча ўқиганинг ҳам етар. Энди пул топиш керак. Тушунапсанми, пул! Қозон қуруққа қайнамайди, келингинам...

– Энажон, ишлайман. Хизматингизни ҳам қиламан. Фақат... – Диёранинг гапи бўғзида қолди.

– Жим тур, маҳмадоналик қилмай! – Захро буви келини гапиргани учун қизишиб кетиб, унга бақариб берди.

Шундан сўнг ўртага ўнғайсиз жимлик чўкди.

Захро буви шу қишлоқда умрини ўтказиб келяпти. У тул қолганидан сўнг етти нафар қиз-ўғилни вояга етказиб, болаларига ҳам ота, ҳам она бўлди. Шу боисдан ҳам қайсар кампир бўлиб қариган, оилада унинг айтгани – айтган, дегани деган эди. Лекин бу гал унинг хоҳишича бўлмади. Икром онасига узоқ вақт ётиги билан вазиятни тушунтиргач, келини атрофида парвона бўлиб анча «хушомад қилгач», буви юмшагандай бўлиб қолди. Буни розилик аломати деса ҳам бўларди. Бироқ икки ёш шаҳарга борганидан сўнг ишлаб топган жамики пулларини тўкмай-сочмай бувига олиб келиб бериш мажбуриятини олишди. Йўқ, аслида, Захро буви бундай бошбошдоқликка осонгина йўл қўйиб берадиган аёллардан эмасди. Қолаверса, у болаларининг биргина пул олиб келиш шартини олгани учун шаҳарда яшашига розилик бергани ҳам йўқ. Бундай розиликнинг бошқа сабаби ҳам бор бўлиб, бу – буви шу кунларда Қоракўздан олдинги, яъни катта келини Шодагул билан ҳам арзимаган нарса устида аразлашиб қолишганида эди. «Агар, борди-ю, мен Диёрага Икромжон билан шаҳарда яшашига рухсат берсам, Шодагул овсининг фароғатини ўйлаб сиқилади, адои тамом бўлади. Мен билан ўзини бир ўринга қўйиш қанақа бўлишини ана ўшанда кўрамиз...» дея ўйлади буви ва шундан сўнг Икромнинг таклифига розилик берди.

Захро бувининг нозик кўнгли шундан иборат эдики, у ёмон кўриб қолган кишисини, ҳаттоки у ўз боласи бўлса ҳам, ер билан битта қилиб янчиб ташлашга ҳаракат қиларди. Меҳмондорчиликларда олдига қўйилган ҳар қанақа таомни зўр иштаҳа билан еявергани сингари, рақибига ҳам ўнг келган ёмонлик билан зарба беришга уринарди. Унинг ожиз томони эса энг ёмон кўрган душмани ҳам уни мўмайгина пул ва хуштаъм таом билан осонгина эгиб қўя олишида эди. Бувига озгина ёлғон мулозамат бўлса, бас, зум ўтмай, барча гиналарни унутиб юборарди-қўярди. Унинг руҳиятидаги бундай ожизлик беваликнинг зарбидан, қолаверса, ўтиш даврининг қийинчиликларидан ҳосил бўлган туйнук бўлиб, бу туйнук ҳали тамоман битмаганди гўё. Захро буви ўзининг бундай телба-тескари хислати билан қишлоқ аҳли ор. сида «ошқозон буви», «халтаси бўш турмас» деган номлар билан ҳам танилиб қолганди.

Буви ўзининг катта келини Шодагулдан аламини олиш режаларини тузаркан: «Тавба! Муҳридинга ҳам ҳайронман, нега ўша сувилонни жавобини бериб юбора қолмайди? Ахир, у мени оёқ ости қилди-ку. Наҳотки, ҳали кўчиб чиққанига тўрт ой ҳам бўлмаган ўз ўғлимнинг уйдан бир пиёла чой ҳам ичолмасдан чиқсам-а! Оҳ! Ит эмган, сувилон! Олдимга дастурхон ёзишни ҳам билмади-ей. Сенинг уйингга ҳар куни бориб ётган жойим бўлмаса, ҳурматим қаерда қолди менинг? Гўёки мен билан «дугона-дугона» ўйнаётганга ўхшаётгандай, «Янги келинингиз корингизга яраяптими? Кайфиятингизга қараганда, ҳеч нарсани дўндирмаётганга ўхшайди. Тавба қилдим, ҳозирги келинлар мулозамат нималигини ҳам билишмайди. Мана бизлар эдик-да асл келинлар. Миқ этмай, остонангизни саккиз йил ялапмиз-а...» деб қўлини капча қилиб гапиришини-чи, худди ўзи бир нарсани қойил қилиб қўйгандек. Сурбет! Менинг уйимдан кўчиб кетиб тили чиқиб қолибди-да. Ҳе, ўл-е, чўкиртак супургига ўхшамай. Яна менинг олдимда исти-бисти қилмай, Икромжоннинг хотинини гийбат қилишини кўр. Нима, Диёра арпангни хом ўрдими? Чаён. Ҳали шошмай тур, шу ишларинг учун бошлаб таъзирингни бермасамми, юрган эканман...» дерди ўзича ғазабдан ич-ичдан титраб.

Заҳро бувининг куйиб-пишганида ҳам асос бор эди. Негаки, Шодагул бундан тўрт ой аввал хонадонга яна битта келин келиши муносабати билан бувининг уйдан кўчиб чиққан бўлиб, эндиликда қайнонасининг хизматини қилмасдан, ўзига хон, ўзига бек бўлиб олганди. Бу ҳам етмагандек, эрининг укаларига ота ўрнида бўлганлигидан фойдаланиб, Шодагул ҳам овсинлари қаршисида ўзини қайнонадек тута бошлаганди. У Қорақўзга ҳам, ундан кичкина Дилнозагаю янги келин Диёрага ҳам қайнонасининг кўзи билан қарар; уларга, ўз майлига кўра турли хил топшириқлар берар ва уларни бажартиришга уринарди. Сўзини икки қилганларга индамас, қаттиқ гапирмас, аммо пайт пойлаб «чақиб» олишга ҳаракат қиларди.

Кунларнинг бирда у кичкина овсини Диёрага шундай деб қолди:

— Ҳой, айланай Диёрахон. Сиз ўзи янги келинмисиз? Ким айтади сизни яқиндагина турмуш қурган деб...

— Нима гап? Тинчликми? Нега унақа деяпсиз? — Диёра Шодагулнинг муддасига тушунолмай, киприklarини тез-тез пирпиратиб ҳайрон бўлди.

— Ҳа, бундай, «келинг, янга», «менга қандай хизматингиз бор» дегингиз ҳам келмайди-я.

– Шунақа денг, – Диёра бир оз ҳижолат бўлиганидан пешонасини силади ва нима деб гапиришини билмай. – Нима гап ўзи? – деб сўради.

– Шу десангиз, бугун қўшни маҳаллада бир дугонамнинг туғилган куни бўлаётганди. Шу сабабли анави янги кўйлақларингиздан бирини берсангиз. Мен ҳам ёшлигимни эсга тушириб, ялт-юлт қилиб ўша ерга бориб келсам дегандим. Ахир, янгаларга кўйлақ совға қилиш одати ҳали бизда йўқ бўлиб кетмагандир?.. – деди у аллақандай юмшоқ товушда ялтоқланиб.

Диёра унинг илонизи, ўйноқи қошларига, қоқлигидан ранги сур бўлиб қолган юзларига, қовжираб мудом гезариб турадиган, бироқ айна дамда сохта табассум учун тиришаётган лабларига бир оз ҳайрон бўлиб тикилиб турди. Сўнг дилидаги гапни юмшоққина қилиб айтиб қўяқолди.

– Янгажон, мен ҳатто келинлик либосимни ҳам танлаб-танлаб, ҳеч кимнинг бадани тегмаганини кийганман. Сизни билмадим-у, тўғриси айтсам, мен бировлар кийган кўйлақни кийгим келмайди. Кўриб турибсиз, уларнинг ҳаммаси янги, аксариятини ҳали ўзим ҳам кийганим йўқ. Очиғи, ҳали уларнинг бирортасини кимгадир беришга тайёр эмасман.

Ёшгина овсинининг бундай жавоби Шодагулни нафақат гангитиб қўйди, балки ўша кўндан эътиборан унинг қалбида Диёрага нисбатан бир олам нафрат ва адоват ўтини ёқди. Уят ўлимдан қаттиқ бўлганидан, у шу гапдан сўнг қайнонасининг уйига ҳам онда-сонда келадиган бўлиб қолди. Захро буви унинг уйига борган куни ҳам айнан ўша мулзамлик кунларининг бирига тўғри келган эди. Шодагул кичик овсинидан ўч олиш пайида ўша куннинг ўзидаёқ бу воқеани эрига ошириб-тошириб айтиб берди.

– Вой, ўлмасам, одам шунақа ҳам хасис чиноқ бўладими? Икромжонга хотин эмас қопқир ит олиб берибсизлар-ку, а? Вой-вой-вой! Биргина унда кўйлақ бор экан-у, қолганлар ялонғоч юрган экан, билмабмиз.

– Нима бўлди? – сўради Муҳриддин хотинидан.

– Диёрахон, кўйлақларингизни бир кўрсатинг, деганимни биламан, кутуриб кетса бўладими. Ҳатто ушлаб кўрсам ҳам, кир бўлиб қолармиш. У биздан жирканармиш... – деди Шодагул арзу дод қилиб эрига.

Хотинининг гапларини эшитиб тураркан Муҳриддиннинг кўзлари газибдан қисилиб кетди. Унинг кўнглида ҳам бундай гаплардан кейин укасининг хотинига нисбатан нафрат ўти учқунлагандай бўлди.

– Нега жирканармиш? Ўзи авлиё бўлиб кетибдими? – деди у бир оз сукутдан сўнг қалбида юзага келаётган ғалаёнини босолмасдан.

Шодагул эрини осонгина йўриғига туширганидан мамнун ҳолда истеҳзоли кулиб, «билмасам» дегандай елкасини қисиб қўйди.

Диёра эса ушбу илк зиддият ҳақида на Икромга айтди, на бошқа бировга. Ҳатто бу арзимаган воқеани ўзи ҳам тезда унутиб юборди. Аслида, табиатан Диёра кўпам бунақа турмуш икир-кикирларини, ғийбатлару фисқу-фужурлар каби асаб ўйнатар иллатларни чўзиб, уларга ёпишиб оладиганлардан эмасди. Тўғри, дастлабки кунларда, бу хонадондагиларнинг инжиқликлари, майда-чуйда воқеаларни ҳам узоқ вақт муҳокама қилиб юришлари, айниқса, хонадон эркакларининг ҳам хотинларнинг ғийбат гапларига ўчилиги унда ғалати таассуротларни уйғотганди. Буни ҳазм қилолмаганлигидан, анчагача сиқилганди ҳам. Аммо кунларнинг бирида яна унинг чўрткесарлиги иш берди-ю, ғашига тегадиган ҳолатларнинг барчасидан ёппасига қутулди-қўйди. Бу воқеа улар шаҳарга кўчиб кетмасидан икки кун бурун содир бўлди.

Диёра янги рўзғорчаси учун керак бўладиган анжомларни унутиб қолдирмаслик ниятида муддатдан аввалроқ йиғиштириб саранжомлаётган эди. Шу топда қеъқандир аввалига Заҳро буви, сўнг бир оз ўтар-ўтмас Шодагул пайдо бўлди.

– Диёраҳон, нима қиляпсан, қизим? – деди Заҳро буви, либосларини эҳтиёткорлик билан тахлаб, жамадонга авайлабгина жойлаштираётган келинига.

– Аҳ!? – Диёра ҳеч қутилмаганда деразанинг тагидан эшитилган қайнонасининг товушидан чўчиб тушди, сўнг, – Ҳа-я, шаҳарда ўзим учун зарур бўладиган кўйлақларимни тахлаётгандим, – зўр иштиёқ билан иш қилаётганлиги туфайли қайнонасига ва унинг ёнида сумёндек бўлиб турган овсинига беларвогина жавоб берди у.

– Ўҳ-ҳў, эна, тилини бурролигини қаранг. Ҳатто сизни келганингизни кўриб ўрнидан ҳам турмади-я, – деди Шодагул қилдан қийиқ ахтараркан, қайнонасининг қулоғи остига секин шивирлаб. Заҳро буви тушунмагандек бўлиб Шодагулга қараган эди, у Диёрани имлаб кўрсатди.

Буви, гарчи Шодагулнинг синчиковлиги туфайлигина кенжа келинининг ҳозирги адабсизлигини лайқаган бўлса-да, бу гапни айнан тўнгич келинидан эшитаётганлиги учун ҳам Диёрага

ҳеч нарса демади. Қайтанга, Шодагулнинг ғарази Диёрага нисбатан у ўйлаганидан ҳам кучлироқ эканлигини сезиб қўйди. Шу сабаб атай тўнғич келинининг гашини келтириш учун Диёра томонга қараб мулойимгина жилмайди-да:

– Ҳа, ишқилиб, юкинг оғир бўлиб кетмасин-да, қизим. Кўтариб юришга толиқиб қоласан, – деди майин овозда. Сўнгра Шодагулга ҳам сезилар-сезилмас кўз қирини ташлаб қўйди. Шу онда уларнинг даврасига янгидан арчилган кетмон сопини кўтариб олган Муҳриддин келиб қўшилди.

– Деразанинг ёнида ичкарига мўралаб нима қилиб турибсизлар? – деди, аёлларга яқин келаркан у.

– Энажоним икки кундан сўнг азим шаҳарга жўнаб кетадиган кенжатай келинининг қимматбаҳо либосларини йиғиштираётганлигини мароқ билан томоша қилиб турувди. У кишига мен ҳам ҳамроҳ бўлиб олдим, – дея Шодагул эрига қайнонасида аввалроқ гап бошлади. Хотинининг илмоқли гапларидан мавзۇ Диёра устида бораётганлигини Муҳриддин дарҳол пайқади.

– Ҳм-м. Икки кундан сўнг бўладиган сафарга ҳозирдан тайёргарлик кўриш шартмикин? Ярим соатлик ишга-я? Яхшиямки, Самарқанд бир қадам, агар чет эл-пет эл бўлганидами, икки ой аввалдан тайёргарлик бошланаркан-да... – Муҳриддин ҳам хотинининг гапига ҳамоҳанг тарзда луқма ташлади. Сўнг у ҳам хотини ва онасининг елкаси оша ичкарига мўралади. Унга Шодагулнинг ҳув тунов кунги гапи анчагина таъсир қилганидан бўлса керак, ўзича «ҳиҳ, тавба», дея писанда ҳам қилиб қўйди.

– Ҳа, энди Диёрахон ҳам вақт борида керакли нарсаларни танлаб-танлаб йиғиб қўймоқчи бўлган-да. Хотин киши бунақа нарсаларга ярим соатда улгурмайди, ахир, – деди Захро буви Шодагулнинг пичинг гапларини чиппакка чиқариш учун.

– Нега улгурмас экан? Мана биз ҳам аё...л...

Шодагул қайнонасининг гапларига эндигина эътироз билдиришга чоғланган ҳам эдики, Захро буви яна унинг гапини бўлиб:

– Чунки сени билмадим-у, ҳар бир аёлнинг буюмлари орасида ўзига қадрдон нарсалари бўлади. Уларни бирини иккинчисидан устун кўролмаганлар ҳаммасини керакли буюм деб ҳисоблайди ва ажратиб олишига вақти кетиб қолади. Тушундингми?

– Бунга жуда қисқа вақт ичида ҳам улгурса бўлади, – Шодагул қайнонасига яна эътироз билдирди.

– Қисқа вақт ичида ҳаммасига улгуриш – бу буюмларнинг камлигидан, қолаверса, шошма-шошарлик ва аёлнинг ўта

дидсизлигидан далолат, келин, — буви тўнгич келинининг гапларига кескин жавоб қайтарди.

Мухриддин вазиятни кузатиб тураркан, энаси Шодагулни эмас, Диёранинг ёнини олаётганлигини кўриб, ўзи ҳам сезмаган ҳолда асабийлашиб кетди.

— Э-э! Бу кенжатоё келинингизнинг буюмлари шунчалик кўп экан-да, а? Мободо саралаб олган ялтир-юлтурларини кийиб олиб, шаҳарда кимгадир ўзини кўрсатмайдиларми, ишқилиб? — Мухриддин жиддий туриб, баланд-баланд товушда ўзича гапира бошлади.

— Эй, бас-э! — деди дарҳол Заҳро буви ўглини таниёлмай.

Шодагул эса «энди қалайсан?» деётгандай кўзлари қувончдан ял-ял ёниб бир қошини чимирганча гоҳ Диёра ўтирган хонага, гоҳ қайнонасига қараб-қараб кўярди. Деразанинг шундоққина ёнида бўлаётган бу мунозарага Диёра ҳайрон қолди. Гуё айни дамда у бу ерда йўқдек, ўзи ҳақидаги гапларни эшитмаётгандек эди. Улар ҳам худди Диёранинг шу ерда эканлигини унутиб қўйишгандек, у ҳақида эмин-эркин сўзлашаётган эди-да. Бундай ҳолатдан Диёра ўзини таҳқирланган сезди. Бу хонадонда ҳали ўзининг зигирча ҳам ўрни йўқлигидан ўкиниб кетди. Айниқса, қайнакасининг энг сўнгги гаплари унинг юрак-бағрини тешиб ўтди. Ҳа, бундай вазиятда унинг гапларига чидаб туриш мушкул эди. Мухриддиннинг Диёра ҳақидаги гаплари, ҳақиқатан ҳам, унинг шаънига айтилаётган ҳақорат эди. Дарвоқе, Диёра ҳам буни худди шу тариқа тушунди ва шартта ўрнидан турди-да:

— Ака! — деди деразанинг ёнига яқинлашаркан у. — Нималар деяпсиз ўзи? Оғзингизга қараб гапиринг. Ҳурматингизни билинг...

— Сен кўшилма, орсиз! — Мухриддиннинг чунонам жаҳли чиқиб кетганидан Диёрага ҳам ўшқириб берди.

— Ака, чегарадан чиқиб кетдингиз. Озроқ эркакка ўхшаб олинг, оғзингизга кўпам эрк берманг! — жаҳли чиқиб кетганидан Диёранинг ҳам юзлари лов этиб қизарди.

— Нима? Бу билан нима демоқчисан?! — Мухриддин укасининг хотинидан боплаб танбеҳ эшитаётганлиги учун, боз устига, Шодагулнинг ёнида изза бўлиб қолгиси келмай, — ҳалитдан тилинг чиқиб қолдим сени? — деди ҳар галгидек кўзлари ғазабдан қисилиб.

— Эркакмисиз? Эркакдай бўлинг дейман-да. Кўйлақларим билан нима ишингиз бор? Энди ичкиймларимни ҳам сиз билан маслаҳатлашиб кийишим қолувди ўзи, — Диёранинг кўзларига

жиққа ёш келди. Яна айтмоқчи бўлган гапларидан зўрға ўзини тийди. Сўнг орқага ўгрилиб, кафтлари билан юзларини беркитди-да, — Тавба қилдим, аёлларнинг гапларига аралашиб кетадиган эркакни биринчи бор кўришим... — деди секингина ўзига-ўзи.

— Бўлди-бўлди. Бас қилинглар... — Захро буви орага қўшилиб, юз бериши муқаррар бўлган катта жанжалнинг олдини олди. Шу топда Шодагул ялт этиб эрига тикилди, Муҳриддин эса ўта ўнғайсиз ҳолатда кетмон сопини икки қўллаб маҳкам сиққанича Диёра томонга қараб, лом-мим диёлмай пишқириб турарди. Одатда, мана шундай ўнғайсиз вазиятларда унинг япалоқ юзлари дириллаб, бир зумда кўкиш кулранг тусга кирар, оқининг кўплигидан қорачиғи аниқ бир нуқтага қаратилганлиги сезилмайдиган кўзлари эса қисилар, сийрак қошлари пешонасини ҳатлаб, сочларига қўшилиб кетгудек бўлиб керилар, қирғичнинг дастасидек бесўнақай жағлари эса тўқув дастгоҳидек тинимсиз қимирлай бошларди. Захро бувидан ташқари кимки унга гап қайтаргудек бўлса ёки унинг фикрини нотўғри эканлигини айтгудек бўлса, хонадон аъзоларининг барчасига шу тахлитда гапиришга ўрганиб қолган эди. Бироқ ҳозир эҳтиётсизлик қилиб, ўз одатига кўра, янги келинга айтган гапларидан бир оз ҳижолат бўлар, устига-устак ўз жойида ўринли танбеҳ эшитганлигидан ўзини қўярга жой тополмасди. Қани энди ер ёрилса-ю, ерга кириб кетса. Диёра эса ўзининг айтган гапларидан ҳечам афсусланмади, қайтанга бир оз енгил тортди. Бироқ бу чўрткесарлик ушбу хонадонда бундан кейинги тўрт йил мобайнида унинг ўзига жуда кўп балоларни рўпара қилиши мумкинлигини у ҳозир хаёлига ҳам келтирмаётганди.

— Эр киши эрдай, аёл аёлдай бўлиши керак-да, ахир. Бу нима деган гап бўлди? — деди яна эртаси куни Диёра қайнонаси унга Муҳриддин ҳақидаги гапини эслатиб насиҳат қилаётган паллада. — Ўзингиз ўйлаб кўринг, аллақачонлар болали-чақали бўлиб кетган эркак кичкина укасининг хотинини лаш-лушларига ҳам ҳеч замонда аралашадими? Бу на қошиқда, на товоқда гурадиган ҳолатку, ахир...

— Тўғри, ўшанда сенга Муҳриддин ҳам ноўрин гапирди. Аммо нима бўлганда ҳам, унинг юзига тик гапирмаслигинг керак эди. Яхши иш бўлмади-да, — деди буви янада эзилиб.

— Эй-й, бўлди-да, эна. Шуни энди эслатманг, одам уялади. Бўлар иш бўлди. Қолаверса, мен Муҳриддин акамнинг дугонасимидимки, менга унақа дейди. Бу уйда менга хўжайин катта

ўглингизми ёки кичкинаси? Кечаги воқеадан сўнг ўзим ҳам тушунмай қолдим. Нега ўзидан-ўзи бирданига тутақиб кетди, ҳозиргача тушунолмапман... — деди Диёра гапни қисқагина қилди-да, қайнонасига ўзининг ҳақ эканлигини яна бир карра эслатиб қўйди.

Бу гап буви келинининг ҳам жиззакилигини назардан четда қолдирмади. Аразлаган киши бўлиб ташқарига чиқиб кетди. Ўша кунни кечки овқат маҳалидан бошлаб, бу хонадонда Диёранинг олдида ҳеч ким очилиб-сочилиб гапирмайдиган, аниқроғи, эр-как-аёл бараварига гийбатлашишдан анчагина тийиладиган бўлиб қолдилар.

III

Кузги ёмғир кечаси билан ёққан-у, тонгга яқин тинган. Табиат чиннидек тоза. Кўкдаги қуёш ҳиссизгина бўлиб порлайди. Дарахт шохларида қовжираб қолган сўнгги япроқлар лат ейишни истамаётгандек гоҳ-гоҳида пастга эҳтиёткорлик билан ҳатлайди; унда-бунда тўпланиб қолган кўлмак сувлар ерга тушган баргларни кулиб қарши олади. Гўё улар кўҳна Регистон майдонида эканликларидан бахтиёр ҳолда қиқирлашаётганга ўхшаб кўринадди. Мовий гумбазлар қуёш нурида ярқирайди. Тиллакори, Улуғбек ва Шердор мадрасаларининг пештоқларидаги сирли нақшлар ёмғирдан кейинги мусаффоликда янада жилоланиб маҳобатлироқ кўринадди. Нозик туйғуларни келинликдан сўнггина илғаётган Диёра сингари жувонлар қалбида бундай ҳолатлар романтик ҳисларини қўзғатиб энтиктириши тайин эди.

— Шунча йил, шунча вақт Самарқандда ўқибман-у, аммо бундай гўзалликни илк бор кўриб турибман, — деди Диёра Икромга суянганича қалбидаги ҳаяжонини босолмасдан.

— Самарқандда яшаганинг билан, китоблардан бош кўтаролмагансан-га, шунақами? Устига-устак, ҳамиша ота-онангнинг қаноти остидан чиқмаган бўлсанг, қайдан ҳам бундай гўзалликдан баҳра олардинг? Одам дегани хоҳ қиз бола бўлсин, хоҳ ўғил — ким бўлишидан қатъий назар у ёқ-бу ёқни томоша қилиб туриши ҳам керак-да, — дея жавоб қилди Икром Диёра учун шундай малоҳатли дамларнинг эшигини биринчи бўлиб ўзи очаётганлигидан ғурурланиб.

Улар ўша кунни Самарқанддаги сўлим масканларни, зиёрат-

гоҳларни кун давомида айланишиб, кечга яқин шаҳар марказидаги ижарага олинган уйга қайтишди.

— Қалай, яшайдиган жойимиз сенга маъқулми? — сўради Икром хоналарни бирма-бир кўздан кечириб, эндигина унинг ёнига келиб ўтирган хотинига. Шу топда Диёранинг тим қора қошларига монанд мағрурлик уфуриб турган оппоққина юзи ва чиройли кўзлари севинчдан порларди. У чунонам хурсандлигидан эрининг саволига жавоб бериш ўрнига жилмайганча бош силки-тиб қўйди. Одатда, Диёра ҳозиргидек жилмайган кезларда унинг чеҳраси туйғуларни қитиқлар даражада янада ёришиб кетар, бундай кезларда ҳар қандай киши унга бир муддат бўлса-да, маҳлиё бўлиб қолишдан ўзини тийиб тура олмасди. Ҳаммаси шу қадар табиий бўлардики, айни дамда Икром ҳам ана шундай суқланиш гирдобига тушган бўлиб, ундан кўзларини узолмай боқиб турарди. Диёра Икромнинг бундай тикилишидан алланечук ўнғайсизланди шекилли:

— Муҳими икковимизнинг бирга эканлигимизда, — дея ўзи ҳам сезмаган ҳолда эрининг жиловланмаган туйғуларини алангалатиб юборди.

Икром айни дамда ниҳоятда бахтиёр эди. Диёранинг бу қадар илиқ, хузурбахш жавобидан терисига сиғмай кетди. Унинг бақиргиси, қийқиргиси, хотинининг юзларидан-кўзларидан, бол томиб турган дудоқларидан ўпиб-ўпиб олгиси, уни кучоқлаб эркалагиси келарди. Бироқ ҳар қанча севинаётган бўлмасин, алланечук хурсанд бўлганини сиртига чиқаргиси келмади. Бунинг ўрнига:

— Энди ўз келажагимиз ҳақида ўйлашимиз керак, — деб қўяқолди.

Инсон зотига ўз тақдиридаги сир-синоатлар, кутилмаганда портлаб кетадиган нозик дамлар, эслашга арзигулик сирли воқеалар ҳамиша ҳаётга чанқоқ бўлиб яшамоқлик учунгина берилган. Унинг учун эртанги кун эса номаълум. Шу сабабли одамзод айтаётган сўзларини, бажараётган ҳаракатларини, хурсандчиликларию қайғуларини қачон тугаб, қачондан бошланажagini билмай яшашга маҳкум. Ҳаёт, аслида, шуниси билан қизиқ. Акс ҳолда, келажакни ойнадагидек кўриш ва таниш бўлган сўқмоқларни яна қайтадан босиб ўтиш қанчалар зерикарли бўларди-я. Тўғриси, бунда яшашдан маъни қолмасди. Борди-ю, ана шундай маънисизлик содир бўлиб қолса, нималар бўларди, а? Йўқ, у ҳолда энг митти жонзот тақдиридан тортиб то энг улкан коинот ҳам ўзгаришга юз тутар-

ди. Одамларни-ку айтмасангиз ҳам бўлади. Яна ким билади... Эҳтимол ўтмиши чиркин одамлар учун бунинг афзал томонлари ҳам бордир. Айтайлик, ўтмишида қолган тубанликлари мудом ортидан таъқиб қилиб келаётган Икром ҳам айна дамдаги бахт нашидаси яқин келажакда бугун ортда қолиб турган ўтмишнинг қора саҳифалардаги даҳшатли маломатлари билан қоришиб кетишининг ҳозирданоқ олдини олиш чораларини кўрарди. Келажак акс этиб тургандан кейин хавфдан эртароқ огоҳ бўлиб, балки қадамини ҳам ўйлаб босган, мингта асос бўлганда ҳам, бугунги кунда эскириб турган қопқоқни очиб, ўтмишни чўп билан ковламаган, чўпга теккан ифлослик келажакка доғ бўлиб сурилишини олдиндан билган бўларди. Ким билсин, балки ўшандай бўлганда, яна қайтадан балоларнинг бошини силамаслик учун ўтмишда қолган ҳиссиётларидан мутлақо фориг бўлишга, қалбини бус-бутунлигича хотинига бўшатиб беришга ҳозирданоқ астойдил ҳаракат қилган бўлармиди? Балки, ўшандай бўлганда, айна чоғда у хотинининг ёнида ўтириб қанча севинаётган бўлмасин, буни билдиришдан тийилиб, унинг ёнида ўзини қариб қолган чоллардек тутиб турмас, дилидаги чексиз ҳис-ҳаяжонларини яшириб ўтирмаган бўлармиди? Янаям, қолгани Худога аён. Барибир ҳам, босиб ўтган йўлингдан юриш зерикарли бўлса керак. Шунинг учун ҳам келажак мавҳум бўлиб тургани маъқул. Шундагина ҳеч нимани кўрмай қоқилаверасан-қоқилаверасан, аммо буни ҳечам олдиндан кўриб олиб таҳликага тушиб юрмайсан. Мавҳум турган қисмат йўлларингни босиб ўтганингдан сўнггина ўтмишингда қолган хотираларингни баъзида кўз ўнгингдан ўтказасан, қилган хатоларингни англаб етасан, холос. Бу эса унчалик ҳам кўрқинчли эмас...

Шу кунларда Икром ўзига насиб этмаган пинҳон муҳаббат ва кутилмаганда камдан-кам кишиларга насиб этадиган бахт оралиғидаги аросатда яшаётган эди. У уйланганидан буён уларнинг қай бири томонга юришни билолмай сарсон бўларди. Аниқроғи, ёшлигида юрагини титратган маҳбубасидан кўнглини узолмас, шу билан бирга, қишлоқ йигитларини қанча-қанчасини армонда қолдирган гўзал Диёрадан ҳам ажралиб қолишни истамасди. Аслида, у Диёра билан яшаётган кунидан бошлаб ўша пинҳоний маҳбубасини онда-сонда ўйлаётган бўлса-да, беихтиёр унинг ёнига тез-тез боргиси келаверарди. Бироқ ўшандай кезларда ўзига-ўзи қатъий равишда: «Энди мен ҳам уйланганман, ёнимда Диёра бор, ўтмишни ортга қайтариб бўлмайди» дер эди-ю, базўр туйғуларини

ни жиловлаб оларди. Диёра ҳақида ўйлаганда эса Тангри унга ўзи кутганидан ҳам ортиқроқ жуфт ато этганидан севиниб кетар, гоҳ-гоҳида «Оллоҳга шукур, Худо ёрлақан йигит эканман. Шундай одамлар гулдек қизини менга лойиқ кўрди-я. Етимлигимга ҳам қараб ўтиришмади, тақдиримни бошимга кўтариб юрсам, арзийди-да...» дерди севинчдан ичига сигмай. Бир сафар у қишлоқда яшаётган кезларида бу гапини онасига ҳам айтганди. Захробуви Икромни бошқа фарзандларига нисбатан кўпроқ яхши кўргани учун ўғлининг бу гапига бир оз гаши ҳам келганди. Бироқ буви ўз ўғлининг хотини ҳақидаги бундай фикрини шунчаки эркалик қилиб айтилган гап деб ўйлаганидан буни эътиборсизгина тинглаганди ўшанда.

Икром кўринишидан новчадан келган, баланд бўйли, қора, оз-моз жингалак сочлари кенг пешонасини қоплаган, ўзига бино қўйган йигитлардан бўлиб, унинг қалин қошлари ва катта-катта кўзларида ҳаммиша балқиб турадиган маъни шўхчан ва олифта қизларнинг ўйноқи нигоҳларини эслатиб турарди. Узун ва ингичка бармоқларига қараб унинг касби созанда эканлигини ҳар қандай киши осонгина пайқаш мумкин эди. Рухиятида эса ўзига номуносиб бўлган инжиқлик ва нозиктаъблик тез-тез кузатиларди. Дейлик, арзимаган нарсалардан ҳам дарров хафа бўлиб қолиш ва ўша кўнгилсизлигни кўп вақтгача юрагидан чиқариб ташлай олмай қийналиб юриш, айниқса, узоқ вақт атрофдагилардан хафа бўлиб, араз қилиб юриш унинг ўзига хос биринчи аломати эди. Диёра эрининг бундай феъл-атворини илк бор тўйи куни, чимилдикда унинг оёғини босиб олгандан сўнг пайқаб олганди. Ўшанда ҳам Икром тўйдан кейинги дастлабки кунларда хотинига тузукроқ гапиргиси келмаганди. Ҳозирга қадар Диёра эрининг табиатидаги бундай қусурнинг сабабини аёл ҳукмрон бўлган оиланинг беъмани муҳитидан бўлса керак дея ҳисоблаб келар ва шунинг учун ҳам, айни дамда, бирор ноҳўя гап гапириб эрининг кўнглини хира қилиб қўйишдан чўчиб, унинг келажак ҳақидаги гапини жавобсиз қолдиришни маъқул кўрди.

Хулласи калом, ёш келин-куёв шаҳарга кўчиб келишди-ю, икки кишидан иборат кичкинагина оиланинг катта ташвишлари бошланди. Икромнинг тайинли ишхонаси бўлмаганлиги туфайли эрталабдан кечгача вақтини таниқли бўлмаган шаҳарнинг хашаки санъаткорлари билан тўйма-тўй кезиб ўтказарди. Унинг топадиган даромади фақатгина ана ўша машғулоти билан боғлиқ бўлиб, тўй чиқмаган кунлари эса кун бўйи уйда гижжагини чалиб ўти-

риш билан кифояланарди. Ҳатто у баъзи вақтларда: «Ҳарқалай, қўлимда мана шу гижжагим ҳам бор экан, шаҳар жойда мени ҳам тинглайдиган озми-қўлми талабгорлар топилади. Билмадим, шуям бўлмаганда ҳолим нима кечарди», — дея ўз касбидан фахрланиб, хотинига мақтаниб қўярди. Гоҳида эса тўй чиқмай уч-тўрт кунлаб уйда қолиб кетган дамларида касбидан норози бўлиб: «Нега, доира-поирани танламаган эканман-а? Ҳозир мана бу жин ургурни қўлтиқлаб уйда ўтирмаган бўлардим. Шу кетишим бўлса, тез орада очимиздан ўлишимиз аниқ», — дея Диёрага норизо бўларди. Ўшандай кезларда уни биргина фикр тинчлантирар ва бу ҳақида узоқ вақт хаёл суриб ўзига-ўзи: «Яхшиямки, ўқимишли қизга уйланганман. Келажакда меники бўлмаса ҳам, унинг ишлари юришиши аниқ. Ҳарқалай, жа зўр бўлмаса ҳам, йўқчиликда яшамаймиз-да. Қолаверса, қайнотам ҳам катта бир даргоҳнинг манаман деган олими бўлса, бизни ташлаб қўймас, ахир...» дея ўйлагувчи эди.

Икром билан Диёранинг шаҳарга кўчиб келишганига роппароса қирқ кун бўлди. Бироқ ўтган вақт мобайнида фақатгина бундан икки ҳафта бурун Диёранинг ота-онаси шаҳарга қайтиб келишганини айтмаганда, келин-куёвларнинг ҳаётида ҳеч қандай янгилик бўлмади. Ўша кунлар ичида улар на қишлоққа боришди, на қишлоқдагилардан бирортаси буларнинг ҳолидан хабар ололди.

Диёра шаҳардаги коллежлардан бирига ишга жойлашиб олганди. Ишдан бўшаган кезларида тез-тез ота-онасининг ҳолини сўраб уларникига бориб турар, қайтаётганда эса Маъсума опанинг қистови билан тўлиб-тошиб егуликлардан олиб қайтарди. Икром эса уйда бекорчи бўлиб қолган дамларида хотинига эргашиб қайнотасиникига боришнинг эвини тополмаганидан, кўчага чиқиб айланиб келар, жуда бўлмаганда, гоҳ-гоҳида шаҳарнинг бир бурчагида яшайтган Лазиза исмли опасиникига бориб турарди. Аммо опасини кўпинча уйда учратолмас, учратган кезларида эса совуққина суҳбатлашиб қайтиб келарди.

— Ҳм, Икромжон. Сизқилган кўринасан. Келингинамиз қийнаб қўйдими? — сўради Лазиза ўшандай кунларнинг бирида жиянчасини ўйнатиб ўтирган укасидан.

— Йўғ-э, шунчаки ўзим. Сизни кўриб кетай дегандим... — Икром ўнғайсизланиброқ жавоб берди.

— Мени кўриб кетмоқчи эдинг? — Лазиза укасини мазах қилгандай ҳиринглаб кулди. — Кўриб кетармиш. Тавба, мени эмас, энамни кўриб келсанг яхшироқ бўларди. Ё хотинчанг қўймайдими, а?

– Нималар деяпсиз, опа?! Нега қўймас экан?...

– Тунов куни қишлоққа бориб келгандим. Энам сендан анчагина хафа бўлиб юрибди. Ўзиям шаҳарга келганингдан буён бирор марта уларни йўқламаганга ўхшайсан-ов?

Икром опасининг саволига айбдордек бош силкитди.

– Шунақа ҳам тошжорак бўласанми? — укасидан гина қилди Лазиза.

– Тўғри, бормаганим рост. Энди, насиб этса, янги йил куни борамиз-да. Диёранинг ҳам имтиҳонлари тугаб, аспирантураси бир ёқли бўлсин-чи...

– Нима!? — Лазиза укасининг гапларидан ҳайрон бўлди. — Ҳалиям имтиҳонлари бўлмадими?

– Бир неча кун қолди.

– Шунча вақтдан буён-а? Ўзи унинг шаҳарда нима иш қилиб юрибди?

– Эй-й, ишлаб ётибди-да, нима қиларди... — Икромга опасининг сўроқлари ёқмаётганлиги учун қисқагина жавоб қилди.

– Ҳар куни отасиникига борибми? — Лазиза буни аллақандай пичинг оҳангида сўради ва жавобини кутиб ҳам ўтирмай сўзини давом эттирди. — Ҳа, айтгандай, энам бир нарсани суриштириб ётувди, хотинингда бирор ўзгариш борми?

– Қанақа ўзгариш?! — таажжуб билан сўради Икром.

– Бўйида бўлдими, демоқчиман-да...

– Ҳм-м-м, нима десам экан? Ҳозирча йўқ, десам ҳам бўлади.

– Эя, бу нима деганинг?! Ахир, тўй бўлганига икки ойдан ҳам ошди-ку...

– Оббо, бўлди-да, энди, опа. Нега бунча сўрайверасиз? Йўқ дегандан кейин йўқ да, — Икром Лазизанинг эзмаланаётганлигидан жаҳли чиқиб уни жеркиб ташлади. Лазиза эса укасининг асабийлашганини кузатиб тураркан, «ўлиб кетмайсанми, менга нима» деётгандай қошларини чимирди-да, кўзларини истар-истамас бошқа томонга олиб қочди.

Лазиза, одатда, айни дамда укасидан ҳол-аҳвол сўраганидек, ҳамма нарсага юзаки ёндошарди. Балки шу сабабдан бўлса керак, унинг бепардоз турмайдиган чеҳрасида маънисизлик ҳукмрон эди. Баъзан у дугоналари ёки яқин қариндошлари билан бир ерга тўпланишиб суҳбат қурган кезларда ҳам, ўзини гўё ён-атрофидаги одамлар билан самимий суҳбат қуриб ўтиргандек қилиб кўрсатарди-ю, бироқ хаёллари аллақайларда кезиб юрар, худди анча-

гина айби бор кишилардек ноқулай вазиятлардан, ноодатий шивир-шивирлардан имкон қадар ўзини четда тутарди. Ҳозир ҳам унинг юзида ана шундай паришонликни кўриш мумкин эди.

IV

Қиш келиб, онда-сонда бўладиган тўйлар ҳам тугади. Янги йил кечасига санокли кунлар қолди. Аллақандай сабабларга кўра, Диёранинг имтиҳонлари январ ойининг ўрталарида ўтказиладиган бўлди. Шу боисдан Икром хотинига янги йил кунидан бирикки кун олдинроқ қишлоққа кетиш таклифини айтди. Диёра ҳам шу орада ота-онасини ва укаларини, гарчи ҳали барвақт бўлсада, келаётган байрам билан табриклаб, янги йил кечаси уларни кига келолмаслигини, ўша кун қишлоқда бўлиши мумкинлигини айтиб, кўнглини хотиржам қилиб келди.

— Ота-онамга бирорта ширинлик ҳам совға қилолмадим, — деди Диёра онасининг кўнглини кўтариш учун каттакон тортни дўконидан харид қилаётган эрига.

— Нега? Олиб бор эди-да, ким кўлингни боғлаб қўйганди? — ҳеч қутилмаганда Икром хотинига бир оз ғалати жавоб қилди. Чунки айни дамда унинг юраги бир маромда урмаётган бўлиб, у ҳар лаҳзада қишлоқни ва у ерда, албатта, собиқ маҳбубасига дуч келиши муқаррарлигини ўйлаб ҳаяжонланаётганлигидан асабийлаша бошлаганди.

Диёра ҳам нозик кўнгилли эри билан бирга яшаётганидан буён нози-фироқ қилишни анчагина жойига қўядиган бўлиб қолганди. У ўша тажрибаларидан орттирган усулларини, гарчи мавриди бўлмаса ҳам, ҳозироқ қўллашга киришди:

— Ўзингиз фақат йўқчиликдан нолийсиз-ку, мен бунга қандай қилиб журъат қилишим мумкин эди? — эрининг сўзларига эътироз билдирди у.

— Ҳа, нима? Сен нима деб ўйлаб юрувдинг? Йўқчилик бўлмай тўқчиликми ҳозир? Ўзи шу тортни ҳам зўрға оляпмиз-у, камига сенинг гапингни қара.

— Мен ҳали сизга нима дедим? — Диёра эридан аразлаган бўлди.

— Нега бунақа деяпсан бўлмаса? Мен ҳамма одамни қандай қилиб торт ва ширинликлар билан кўнглини оламан? Торт заводида ишламайман-ку...

— Хўп, бўлди энди. Билмай айтиб қўйибмиз-да...

– Йўқ, сен мени тушунишинг керак эди. Бундан ўзимиз ҳам еймиз-ку, ахир... – Икром жаҳл билан хотинига ҳўққиллаб гапирди. У шу дамда Диёранинг ўз ота-онасини ўйлаб ўкинаётганидан эмас, ўзининг қурумсоқлигидан, қолаверса, мана шу тортини ҳам хотинининг маошига сотиб олаётганидан изтиробда эди. Ўнғайсизлангани учун ҳам пешгишлик қилаётган эди-да.

– Вой-бўй, нима бунча сиркангиз сув кўтармайди? Ҳазиллашдим. Сизнинг олиб берган нарсангизга ота-онаминг кўз тикиб қараб ўтирган жойи йўқ-ку. Ана ака-укаларим бор... – Диёра ҳам бу гал истиҳолани йиғиштирди-да, дилидаги гапни шартга айтди-қўйди. Шундан сўнг улар яна аразлашиб қолишди. Улар бу гал то бундан Заҳро буви хабар топиб қолмагунига қадар бири-бири билан гаплашмай юравердилар.

– Икромжон, ўғлим, каттакон торт олиб келганингга қарамай, барибир сендан бир оз хафа бўлиб турибман, – деди Заҳро буви келини билан ўғли қишлоққа келишган куни кечаси ўз хонасига ўтгиси келмай ўзининг ёнида ўтирган Икромга.

– Нега, эна? – ҳафсаласизгина сўради Икром.

– Нега бўларди, эси йўқ бола. Ахир, кекса онангни ҳам шунча вақт йўқламай кўясанми? Биласан, сени яхши кўраман. Мен ҳам соғинаман, ўзим туққан боламнинг йўлига кўз тикиб ўтиришим яхшими энди, айт-чи?

– Соғинсангиз, шаҳар бир қадам-ку. Нега ўзингиз бормайсиз? Бизнинг ишимиз кўп эканлигини ҳам ҳисобга олинг-да, ахир... – Икром ўзини оқлашга уринди.

– Ишласанг ҳам, иккинчи бунақа қилмагин, хўпми? Мана тунов куни Лазиза ҳам келиб кетувди. У қиз бўлса ҳам, сендан дадилроқ экан, ҳарқалай, олдимга тез-тез келиб туради.

– Ҳаҳ! Бир қоп картошками, пиёзми, ишқилиб бирор нарса ундириб кетиш учун келиб турса керак-да. Унингиз бекорга юрадиганлардан эмас-ку... – деди Икром опасининг олғирлигини кўз ўнгидан ўтказаркан.

– Йў-ў-қ... – Буви ўғлининг гапига эътироз билдириб бош чайқади.

– Нега келган экан бўлмаса?

– Шунчаки ўзи. Ҳа, айтганча, хотинингни имтиҳони ҳалигача бўлмаган эмишми? Хўп, сен кун бўйи ишда бўлсанг, у нима қилиб юради катта шаҳарда?..

– Уям ишлаяпти, – Икром қисқача жавоб қилди ва «ўзим ҳам, опамни шу гапни чақиб бериш учун келган бўлса керак деб тахмин қилгандим-а, яна бекорга келмас эмиш...» дея Лазизани айблаб, ўзича ғудраниб қўйди.

— Ёнини олма. Агар унингни шаҳарда қиладиган тузукроқ иши бўлмаса, мана менинг ёнимга олиб келиб ташла. Шу ерда ҳам унга яраша иш топиб бераман. Малимликни айнан шаҳарга бориб қилиш шарт эмас. Тўғрими? — буви «ўғлим нима деркин» деётгандай Икромжонга қаради. Ундан садо бўлмагач, бир оз дадиллашиб яна сўзини давом эттирди. — Ана ўшанда ўзинг ҳам бу ерга тез-тез қатнаб турардинг, а?

Шу гап билан Заҳро буви ўқимишли келинининг тақдирини осонгина ҳал қилди-қўйди. Бу режа ҳақида Лазиза билан буви аввалданоқ пухта ўйлаб қўйган, шекилли, Икромнинг бир оз ўйланиб қолганини кўрган буви яна унга тушунтира кетди:

— Хўш, демак, Диёрахон шу ерга келса, жилла қурса, мен учун бўлмаса ҳам, у учун келиб турасан-да. Аслида, бу, сўзсиз, ўшандай бўлмоғи керак. Нега дейсанми? Чунки ҳадемай уйимизга эркак керак бўлиб қолади...

— Нега энди? Бу нима деганингиз? Тушунмадим. — Икром ялт этиб онасига юзланди, — Зухриддин акам билан Ҳожимурод акам-чи? Мен бўлмасам ҳам, улар бор-ку...

— Ий-й! Сенга Лазиза ҳеч нарса демадимми ҳали? — ҳайрон бўлди буви.

— Нимани айтиши керак эди? Бундай тушунтириброқ гапирсангиз-чи? — у кўзларини пирпиратганча онасига янада диққатлироқ тикилди.

— Ҳали эшитмаган бўлсанг, ўзим айтақолай. Гап бундай, — бувининг кўзларида сезилар-сезилмас қувонч ўти порлади, — ҳадемай, байрам ўтгандан кейин Зухриддин аканг чет элга ишга кетадиган бўлиб турибди...

— Нима!? Чет элга-я?! — ҳайратланди Икром, — Ростданми? Ҳазиллашмаяпсизми?

— Ҳовлиқма. Мен ҳам ҳозирча бирор н.рса деб мақтанолмайман-у, аммо ҳарқалай акангнинг бир ошнаси уни шунақа гаплар билан ишонтириб юрибди-да. Ҳозирча бу гапни бировларга гуллаб юрмагин тагин.

— Хўп, яхши. Ҳожимурод акам-чи?

— Ҳожи бўлса, бошқа гап. Унинг хотини ҳам кўпам дидимга ўтирмади. Гап ўзимизники-ю, сал оёғи эгрига ўхшайдими-йей, кўзлари алланечук бежоми-ей, хуллас, шунақароқ-да...

— Нега? Авваллари ҳамма келинимнинг ичида Ҳожимуроднинг хотини яхши, сен ҳам шунақа қизлардан топ, деб Дилнозани роса мақтаб юрар эдингиз-ку? Ёки у билан ҳам уришиб қолдингизми? Нима гап бўлди?

– Тўғри, авваллари яхши эди, – буви чуқур хўрсиниб олди, – шу десанг, Диёра билан шаҳарда яшаётганингдан буён, унда аллақандай ғалати ўзгаришлар пайдо бўлиб қолган-да. Ўз-ўзидан аразлаб қоладими-ей, бу ҳам етмагандек, Иноят синглинг билан тез-тез жанжаллашиб-жанжаллашиб оладими-ей, тушунмай қолдим уни...

– Нега унақа қилади? Буни ўзидан сўраб кўрмадингизми?

– Э-э! Сўрадим ҳам...

– Нима дейди?

– Топиб олган гапи: «булбул тиконзорни севармиш». Бу нима деганинг десам, «буни маъносини Диёрадан сўранг» – деб айтади.

– Ҳаҳ! Кўнгли танҳоликда яшашни истаётгандир-да...

– Билмадим, мен ҳам шуни айтаман-да, – Захро буви Икромнинг тахминни ўзи ўйлаб юрган тахминга мос тушганлигидан ўйланиб қолгандай бўлиб елкасини қисди.

– Тавба, Дилноза ҳали бирор ишни қойил қилибдими? Ҳеч бўлмаганда бирор жойда ўқигандаям майли эди. Гаплари бунчалик асабга тегмас эди. – Икром қўллари ни мушт қилиб тугди.

– Эй-й, кўй асабийлашма, у бунга арзирмиди ўзи. Келинларнинг ҳаммаси ҳам бир гўр. Сал бўш кетдингми, тепангга чиқишни хоҳлаб қолишади. Кўнглинга олмагин-у, Диёранг ҳам жуда осмондаги ой эмас. Аммо чидаса бўлади. Шунинг учун Ҳожи акангни ҳам Муҳри акангга ўхшатиб ҳув томорқамиздаги икки хонали уйга кўчириб юборишни мўлжаллаб турибман-да.

– Нега энди?

– Эҳ-ҳ, ўлгурни жанжалига ҳам тоқатгинам қолмади. Мен ҳам қаридим. Менга ҳам қанча тинч бўлса, шунча яхши бўлиб қолди. Асабларим чарчаганми, билмадим. Зухриддин чет элга кетса, Қорақўз билан Диёрани олдимга олиб ўтираман-да. Тез-тез сен келиб турсанг... – дея буви ўз режаларини Икромга айта бошлади.

Шу онда Икром кексайиб қолган онасига ачиниб кетди. Унинг назарида, гўё акалари онасига қарамай қўйгандай, янгалари эса унга азоб бериб келишаётганга ўхшаб туюлди. «Бечора онам» деди у ичида мунгайибгина гилам патларини сийпалаб ҳануз гапириб ётган онасига тикилиб. Сўнг у нимадандир, ҳатто буни ўзи ҳам билмасди, газабланганидан тишлари гичирлаб кетди. Унинг онгида раҳм ва газаб, ачиниш ва нафрат ҳисси, ўтмиш ва келажак режалари бараварига кўзгалгани туфайли ҳаммасини чалкаштириб юборди. Нима қилмоқчи эди-ю. бундан кейин нима қилиши керак? Бу саволга жавоб тополмасди у. Бир фурсатдан сўнг Ик-

ром баҳоликудрат онасига ёрдам бериш учун ўз имкониятларини чамалади ва Диёрани бир-бир кўз ўнгига келтира бошлади: «Ахир, шаҳарда ўтказётган аксарият вақтимни Диёранинг ишларига қараб режалашгираётган бўлсам, — дея ўйлай бошлади у, — Аслида, айти кунларда росманасига ишлаб ётган у эмасми? Уни қишлоққа олиб келиб қўйсам, бутун орзуларимиз, келажагимиз учун тузган режаларим остин-устин бўлиб кетади-ку? Орзулар! Оҳ, бу чексиз орзулар! Улар бунча ширин бўлмаса. Ҳатто улардан мунис онанг учун ҳам воз кечгинг келмайди-я. Йўқ, улар қанчалик тотли бўлса-да, қариб қолган онамнинг истакларидан устун бўлармиди? Истаклар бажарилмоғи керак. Хўш? Онам хоҳлаётгандай Диёрани қишлоққа қайтариб олиб келдим ҳам дейлик. Кейин-чи? Ундан сўнг нима бўлади? Бу ерда Диёра кимнингдир касрига қолиб рузғор ишларига араллашиб қолса, унинг аспирантурасини ким қилади? Қайнона-қайнотамга берган ваъдаларни ким бажаради? Ўқиган қизга уйланганим-у, бўлажак болаларимни шаҳарда яшатиш истакларим қайда қолади? Тавба, нега энди акаларим бош қотиришмаган ишга мен бош қотиришим керак? Нега улар онамни ўйлашмаяпти? Хўш, нима учун саводсиз янгаларимнинг арзимаган жанжали туфайли Диёра қишлоқда яшаши лозим? Уларни бундай қилишга нима ҳақлари бор? Жимгина онамнинг хизматини қилиб юришавермайдими? Бе, қанақа хизмат? Битта кампирнинг ташвиши қанчагина бўларди? Онам бечора кексайган чоғида ҳаммага малол келиб қолдим, а? Майли, Диёрани олиб келиб қўяман, нима бўлса ҳам, у шу ерда яшайди» Икром тўзғиб ётган фикрларини шу қарор билан яқунламоқчи эди, аммо кутилмаганда унинг онгига яна бир фикр чақмоқдек келиб урилди-ю, барчаси яна тўзғиб кетди. «Йўқ, бундай бўлмайди. Диёра уни сезиб қолиши мумкин, — деб ўйлади у. — Эҳ, онагинам-а. Оҳ, янгаларим! Янгаларим! Улар орасида яхшиямки Қоракўз бор. Бўлмаса, онамнинг ҳоли бундан ҳам аянчли бўлармиди? Қоракўз! У мени ҳурмат қилади. Ҳар ҳолда мени тушунади. Сўзимни ҳеч қачон ерда қолдирмаган. Диёранинг имтиҳонлари бир ёқли бўлгунича, бу уйда онам билан ўшанинг ўзи яшаб тураверса бўлмасмикан? У ҳеч қачон Иноят билан жанжаллашмайди ҳам, уни ишга солиб уринтириб ҳам ўтирмайди. Диёра бу ерда бўлди нима-ю, бўлмади нима? Қолаверса, шундагина ўзим ҳам бу ерга эмин-эркин тез-тез келиб тураман. Ҳа, бу яхши фикр бўлди. Албатта, шунақа қиламиз. Энамга ҳам буни ётиғи билан тушунтирсам, рози бўлиши аниқ. Эҳ, Қоракўз-

Қоракўз! Акам росаям хотиндан ёлчиган-да. Менинг хотиним-чи? Унинг ташвиши ўзидан катта. Ҳайронман, у ҳозир нима қилаётган экан?» Икром шундан сўнггина Диёра ҳақида бир муддат ўйлади.

Бу пайтда Диёра ўз хонасида Қоракўз билан суҳбатлашиб ўтирар, суҳбат эса, асосан, Қоракўзнинг яқин келажакда мислсиз бойиб кетиши ҳақида борарди.

Қоракўз сиртдан кўримсизгина, лаблари қалин, думбоққина қорамангиз жувон бўлиб, овози бироз хирқироқ бўлишига қарамай, доимо хушчақчақ ҳолда тинимсиз гапиргани-гапирган эди. Уни бу ҳолда кўрган Икром баъзида «негр хоним, гапни камроқ қилинг» деб ҳазил қилиб қўярди. Қоракўз эса ҳам синфдоши, ҳам қайниниси бўлган Икромдан ҳеч вақт хафа бўлмас, ҳазилни ўз ўрнида тушуниб кулиб қўярди, холос. Уни эри севмасди. Сабаби бир пайтлар хийлагина хотинбоз бўлган Зухриддин Қоракўз-ни хашақхонада зўрлаб қўйган бўлиб, бу мудҳиш воқеа овоза бўлиб кетмаслиги учун унга мажбуран уйланган эди. Шу боисдан Захро буви «ўғилларим ичида фақатгина Зухриддиним хотинига кўнгилсиз бўлди-да», дея эл ичида дардини дастурхон қилиб юргувчи эди.

— Эҳ! Диёра, ҳадемай барча қийинчиликларим ортда қолади. Зухри акам чет элдан мўл-мўл пул жўнатиб турса, бу қишлоқда мендан ўтар одам топилмаса керак-ов! — деди у Диёрага ҳаяжондан тўлиб-тошаётган юрагини бўшатгиси келиб.

— Бундай хурсандчиликдан терингизга сиғмай кетаётгандир-сиз ўзиям? — сўради Диёра мийиғида кулиб.

— Асло сўраманг. Ўша кунларни тезроқ келишини қанчалар интиқ бўлиб кутаётганимни билсангиз эди.

— Жа унчалик эмасдир-ов. Акамни соғиниб қоларсиз ҳали... — Диёра Қоракўзга ҳазиллашиб тегишди.

— Пул бўлса, чангалда шўрва. Соғинч ҳам босилиб кетади, — Қоракўз йўғонгина қилиб басма сурилган қошларини учуриб олди.

— Соғинчингиз пулга босиладими? Акамга шунча бепарқми-сиз? — Диёра ҳайрон бўлди.

— Ёшимиз ҳам ўтиб қолди-да... — деди Қоракўз мужмал жавоб қилиб. Ваҳоланки, унинг ёши, нари борса, ўттизга етган эди. — Нима қилай? Сизга ўхшаб шу ёшимда ҳам ўлдим-қуйдим қилайми энди? — деди Қоракўз мавзунини силлиққина Диёрага кўчириб.

— Ҳечам-да, ким ўлдим-қуйдим қилибди? — Диёра анчагина жиддий тортди.

– Ким бўларди? Сиз-да. Мана ҳозир Икромни кутиб уйқунгиз келмасдан ўтирибсиз-ку, шундайми? – Қоракўз ўз гапидан ҳузур қилиб хириллаб иршайди.

– Унақамас, – Диёра қовоқларини солиб олди.

– Нима, нима? Оёсинжонгинам, ойни этак билан ёпиб бўлмайди, бу шундоққина юзингиздан кўриниб турибди. Яширишга уринманг... – у яна кулди.

– Э-э, янга кўпам жиғимга тегаверманг. Биринчидан, у кишини ҳечам кутаётган эмасман. Сиз ёнимда бўлмаганингизда, аллақачонлар ётиб ухлаган бўлардим. Қолаверса... – Диёра эри билан аразлашиб юрганлигини ўйлаб бирдан тўхтаб қолди.

– Нима, қолаверса? Хўш, қани-қани, давоми нима экан?... – Қоракўз овсинини яна қитиғига тегди.

– Қолаверса, мен шу кунларда у киши билан аразлашиб юрибман, – Диёра бу сўзларни хастагина қилиб, ички бир ўкинч билан айтди.

– Нега? Нима учун? – Қоракўз бунинг сабабини негадир бир оз қувонгандек бўлиб, баланд товушда сўради.

– Энди сабабини сўраманг...

– Нима бало, Икром сизга кўнгилсизми дейман? – минғиллади Қоракўз буни ўзича тахмин қилиб.

– Эй, Худо сақласин! – деди Диёра овсинига ёнламасига тикилиб.

Ўша куни Қоракўз ярим кечага қадар ухлай олмасдан ҳаловатсиз ётди. Тўрт томонга ағдарилиб ўзи учун моҳияти ноаниқ қолган жумбоқ ҳақида, аниқроғи, Диёра билан Икромнинг келишмай қолишганлиги хусусида бош қотириб дам-бадам: «Демак, бу аниқ; Икромжоннинг унга кўнгли йўқ. Ҳа-ҳа, ўзим ҳам сезиб юрардим-а. Овсинчам минг яширгани билан бу аниқ» дея тўлғонарди у. Сўнгра тим қоронғилик кўйнида анча вақтга қадар кетма-кет уф тортди ва ўтириб олиб, дераза томонга узоқ муддат термулиб турди-да, яна ётди. Ниҳоят, хаёл суришдан чарчагач, бу ҳақида эрталаб қайнонасидам ҳаммасини сўраб-билишга қарор қилиб ухлаб қолди. Бу тунни Икром билан Диёра ҳам алоҳида-алоҳида хоналарда ўтказишди.

Саҳарлаб Қоракўз чўян печкага ўтин қалар экан, аввалига гапни нимадан бошлашни билмай қайнонаси томонга бир-икки бор қараб олди. Сўнг ахири оғиз жуфтлаб:

– Нега бу ёшларимиз бир-бири билан аразлашиб қолишибди? – дея ҳали тўшагидан ҳам турмаган қайнонасидам гап қовлаштирди.

— Ким?! Кимлар аразлашибди? — буви шамоллашдан йиринглаб қолган кўзларини каттароқ очишга тиришиб киприкларини уқалади.

— Кимлар бўларди, Икром билан Диёрахонни айтаман-да...

— Улар уришиб қолишганмикин? Нега бунақа қилишибди?

— Ҳали хабарингиз йўқмиди? Вой, ўлмасам, бўлмаса мен ноўрин гапириб қўйибман-ку, а?..

— Менга бу ҳақида ҳеч нарса дейишмаганди-ку, — ҳайрон бўлди буви ва қайтадан ишонқирамасдан. — Ростдан ҳам жанжаллашибдимми? Сенга буни ким айтди? — дея Қоракўзни сўроққа тутди.

— Ҳа-а, бу аниқ. Кеча Диёранинг ўзи шундай деди. Янаям билмадим. Ўзингиз ҳам бир суриштириб кўринг. Яна мен чақимчига чиқиб қолмайин-да.

Шундан сўнг Захро буви инқиллаб-синқиллаб ўрнидан кўзгалди-да, печка ёнига бориб, обдастадаги илиқ сувда эҳтиёткорлик билан юзини ювди. Кейин «бу уйда ўзи ҳеч тинчлик йўқ экан-да» дея гапириниб гоҳ ўнгла, гоҳ чапга соллонганча ташқарига чиқиб кетди.

V

Кун совуқ. Чор атроф қор билан қопланган. Ҳовлидаги ўрик ва хурмо дарахтларининг шоҳларидаги қорларни кўтаролмай эгилганча туриши бир қарашда кишига оппоқ рўмол ёпиниб олган уятчан келинчақларни эслатади. Оқликка бурканган бутун борлиқ кўзни қамаштиради. Фақат уч-тўрт ҳовли наридаги мактаб ҳовлисида диккайиб кўриниб турган бақатерак шоҳларидаги қор қарғаларгина бундан мустасно. Улар заминнинг поклигига тушган, қора доғлар сингари яққолгина кўзга ташланади.

Эртага янги йил кириб келади. Шу боис барча одамлар байрам тадоригини кўриш мақсадида қандайдир юмушлар билан оввора. Кимдир бўш қопни кўтариб бозорга юурса, яна биров тўрвасининг ичига нимларнидир солиб у ердан қайтаётган бўлади. Бирон бировга қарамайди. Ҳамманинг ўз иши, ўз ташвиши бор. Бордию, уларнинг бирортасига йўлда тўқнаш келиб озроқ суҳбатлашиб қолгудек бўлсангиз, бир дунё шикоят эшитасиз: янги йил арафасида нарх-навонинг осмонга чиқиб кетганлигини ва бунинг дастидан бозорга яқинлашиб ҳам бўлмай қолганлиги ҳақидаги нолишларни тинглаб юрак беихтиёр орқага тортади. Байрам дастур-

хонинининг кўрки саналган торт, ширинликлар ҳамда гўшт нархи яшин тезлигида фалон сўмга кўтарилган... ичимликларга ҳам яқинлашиб бўлмайди. Ҳатто атиги бир-икки кун аввал арзимеган пул турадиган товук тухумлари ҳам бирданига тўрт-беш баробарга ошиб кетган... Совуқда қайнаётган ҳаёт! Пайт пойлаб нарханавони кескин ошириб жарақ-жарақ фойдага кўмилиш ниятидаги олибсотарларнинг шаънига лаънатлар ёғилади. Этни жунжиктирувчи бундай сўзлардан фақатгина нафрат ҳиди анқийди. Совуқдан тиришиб чақчайиб қолган кўзларда байрам шукуҳи эмас, аксинча, ноҳақликдан газаб ўти чақнайди! Хуллас, байрам остонасида ҳақиқий ҳаёт ташвиши бошланиб кетган. Кўчадаги ҳамма одам эртага кечқурун ёзиладиган дастурхонини тўкин қилишни ўйлаб, у ёқдан бу ёққа чопади, санғийди, ғимирлайди...

Шундай дамда коинотдан ажралиб қолгандек кўринадиган иссиқгина уйнинг ичкари хонасида гўё асрлар оша гаплашишмаган икки кишининг бир-бирига бўлган ташналиги-ю, қалбида йиғилиб қолган дил сўзларининг чеки-чегараси кўринмайди.

– Янги йил арафасида ярашиб олганимиз зап иш бўлди-да, йўқса, эртанги байрам дастурхонида ўзимни жуда ноқулай сезишим мумкин эди, – деди Икром кўрпача устида ётган хотинининг сочларини ўйнарган.

– Ўзиям, Қоракўз янгам жуда қизиқувчан-да. Биз ҳақимизда знамга бирор нима дегандир-ов, а? У кишига қойил қолиш керак, дардимизни тушунганини қаранг... – Диёранинг ҳам кўзлари мислсиз қувончдан порлаб эрининг фикрини ўзича тўлдирган бўлди. Икром ушбу жанжал ҳақидаги хабарни онасига Қоракўз етказганлигидан беҳабар бўлиб, буни Диёра айтган бўлса керак деб ўйлаганди. Бироқ ҳозир шу боисданми ёки бошқа сабабданми, ҳар ҳолда, хотинининг овсини ҳақидаги гапларидан сўнг у негадир жиддий тортиб қолди.

Байрам кuni эрталабдан бувининг хонадонига барча болалари жам бўлишди. Ҳаттоки турмушга чиққан иккала қизи ҳам сахарлаб етиб келишди. Бунинг ажабланарли ери йўқ. Чунки бувининг хонадонига байрам кечасига эрталабдан ҳозирлик кўриш одат тусига кирган бўлиб, ҳамма бир жойга йиғилгандан сўнггина кун давомида қилинадиган ишлар ва кўпчиликка маъқул бўлган таомни тайёрлашга келишиб олинарди. Бир қарашда бу инжиқ болаларнинг таом танлаш маросимига ҳам ўхшаб кетарди. Четдан қараган ҳар қандай одамга бу анчагина кулгили ҳол эди. Ҳатто Диёра ҳам биринчи бор бундай ҳолатга дуч келаётганлиги туфай-

ли бир оз ажабланди. У буни кўнгли синиқ етим болаларнинг ёшлигидан ўйлаб топган удуми бўлса керак, дея тахмин қилди ўзича.

Кундузи ёзилладиган дастурхон учун қовоқдан тайёрладиган манти барчага маъқул тушди. Аслида, ушбу таомни қилиш таклифи неча ҳафтадан буён мантига интиқ бўлиб юрган Шодагулдан чиққанди. У бу истагини амалга ошириш учун оила аъзоларининг олдида ҳаммадан кўпроқ чираниб, баланд товушда анчагина гапиргандан сўнггина таклифини маъқуллаштишга муваффақ бўлди. Унинг бундай жон куйдиришининг сабаблари, биринчидан, ўзининг шу таомга бўлган ташналигини қондириш бўлса; иккинчидан, ҳали-ҳануз унинг хоҳиш ва талаблари бу оила учун ўз қудратини йўқотмаганлигини овсинларига яна бир бор кўрсатиб, мақтаниб қўйишдан иборат эди. Шундай бўлди ҳам. Эрталаб Заҳро буви томонидан кундузги таом масаласи оиладагилар муҳокамасига ташланганда, ҳаммадан биринчи Шодагул гап бошлагди.

— Эна! — деди ўшанда у ингичка лабларини ёқимсизгина чўчқайтириб, — Мана, бугун ҳаммамиз тўлиқ йиғилдик. Шу сабабдан тушликка қовоқдан манти пиширсак, бунга нима дейсиз?

— Эй-й, шунингни қўй. Мантининг иши майда, вақт кўп кетади, — Заҳро буви бундай пайтларда болаларининг таклифларини ҳар бирини эътиросиз тинглашга одатланиб қолган бўлса-да, ҳозир беихтиёр тўнғич келинининг таклифини рад этгиси келди. Йўқ, у келинини ёқтирмаганидан эмас, балки бу йилги таклиф оиланинг янги аъзосидан, айти дамда одоб билан бир четда жимгина уларни кузатиб ўтирган кичкина келинидан чиқишини азбаройи истаб тургани учунгина унга этироз билдирди.

— Вой, ҳечқиси йўқ. Қаранг, шунча аёлдан иш ортармиди? Шодагул оила аъзоларига бир кўз югуртираркан югиниб олди да, яна сўзида давом этди. — Иши майда бўлса ҳам, ютими зўрда қуруғурнинг. Ҳа, дарвоқе, кенжа келинингизнинг қўлидан манти емагандирсиз-ку, ҳали? Баҳонада...

— Ҳечам-да. Галалашамиз деётганинг билан, гап оҳангинга қараганда, ҳамма ишни Диёрага ташлаб қўймоқчисилар, шекилли. Уни бир ўзи шунча кишига қандай қилиб манти буриб етказиб беради? Бунга улгуролмайди-ку? — Заҳро буви Диёрага «сен ҳам бирор нарса десанг-чи» деяётгандек қараб олди. Ундан садо бўлмагач. — Бўлмайди. Яхшиси, бошқа овқат қилиб қўяқолайлик... — деди у яна таклифни маъқуллагиси келмай.

— Вой, биргаликда қиламиз, эна, — дея Дилноза ҳам гапга

сукулди-да, тўнғич овсинининг фикрини ёқлай бошлади. — Хўп дея қолинг, энажон...

Буви Дилнозани ич-ичидан ёқтирмаганлиги туфайли унинг гапларига эътибор ҳам бермади.

— Манти! Юмшоққина мантининг нимаси ёмон? Ўшани қилиб қўяқолайлик, энажон? — кенжа қиз Иноят ҳам онасига тикилди.

Шундан сўнг Захро буви бўйин суяклари бўртиб чиққан, рангпаргина касалманд қизи Иноятга бир муддат тикилиб турди-да:

— А, хўп! Сизлар шуни хоҳлаётган экансизлар, манти бўлса, манти-да, — деди ноиложликдан у.

Аслида буви Иноят ҳам бу таклифни маъқулламаганида, ўлиб қолса ҳам, Шодагул ва Дилнозанинг истагини рўёбга чиқармаган ва бунга кескин қарши туриб олган бўларди.

Ошхонада иш қизгин. У ерда янги қирилган қовоқнинг ҳиди анқийди. Овсинлар уртасидаги суҳбат авжига чиққан. Бундай кезларда Шодагул билан Дилнозанинг тили деярли битта бўлиб кетар, камбағал оиланинг қизлари бўлганликлари туфайли бири-бирини тушуниб олиши осон кечарди. Улар кўпинча Қоракўз ва Диёрадан фарқли ўлароқ, байрам кунларида бувининг хонадонида ҳозирланадиган бугунгидек «тансиқ» таомлардан мўлроқ еб қолишга интилишар, ҳатто иложи бўлса, ўзлари яшаётган уйига ҳам бир қисмини олиб кетишга ҳаракат қилишарди. Айрим ҳолларда тўрт овсиннинг ўртасидаги келишмовчиликлар ҳамда бири-бирига қарата ташланган бачкана ва ўта зерикарли луқмалар ҳам айнан мана шу тафовутлар ортидан келиб чиқарди. Бугун ҳам худди шундай бўлди.

— Тавба қилдим-эй! Янги йилни байрам қилиб кутиб олиш нимаси экан? Биз ёши боламидикки, бугун юракларимиз қувончдан ҳаприқса... — деди Қоракўз ўзича тўнғиллаб хамирни юпқа қилиб ёяркан.

— Вой-вой-эй! Ҳаммадан ҳам сизга қийин, — Шодагул унинг гапларини мазах қилди. Сўнг, — қийналиб кетдингизми, Қоракўзим? Хафа бўлманг, қорнингизни тўлғазиб олганингиздан сўнг бу байрамнинг завқини тушуниб етасиз, овсинжон, — дея заҳардек личинглари билан овсинининг «кўнглини кўтариб қўйди».

— Ҳа. Қийналиб кетдим. Сизга ўхшаб бир чекада хамир ичига қовоқ қўйиб ўтирганимда эди, мен ҳам дам олган бўлардим. Уфф! Ҳар йил ҳам шу аҳвол. Ҳамма пишир-қуйдирни ўзим қиламан. Йўқ, бу байрам мен учун ташвишдан бошқа нарса эмас... — Қоракўз яна мингирлади.

— Чамамда, агар озгина адашмаётган бўлсам, бугунги асосий иш Диёрахонга юклатилганмидиёв?.. Нега сиз ўзингизни ўтга ҳам, чўққа ҳам уриб ётибсиз? Ахир, сиз ҳам бизга ўхшаб фақат кенжа овсинимизга ёрдамчи бўлиб турсангиз бўлмайдими? — хонанинг иссиқ ҳароратидан икки юзи қип-қизил бўлиб кетган Дилноза ҳам катта овсинларининг суҳбатига аралашди.

— Ёрдамлашганим шу-да. Бундан ортиқ яна нима иш қилиб берай?.. — Қоракўз шундай деркан, билаклари билан манглайдаги терни артди.

— Нима? Сиз бу гапингиз билан, Диёрахоннинг хамир ёйишга эпи йўқлигини айтмоқчимисиз? Ҳа, тушунишимча, шунинг учун сиз терга тушиб, бу ерга ўзингиз ўтириб олдингиз, тўғрими? — Дилноза овсинининг ҳолига ич-ичидан кулди.

— Йўқ, буни мен «фидойилик» деб баҳолаган бўлардим, — Шодагул Дилнозанинг гапларига қўшимча қилди ва Қоракўзни жаҳлини чиқармаслик учун. — Жа унчалик эмас-да, энди. Кенжа овсинимиз нари борса сиздан олти-етти ёш кичкина. Сиз қилаётган ишларни у ҳам бемалол эглай олишига ишончим комил, — дея муғомбирона кулди-да, кўзостидан манти бураётган Диёрага кўз қирини ташлаб қўйди. У шу онда ўзи айтаётган гапларини Диёрага нечоғли таъсир этаётганлигини билмоқчи бўлгандай унинг жигиға тегадиган қилиб сўзини давом эттирди.

— Ёки шунча масаллиқни Диёрахон исроф қилиб қўйишидан ҳадиксирадингизми? — дея сўради Қоракўздан.

— Нега мен исроф қилар эканман? Кўнглингиз тўқ бўлсин. Худога шукур, бундай ишларга бугун дуч келаётганим йўқ, янга, — Диёра Шодагулнинг тагдор гапларини мағзини чақиб ҳам ўтирмасдан Қоракўзнинг ўрнига соддагина қилиб жавоб бериб қўяқолди.

— Вой, бу гапингизга мен тушунолмай қолдим?! Нима? Англашимча, сиз бу гапингиз билан «бунақа таомларни нафақат байрамларда, балки кўнглим тусаган ҳар қандай вақтда еганман» демоқчимисиз? — Дилноза гапираётган гапини қаёққа бориб тегишини ҳам фаҳмламасдан ўзича Диёранинг сўзларидан камчилик қидирган бўлди.

— Ҳм-м. Нимасига тушунолмайсиз? Кади билан хамирни бугга пиширишни ким билмас экан? Буни ҳечам қийин жойи йўқ. Қолаверса, бу сиз ажабланганчалик тансиқ таом ҳам эмас-ку. Шундайми, Қоракўз опа? — Дилнозанинг сўроғига юзида чимдим табассум билан жавоб берган Диёра беихтиёр Қоракўзга мурожат қилди.

– Тўпла-тўғри! Кимлар учундир мана шу қилаётган ишимиз ажабтовур кўринаётгандир. Яна бировларга ушбу таом фақатгина байрамларда насиб қилар, эҳтимол. Аммо шахсан мен учун бунинг ҳеч қандай тансиқ жойи йўқ, – жавоб қилди Қоракўз. Диёра Қоракўзнинг жиддий туриб айтган бу сўзларига, тўғрироғи, унинг ҳозирги ҳолатига кулиб юборди ва:

– Ҳа баракалла. Шу гапни жуда тўғри айтдингиз. Яшанг, янга, – дея уни маъқуллади.

Шундан сўнг овсинлар ўртасига ниҳоятда чигал жимлик чўкди. Фақат Шодагулгина эшитилар-эшитилмас қилиб: «Энди, сизлар шучақа зўр бўлиб туғилган экансизлар-да, биз билмай қолган эканмиз...» – деб қўйди.

Аслида, бундай бѐсмани тортишувларни фақат Захро бувининг хонадонидагина мавжуд деб бўлмасди. Овсинлар ўртасида бўладиган ўзаро бўлинишлар ҳатто энг яқин оға-инилар ва опасингиллар орасида ҳам онда-сонда рўй бериб турадиган арзимаган нарсалар устидаги қизгин баҳсу мунозаралар қишлоқдаги бошқа хонадонларда ҳам тез-тез учраб туриши ҳаммага аён. Рўзғорда маълум вақтгача учрайдиган йиртиқ беркитувчи ямоқлар, одатда, ана шундай майда-чуйда келишмовчиликлар ортидан юзага келарди, деб айтсак, мантиқан тўғрироқ бўларди. Бундай муносабатлар, ўз навбатида, кишиларнинг юзларида ҳам акс эта бошлаган бўлиб, қаҳратон қиш ҳароратида сўник никоҳларидаги тугаб бораётган охирги учкунлар гўё алақачон йўқолиб бўлган меҳрга талпиниб-талпиниб ўчаётганга ўхшарди. Бисотида фақатгина энг аччиқ гапларидан бошқа ҳеч вақоси қолмаган одамлар пайтини пойлаб, айниқса, икир-чикир масалалар устидаги тортишувлар чоғида, бир-бирларига чунонам ўткир кесатикларини йўллар эдики, сира рақибини аямасди. О, уларнинг пичингларини эшитсанг, эсинг учарди. Кўча-қўйларда тўп-тўп бўлишиб дунёнинг гапини соатлаб гаплашиб ўтирадиган хотин-халажлар, бекорчиликдан чойхоналарда кун бўйи карта ўйнаб ўтирадиган катта-кичик эркаклар ёки масжидга эрта тонгдан бориб олиб, то кечгача гурунғ қиладиган чолларнинг суҳбатлари ҳам худди шу каби майда-чуйда муаммолар устида борар, баъзан улар мана шундай икир-чикир масалалар устида узоқ вақт бир-бири билан тортишиб, баҳслашиб ўтиришарди. Кимдир ўз ота-бобоси қилиб кетган қандайдир иши билан мақтанса, яна кимдир ўзининг кеча гўшт еганини, яна биров аллақандай сигири учун қишда хашаги егарли эканлиги билан гердаярди. Бироқ уларнинг аксариятининг тур-

муши, аслида, бир хил бўлса-да, ҳеч ким ўзининг аҳволини ёнидагиларга ошкор қилгиси келмас, кун сайин фақирлашиб бораётганлигини биров билиб қолишини чин юракдан истамас эди. Йўқ, аниқроғи улар қашшоқлик деган тушунчага юзма-юз рўпара келишаётганлигини юрак ютиб тан олгиси келмасди. Бу ҳақиқат эди. Кечқурунлари телевизордан қўйиладиган ажнабийлар сериалининг ярим соатлик вақтини ҳисобга олмаганда, қишлоқнинг кўпгина одамлари фақатгина қорнининг очиққанлигини-ю, эртанги кунига нима ейиши мумкинлиги ҳақидаги хаёллари билан андармон бўларди, холос. Ҳатто улар ўтиш даврининг сўнгги кунларида яшаётганликларини билиб турсалар ҳам, нима иш қилишни, қасд қилишни, қандай қилиб қорин тўйғазиши мумкинлигини билолмай гангиб юрардилар. Шодагул билан Дилноза ҳам ана ўшандай одамларнинг кичик бир бўлакчаси сифатида ҳозирги суқанақлиги ва кўргансизлиги учун овсинларининг қаршисида мулзам бўлиб ўтиришарди. Қоракўз ҳамда Диёра бўлса биргаликда овсинларининг дамини ичига тушириб қўйишганлигидан мамнун ҳолда бир-бирига маънодор қараб қўйишди. Ўша маъноли қарашларнинг, ўша нигоҳларни самимий тўқнашувининг замирида олам-олам кечинмалар яширинганди. Бу яқинлик ёшларида анча фарқ бўлган икки овсиннинг илк бор қалбан яқинлашуви эди. Улар тарихнинг шу лаҳзаларида бу иноқлигига қачонлардир келиб ошкоралик, хиёнат, гийбатлару фисқу фасодлар, нафрат ва ўлим раҳна солиши мумкинлигини айни дамда тасаввурларига ҳам сиғдиришмаса керак. Пайти келиб, бу иноқлик қасос ўти билан ўрин алмашинажагини улар лоақал зиғирча бўлсин кўнгилларидан ўтказишганда эди, бу дақиқаларда тўрт овсиннинг ўртасидаги табақакашлиқлару тарафкашлиқлар мутлақо бошқача кечган бўлармиди...

Эски йилнинг энг сўнгги фақирона тушлиги тугагач, кечки овқат учун эчки гўшtidан шўрва осиб қўйилди.

VI

Маъсума опа ўтган ўн кун мобайнида қизини ниҳоятда соғинди. Чунки у илк маротаба янги йил кечасини жигарбандисиз кутиб олган эди-да. Болалигида янги йил кечаси яқинлашаверса, Диёра қалби бир олам шодликка тўлиб севинар, байрам кечасида онасидан қандайдир кутилмаган совға олажагини ўйлаб, ўша

дақиқаларни интиқ бўлиб кутарди. Баъзан сабри чидамай кетган кезларда онасининг у ён-бу ёнидан ўтиб сирли совғанинг нима эканлигини билиб олишга ҳарақат қиларди. Одатда, Нурим ака билан Маъсума опа Диёранинг ёлғиз қиз эканлигини ёлларида тутишганиданми ёки қиз боланинг кўнглини нозик бўлади дея ўйлашганликлариданми, ҳар ҳолда, унга ўғиллариникига қараганда кўпроқ ва каттароқ совғаларни ҳадя этишни исташарди. Шу боисдан Диёра байрам дақиқаларида ота-онаси тухфа этган антиқа-антиқа ширинликларнинг зарҳал қоғозларини авайлабгина очишни, ўзи анча вақтлардан буён эришишни орзу қилиб юрган буюмларни ҳеч қутилмаганда совғалари орасидан топиб олишни ҳуш кўргувчи эди. Маъсума опа якка-ю ёлғиз қизини бу йилги янги йил кечасида ўз оиласида кўрмаганлиги туфайли тинмай ўша хотиралар ҳақида ўйларди.

Байрамдан кейинги иккинчи ҳафтанинг бошларида Икром билан Диёра шаҳарга қайтиб келишди. Қишлоқда уларнинг анчагина вақт қолиб кетишганликларига кўпгина сабаблар бор эди. Ўша кунларда ўз оиласини иқтисодий инқироздан қутқариш учун пул топиш мақсадида Зухриддин дўсти билан чет элга кетадиган бўлди. Бунинг учун буви бисотидаги биттагина болалаган сигирини сотди. Қолаверса, у жўнаб кетгач, Ҳожимурод билан унинг хотини Дилноза ҳам тўнҳоликда яшашни ихтиёр қилганликлари боис қишлоқ четидати томонатгина икки хонали уйга кўчиб чиқиш учун оёқларини тираб туриб олишганди. Бундай ишларнинг барчасига Икромнинг ёрдами керак эди. Шундай бўлди ҳам. Сўнгра ҳайҳотдек ҳовлида буви, Иноят ҳамда Қорақўз боласи билан ҳимоячисиз қолаётганлиги Икромни ниҳоятда ўйга толдириб, ташвишлантириб қўйди. Гарчи у бундай чигал вазият юзага келиши мумкинлигини байрамдан икки кун аввал онасидан эшитган бўлса ҳам, ўзича бир қарорга келиб қўйганлиги туфайли бунга ўткинчи ва счими осон ҳолат дея қараб, ҳар тугул хотиржам юрар эди. Бироқ вазият у ўйлаб қўйганчалик бўлиб чиқмади. Шу сабабдан кейинги вақтларда, кечалари унинг тез-тез уйқуси қочадиган, ҳаловати йўқоладиган бўлиб қолган, ушбу масала ечимига эртаю кеч энг тўғри ва маъқул йўлни қидириб боши қотарди. Ўшандай кезларда у дам-бадам ақл тарозисининг икки томонига қайта-қайта онаси ва хотинини қўйиб кўрар, барча имкониятларини бирма-бир чамалаб чиқар, айқаш-уйқаш бўлиб ётган ўй-хаёлларини ўзига мослаб бир изга тушириб олишни жуда истарди. Диёрага уйланишидан аввал унинг ота-онасига ўзининг бўлажак

хотинини доимо шаҳарда яшатишга ваъда қилганлиги, қолаверса, ўзининг ҳам қишлоқда ўралашиб қолиш истаги йўқлиги, бу ерда тез-тез собиқ маҳбубасига рўпара келиб, бирор кўнгилсизлик содир бўлиши мумкинлиги, шундай ҳол юз бериб қолгудек бўлса-ю, боз усига, хотини ҳам шу ерда яшаб юрган бўлса, албатта, бундан хабар топиб қолажаги, шундан сўнг ўзининг бутун ҳаёти издан чиқиб кетиши муқаррарлиги у ўйлаётган масаланинг бир учи бўлса; унинг иккинчи учи Заҳро бувининг қишлоқда суянчсиз қолаётганида эди. Оҳ, бу тизгинсиз ўйлар... Уларнинг поёни йўққа ўхшайди. У ҳар дақиқада ўз онгида кечаётган мана шундай ҳаёлларнинг минг-мингтасини бир-бирига қарама-қарши қўяра ва натижада барибир аввалдан ўйлаб қўйган режасини маъқул деб топаверарди.

Икром узоқ мушоҳада қилгач, онасига ўз хотинини қишлоқда қолдирилмаслигини айтди. Бу учун эса унинг имтиҳонларини баҳона қилиб, ҳеч бўлмаса, улар бир ёқли бўлгунига қадар шаҳарда яшатиши зарурлигини, борди-ю у синовлардан ўтолмаса, албатта, уни қишлоққа олиб келишини ва умрбод шу ерда қолдиришни, унга эса онасининг ҳолидан тез-тез ўзи хабар олиб туришини ваъда қилди. Ваҳоланки, Икром хотинини аъло баҳолар билан имтиҳонлардан ўтишига ишонар эди. Буви ҳам бунга истар-истамас розилик берди. Хуллас, мана шундай муаммоларга ўралашиб улар байрамдан кейин бирмунча вақт қишлоқда қолиб кетишган эди.

Шаҳарга қайтиб келишган кунининг ўзидаёқ Диёра ота-онасини кўриб келишга борди. Табиатан, йигит киши уйлангач, эски оиласидан янчисини афзал кўра бошлайди. Бироқ қизларда бу ҳол аксинча кечади, аниқроғи, уларнинг янги рўзғорга кўникиши қийин бўлиб, гоҳида бу ҳол бутун умри давомида ҳам амалга ошмаслиги мумкин. Шу боисдан ҳам уларнинг аксарияти ҳеч қачон ота уйдан ўзга жойни афзал билишмай яшашади. Мободо янги жойда яхши яшаб кетишган тақдирда ҳам, ҳеч қурса, иккала муҳитни тенг кўриб қўяқолишади-да. Диёра нечоғлик ўзини мағрур, чидамли ҳис этмасин, унинг қалбида ҳам соғинч, муҳаббат, рашк каби ҳис-туйғулар ҳукмрон. У ҳам жамики яхши қизлар сингари ўз ота-онасини барча нарсадан устун кўради. Айниқса, бугун у дунёда ўзининг ёлғизгина ишончи бўлган онажони билан дардлашгиси, узоқ вақт ҳасратлашиб, суҳбатлашиб ўтиришни, бегона муҳитда кўнглида йиғилиб қолган гапларни фақат у билангина баҳам кўришни жуда истар эди.

– Гап-сўзларингга қараганда, қишлоқда жуда зерикиб кетган кўринасан. Акангнинг олдига бормадингми, бир оз кўнглинг ёзиларди? – қишлоқдаги тўнғич ўғли яшаётган уйини назарда тутган ҳолда қизидан сўради Маъсума опа, унинг гапларини узоқ вақт тинглагач.

– Бордим. Фақатгина бир маротаба... – жавоб берди Диёра.

– Қачон борувдинг?

– Янги йил кечасида. Аммо улар уйда йўқ эди...

– Ҳа, дарвоқе, ўша куни аканг ҳам оиласи билан байрамни шу ерда, бизникида кутаётганди, – Маъсума опа қизининг сўзларига изоҳ берди.

– Бошқа ҳеч қаерга бормадингми?

– Овсиним Қоракуз билан Зиёда холамларникига бордик. Ўша куни қайнонам ҳам бизга қўшилиб олса бўладими?

– Нима қилибди қўшилса?

– Эй-й, бордик-келдик қайнонам ҳам биз биланлиги учун ҳеч балони тузукроқ гаплашолмай қайтиб кедик-да, – деди Диёра ўша кунги меҳмондорчилиги кўнгилдагидек ўтмаганлигидан ачингандек бўлиб.

– У кампир одам. Энди шунақа қилиб айланиб юради-да... – Маъсума опа қизининг кўнглига тасалли бериб бувининг ёнини олди.

– Кампир эмиш, – онасининг гапларига ўзича гудранди у, – Биз билан боргани майли, борган жойида одамни уятдан ўлдиргани ёмон-да.

– Нима қилди? – Маъсума опа таажжубланиб сўради.

– Эй-й, сўраб нима қиласиз. Одамлар бекорга унга шунақа лақабни топиб қўйишмаганлигига ишондим-да. Бирам кўп овқат ейди-йей... Яна нима денг?

– Хўш?

– Севимли қайнонагинам ўз хизматини қилдиришга одам тополмай қолганлиги учун мени қишлоққа чақириб ётибди. Тавба, шундан буён асабим бузчилик, ўзимга келолмай, у кишини ёмон кўриб юрибман-да... – беихтиёр Диёранинг юзларини маъюслик қоплади.

– Кўпам сиқилма. Сен келинсан, қайнонангни раъйига қарангин. Ахир, эрингнинг қулфу калити ўша кампир эканлигини ҳам унутиб қўймагин-да, қизим. Бу нарсаларни ўйлаб хафа бўлиб юргандан кўра имтиҳонларингга тайёргарлигингни кўр, кучайтир... – Маъсума опа қизига насиҳат берди.

Ўша куни Диёра онасиникига бориб келганидан сўнг бўла-

жак имтиҳонларига астойдил тайёргарлик кўра бошлади. Ҳар куни тушга қадар ишхонасида бўлиб қайтгач, уйдаги тахлам-тахлам китобларининг орасига шўнғиб кетадиган одат чиқарди. Ҳатто сўнги кунларда у ўз ишлари билан бўлиб, эрига ҳам вақт ажратолмай қолди. Бирин-кетин имтиҳонлари бошланган кезларда эса деярли унга эътибор ҳам бермай қўйди. Аспирантурага кириш учун тўртта махсус синов бўлиб, ҳар бирининг оралиғида тайёргарлик учун бир ҳафтадан вақт белгиланганди. Диёра учун олдиндаги мазкур синов оғир гўёки ҳаёт-мамонт жанги ҳисобланиб, у, албатта, муваффақият қозонмоғи, ғалаба қилмоғи шарт эди. Йўқса, уни машаққатли қишлоқ ҳаёти кутиб турарди. Эҳтимолки, шу боисдан ҳам Диёра кейинги пайтда китоблардан бошини кўтаролмай қолгандир? Ҳатто у бу ишлари учун ўзи ишлаб турган коллежидан ўн беш кунга қўшимча таътил олди. Икром ҳам имкон қадар унга халал бермасликка ҳаракат қила бошлади. Уни тушунишга, хаёлларини чалғитмасликка уринди. Қайтага, онасига берган ваъдасини бажариш учун унда ҳам қулай фурсат туғилган бўлиб, қишлоққа тез-тез қатнаб турмоқда эди. Баъзида хотинини шаҳарда ёлғиз қолдириб, ўзи эса қишлоқда тунаб қолган кезлари ҳам бўлди.

Февраль. Ўта совуқлигидан ҳатто шу мавсумда одамлар миясини музлатиб қўйган қиш фаслининг сўнги оғир. Девордаги чумоллар тўдасидек ёпирилиб келган кичкина-кичкина оилавий ташвишлар ҳам бир қадам ортда қолди. Имтиҳонлар аъло тугади. Сароб хаёлларнинг ушалмоғи учун келажак ва орзулар эшиги очилди. Диёра учун бир умр шаҳарда қолиб кетиш имконияти янгидан кўз очди. Энди у келажакда олима бўлади. Катта бир даргоҳда ишлайди, шогирдлар орттиради. Обру топади. Оҳ, мусаффо орзулар! Оҳ, улкан режалар! Қандай яхши-я...

Диёра ўз ютуқларидан сармаст бўлиб юрган бир пайтда, Икромнинг ҳолатида сезиларсиз, ғалати ўзгаришлар юз бера бошлади. Гўё у хотинининг назарида қандайдир тажанг, фаромуш бўлиб қолгандек кўринарди. Боз устига, унинг аввалгидек хушчақчақ эмаслиги Диёранинг кўнглида аллақандай тушунарсиз ғашликнинг туғилишига сабаб бўла бошлаганди. Аслида, аёллар жуда зийрак ва сезгир бўлишади-да. Йўқ жойдан ҳам бир нарсани топиб ўтириши муқаррар. Диёранинг кўнглидаги бу ғашлик Икром уни алдаб юрганлиги аён бўлиб қолганидан сўнг, яъни унинг иш баҳона дийдор ғанимат дея кунора қишлоққа бориб келаётганлиги равшан бўлиб қолгач, ўз изини топди. Бунга эса

унинг опаси сабабчи бўлди. Мободо Лазиза 14-февраль куни пешинда Диёра пиширган ошнинг устига келиб қолмаганида эди, Икром ҳам ҳеч қандай саволларга ва тешиб ўтудек нигоҳларга рўпара келиб, хотинининг қаршисида каловланиб қолмаган бўларди.

Тушга яқин эшик тақиллади. Эрини кутиб ўтирган Диёра ҳовлиққанча югуриб бориб уни очди. Лекин қаршисида бешиктебратардек ликкиллаб сақич чайнаётган Лазизахон турарди.

— Эҳ! Салом алайкум, келинг, опа, — Лазизанинг кутилмаган ташрифидан Диёра унчалик хурсанд бўлмаган бўлса-да, уни хушмуомалалик билан қаршилади. — Укангиз келдимикин деб ўйлабман...

— Ҳм-м!? Икромдан бошқа одамлигини билганингизда эшикни очмасмидингиз? — бепарвогина, бироқ хушчақчақлик билан сўради Лазиза этигини ечаркан. Аслида, у ҳар галгидек, ушбу саволни ҳам ўз табиатидан келиб чиққан ҳолда шунчаки сўради. Шу туфайли келинининг ҳижолатга тушиб «эҳ, йў-ғ-э, нима деганингиз бу...» деб айтган эътирозига ҳам парво қилмай қаршисидаги ойнага тикилиб турди-да, тезгина ўзини қизиқтирадиган иккинчи саволга кўча қолди.

— Қаранг, яп-янги. Буни яқинда сотиб олдим. Чиройлимикан? — у ўзини ойнага солиб, мўйнали пальтосини Диёрага кўз-кўз қила бошлади.

— Ҳа, жудаям чиройли экан. Анчагина қимматбаҳо бўлса керак-а? Қанчага олдингиз? — деб сўради Диёра.

— Эллик доллар деб айтсам, ишонасизми? — Лазиза ўйноқлаганча жавоб берди.

— Эллик доллар-а!!! Бунча қиммат... — Диёра кўзларини катта-катта очаркан, ҳайратдан ёқасини ушлади.

— Ишонмайсиз-а? — деди у яна ҳиринглаб, момик мўйнасига юзини босиб, ишқалаб.

— Билмадим. Буюрсин. Яхши кунларда кийинг. Ўзингизга ярашибди. Майли, ичкарига киринг, — деди Диёра Лазизага ичкарини имлаб, — ош қилгандим, тайёр бўлиб қолгандир. Сузмоқчиман... — у қайин опасини тўғри емакхона сари бошлади.

— Ош?! О-о! Қандай яхши. Демак, пальтомни икковимиз ош билан юварканмиз-да, а? — Лазиза ўз гапларидан завқланиб кетгандай яна ҳиринглаб кулди.

Диёра тўсатдан эрининг келиб қолишига умид боғлади, шу сабабли ошнинг дамани бузгиси келмай Лазизани яна бир оз гап билан андармон қилиб ўтирди. Икромдан дарак бўлавермагач,

ахири паловни сузишга мажбур бўлди. Зиранинг хушбўй ҳиди димоғларни қитиқлаб юборди. Қизғиш сариқ бўлиб товланиб турган ёғлиққина сабзилар ва ош устидаги думбали лаҳм гўшт сўлақларни оқизди.

– О! Укагинамнинг топиш-тугиши яхшими дейман? – деди Лазиза роҳатдан ўзини тутолмай, гуруч ва нўхат доналари билан лўнжини тўлдириб чайналаркан.

– Худога шукур! Нолимаймиз, бир кунимиз ўтиб турибди, опа, – жавоб қилди Диёра.

– Яширманг, келин, яширманг. Ортиқча камтаринлик ҳам манманлик эканлигини сиз ҳам мен ҳам яхши биламиз-ку. Хаспўшламасангиз ҳам, ҳаммасини биламан, – Лазиза бармоқларини яларкан Диёрага синовчан разм солди-да, – кеча Икромжонни ўзини ҳам кўргандим... – деди.

– Қаерда?!

– Қаерда бўларди, қишлоқда-да. Барака топгур, қишлоққа ҳам бир дунё бозорлик қилиб борган экан. У ерда ҳам ошхўрлик қилдик. Бугун мана бу ерда. Ишқилиб бири минг бўлсин. Укагинам бечора ваъдасини оқлаб кунда бўлмаса ҳам кун ора онамни йўқлаб турганмиш... – Лазиза яна ош ва салат билан оғзини тўлдирди.

Диёра эса ҳеч қутилмаган бундай хабардан эсанкираб, муздек қотиб қолди. Бироқ ҳолатини сиртига чиқармасликка тиришиб хийлагина вақт чап қўлининг шаҳодат бармоғи билан бурнининг учини қашиган бўлди. Сўнг яна ишонгиси келмай,

– Демак, энамнинг олдиларига тез-тез бориб келаётган экан-да? – дея Лазизага «алдамаяпсизми?» дегандек саволчан, аммо кўзларини бир оз қисган ҳолатда хийлагина-синчиковлик билан тикилди.

– Ҳм-м, Ҳм-м, – Лазиза тасдиқ ишораси билан бош силкиди да, – Нега сўраяпсиз? Бу билан ҳали «мени бундан хабарим йўқ» демоқчимисиз?

– Нега энди? Буни ўзим ҳам билардим, – Диёра ўнғайсизланди.

Шундан сўнг Лазиза бу гапларга эътибор ҳам бергиси келмай гапни тезда бошқа мавзуга, аслида, уни бу ерга етаклаб келган ҳақиқий муддаосига буришга уринди.

– Келинжон! – деди у дабдурустдан ёгга ботган қўлларини товоқ тирдида нозланиб кўтарганча, – менга ёрдам бериб турсангиз...

– Майли, қўлдан келса... Қанақа ёрдам экан? – сўради Диёра ҳайрон бўлиб.

- Шу десангиз, бугун бир жойда зарур учрашувим бор эди.
- Хуш?!
- У ерда мен узоқ вақт қолиб кетишим мумкин. Шу сабабли менинг уйимга бориб, ўғлимга қараб турсангиз дегандим...
- Майли. Аслида, бу ерга келаётганда ўзингиз билан уни ҳам бирга олиб келмаган экансиз-да, – деди Диёра кулимсираб.
- Йўқ, гап фақат бунда эмас, – Лазиза яна гапида давом этди, – биласизми, сиз айтаётгандай уни олиб келсам ҳам бўларди, бироқ айтишга ноқулайроғу, уйим бир оз тўзғиб ётувди, ўша ерни ҳам супуриб, дегандай, тозалаб қўйсангиз, сиздан жуда миннатдор бўлардим-да...
- А?... – Диёра қайнопасининг гапларига тушунмай қолгандай унга диққатлироқ тикилди.
- Назаримда, бекорга ҳам уйда зерикиб ўтирадиган кўринасиз. Менимча, Икромжон бугун ё келади, ё келмайди... Шундай экан, меникида ётиб қолишингиз ҳам мумкин.
- Сизга тушунолмадим, – Диёра ўзини ҳақоратланган сезиб бир оз жиддий тортди.
- Хўп деяқолинг. Мен эндигина қозоғистонликлар билан муҳим савдо ишларига қўл ураяпман-да. Сиз эса... – Лазиза шу топда келинига «сиз эса бекорчисиз» демоқчи эди-ю, бироқ унинг кўнглига тегиб қўйишини ўйлаб ўзини зўрга тўхтатиб қолди. – Сиз мени қўллаб туринг. Биласизми, улар билан кўришишим зарур...
- Шунчалик зарурми? – Диёра тагдор қилиб сўради.
- Вой, зарур ҳам гапми, жуда зарур. Бормасам бўлмайди. Ахир, шунча қимматбаҳо пальтони совға қилган кишилар олдига-я... вой... – Лазиза сўзларининг охирини ютиб юборди. Шундан сўнг унинг кўзлари ола-кула бўлиб, юзларига аллақандай қизиллик югурди.
- Лазизанинг сўзларини сафсата сифатида баҳолаб, ерга тикилиб уни жимгина эшитаетган Диёра «ялт» этиб унга юзланди.
- Нима, нима? Демак, мени алдабсиз-да...
- Эй, йў-ўқ... Лазиза янала ўнғайсизланиб, унинг юзларидаги қизиллик қуюқлашди.
- Ҳалигина «пальтомни элик долларга сотиб олдим» демаганмидингиз? Бундан чиқди, бу совға экан-да, а? – Диёра Лазизага «нима сабабдан мени алдаяпсиз» деётгандек, гўё «ёлғонларинг охирида нима мақсадинг бор, айтиб бер» деб қистаетгандек, унга кўз узмай тикилиб турарди.

– Ҳа... Йўқ... – Лазиза қаршисидаги беғубор, аммо ўткир нигоҳларга бардош беролмай кўзларини дарҳол олиб қочди. Сўнг янада ўнгайсизланиб. – Ҳазиллашдим-да. Совға эмас. Кимнинг ҳам менга совға бераман деб кўзи учиб турибди.

– Бўлмаса нима?...

– Уф-ф, вой-вой-йей. Сизам жа-а... – Лазиза шу онда нима қилишини билмасди. Диёранинг саволчан нигоҳи ва тинимсиз эзмаланаётгани унинг юрагига наштар бўлиб санчилаётган эди. Шу боис у келинидан бир оз аразлашга тутинди. – Нега бунча шу гапга ёпишиб олдингиз? Одам гапида адашади-да. Гапимиздан адашсак ҳам, йўлимиздан адашмай юрганимизга шукур қилайлик...

Диёра лом-мим демай, унга тикилиб тураверди. Лазиза қопқонга тушиб қолган ўлжадай яна типирчилай бошлади. Ўзини ноқулай сезаётганидан бир зумда терга тушиб кетди. Сўнгра юзларини кафтлари билан елпиб,

– Анави, деразаларни бир оз очиб қўйинг, чамамда, хонамиз жуда исиб кетди.

Шундан сўнг Диёра қайнопасини раъйига қарши боргиси келмаганиданми ёки бошқа сабабданми, ҳар ҳолда истар-истамас ўрнидан кўзгалиб дераза томонга туриб кетди. Бундан Лазиза бир оз енгил тин олди ва шу фурсатдан фойдаланиб гапни мутлақо бошқа нарсага бурди.

– Ҳа, бу дейман, анави тувакдаги гулларни яқинда сотиб олдингларми-а? – деди у Диёра деразаларни очаётган маҳалда.

– Йў-ўқ, булар келганимиздан буён шу ерда-ку. Улар шу уйнинг эгасиники, – Диёра дераза токчаларидаги гулларга «шу ҳам гап бўлди-ю» дегандай қараб қўйди.

– Вой, деразани очик қолдирсангиз, гулларни совуқ уриб қўймасмикин?

– Билмасам...

– Ҳа, у ҳолда ёпиб қўяқолинг. Яна уларни совуқ урдириб қўйиб, мен туфайли балога қолиб юрманг. Яхшиси, мен турақолганим маъқул, анчагина ўтириб қолдим.

Лазиза гапларини тугатар-тугатмас, шоша-пиша ўрнидан турди. У қайтадан бояги мавзунни кўзгашга журъат этолмади ва шу боис келинига «уйимга бориб турунг» дейишга ҳам ботинолмади. У келинининг «ўтиринг, опа, борасиз-да» деган қистовларига ҳам қарамай наридан-бери хайр-хўшлашди-ю, жўнаб қолди.

Лазиза кетгач, Диёра ўзига-ўзи «ҳиҳ, қозоқ совғаси...» деб

қўйди овоз чиқариб. Кейин яна эри ҳақида ўйлай кетди: «Нега у мени алдаб юрибди? Нега? Нима сабабдан у менга бу ҳақда илгарироқ гапирмаган экан? Ахир, ҳар доим ишга бораётганлигини такрор ва такрор айтиб кетар эди-ку? Қайтиб келганида ҳам, ишдан келяпман дерди-я? Демак, мени шунча вақт алдаб юрган экан-да? Менга ҳамиша йўқчиликдан гапиришининг сабаби бу ёқдамиди ҳали? Оҳ, у кишига нималар бўлаяпти ўзи? Менга шу гапларини айтса, наҳотки, мен тушунмасам. Мен «онангизникига борманг» дермидим. Аллақандай ўзгариб қолгани, дўқ-пўпсалари-ю, пулларимизни нималарга сарф қилаётганлигини сир тутишлари шунга экан-да?...» Диёра қаршисидаги курсига чўқдида, яна ва яна ўз хаёллари гирдобига ғарқ бўлди: «Ўзим ҳам анча вақтдан буён у кишининг алланечук галати бўлиб юргангани сезгандай бўлувдим-а. Тавба, нега менга бир оғиз ҳам бу ҳақида айтмаган экан? Ёки мени хархаша қилади деб ўйладимикин? Наҳотки, ўз эрим мени тушунмаган бўлса? Наҳотки, мен шундан норози бўладиган аҳмоқ бўлсам. Ҳар қанча бўлса ҳам энасига олган ҳар бир нарсани мендан бекитиб юриши шарт эмас эди-ку. Эҳтимол, паришонлигининг ягона сабаби фақат энасига боғлиқ эмасдир. Акс ҳолда, буни мендан пинҳон тутмасди. У киши бўлса қишлоққа тез-тез бориб келишини мендан сир тутиб юрибди-я. Балки, мендан кўнгли совудимикин? Эҳтимол, кимдир у кишини йўлдан ургандир. Э, Худо! Йўқ, бунақа бўлиши мумкин эмас. Буни ўйлашнинг ўзи даҳшат. Кўнглим ўлсин, бу – душман. Нега унда неча кунлардан буён ўзини мендан олиб қочади? Бунинг боиси нимада? Балки, чарчагандир? Йўқ, нега ўзингни алдашга тушдинг, Диёра. Ахир, сўнги кунларда у киши бу хонага фақат ва фақат ухлашгагина келаётганлигини ўзинг ҳам яхши биласан-ку. Ахир, мен ҳам аёлман. Йўқ-йўқ, бундай хаёлларга бормаслигим керак. Хўш, у ҳолда камнамо бўлиб қолганлигининг сабаблари нимада? Ҳатто кўнглинг нима, ҳолинг қандай деб сўрамаса, мен билан қизиқмаса, буни қандай тушунай? Ёки бошқа жойларга ҳам бораётганмикин? Эҳтимол ишратхона, балки бирорта... Йўқ, мен бунга йўл қўёлмайман. Мен бундай таҳқирга чидаёлмайман... Эй, Худо, қани эди у киши ҳозир менинг ёнимда бўлиб қолса-ю, бемаъни гумонларим тумандек тарқаб кетса. Художон, ўзинг сабр бер. Мен чўкяпман. Ҳа-ҳа, ўз гумонларимга ғарқ бўляпман. Нима сабабдан мени алдаётган экан?». У шу тариқа кечгача шубҳаю гумонлар қуршовида ўтирди.

Тушлик учун ёзилган дастурхон жой-жойида йиғиштирувсиз

турар, тўнглаб қолган бир товоқ паловга деярли қўл ҳам урилмаганга ўхшарди. Бугунги кун расво бўлди. Ҳа-а, чиндан ҳам расво бўлди. Диёранинг кўнглига қил сиғмайди. Айниқса, қоронғи тушаётганлигига қарамай, Икромдан дарак бўлмаётгани, унинг кўнглидаги ғулувни сония сайин семиртириб бораётганлиги шубҳасиз. Бу танглик, вужудни емирувчи тушқунлик унинг қалбида ҳам тушуниксиз ҳолатни содир этар, киши таҳқирланганида рўй берадиган аламга ўхшаш ички бир изтиробни юзага келтирарди. Бу туйғу – рашкмикин? Бироқ Диёра ўз эрини кимдан рашк қилиши мумкин? Қайнонаасиданми? Йўқ, бу ўта бемаънилиқ ҳисобланган бўларди. Хўш, у ҳолда Диёра ўз эрини кимдан қизғоняпти? Нима сабабдан Икромнинг бу қилиқлари Диёрани жазавага солаяпти? Бу унинг учун қоронғи. Аммо биргина нарса аёнки, Икром ким бўлганда ҳам, унинг, фақат унинг эри! Инсоният ўз жуфтини ёлғиз ўзигагина тегишли бўлишини истайди. Қолаверса, улар бу фикрни бир умр қалбдан ҳимоя қилади. Дил тубига яширинган бу туйғулар оёқ ости қилинса, хўрлик ва хўрланиш ортидан жазава аланга олиши, шубҳасиз. Ҳозирча Диёранинг «хўрландим» деб жазавага тушишига дурустроқ асоси ҳам йўқ эди-ю, бироқ у хавотирлар гирдобидан чиқиб кетишга мажолсиз эди. Тўғри, унинг бунга ҳаққи бор эди. Сабаби ярим тун бўлса ҳамки, Икромнинг уйга келмаётгани унинг учун жуда ғалати бўлиб туюлаётганди.

Уша оқшом Диёра деярли мижжа қоқмади. Боз устига, унинг кўнглидаги бемаъни ғалаёнлар ҳам, жилла бўлсин, нари кетмади. Тонг ёриша бошлаганида эса унинг мадори қуриб, суяқларигача силласи кетди. Шундай бўлса ҳам, у увушиб қолган оёқ пайларини бир оз уқалади-да, секин ўрнидан кўзғалди. Сўнг кеча Лазиза пальтосини кўз-кўз қилган жойга, эшик олдидаги каттакон ойнанинг ёнига борди. Ойнага узоқ вақт тикилиб ўзини кўздан кечиранган, бир кечада юзларидан ранг қочиб қолганлигини, кўз остилари салқиб, лаблари қуруқшаб кетганидан оқши тусдаги пўстлоқлар остига яширинганини кўрди. Кейин эса ўзининг мунгли кўзларига маъносиз нигоҳлари билан бир оз тикилиб турди-да, беихтиёр кафтларини юзига босганча хўнграб йиғлаб юборди. Бу йиғи шу қадар дардли эдики, бунинг сабабини ҳатто Диёранинг ўзи ҳам тузукроқ англаб етолмасди.

Диёра қиш кунлари кечаси хоналарни бир оз иссиқроқ тутиш мақсадида, ҳар кунни кечкурун ошхонадаги газ печини ёқиб қўярди. Унинг фикрича, газ печидаги гугуртнинг чўпидек оловдан, ҳар

ҳолда, тузукроқ иссиқ чиқиб хоналарни иситар эмиш. Бироқ кеча кечкурун буни амалга оширмади. Тўғрироғи, у ўз хаёллари билан овора бўлиб кундалик ишини унутиб қўйди. Шу боис эрталабга келиб хона ҳарорати шу қадар совиб кетгандики, нафас олган кишининг оғзидан буғ чиқарди.

Чамаси соат 9⁰⁰ атрофида бўлиб, Икром хонага кириб келганида, Диёра кўрпа-тўшак қилиб ётиб олганди. У кечаси билан миҳжа қоқмаганлигидан бир оз мизғиб олиш пайида ётарди. Аммо кутилмаганда эрини кўрди-ю, мудроғи ҳам тарқаб кетди.

– Уҳ-уҳ, хона нега бунча совиб кетди? – сўради Икром хотинидан анча вақтдан буён иссиқ сув ўтмайдиган, фақат номигагина турган хонадаги муздек қувурларни ушлаб кўраркан.

– Сиз бўлмаганингиздан кейин бу хонадаги ҳамма нарса музлаб, ҳавони совитиб юборгандир-да... – Диёра эрининг саволига жавоб бергиси келмади. Аммо ўз саволларига тезроқ жавоб олишни истаганлиги туфайли, – Қаердан келяпсиз? – деди синиқ товушда.

– Бу нимаси? Нега ҳалигача ётибсан? – Икром касалманддек кўринган хотинининг саволини очиқ қолдириб унинг ёнига секин ўтирди.

Диёра секин-аста ўрнидан турмоқчи бўлгандай жонсизгина кўзгалди-да, «аҳволинг тузукми» деётгандек қаршисида шўппайиб турган эрига яна қайтадан бояги савол билан мурожаат қилди. Бу савол Икромга бошиданоқ ёқмаган, шекилли, секин ўрнидан турди-да, дераза ёнига борди ва унинг ойнасига гулга ўхшаб қотиб қолган музларни бир оз қирт-қирт қилиб турди. Сўнг ўзини бепарво кўрсатиб:

– Қаердан бўларди? Ишдан. Касбимни биласан-ку, сўраб нима қиласан, – дея тўнғиллаб жавоб берди у.

– Қанақа иш эканлигини мен ҳам батафсил билсам бўлади-ми? Ахир, кечаси билан мени ховотирга қўйиб ҳар хил барларда тинимсиз гижжагингизни чалмагандирсиз? – алам билан тикилди Диёра эрига.

– Нима? – Икром хотинининг сўзларини гўё эшитмай қолгандек дарҳол унга қараб ўгрилди ва устидан кулгандек, – Хавотирландим дейсанми? Кимдан? Менданми? – деди.

– Ҳа. Яна кимдан бўларди? – Диёра ич-ичидан қайнаб келаётган йиғисини зўрға босди, алами келанидан лаблари титраб кетди.

– Нималар деяпсан, қўйсанг-чи, шу гапларни. Мен сенга ёш боламидимки, ховотирланиб ўтирсанг. Агар билсанг, кеча мен янги гуруҳимиз билан узоққа тўйга кет-ган-д-и-м...

– Тўйга эмиш... – ўзича гапиринди Диёра, – Балки қишлоқдаги уйингизгадир? – у эрининг сўзини бўлди.

– Нима? – Икром дарҳол хотинига қаради.

– Тушунмаяпман. Нега мени алдаяпсиз? Нега қишлоққа бориб келаётганингизни мендан яшираяпсиз?..

– А?! – Икром нима дейишини билмасди. Тўғрироғи, хотини томонидан бериладиган бу саволларга жавоб беришга ҳали тайёр эмасди.

– Эшитганингиз. Кеча Лазиза опангиз келиб кунора қишлоққа бориб келаётганингизни айтди. Нима учун ўзингиз менга бу ҳақда ҳеч нарса демаяпсиз?...

Диёранинг ҳеч қутилмаганда қилган бу таъналари Икромни анчагина эсанкиратиб қўйди. У ҳам опаси сингари гўё қўлга тушган ёввойи мушукдек нима қиларини, қандай баҳона айтишини билолмай қаққайиб қолди. Шу туйғайли унинг ҳам юзлари сезилар-сезилмас қизариб кетди.

– Нималар деяпсан? Қишлоққа дейсанми? – Икром ҳеч нарсага тушунмагандек ўзини гўлликка солди.

– Ҳа, қишлоққа.

– Бўлмаган гап. Бекорга шубҳа қилма. Сенга қаёққа борганимни айтдим-ку. Ҳали менга ишонмайсанми?

– Бундан чиқди опангиз ёлғончи экан-да, а?

Аслида, кечаги суҳбатдан сўнг Лазизанинг ёлғончилигига ҳам шубҳа қолмаганди.

Икром индамай қолди. Айни чоғда у нима дейишини, қандай баҳоналар бичишни билолмай гаранг эди. Унинг гангиб қолишининг асосий сабаби бугун ҳам у тўғри қишлоқдан келаётган эди. Айни дамда кеча тунда бўлиб ўтган воқеаларни кўз ўнгидан ўтказётганлиги боис, ўша кайфиятдан қутулолмай, янги ваз тўқишга қурби етмаётганди. Нафсиламбирини айтганда, ҳозир у бўлар-бўлмас баҳоналар тўқиб бутун тунни жазмани билан ўтказганлигини хотинига сездириб қўйишдан кўра жим тураверишни маъқул кўрди.

Ҳа, шундай. Бу оқшом Диёранинг ёлғизлик қўйнида беҳаловат тўлғониб чиқиши бежизга эмас эди. У ички бир туйғу билан ҳозирча номаълум, бироқ тез кунларда равшанлашадиган эрининг мавҳум хиёнатини сезганди.

Икром хотинининг бир неча саволини жавобсиз қолдирди. Шундан сўнг ҳам Диёра эзилвергач, унга «Нима, ҳали сен мени тергамоқчимисан? Сенга ким ҳуқуқ берди? Хўш, қишлоққа бор-

ганимда-чи?» дея ўшқириб берди. Кейин улар яна, одатдагидек, аразлашиб қолишди. Бироқ бу ҳол кўпам узоққа чўзилмади. Бир неча кундан сўнг Диёранинг амал-тақали ҳамда Икромнинг қишлоққа кунора бориб келиш ҳақида тўнғиллаб бичган энг бўлмагур баҳонаси билан ҳар галгидек барча гина-кудратларга барҳам берилди.

VII

Баҳор! Ургут сойларида сувлар шарқирайди. Тоғлар, дов-дарахтлар яшилликка бурканган. Гоҳ-гоҳида илиққина шаббода адирлар оша турфа гуллар ифорини олиб келади. Майин бўйлар лимокларни қитиқлайди, борлиқни завқу шавққа тўлдиради, гуё бутун олам жонлангандек. Унда-бунда паррандалару даррандаларнинг ўз жуфтлари билан севги машқини бажараётганликларини кузатиш мумкин. О, баҳор! Қандай гўзалсан. Сен келсанг, кўнгиллар яйрайди. Диллардан губор кетиб, вужуд яшаради. Шодлик кишиларни сармаст қилади...

Шу кунларда бувининг чет элга кетган ўғлидан Қорақўзга бир дунё пул келди. Қорақўз севинди, қувончдан сармаст бўлиб терисига сиғмай, ёрилаёзди. У энди бой бекага айланди. Аслида, пуллар Қорақўз ўйлаганчалик кўпам яхши нарса бўлмай, шодликка бурканган ғам-ташвиш эди. Чиндан ҳам шундай, пул губан кишиларни семиртирадиган, ақл ва умрни шавқатсиз ейдиган, аҳмоқни севинтириб, қашшоқни йиғлатадиган оғудир. У ташвиш ортидан ташвиш келтиради ва бу дунёнинг тескари айланишига омил бўлади. Ота-болани бир-биридан ажратадиган ҳам — ўша лаънати пул. Агар шундай бўлмаганда, Зухриддан шунча пулни мунис онаси қолиб севиксиз хотинига жўнатармиди? Нега шундай бўлди? Ахир, Заҳро буви Зухридинни дунёга келтирган, оқ ювиб, оқ тараган, шунча пулни топа оладиган даражада тарбиялаб вояга етказган она эди-ку. Муштилар бувини кексайган чоғида роҳатда яшатиш ўғилларининг бурчи эмасмиди? Зухридин шуларни била туриб нега бундай хатога йўл қўйди? Наҳотки, у онасини бир бор бўлсин ўйламади? Ўз қўлида турган пулдан озгинасини бўлсин онасига бермади-ку, келинининг қўлидаги пулдан буви нимани ҳам умид қилсин? Келин бувига энди сариқ чақа берармиди? Шуларни, наҳот, Зухридин ўйламаган бўлса? Заҳро буви Қорақўзга пул келгандан сўнг тез-тез ана шундай хаёлларни сурадиган бўлиб қолганди.

Зухриддиннинг хотинига, у гарчи севиксиз бўлса-да, пул жўна-тишининг ўзига хос сабаблари бор эди. Биринчидан, Зухриддин ҳам ака-укалари сингари қачонлардир бувига ёқмай қолганида онасининг уйдан кўчиб кетишини билар ва бунга ҳозирданоқ тайёргарликни бошлаб юборган эди. Иккинчидан эса, Захро буви, Диёра ўйлагандек, «катта колхоз» учун пайти келса, бир зумда кўлидаги бор пулини сарфлаб юбориши ҳам ҳеч гап эмасди. Ҳа, бу шубҳасиз. Буви, она бўлганлиги учун ҳам, шундай қилиши муқаррар эди. Кимдир ўлар-тириларига қарамай, эртаю кеч иш-лайди, кимлардир онасининг соясида ётиб ёйди. Зухриддин буни яхшигина билгани учун ҳам пулни хотинига жўнатганди. Эр-хотиннинг режаси бўйича, Қоракўз эри эсон-омон қайтиб келгу-нига қадар жўнатилган пулларни кўз қорачиғидай асраб-авайла-ши керак эди. Бироқ Зухриддин ўта даражада худбин эмас эди. У, вақтинча бўлсаям, онасининг ва оиласининг ташвишини қилиб, ўша сармоядан маълум қисмини бувига ҳам ажратганди.

Нима бўлганида ҳам, Захро буви ўғлининг бу қилигидан но-рози эди. Ич-ичидан ўкиниб «мен у кўрнамакни бир умр ювиб тарасам-у, у бўлса чўчқадай семиз хотинини мендан устун кўриб ўтирибди-я. Ҳа кўрмаганнинг кўргани курсин-а. Пул жўнатган бойвачча бир уйда яшагандан кейин, аввало, оиланинг каттасига жўнатмайдими? Ҳа сабил, пул ўлсин, пул! Ўғлимнинг кўзини хира қилиб қўйганга ўхшайди. Тавба, энди мен қариган чоғимда ўз ўғлимнинг пулини олиш учун келинимга муттаҳам бўлиб яша-шим қолувди. Йўқ, буни шундайлигича қолдириб бўлмайди...» дерди у ўзича. Шу боисдан бўлса керак, буви кун сайин Қоракўзни ўлгудек ёмон кўриб борар, ҳатто сўнгги пайтларда ғаз-бини босолмаганидан келинини сиқувга ҳам ола бошлаганди. Ҳар икки гапининг бирида: «Ҳой, бойвачча хотин, кимнинг уйида яшаётганингизни унутманг. Кимлигингизни билиб, қадамчангиз-ни ўйлаб босинг, хўпми?...» — дея кесатиқ гаплар қиларди.

Қоракўз дастлабки кунларда қайнонасининг заҳардек аччиқ сўзларидан ниҳоятда эзилиб юрди. Ҳатто пана-пастқамга ўтиб кўзларига ёш олган кезлари ҳам бўлди. Бироқ орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, чамаси у кимдандир яхшигина маслаҳат олган бўлса керак, бувининг гапларига парво ҳам қилмай қўйди. Ниҳоят, бунақа яшашга кўникиб қолгач, Захро бувининг заҳар-заққум пичинглари унинг олдида сариқ чақадек ўз таъсирини йўқотди-қўйди. Қайтанга Қоракўз қайнонасининг илмоқли сўзларидан илҳомланиб янгидан янги қилиқлар чиқара бошлади. Ўшандай

кунларнинг бирида у ўзига қуйидагича тасалли берди: «Одамлар мевали дарахтга тош отишади. Ҳозир менинг пулим бор. Қайнонам шунинг учун ҳам жиғибийрон-да. Ҳайронман, нега айнан унга алам қилиши керак? Мен — келин, у қайнона бўлгани учунми? Ҳурматини жойига қўйиб турганимга ҳам шукур қилсин. Нодон кампир! Миясини еб қўйганга ўхшайди. Мен билан ўйнашиб бўларканми? Мен билан-а? Керак бўлса, камина бу оқёл жодугарни бир кунда уйдан қувиб, маликалардек яшашим мумкин. Лекин мен унга ўхшаган пасткаш эмасман. Модомики шундай экан, менга ҳеч кимнинг буйруқ беришга ҳаққи йўқ. Аслида, ўзим аҳмоқман: шунча пулим бўла туриб, бу «ошқозон»нинг қилиқларига чидаб ўтирганим нимаси? Бас, шунча йил хизмати-ни қилганим ҳам етар. Энди менинг галим: хоҳласам ҳаммани ортимдан судрайман. хоҳласам итдай ялинтираман. Ҳа-ҳа, истаганимдай яшайман, истаганимни қиламан! Ахир, ёнимда эрим бўлмагандан кейин, қаерда яшашимнинг нима фарқи бор?! Гап тамом, мен ҳам шаҳарга бораман. Оқбилак оймлардек ҳақиқий хоним бўлиб яшайман. Хўш, нега бунга менинг ҳаққим бўлмасин? Ким менга тўсқинлик қилади? Бораман. Ўшанда, ўшанда... о..о..! Фақат ўшандагина истаklar туташади. Оҳ! Ахири менга ҳам омад кулиб боқди-я. Ниҳоят, кучоғим севинчга тўладиган бўлди-ей...»

Қоракўзнинг бойиб кетганлигини, қолаверса, оиладагилар олдида унинг куч-қудратининг кун сайин ошиб бораётганлигини, ҳеч шубҳасиз, дақиқа сайин Шодагулнинг куйиб кулга айланаётганлиги билан ўлчаб билиш мумкин эди.

— Сезиб турибман, энди ўша қора таппи қутургандан-қутиради, — деди эрига ҳасаддан ёнаётган Шодагул. У полизда ниманидир чопиқ қилаётганлиги учун тешчасидан кўз узмасдан яна куйиниб гапиринди. — Ер ютсин уни. Аҳмоқни яйрашини кўринг!.. — дея қўшимча қилди.

— Ҳа-а, мен ҳам шуни айтаман-да... Кимдир ўлиб меҳнат қилади, кимдир роҳат кўради. Эҳ, бу дунёнинг ишлари... — Муҳриддин хотинига ҳамдард бўлгандек оғир хўрсинди. Аслида, унинг табиатидаги ҳасадгуйлик хотининикидан ўтса — ўтардики, аммо сира қолишмасди. Холбуки, у шу дамда Қоракўзга эмас, ўз укасининг ютуқларига ҳасад билан қараётган эди. Шу боис ҳам у гапни укаси томонга бурди. — Болалигимизда Зухур билан ҳаммаша бирга ўйнардик, — Муҳриддин чап кўзини хиёл қисганча узоқларга тикилди-да, Шодагулга эшитилар даражадаги бўғиқ товушда салмоқлаб ўзига ўзи мингиллай бошлади, — ўшанда у

мен билан тез-тез тортишиб турарди. Уришиб қолган пайтларимиз ҳам кўп бўлган. Аммо у ҳеч қачон мендан устун бўлишга журъат қилолмаган. Икковимизнинг ёшимизда унча катта фарқ бўлмаганлиги боис, эсимда, энам баъзан менинг вазифамни унга юк-лаб, кўп ишларни мен билан эмас, у билан маслаҳатлашиб амалга оширарди. Мен эса энам менга ишонмайди, мени яхши кўрмайди деган хаёл билан аҳён-аҳёнда Зухурдан нафратланиб турардим. Бироқ ҳеч замонда эшак от, от эса туя бўла олармиди? Йўқ. Ўшандай пайтларда ҳам Зухур ҳамиша менга суянарди. Очиғи, менга итоат этарди. Ўша пайтларда бола эдик. Уф-ф-ф, энди-чи? Энди эса у мендан росманасига ошиб кетди. Бойиб кетди...

– Сиқилманг, кўрамиз ҳали. Жўжани кузда санаймиз. Ахир, бизнинг ҳам пешонамизга ёзгани бордир... – ғамга ботиб, ҳасад ўтида қоврилаётган эрига Шодагул бир оз далда берди.

Ҳожимурод билан Дилнозани эса бу гап-сўзлар, юз бераётган янгиликлар мутлақо қизиқтирмас эди. Чунки улар шу кунларда нафақат ўз оиласидагилар билан, балки гир теварагидаги барча кўни-қўшнилари билан ҳам алоқаларини узишган бўлиб, ўз ташвишлари билан машғул эдилар. Ҳа, тўғри, уларнинг хонадони билан ҳеч ким борди-келди қилмаётганлиги ҳақиқат эди. Бироқ бу ажабтовур рўзгордаги ғалати воқеалар ҳақида қишлоқ одамлари оғзида узуқ-юлуқ миш-мишлар мунтазам кезиб юрарди. Айримлар: «Ўша қишлоқ чеккасидаги уйда Ҳожи билан бирга иккита аёл яшаётганмиш», – дейишса, бу миш-мишлар бир оз қулоғига чалинган кимлардир: «Уларнинг бири – Дилноза, иккинчиси унинг турмушга чиқмаган синглиси эмиш», – дея қўшимча қилишарди. Яна кимларнингдир гапига қараганда, ўша қизгина ҳали турмушга чиқмаган бўлса ҳам, поччасининг уйида кўзи ёриганмиш. Хуллас, шундай миш-мишлар. Бу ҳақда ялангликдаги чимлоқ устида қарта ўйнаб ўтиришган бир гуруҳ ёш йигитчалар «Картада ким ютқазса, ўша хароми боланинг отаси бўлади...», «Ия, Обид ютқазди! Бор болангни боқиб ол!...», «Ҳеч бўлмаса бориб кўр. Ўша хароми сенинг боланг бўлиб чиқмасин тагин...» дея бир-бирига ҳазиллашса, кўча-куйда гурунглашиб ўтирган баъзи хотинлар «Ё тавба, энди опа-сингил бир-бирига кундош бўлиб қолишаркан-да, а?!...» дея бири иккинчисининг гапидан ҳайратга тушиб шивирлашишарди. Аслида, эса бундай воқеа чиндан ҳам содир бўлганми-йўқми, анигини ҳеч ким билмасди. Ҳар ҳолда, Ҳожи билан Дилноза ўша кезларда ҳеч кимсани, ҳатто Захро бувини ҳам уйларининг яқинига йўлатмаётганлиги рост гап эди. Эҳти-

мол, уларнинг бемаврид кўчгиси келиб қолганлигининг асл сабаби ҳам шундай гаплар билан боғлиқ бўлса, ажабмас. Бироқ бу хусусида эл оғзидаги миш-мишлардан бўлак дурустроқ маълумотнинг ўзи йўқ эди.

Ёшларида ўн беш йилдан ҳам кўпроқ фарқ бўлса-да, кенжа қиз Иноят опаси Тамара билан доимо дилдан суҳбат қуради. У сўнги кунларда оиласида юз бераётган янгиликлар ҳақида опасига сўзлаб берганида, Тамара ҳамишагидек ўз ҳолатидан келиб чиқиб: «О, қандай яхши. Қоракўзой бойликка эришибди-да, а?..» — дея ҳиссиётларига эрк бериб энтикканча қарсак чалиб кўяқолди. Шундан сўнг Иноят ҳам ўзи учун бефойда бўлган ушбу мавзу хусусида қайтадан гап очгиси келмади.

Лазиза эса акасида пул келганини эшитган заҳотиёқ, қишлоққа учиб келди. У табиатан пулсевар аёл бўлганлиги туфайли бунақа вазиятларга бефарқ қараб тура олмасди. Тўғри-да, ахир, у Зухриддининг синглиси бўлса, нега эди акасида пул келади-ю, унинг ҳаммасини янгасига бериб қўйиши керак? Ҳечам-да. Эҳтимол буни бошқалар ўз ҳолига ташлаб қўйиши мумкин, аммо Лазиза сира бундай қилолмайди. Шира бор жойда пашша бўлганидек, пул бор жойда Лазизанинг ҳам бўлмоғи табиий. Шу боисдан у қандай йўл билан бўлмасин, янгасидан пул ундириш илинжида ўша кундан бошлаб ўзини Қоракўзга ниҳоятда яқин тута бошлади.

— Қоракўзой, жуда бахтиёр бўлсангиз керак-а? — деди Лазиза Қоракўзга ялтоқланиб навбатдаги ташрифларидан бирида.

— Эй-й, сўраманг... — Қоракўз ҳам бахтиёрликдан жилмайиб қўйди.

— Ҳа, бахтиёрлигингиз кўриниб турибди. Пулингиз кўп, истаганингиз муҳайё, албатта, шодланасиз-да...

— Шунақа, ҳа...

— Агар истасангиз, мен сизни шаҳарга айлантириб келардим: расмларга тушардик, биғгалиқда магазинларни айланардик, кўрмаган жойларингизни ҳам кўрсатармидим... Бунга хоҳишингиз қалай? — у янгасининг ичига ўт ёқа бошлади. Лекин Қоракўз унинг қанақа аёл эканлигини беш панжадек яхши билганлиги боис таклифини унчалик хушламади. Сўнг ижиргангандек бўлди-да, қуруққина қилиб:

— Вой, кўнглимнинг кўчаси. Таклифингиз учун раҳмат, — деб қўйди. Бироқ ичида эса «...келиб-келиб сендек морбоз билан кўча айланишим қолувди энди. Расмга тушармишимиз. Ким биледи,

унингча, бегоналар олдида қай ҳолатда расмга тушамиз? Билмасам, ярим ялонғочми ёки қипялонғочми? Кийинишини қара буни. Бор-э, тенгингни топ. Яна нима эмиш, бирга моташиб магазинларни айланармишмиз. Жа-да, бирорта таңиш савдогарингни олдида олиб бориб ёр пулимни шилиб оларсан? Ёки шаҳарга олиб бориб ўзимни сотиб юборасанми? Худо вилади, қандай қилғиликларни ўйлаб юрганикинсан...» дея ўйлаганидан, бир зумда жиддий тортиб, қошларини чимириб олди.

VIII

Кунларнинг бирида Лазиза яна қишлоққа келди. Заҳро буви Иноят билан қаергадир меҳмондорчиликка кетганди. Айнан шу куни Икром ҳам онасини йўқлаб келган бўлиб, анча вақтлик танаффусдан сўнг опа-ука ўша ерда учрашиб қолдилар. Улар деярли февралнинг хув ўша совуқ кунларидан буён бир-бири билан кўришмаганди. Боз устига, Икром 14-февраль куни билиб-билмай хотинига айрим сирларни ошкор қилиб қўйган опасидан бир оз ранжиб юрган эди. Ахир, хафа бўлмаб бўларканми? Лазизанинг енгил-елпи чақимчилигини деб, Икром нақ балога қолиб кетаёзганди-я. Ўшанда у опасининг касрига қолиб ҳар хил бўлмағур баҳоналари билан хотинининг назарида пасткаш бўлиб қолганди. Ўша пайтда ўзининг қишлоққа серқатнов бўлиб қолганлигини инкор этолмай, «Мен онам билан Қорақўзнинг ишончини ҳозирданоқ қозониш ҳаракатидаман. Сабаби ҳадемай акамдан пул келади. Ўшанда биримиз минг бўлиб қайтади. Ахир, уларни ҳозир қарздор қилиб қўйсам, бунинг нимаси ёмон? Кейинчалик тоғдек нарса сўрасак ҳам, йўқ дейишмайди-да. Шундагина улардан истаганимизча сармоя олаверишимиз мумкин бўлади...» Хуллас, шу турли минг хил баҳоналар билан Диёранинг минғир-минғирдан зўрға қутулиб қолганди. Шу топда эса опаси билан рўпара бўларкан, унинг кўз ўнгида яна ўша хотиралар беихтиёр гавдалангандек бўлди.

– Вой, Икромжон, бормисан? Тузукмисан? Сени кўрмаганимга ҳам минг йил бўлди-я. Соғликларинг жойидами? – деди Лазиза сохта табассум билан Икромнинг кайфияти йўқлигидан ўнғайсизланиб.

– Яхши. Тузукман. Уйимга борганда хотинимга мен ҳақимда камроқ маълумот берсангиз, минг йилда эмас, балки ҳар беш юз йилда кўришиб турган бўлармидик, опаҷоним? – Икром опасидан норози эканлигини пичинг аралаш гаплари билан сездирди.

Лазиза аввалига «қозоқ совғаси ҳақида гап бошланиб кетма-сайди» дея хаёл қилганидан юраги така-пука бўлди. Кейин гап фақат укасининг ўзигагина тегишли қисми билан тугаганлигини фаҳмлади чоғи юзи ёришиб:

– Вой, улай, ҳали сен... шунга-ми?! Э-э, кўй-э, бу майда гапларни. Сенга ярашмайди... – муғомбирлик билан кулди-да, кўлини силтади, сўнг яна кўшимча қилди. – Кел, ундан кўра опа-ука бўлиб яхши нарсалардан гаплашайлик.

Шу топда уларнинг олдига дастурхон ёзиб, тухум қовуриб келган Қоракўз ҳам даврага кўшилди.

– Масалар, мана бу янгамизни беҳисоб бойлиги ҳақида қанча кўп гапласак ҳам бўлаверади. Бу суҳбатимиз учун яхши мавзу, – дея Лазиза Қоракўзга қараб илжайди.

– Жа-да, унчаликмас. Озроқ ошириб юбордингиз-ку. Яна кўзи-киб қолмайин, – Қоракўз ўз гапларидан ҳузурланиб кулди-да, ўнг кўлини мушт тугиб «туф-туф» дея ерни муштлаб қўйди. Кейин Икром нима деркин деётгандай ер сузиб унга қаради. Шу пайт қайнинисини ўзига қараб турганлигини пайқагач, юраклари аллақандай бўлиб кетди. Унинг хўппа семиз танасига нозик ҳаяжон кўнгандай бўлди. Унинг бу ҳолатни Икром ҳам ҳис қилиб, сезиб турган бўлса керак, шекилли, ҳеч нарса демай кулимсираб кўя қолди.

Кун кеч бўлиб борар, Лазиза дам-бадам уларга ўзининг шаҳарга қайтмоқчи бўлаётганлигини, қолаверса, ўзи билан биргалликда уй юмушларига қарашиб юриши учун Иноятни ҳам олиб кетмоқчи эканлигини такрор-такрор айтарди. Аммо, аксига олгандай, бугун Иноят уйда йўқ бўлиб, кечга қадар ҳам у онаси билан кетган меҳмондорчиликдан қайтмади. Ўзи доим шунақа. Иноят кап-катта қиз бўлса ҳамки, ҳамиша онасига эргашиб юрар ва бу қилиғидан сира ҳам уялмасди. Чунки аввал бошида у эркатой кенжа қиз бўлганлиги сабабли онасига эргашган бўлса, эндиликда балогатга етгач, «зора менга муносиб қуёв топилса...» деган илинжда бувининг қаватида юрарди. Шу боисдан Заҳро буви борган жамики тўй-ҳашамларда Иноятни ҳам дарҳол учратиш мумкин эди. Одатда, буви бирорта ҳам «тутун чиққан жой»ни қолдирмасди, бироқ кейинги пайтларда, бу ҳам камлик қилгандай, қишлоқдаги ҳар хил аза маракаларига ҳам қизини етаклаб юрадиган қилиқ чиқарганди. Кўшни қишлоқда бўлаётган бугунги меҳмоннавозликка ҳам она ва қиз айнан ўша мақсадларини кўзлаб кетишганликларига ҳеч шубҳа йўқ эди. Лазиза укасидан:

«Сен ҳам мен билан қайтасанми?» — деб сўраганида, Икром она-сида жуда зарур иши борлигини ва оқшомга қадар қолиб кетса ҳамки, уларни шу ерда кутиб туражагини айтди.

Чор атрофга қороғилик чўкди. Ўтлоқларда, девор коваклариди ва аллақайси тошлар тагида макон қурган чирилдоқлар ҳам завқ билан ўз хонишларини бошлади. Лазиза шаҳарга жўнаб кетгач, каттакон ҳовлида Қорақўз билан Икром ёлғиз қолишди. Шундан сўнг вужудга майинлик улашувчи ажойиб лаҳзалар бошланди. Бундай онларда хуштори билан беҳовотир жойда танҳо қолган аёл нималарни ҳис қилиши мумкин? Ўзининг кўримсизлиги-ю, баданининг оппоқ бўлиб товланмаслигидан изтиробга тушиб ўтирармиди? Асло!

Қорақўз қайнопасини кузатиб қўйгач, сабрсизлик билан дарвозани тамбалади-ю, ичкарига ошиқди. Аслини олганда, у бувининг хонадонга келин бўлиб қадам қўйган кунидан буён Зухриддиннинг хасми ҳисобланса-да, ўзи учун «росманасига эр» дея фақат Икромнигина тан оларди, холос. Ҳа, шундай. У Икромнинг бир неча йиллик суюкли жазмани бўлиб, уни ёшлик чоғларидан, мактабда ўқиб юрган кезларидан буён ёниб севарди. Икром ҳам дунёдаги барча нарсалардан тийилиши мумкин эди, бироқ Қорақўз билан ҳоли қолган кезларида жумбушга келган ҳис-туйғуларини мутлақо жиловлай олмасди. Икковлари ҳам ҳанузга қадар бир-бирига ана шундай талпиниб яшаб келишарди. Аслида, уларнинг бу муносабати токи Қорақўз икки йиллик келин бўлиб, Зухриддиндан милғиб калтак емағунига қадар ҳеч қачон жиддий тус олмаганди. Аммо ўша куни Қорақўз қандайдир юмуш билан овора бўлиб қолганди-ю, ўғилчасига ўз вақтида овқатини беролмаганлиги туфайли ўлардай дўппосланганди. Ўзиям жуда ёмон калтакланганди-да ўшанда. Ким билади, балки ўша куни ҳам бугунгидек сокин бўлганида, бир кун аввал шаррос ёғиб ўтган ёмғирнинг таъсиридан ариқдаги сув липиллаб оқмаганида, эҳтимол, оққанда ҳам, ҳовлига тошиб кирмаганида, бутун полиз экинлари бўтана сув тагида қолмаганида, Қорақўз ҳам кетмон кўтариб қулоқ бошига чопмаган бўлармиди? Ўшанда у эндигина уйқудан турган ўғилчасига ўз вақтида овқатини берармиди? Ким билсин, балки ўшанда очиққанидан аччиқ йиғлаётган бола товуши ҳовлига қараб асаби кўзиб ўтирган Зухриддинга ҳам бунчалик қаттиқ таъсир қилмасмиди? Эҳтимол, шу ишлар бўлмаганида Икром билан Қорақўз ҳозир бир-бирига бу қадар суқланиб тикилиб ўтирмаган бўлармиди?

Оҳ, қисматнинг аччиқ сабаблари! Оҳ, ҳисларни жунжиктир-
рувчи совуқ шамол!

Ўшанда Икром моматалоқ бўлиб кўкариб кетган синфдоши-
нинг, собиқ маҳбубасининг – янгаси Қоракўзнинг синиқ кўнгли-
ни кўтармаганида, унинг қалбидаги ёшлик туйғуларини жум-
бушга келтирмаганида, аламли изтиробларига севиқли ошиқлар
каби малҳам бўлмаганида, у билан бирга бўлишга монелик қил-
ган, шум тақдирни қоралаб бирор оғиз сўз айтмаганида эди,
бугунгидек висол кечалари уларга ҳеч қачон насиб этмаган бўларди.

Юракка амр бериб бўлмайди. Йиллар ўтиб, Қоракўз ўзининг
бокира қизлик қиёфасини йўқотган бўлса-да, Икром ҳали ҳануз
ундан кўнгли узоламасди.

– Опама жўнаб кетдимиз? – сўради у ёнига келиб ўтирган
Қоракўзга маънодор жилмайиб.

– Ҳа. «Кеч бўлиб қолди», – деб, шошилиб кетди. – Аммо сиз
шошилиб кетмасангиз керак? – Қоракўз тим қора кўзларини
катта-катта очганча Икромга сузила бошлади. – Менимча, бугун
энангизни кутишингиз бефойда-ёв. Кетар чоғида у кишининг ўзла-
ри шунақароқ дегандек бўлувди...

– Оҳ-ҳо! Э-э! Ҳа-а! Шунақами? – Икром ҳазил тариқасида
Қоракўзни эркалатиб мазах қилди, – Келмайдиларми? Наҳотки?
Мен тун бўйи кутиб ўтирсам ҳам-а?...

– Ҳа-ҳа. Ажаб бўлсин. Ўтган сафаргидек тонггача кутсангиз
ҳам, келмайдилар. Ҳа, афсуски, кел-май-ди-лар, начора... – ел-
касини учириб ўйноқлади Қоракўз. Кейин яна хириллаб кулди-
да, шундай деди, – Агар истасангиз, у кишини кечаси билан
биргаликда кутишимиз ҳам мумкин...

Икром бўшаган гугурт қутиларини ўйнаётган укачаси донг
қотиб ухлаб қолгунига қадар Қоракўзнинг ҳирс қўзғатувчи ил-
моқли гапларини тинглаб, эҳтиросга тўла кулгуларига маҳлиё
бўлиб ўтирди. Сўнг онаси билан Иноятни бугун уйга қайтмас-
ликларига тўла ишонч ҳосил қилгач, кўрсаткич бармоғи билан
Қоракўзга ўз кучоғини кўрсатиб ишора қилди ҳамда уни имлаб
чақирди. Қоракўз яна бир муддат ўйноқлаб муқом қилиб турди-
да, гўё ўзини парвона янглиғ сезиб унинг тиззасига келиб қўнди.
Икром ташналикдан сабрсизланганча, ўша лаҳзанинг ўзидаёқ ҳеч
нимани кутмасдан жазманининг кўзларидан, юзларидан, лабла-
рию бўйинларидан сўрғилаб «чўлп-чўлп» этиб ўпа бошлади. Унинг
диккайиб турган кўкракларига ўзининг хиёл намланган қафтла-
рини босди, уларни ҳавас ва эҳтирос билан гижимлаб ишқалай

бошлади. Сўнгра унинг титроқ босган қоматидаги нозик нуқталарини бирма-бир силаб-сийпалади-да, кейин бутун танани ўз қўйнига, иссиққина бағрига олди. Бундай фараҳбахш онларда Қоракўз беҳол бўлиб энтикар, гўё бутун олам лаззатини ўз вужудида туяр, лаблари эса фақатгина «Икром... Икромжон...» деган сўзларни қайта-қайта такрорларди, холос.

IX

Кунлар жуда исиб кетди. Экин-текин ишлари анчагина саранжомлашиб, қишлоқ одамлари ҳам бир оз бекорчи бўлиб қолишди. Шу боисдан кўпчилик куёш тафтидан қочиб далага чиқишни ҳам хушлашмайди. Бу эринчоқликдан эмас. Бундай пайтларда даладаги экин майдонларида оралаб юришининг ўзи нотўғри. Сабаби неча ойлик меҳнатни бир лаҳзада ҳаппасув қилиб, экинларни гарм урдириб қўйиш ҳеч гап эмас. Манглайдан иссиқ ўтиб, мия қайнаб кетадиган ана ўшандай кунларнинг бирида Захро буви хонадонида навбатдаги машмаша бошланди. Бу гал юз берган галванинг сабабчиси қариқиз Иноят бўлиб, ушбу жанжал даладан келтирилган тамакини тизиш учун ўтирганлар орасига унинг келиб қўшилишидан бошланди. Борди-ю, Иноят тол тушга қадар аччиқ барглар ёнида қолиб миқ этмай офтоб тифида тамаки тизиб ўтиравермаганида эди, оилада анча вақтдан буён ўчиб қолган тенгсизлик учқунлари алангага айланмаган бўларди. Уша аланга бўлмаганида эса Қоракўз ҳеч қачон ғайриихтиёрий равишда Шодагулга ҳовлидаги ўрнини бўшатиб бермасди. Ҳатто бу иш учун бундан бошқа қулайроқ имконият бўлиши даргумон эди.

Шу ўринда Ургут ҳақида икки оғиз гап. Умрингизда лоақал бирор маротаба бўлсин Ургут заминига йўлингиз тушганми? Бу ернинг қорли пурвиқор тоғларини, улар қўйнидан жой олган сон-саноқсиз муқаддас зиёратгоҳларни, қишин-ёзин оқадиган лажувард булоқларни, далаларида эрта баҳордан то кеч кузгача яшил уммондек чайқалиб ётадиган тамакизорларни, бир бор бўлса-да, кўрганмисиз? Балки Ургутнинг дунёга машҳур бозорини биларсиз? Эҳтимол унинг кўкка туташган минг йиллик чинорлари ҳақида кимдандир эшитганингиз бордир? О-о! Бу гўшанинг гўзаллигини таърифлашга сўз ожиз. Бу ернинг ақл бовар қилмас таровати ҳатто тасаввурларга сиғмайди. Бу маконда одамлар фақат ва фақат яшилликка бурканиб яшашади. Ҳатто бунга аллақачон эришганлар ҳам. Инонмасангиз, ўзингиз ҳам бу ерларда бир бор зиёратда бўлинг.

Ургутда яшовчи кишиларнинг кўпчилиги тамаки экишади. Йил бўйи унинг парвариши билан машгул бўладилар. Бургадек келадиган уругдан бўйи икки, ҳатто уч қулочга етадиган, шапалоқ баргли дубик² ни етиштирмоқлик осон иш эмас, албатта. Бу иш билан шуғулланиб кўрмаган киши у ҳақида: «Тамакининг меҳнати оғир, ўзи эса аччик, ҳиди сассиқ...» — дейиши муқаррар. Аммо ургутлик бўлмай туриб, ургутликлар ҳаёти ҳақида сўз юритиш, уларнинг турмуши борасида оғиз очишнинг ўзи бемаънилик. Тўғри, тамаки экилган майдонларда куннинг иссиғида қолиб кетиш, кишини озроқ бўлса-да, лоҳас қилади. Бу ҳолат, айниқса, Ургутга бегона бўлган, бояги фикрдаги кишиларда яққолроқ кўринади. Бироқ тамаки хусусидаги фикрлар фақатгина шу билан ўлчанмайди. Ҳатто бундай фикрлар тамакининг ўзига хос тароватини чеклагандек бўлади. Йўқ, у бу билан чекланмайди. Унинг одамларни ўзига тортувчи яна нимасидар бор. Ҳақиқатан шундай. Бу унинг кишини сармаст қилиб димоқни қитиқлагувчи ўзига хос аллақандай ачимсиқ, бироқ тўйимсиз ҳиди бўлса, ажабмас. Ҳа, бу — айнан ўша. Бу ҳидни дунёдаги энг сифатли сегаретанинг қуруқ тутунидан ҳосил бўладиган ёқимли иси билан ҳам алиштириб бўлмайди. Ҳа-ҳа, бу — ҳақиқат. Унинг нечоғлик лаззатбахш эканлигини фақат кечки салқинда ва эрта тонгда тамакизорни кезган кишигина яққол ҳис қилиши мумкин.

Июят ёшлиғида ўпкасини шамоллатиб қўйганди. Шу туфайли авваллари у, бувининг хонадонида кўпчилик биргалликда яшаган кезларда, тамакига дахлдор бўлган ишларнинг бирортасига ҳам аралашмас эди. Чунки уни ўша пайтлар «мен қутилмаган ҳар лаҳзада тамаки ҳидига бўғилиб, хийиллаб қолишим мумкин» деган фикрлар чўлғаб олганди. Аммо бу йилги мавсумда оилада ишчи кучи кам бўлганлиги туфайли Июят ҳам ўзининг эски қарашларидан воз кечишга мажбур бўлди. У эрталабки шудрингга қарамасдан Қорақўзга эргашиб даладан бир арава тамаки баргларидан узиб келди. Одатда, эрталаб тамакизордан қайтган ҳар бир киши милғиб сут ичгиси келади. Шунинг учун ҳам Захро буви уларга сариқ ёғ кўшилган ширчой ҳозирлаб қўйганди. Даладан қайтиб келган Июят билан Қорақўз буви тайёрлаган нонуштани қилиб бўлгач, аравадан ағдарилган бир уюм тамаки барглари ёнига ростланиб ўтириб олишдилар-да, уларни узунлиги бир қулоч келадиган катта-катта махсус игналарга тиза бошлашди.

² Дубик — тамаки нави.

— Эҳ, Худо, қачон ҳам шу ишлар тугайди-ю, мен ҳам шаҳардаги уйимга кўчиб ўтаман?.. — деди Қоракўз хўрсиниб. Дарвоқе, у онаси Таманнонинг маслаҳати билан бундан роппа-роса қирқ тўрт кун бурун эридан келган пулларнинг ярмига шаҳар марказидан беш хонали уй сотиб олган эди. Айни пайтда ўша уй усталар томонидан замонавий услубда, ганчдор қилиб таъмирланаётганди. Бу ишларни назорат қилиш Икромнинг зиммасига юклатилган бўлиб, у жазмани учун эртадан-кечгача таъмир ишлари билан тинимсиз югур-югур қилмоқда эди. Қисқа вақт ичида Қоракўзнинг орзулари бирин-кетин ушалиб борар, ҳар ой эридан келаётган беҳисоб пулларнинг эса кети кўринмасди. Бу ишлар Шодагоулнинг ниҳоятда гашига тегаётган бўлиб, уни ҳасад адойи тамом қилганди. Шу боисдан у дуч келган ҳамсуҳбатига «Эй-й-й! Эринг бўлгандан кейин чет элга кетсин экан-да, қуруқ муҳаббат билан орзу ушалмас экан. Уф-ф, қани эди, мениям эрим севмаса-ю, пуллари кўп бўлса...» деган гапини камида тўрт-беш марта такрорлайдиган одат чиқарганди. Энг ачинарлиси эса, Қоракўз шаҳарга кўчиб кетгач, унинг ўрнига бувининг хизматини қилиб юриш учун яна қайтадан Шодагоулнинг бу ҳовлига кўчиб келаётгани эди. Иноят шу топда қирс-қирс этгизиб барглари игнага ўтказаркан, рўпарасида орзуларга берилиб ўтирган Қоракўзга шундай деди:

— Кўпам орзуларга эрк берманг. Ҳали кўчиб ҳам кетарсиз, шаҳардаги қафасдай уйингизда яшаш жонингизга ҳам тегар, шунда қишлоқ ҳаётини ҳам қўмсаб қоларсиз. Ҳаммасини вақт кўрсатади, янга.

— Жа-да. Иноят сиз ҳали ёшсиз-да. Хафа бўлманг-қуя, эртаиндин турмуш қурсангиз, қайнонанинг уйида яшаш қанчалик зерикарли бўлишини тушунасиз. Менинг ҳам эркин яшагим, мана бунақа ишлардан тезроқ қутулгим келади... — Қоракўз, эндигина сўлий бошлаган бир нечта баргни кўрсатиб Иноятга имо қилди, — Мана буларни қаранг. Мен ўз умримни худди шу барглардек сўлғинликда ўтказишни хоҳламайман. Ахир, умрим ўтиб боряпти, ҳаш-паш дегунча қарийман-тамом бўламан. Ўшанда ҳаётим мазмунсиз ўтиб кетганидан қанчалик ўкинмайин, вақтни орқага қайтара олмайман-ку, тўғрими? Бас, шундай экан, энди менга айтинг, қачонгача бунақа яшашим керак?..

Иноят янгасининг гапларидан ранжиди. Унинг сўзларидан хўрлиги келди ва уни таҳқир маъносида қабул қилди. Сабаби Қоракўзнинг гап-сўзлари гўё унга қарата айтилгандек эди. Шу

тобда у ўзини Қоракўздан атиги уч ёш кичкина эканлигини, яъни бу йил йигирма етти ёшга тўлиб, йигирма саккизни қарши олажагини хаёлидан ўтказди. Янгасининг бу сўзлари Иноятга қариқиз бўлиб қолаётганлигини юзига солаётгандек бўлиб туюлди. Шу боис у тушкунликка тушиб асабийлашиб кетди.

— Ҳа-аҳ, зор қолайлик. Ўзингизча сиз эрга тегиб, бобахт бўлиб яшаяпсиз-у, одамлар қариқиз бўлиб қолиб кетдими? Ёки сиз менга таъна тошларини отар даражада тиниб-тинчиб кетдингизми, бой хотинча? Эй-й, сизга ўхшаб хароми орттириб, эрга текканимдан кўра, бу дунёдан ҳур ўтганим яхшироқ! Тушундингизми? Сездирмай одамларнинг устидан кулгунча, аввал қўлингизга ойнани олинг-да, афтингизга бир қаранг, кейин гапирасиз... — Иноят қошларини чимириб ҳўққиллаган пайтда унинг елкалари газабдан титраб, учиб-учиб кетарди.

— Вой-вой-вой, Иноят! Мен сизга нима дедим ҳали? Нега жаҳл қияпсиз? — Қоракўз ҳеч нарсага тушунмади, аммо айбдорона оҳангда сўради.

— Нега устимдан куляпсиз?! Ҳали сизга ким ҳуқуқ берди мени қариқиз дейишга?.. — Иноят томоғи йиртилгудек бўлиб янгасига бақирди. — Менда нима хусуматингиз бор? Ўзингиз одам бўлиб қолдингизми? Кечагина акамнинг кўйнига кириб эрли бўлганингизни эсингиздан чиқардингизми? Нима, қариқиз бўлиб, сиздан ош-нон сўраяпманми? Уҳ... уҳ-ҳ... ҳиҳ...ҳиҳ... — сўнгра у тинмай йўтала бошлади. Нафаслари бўғилиб, юзи кўкимтир кулранг тусга кирди. Кейин яна баттароқ хийиллаб, — Эна! Эна-жон, қайдасиз? Эна, вой, ўламан...нафасим... — деди.

Захро буви қаердандир югургилаганча ҳоллослаб қизининг ёнига етиб келди ва: «Вой, шўрим, нима бўлди?» — дея нафаси тикилиб, пихиллаб ётган қизининг юзларини сийпалай бошлади. Унинг юраги тарс юрляёзганидан нима қилишини билмасди. Бир оздан сўнг Қоракўзнинг кўмаги билан Иноятни салқин хоналардан бирига олиб кирди.

— Миясидан иссиқ ўтган бўлса керак, ўз-ўзидан қизишиб кетди, — Қоракўз қайнсинглисининг аҳволини таҳликага тушган қайнонасига наридан-бери тушунтиргач, чопиб бориб ошхонадан бир коса муздеккина айрон олиб келди. У ниҳоятда кўрқиб кетганди. Шу боис косани бувига берди-да, бир оз тинчланиб олиш учун шошилганча ташқарига чиқиб кетди. Кейин бўлиб ўтган воқеани бирма-бир кўз ўнгидан ўткази бошлади. «Уф, балога йўлиққур. Роса юр...чмни ёрди-я. Шундай касалинг бор экан,

нега аввалроқ айтмадинг? Уф, уф-ф! Тавба, одам дегани ҳам бир зумда шу қадар қизишиб кетадими-а? Астогфурилло. Ҳе йўқ, бе йўқ кўзлари пиёладек бўлиб қичқирганини-чи. Ҳайронман, қачон мен унга «сен қариқизсан» деб айтдим? Мен ўз дардимни айтсам-у, у ўзига нам тортиб кетса, тавба. Аҳмоқ. Аслида, қариқиз бўлмай арвоҳмисан? Йигирма саккизга кирармиш-у, қариқиз бўлганлигини тан олмасмиш. Ҳих, гапни тузукроқ англамасдан, бетингда кўзинг қилмай, ўтмишимни юзимга солади-я. Эҳ, Худойим. Яна қачонгача одамларнинг олдида тилим қисиқ бўлиб юрарканман? Ўша мудҳиш хотиралардан қачон халос бўларканман-а? Ё бўлмаса, ўша тавқилаънат ўлгунимча изимдан таъқиб қиларканми? Уф, уф, ўзимдан! Ўзимдан... Ҳаммасига ўзим сабабчман. Барчасига аҳмоқона севгим сабабчи. Агар ўшанда ҳар лаҳзада Икромни кўргим келиб мана шу лаънати кўчадан бир кунда минг марталаб ўтиб-қайтмаганимда эди, ҳеч қачон номусим топталмаган бўларди. Эҳтимол, туйғуларимни вақтида жиловлай олганимда, Икромга, ҳатто уни ёдга солувчи ҳар битга нарсага, ҳар бир одамга меҳрим тошиб қарамаганимда эди, бокиралигимга ҳам доғ тушмаган бўларди. Балки ўшанда... ўшанда Зухриддин ҳам мени алдамаган, нимқоронгу хашақхонага олиб кириб зўрламаган бўларди. Ёвуз! Мен ундан нафратланаман. Нега унга ўша пайтда «мен Икромни севаман», дея очиқча айтолмадим-а? Доғ. Булғандим. Иснодга қолдим. Ҳа-ҳа, расво бўлганман. Эҳтиросим туфайли ботқоққа ботганман... Энди ундан чиқиб кетишим даргумон. Бутун умр чиқолмасам ҳам керак. Эй, Худо, мен ўзимдан ҳам нафратланаман. Чунки мен ҳиссиётларимнинг қулига айланганман. Хиёнаткор, ифлос бўлган аёлман. Аввал ота-онамга, қизлик шаънимга, покиза севгимга хиёнат қилдим, доғ туширдим. Энди-чи? Энди бўлса ўз бурчимга, эримга, фарзандимга хиёнат қилмоқдаман. Оҳ! Бу қабоҳат. О! Лаънатга ботган тақдир. О-о, Икром! Айни чоғда сендан ҳам қанчалар нафратланаётганлигимни билсайдинг. Сени ёмон кўраман. Сендан жирканаман. Барчасига сен айбдорсан, Икром. Сен, сен!.. Йўқ! Бунда сенинг айбинг йўқ. Сендан барибир воз кечолмайман. Сени яхши кўраман. Сени... Сени телбаларча севаман!!!» Қоракўз уйнинг орқа томонидан оқиб ўтувчи ариқ ёқасида узоқ вақтгача шундай хаёллар суриб йиғлаб ўтирди.

Кечга томон Иноят бир оз ўзига келгач, янгасининг гап-сўзларини оқизмай-томизмай онасига чақиб берди. Аммо ўрнидан туришга мадори етмади. Буви қизининг дийдиёларини эшитгач,

ниҳоятда ғазабланди. Сўнг келинининг ётоғига бостириб кириб, бор захрини тўкиб сочди. Мавриди келди деб, ҳатто аввалдан кўнглига тугиб юрган гапларини ҳам ўша ерда айтиб ташлади. У жўжахўроздек диккайиб турди-да:

— Ҳали сен бир ўзинг арзанданг билан шаҳарда яшамоқчи бўляпсанми? — дея ўшқирди келинига у. — Кўнглим сезиб турибди, эринг келгунча бир балога йўлиқишинг аниқ. Ишқилиб, яна битта харомини туғиб қўй...ма...г...

— Бас қилинг! Ўз ўғлингизнинг хотини ҳақида шунақа гапларни айтишга уялмайсизми? — Қоракўз ҳам алам тўла овозда қайнонасининг оғзини ёпишга уринди. Аммо буви айни чоғда бехосдан айтиб юборган гапларидан мулзам бўлиб, жим турадиган кайфиятда эмасди.

— О-ҳо! Менда уят йўқ. Худойим ҳамма ҳаёни йиғиштириб, қўш қўллаб сенга берган. Тавба қилдим, шарманданинг каттаси менинг оғзимни ёпмоқчи бўлади-я. Ўв, бойвачча хотин, мен кимнинг хонадонидан нон сётганлигингни эсингга солиб қўймоқчиман. Кўзингни оч! Қадамнингги билиб бос! Аслида, қиладиган ишинг бўлмаса, шаҳарда сенга пишириб қўйибдимми?!

— Ие! Ие! Ҳали мени буткул бузуққа чиқариб қўярсиз-а? «Шаҳарда қиладиган ишинг йўқ» эмиш. Сизнингча, ўғлимнинг келажаги мен учун ҳеч нарса эмас экан-да? Очигини айтсам, мен бу ерда қолиб, сизнинг чўрилигингизни қилганимдан кўра, шаҳарга бориб ўғлимнинг келажаги учун яхши шароит яратганим минг марта афзал.

— Эй-й, мангайгинангга от тепсин. Хирилламай ўл. Ўчир овозингни... — буви келинининг овозини ҳам эшитгиси келмади.

— Мен билан ишингиз бўлмасин...

— Бас қил дейман!..

Шу кунларда Қоракўзнинг ортиқча қилиқлари бувини анчамунча таажжубга солиб юрганди. Айниқса, унинг гарчи қиладиган тайинли иши бўлмаса-да, «шаҳарга бораман» деб ошиқиб ётгани, қолаверса, аллақандай келажак ҳақидаги бачкана баҳоналари сония сайин одамнинг энсасини қотирарди. Буви шунинг учун ҳам келинидан қаттиқ норози эди.

Қоракўз, одатдагидек, қайнонасининг гап-сўзларига эътибор бермасликка тиришди. Йўқ, кайфиятининг бузилганлигидан ёки қон босимининг кўтарилиб кетишидан чўчиганлиги учун эмас, балки тез орада эришилиши муқаррар бўлган тўкис бахтга қайсидир маънода путур етишидан ҳадиксирагани учунгина буви-

нинг олдида тилини тийишга мажбур бўлди. Сўнг ўлгани кунидан қайнонасига «кечиринг, жаҳлингизни чиқармоқчи эмасдим» деб қўйди. Ахир, шундай демаса ҳам бўлмасди-да. Акс ҳолда, Захро буви барча ишни чиппакка чиқариб, Қоракўзнинг орзуларига биратўла нуқта қўйиши ҳам ҳеч гап эмасди. Яъни у бир зумда тўнини тескари кийиб олиб Икромнинг барча илтимосларини, «Қоракўз шаҳарга кўчиб борса, ҳар томондан барчамизга қулай бўлади. Биринчидан, ўзингиз ҳам ўша ерга тез-тез бориб турасиз; иккинчидан, акамнинг ўғилчаси ҳам шаҳар муҳити билан эртароқ танишади; учинчидан эса, биз ҳам зерикмаймиз» деб тўқиб чиқарган ҳар хил баҳоналарини йўққа чиқариши, рад этиши кўриниб турганди. Кейин бундан ким кўпроқ изтиробга тушарди? Албатта, Қоракўз. Бир сўз билан айтганда, у ўзининг беъматни тортишувини деб, Икромнинг ёнида бўлишдек бахтдан шу оннинг ўзидаёқ маҳрум бўлиб қолишига сал қолди-я. Истакларга тўсқинлик қилувчи бундай хатоликларга сира ҳам йўл қўйиб бўлмайди. Яхшиямки, буви Икромжоннинг ҳолатида бирор бир галати ўзгаришни сезгани йўқ. Агар у шунга яқинроқ бирор нарсани сезиб қолганида борми, шаҳарга бориш у ёқда турсин, орзулар ва ҳаяжонли дақиқалар ҳақида хаёл суришга ҳам имкон қолмасди. Йўқса, нималар бўлиши мумкин эди-я. Қоракўз ана шуларни ўйлаб, кўрқиб кетганидан бувига ён беришга мажбур бўлди. Аммо бунга ҳожат йўқ эди. Кўрқувларнинг барчаси тескари тус олиб, қайтанга Қоракўзнинг фойдасига ҳал бўлди. Сабаби Захро буви ўша лаҳзадан бошлаб Қоракўзни ўлгудек ёмон кўриб қолди. Уни турқ-тароватини кўриш у ёқда турсин, шу ҳовлида пусиб юришига ҳам тоқат қилолмайдиган бўлиб қолди. Шу боис ундан тезроқ қутилишни, иложи бўлса, бутун кўч-кўлони билан қишлоқдан бадарга қилиб юборишни пайига тушиб, режа тузишга киришганди.

Х

Шаҳарда яшаган ҳар бир киши, хоҳ эркак, хоҳ аёл бўлсин, тинимсиз меҳнат қилишга мажбур. Йўқса, у ерда тўрт кунга бормай кун кўриш жуда ночорлашиб қолиши ҳеч гап эмас. Айниқса, камбағал ва ўртаҳол яшовчи оилаларда эр-хотин бараварига ишласа бир нави, аммо рўзгор ташвишлари бир кишига қараб қолса борми, умр бўйи косаси оқармай ўтиши ҳам муқаррар. Аслини олганда, бу тарзда кун кечирувчилар шаҳар жойда кўп вақт яшай

олишмайди. Шу туфайли ҳам шаҳарда ночорлардан кўра, ўзига тўқ, бадавлат кишилар кўпроқ учраса керак. Давлатманд хонадонларда эса ҳаёт мутлақо бошқача, бой хонимларнинг аксарияти умр бўйи оғир меҳнат нима эканлигини билмай утадилар. Шунинг учун ҳам улар ҳаётнинг муаммолари ва қийинчиликларини фақатгина қорин тўйғазиш ва рўзғор йиртигини ямаш учун югуриб елишда деб билмайдилар. Аксинча, уларнинг бутун азоб ва ташвишлари руҳият билан боғлиқ изтироблардан иборатдек кўрилади. Сирасини айтганда, арзимаган гап-сўзлардан тушкунликка тушиш, руҳан эзилиш ва бунинг оқибатида қон босимининг кўтарилиши улар учун ўлимга тенг азобнинг ўзгинасидир. Ахир, одамзод очлик азоби нима эканлигини билмагандан кейин ўткинчи, майда-чуйда, ёқимсиз туйғуларга ҳам даҳшат кўзи билан боқиши табиий-да. Эҳтимол тўқим шароитда яшаган кишининг нафақат танаси, балки кўнгли ҳам нозиклашиб қолса керак. Шаҳарлик оқбилак хонимларнинг бунақанги қийинчиликларини, мободро ўша изтироблар қийинчилик деб аталса, Қоракўзга ўхшаган аёллар (ўзининг айтишича) бемалол енгизиши мумкин экан. Тўғрисиям шу: далада қора меҳнат қилиб, кўллари бир умр қаварикдан бўшамаган қишлоқ аёлларига бундай ташвишлар чўт эмас, муҳими улар оғир меҳнат қилишмаса, бас. Қолган ҳаммаси: айтайлик, юзларининг офтоб тифида қорайиб қолиши, уйда электр токининг кун бўйи бўлмаслиги ёки бўлмаса эрининг кайфияти бузуқлигига қараб қўшниси билан озгина гийбатлашиш учун кўчага чиқолмай асабийлашиб хонага қамалиб ўтириш... хуллас, шаҳарлик хонимларни танг қилувчи шунга ўхшаш жамики асаб бузғувчи ҳолатларнинг бариси ўтаверсин. Нима шунга осмон узилиб ерга тушармиди? Ёки бундан изтиробга тушиб азобланиш керакми? Йўқ, қишлоқ аёли бундан сира сиқилмайди. Буларнинг барини қандай бўлса, шундайлигича қабул қилади. Юзлари офтобдан қорайса, уларга ҳеч ким «қишлоқи» деб таъна қилмайди, чунки у ерда ҳамма шундай. Борди-ю, хонадониди кун бўйи электр токи бўлмаса ҳам, ҳечқиси йўқ, улар бунга ўрганиб қолишган, асабийлашмай кутишади. Мободро эрларининг кайфияти бўлмаганлиги учун кўчага чиқолмаётган бўлишса, бундан ҳам изтиробга тушишмайди. Ундан кўра салқингина хонага кириб маза қилиб ухлаб дам оладилар. Ҳа, улар ана шундай.

Қоракўз ўзининг шаҳардаги уйига кузнинг сўнгги кунларида, яъни осмон йиғлаб, совуққина ёмғирлар мавсуми бошланган паллада бутунлай кўчиб келди.

Уша куни саҳарда Маъсума опа яна қизи ҳақида туш кўрди. Тушида унинг ўзи қишлоқда бўлиб, ёшгина жувон кўринишида эмиш. Аммо жувон бўлишига қарамай, синглиси Зиёда билан ҳудота уйидаги дарвозахонасида ҳаппактош уйнаётганмиш. Шу пайт кутилмаганда бирдан шамол турибди-ю, бир неча юз йиллик қалин, нақшдор дарвоза очилиб кетибди. Кейин ўша дарвоза ортдан Диёра кўринибди. У келинчак эмиш, бироқ ҳеч қандай ясан-тусансиз экан. Унинг қўлида биттагина тухуми бўлиб, у ҳам бўлса шамолнинг кучли эсаётганидан ерга тушиб кетибди ва тўғри Зиёданинг ҳаппак тоши устига тушибди-ю, чил-чил бўлиб синибди. Бундан Диёранинг кўнгли чунонам вайрон бўлиб турганида дарвоза ортдан Икром чиқиб келибди. У анчагина қариб қолган бўлиб, соч-сақоли ўсиқ, юзлари бадбуриш қиёфада эмиш. Унинг қўлларида эса икки дона тухум бор экан. У қўлидаги тухумларнинг биттасини кўнгли бузилиб, йиғламсираётган Диёрага узатмоқчи бўлиб турганида, яна шамол кучая бошлабди. Шунда Диёра тенги жувон, Маъсума ҳаяжонланиб кетганидан «Э-э-э! кўлингдаги тухумларни маҳкамроқ ушла. Бўлмаса, улар ҳам ерга тушиб кетиши мумкин...» — дебди у ўзидан ҳам қари куёвига. Сўнгра унинг маҳкамроқ ушлашига кўзи етмасдан, дарҳол уларни ўзиям ушлаб, куёви билан ўзининг кафтлари орасида лиққиллаб турган тухумларга диққат билан тикила бошлабди. Шунда у ноҳосдан тухумларнинг икковида ҳам кичкина-кичкина тешикчалари борлигини пайқаб қолибди. Бундан ҳайрон бўлиб, янада уларга диққат билан тикилибди ва ўша тешикчадан мўралаб бирининг ичига қараса, бўм-бўш экан. Бундан чўчиб кетган Маъсума ҳайратини ичига ютиб, пайқаган нарсасини ҳеч кимга айтмабди. Сўнг Икром ёшгина қайнонасининг сўзларига кириб, уларни Диёрага тутқазмасдан, дарвозахонанинг бир бурчагига қўймоқчи бўлибди. Шунда тухумлар дарахт шоҳларидан узилмай қовжираб қолган япроқлар сингари шамолда чайқалиб, қимирлаб турганмиш. Тухумларнинг тебраниб турганини яна Маъсумадан бошқа ҳеч ким сезмабди... Маъсума опа туш шу жойга келганида уйғониб кетди. Сўнг «Ё, тавба! Шунақа ҳам бемаъни ва ёқимсиз туш кўраманми-а? Тухум фарзандга товин-ку, бу қандай балонинг аломати бўлди экан? Тавба, қуруқ пўстлоқдан иборат, бўм-бўш тухумлар...» дея шивирлаб қўйди. У бир йилдан буён қизининг ҳомиладор бўлмаётганлигидан сиқилиб юрарди. Шу сабабдан турганда ҳам, ўтирганда ҳам доимо ана шу ҳақида ўйлаганидан бугун тонгда кўрган тушини ҳам ўшанга йўя бошла-

ди: «Мен нега ёш эдим? Нима учун қизим қўлидаги тухумини тушириб юборди экан? Нега қуёвимнинг тухумларини ичи бўм-бўш? Унинг кексайиб қолганининг боиси нима? Нима сабабдан Диёра келинчак бўлиб юрибди? Шамол турганлигини қандай тушунмоқ мумкин?» дея Маъсума опа сирли туши ҳақида тинмай бош қотира бошлади. Шундай пайтлар бўладики, киши танг аҳволда қолган кезларда энг ишончли ва таянчли манба фақатгина туш бўлиб қолади. Боиси уни эшитмайсан, уни ҳис қилмайсан, уни ўз кўзларинг билан кўрасан ва гоҳида қувонасан, гоҳида йиғлайсан. Йиғлаганда ҳам росманасига йиғлайсан. Ўшанда туш келажакда рўй бериши мумкин бўлган воқеаларнинг қисқача баёни эканлигига асло шубҳа қила олмай қоласан. Ҳа-ҳа, шундай, бу – айна ҳақиқат. Маъсума опанинг ушбу туши ҳам, эҳтимол, қачонлардир росмана ҳаётда рўй беради, бироқ ўша пайтда бу тушни айнан ўз ҳолича тақрорланаётганлигини ҳеч ким ҳаёлига ҳам келтирмайди. Келтирган чоғда ҳам бунга тўсқинлик қилиш бирор кимсанинг қўлидан келмайди. Сабаби бу – тақдир. Тақдирни эса ўзгартириб бўлмайди. Аслида, инсоният азалдан шундай яратилган, у қачон туғилиб, қачон ўлишини, қай вақт азоб чекиб, қай пайт қувонишини, интиқиб кутган нарсаларининг қай тарзда юз беришини-ю, содир бўлганларининг эса қай вақт кутилганлиги билан мутлақо қизиқишмайди. Қизиққанида эса ҳамиша кеч бўлганлигини, анчагина ортда қолиб кетганлигини базўр тушуниб, чексиз армон қилади, холос. Шунинг учун ҳам биз доимо афсус-надоматлар ва қуруқ орзулар билан бирга яшайверамиз-яшайверамиз...

Ниҳоят, Қорақўз қайнонасининг уйидаги ишлардан озод бўлганлиги шарафига, қолаверса, янги уйига кўчиб ўтганлиги муносабати билан ўша куннинг ўзидаёқ «қон чиқди» маросимини бошлаб юборди. У бу маросимга ўзининг таниш-билишларини, қариндош-уруғларини, янги қўни-қўшниларини чақириб қўй сўйдириб зиёфат уюшгирди.

Ўша куни Маъсума опа ҳам ўзининг ғалати туши ҳақидаги барча тафсилотларни қисқача қилиб Қорақўзнинг ганчдор меҳмонхонасида қизига айтиб беришга улгурди. Ушбу туш Диёрани бир оз саросимага солиб, ўйлантириб қўйганидан бўлса керак, унинг бу ҳолати овсинининг уйига йиғилган айрим аёлларнинг кайфиятига сезиларли таъсир этиб кутилмаган ўзгаришларнинг юзага келишига сабабчи бўлди.

Аслида, бу жараён ўша маракага белгиланган вақтдан бир оз олдинроқ ташриф буюрган Маъсума опанинг кириб келишидан

бошланди. Эшик олдида уни Зиёда кутиб олди ва опа-сингил биргаликда Захро буви билан Қорақўзнинг онаси Таманно ўтирган меҳмонхонага кириб боришди. Таманно ҳам қизи сингари қорамағиздан келган аёл бўлиб, у айна дамда хона тўридаги икки қават атлас кўрпача устида гулиқаҳқаҳи очилганча ўтирар, ҳар кулганида эса гўштдор, семиз қорни одатдагидан кўра икки баробар кўпроқ дириллаб кетарди. Бироқ у Маъсума билан Зиёда хонага кириб келганлигини кўриб, дарҳол бемаъни қилиқларини йиғиштирди-да, сирмардум ҳолатга кириб, гапирмай кўйди. Бунинг боиси Таманно – Зиёданинг овсини, тўғрироғи, энг ашаддий рақиби бўлганлиги учун унинг опасини ҳам унчалик хушламас эди. Баъзида у тўй-ҳашамларда Маъсумани учратиб қолса ҳам, худди Зиёдага рўпара бўлгандек, ўзини олиб қочар ёки, дейлик, бирор-бир кўча-кўйда дуч келиб қолишган кезларида эса йўлини тескари солиб кетар ва ўзига номуносиб бўлган бундай бачкана қилиқлардан таскин топарди. Ҳозир ҳам ўшандай вазиятларнинг бири такрорланди. Шу-шу улар ўртасига чўккан жимлик меҳмонларнинг барчаси йиғилмагунига қадар бузилмади.

Момо Ҳаво давомчиларига таъриф беришда уларни «сир-синоатларга ва тилсимотга бой мавжудодлар» дея эътироф этсак, шубҳасиз, янглишмаган бўламиз. Ҳақиқатан ҳам, аёллар жуда ғаройиб бўлишади-да. Бунинг энг ишонарли далилларида бири шундаки, уларда узатиш ва қабул қилиш алоқаларининг ғоятда кучли ривожланганлигидир. Айтайлик, битта хонага ўн нафар аёл йиғилса, улар бир вақтнинг ўзида ҳам гапиришади, ҳам бир-бирининг маълумотларини бирортасини четда қолдирмай қабул қилишади. Ҳатто бир вақтнинг ўзида ҳам сўзлаб, ҳам қабул қилиб ҳамда даврадаги энг нозик гапларни бирварақайига миясида таҳлил қилиб, жавоб қайтара оладиганлари ҳам топилади.

Бугунги зиёфатга ҳам, асосан, аёллар йиғилишди. Бироқ уларнинг аксариятининг табиати бир-бирига зид эди. Шу туйғайли ҳар бир аёл ўзининг табиатига озгина яқинроқ бўлган хотинлар билан ёнма-ён ўтиришиб шивирлашиб суҳбатлашмоқда эди. Қорақўзнинг янги таъмирдан чиққан ганчдор меҳмонхонаси айнан шу дақиқаларда худди лифтга ўхшарди. Ҳа, лифтга. Чунки бу ерда ўтирган меҳмонларнинг барчаси ниманидир кутишаётганга ўхшар, гўё бир неча сониялардан сўнг лифт эшиги «шарақ» этиб очилади-ю, тақдир изми билан бир фурсат торгина жойга қамалиб қолган бу одамларнинг барчаси ҳар томонга тарқаб кетишга шай туришгандек кўринарди. Бу кайфият хонадагиларнинг

бирортасини ҳам четлаб ўтмаган эди. Жумладан, Зиёда Маъсума ва Диёра ҳам алоҳида давра қуришган бўлиб, улар айна ўша онларда Маъсуманинг бугун тонгда кўрган ғалати туши ҳақида суҳбат қуришаётганди.

– Вой, ўлмасам, тухум сингунча ҳаппактошим синиб кетса бўлмасмиди? – дея ёқасини ушлаган Зиёда опасининг гапларидан ҳайратга тушди. Чунки у ўша синган тухумни «Диёранинг бўлажак фарзанди бўлса керак», дея тасаввур қилар, оёғи остида бўлган қора тошни эса ўзи неча йиллардан буён зимдан адоватлашиб келаётган овсини Таманнога дахлдор бирор киши бўлса керак, деган тахминни қилди. Ҳа, унинг тасаввурида ҳаппактош айнан қора рангда эди. Сабаби у ёшлигида фақат қора рангли ҳаппактош ўйнаган бўлиб, ҳозир ундан бошқасини тасаввур этолмасди. Шу боисдан ҳам, унингча, ўша ҳаппактош айнан Таманнога дахлдор эканлигини тахмин қилишга биргина қора ранг кифоя эди.

– Билмадим. Бурунгилар тушга кирган тухумни «фарзандга товин» дейишарди. Ким билсин, жуда сиқилиб, худодан бола тилаб юрибсан, эҳтимол, яқин кунларда бўйингда бўлиб қолади-ми? Нима бўлганда ҳам ўзингни эҳтиёт қил-да, қизим, – дея Маъсума қизига шивирлади.

– Мободо шу кунларда ўзингда бирор ўзгариш сезганинг йўқми? – сўради жиянидан Зиёда.

– Йў-ў-ў-ўқ... – Диёра бошини сарак-сарак қилди-да, маъюс қиёфада қисқагина жавоб берди.

– Тушкунликка тушма. Ўзингни қувноқроқ тут. Атрофимиз дўсту душманга тўла, – дея Маъсума опа яна қизига шивирлади-да, хонада ўтирган аёлларга синчиковлик билан кўз қирини ташлади.

– Ҳа, тўғри, – Зиёда опасининг гапини маъқуллаб унга қўшимча қилди, – Энди бундай судралиб юравермасдан Икром билан дўхтир-пўхтирга ўзларингни текширтириш тараддудини кўринглар. Ажабмас, мана шу тушдан кейин бирор бир янгилик бўлиб кетса...

– Эй-й, мен ҳам ҳаракат қилиб юрибман. Лекин у киши док-торга боришни истамаётгандан кейин бир ўзим нима ҳам қила олардим? – ана шу сўзларни айтаётган маҳалда Диёранинг овози беихтиёт титраб кетди. Борди-ю, шу онда меҳмонхона ичида учовидан бошқа ҳеч ким бўлмаганида эди, у «пиққиллаб» йиғлаб юборишдан ҳам ўзини тийиб тура олмаган бўларди.

– Бўлди-бўлди, тинчлан. Хотиржам бўл! – деди Маъсума опа

қизига. Уларнинг ўзаро қилинаётган бу суҳбати гарчи шивир-шивир тарзида кечаётган бўлса-да, бу гурунгни, чамаси, икки-учта аёлнинг нариги томонида ўтирган Шодагоул жон қулоғи билан тинглар, шу топда унинг бутун вужуди қулоққа айланиб, барча гапни миридан-сиригача илғаб олиш ҳаракатида эди. У шунча уринишлардан сўнг ҳатто бунга қисман эришди. Натижада бу ердаги аёлларнинг бир нечтаси Шодагоул орқали бу суҳбат мазмунидан хабардор бўлишди.

Ўзига алоқаси бўлмаган гапларга қизиқадиған кишининг оғзида ҳам гап турмайди. Чунки бундай кишилар, юқорида айтилган алоқаларнинг «ўтказгичлари» ҳисобланиб, сир сақлашни билишмайдилар, аниқроғи, қанча тиришса ҳам бунинг уддасидан чиқолмасалар керак. Шодагоулда ҳам ана шундай ҳислатлардан бир чимдими бор эди. Чунки у овсинининг тақдирига дахлдор бўлган туш ҳақидаги чала-чулпа эшитганларини оқизмай-томизмай, дарҳол ёнида ўтирган онасига айтиб берди. Шодагоулнинг онаси эса шу оннинг ўзидаёқ буви учун қизиқарли гап топган киши сифатида уларнинг барини қудасига етказиб қўйди. Аслини олганда, бу гаплар ҳеч қандай қимматга эга эмасди, бироқ шундай одамлар борки, оддийгина ахборотни ҳам бўрттиришга ва бу билан ўзининг ўтказгичлик ҳислатини кимларгадир кўз-кўз қилиб қўйишга қизиқишади. Аммо шуни унутмаслик керакки, электр токи ҳамиша бир маромда ўтмайди. Баъзан зарядланган зарраларнинг қуввати ошиб кетса, энг мустаҳкам бўлган ўтказувчан симлар ҳам энергияга дош беролмай узилиб кетиши мумкин.

Шу кунларда Маъсумани қийнаб келаётган изтироб бувининг ҳам қалбини ўртаб келмоқда эди. Маъсума қизининг ҳанузга қадар ҳомиласиз юрганлигидан ташвишда бўлса, бувини ўглининг бефарзандлиги ўйлантирарди. Қолаверса, Заҳро буви Икромжонни сўнги вақтлардаги асабий бўлиб қолганлиги сабабини ҳам худди ўша боласизликка тақарди. Хуллас, Маъсуманинг ҳам, бувининг ҳам дарди бир бўлиб, бошлари қотиб юришганди.

Буви тўнғич қудасидан туш ҳақидаги миш-мишни эшитганида, негадир бир оз севиниб кетди. У Шодагоул ва онаси тахмин қилганчалик Икром ушлаган тухумнинг ичи бўм-бўшлигини эшитиб изтиробга ҳам тушмади. Ҳатто тушнинг бу аломатларига эътибор ҳам бермади. Қайтага, ўзи билмаган тарзда «хабар ўтказувчи»ларнинг дилини бир оз ранжитиб қўйди. Бу ҳам етмагандек, шундай деди:

– Худога шукур. Энг асосийси, Маъсумахон болаларимизнинг

тақдири ҳақида туш кўрибди. Шунинг ўзи ҳам катта гап. Демак, бундан чиқди, яқин кунларда фарзандларимизда хурсандчиликка товин ўзгаришлар бўлиши ҳам ҳеч гап эмас экан-да... — дея таҳмин қилди ўзича у. Сўнг онаси билан холасининг ёнгинасида ширингина бўлиб ўтирган келинига мамнуният билан қараб-қараб кўйди.

Ҳеч кутилмаган ушбу гап туфайли Захро бувининг кўнгли ёришиб, бир оз енгил тин олди. Анча вақтдан буён юракка чангак бўлиб келаётган ташвиш соялари аригандай бўлди. Бувининг кўз ўнгида Диёра ҳомиладор келин сифатида гавдалана бошлади ҳамда бу тотли тасаввур зум ўтмай, унинг бутун онгини ҳам қамраб олди. Шу боисдан ҳам у кенжа келинида тез кунда юз бериши мумкиндек бўлган янгиликни ҳозирданоқ, ушбу хабарни эшитган чоғиданоқ муҳофаза қилиш тараддудига тушиб қолди. Ахир, у буни қанча вақтлардан буён интиқиб кутганди-я. Энди бунга жимгина қараб туриб бўлмайди. Буни рўёбга чиқариш чораларини кўрмоқ керак. Айни дамда бувининг ақли шундай тиниқ ва теран ишлай бошладики, у ўзини ҳар галгидан ҳам тетикроқ ва донороқ сеза бошлади. Шу сонияларда унинг онгида тартибсиз молекулардек тарқаб ётган сон-саноксиз фикрлари шиддат билан сараланиб, миясини битта фикр банд қилиб қўйди. У ҳам бўлса, кенжа келинини шу дақиқадан бошлаб муҳофазага олиш ва бунинг асносида шаҳар жойда ҳимоясиз қолаётган келини Қоракўзни ҳам энг ишончли соқчилар билан таъминлаш фикри эди. Бу ўйдан бувининг севинчи ичига сиғмай кетди. Шунда у бу ерга йиғилганларнинг барчасини диққатини бир ерга тўплади-да, хаёлидан ўтказганларини ҳаммага маълум қилди.

— Мен энди бу ҳақда жуда кўп ўйладим... — салмоқлаб гап бошлади буви, гуё минбарда нутқ сўзлаётган одамлардек томоқини қириб. — Мана, келинимиз Қоракўзой ҳам барчамизнинг ёрдимиз билан шаҳар жойга кўчиб келди. Бу ишга ҳаммамизникидан ҳам Икромжон ўғлимнинг қўшган ҳиссаси ва ёрдами кўпроқ. Чунки ҳар ким ҳам янгасининг хизматини қилиб, елиб-югуравермайди. Кўпчилигимиз гувоҳимиз: Икромжон деярли мана шу уйнинг сотиб олинишидан бошлаб то таъмир ишларининг сўнгги кунларигача барча ишга бош-қош бўлиб турди. Бу ҳазилакам иш эмас, тўғрими?

«Тўғри», «ҳа», «шунақа», «барака топсин»... даврада ўтирган аёлларнинг барчаси бош ирғишиб, бувининг гапларини маъқуллашди. Ҳаттоки, Таманно ҳам бу гапларининг охири қаёққа қараб

бораётганлигини пайқамай, уялинқилаб ерга қараб турди-да, «тўғри айтасиз!..» дея унинг сўзларини маъқуллаб қўйди. Шундан сўнг буви яна ўз сўзида давом этди.

– Энди менинг истагим шуки, Икромжон билан Диёрахон ҳам, албатта, Зухриддин ўғлимиз чет элдан келгунига қадар ижарама-ижара саргайиб юришни бас қилсалар-у, мана шу уйнинг шинамгина хоналаридан бирига келиб жойлашса. Бир томондан Қоракўз ҳам ўзига нотаниш бўлган шаҳар муҳитида ёлғизланиб қолмайди. Иккинчидан, Икромжоним тўйларга чиқиб кетган кезларда ёки қишлоққа борган пайтларда Диёрахон ҳам ёлғизликдан зеркиб, қаёқдаги ижара уйида сиқилиб ўтирмайди. Ҳарна иккита овсин бир-бирига ола-сингил бўлиб ҳамроҳликда яшаса, яхши бўлармиди дейман-да?.. Тўғримми?

Бувининг кутилмаганда айтган бу фикри қўпчиликни шошириб қўйди. Айниқса, бундан Таманнонинг эс-ҳуши учиб, кўзлари косадек бўлиб, ранг-рўйи оқариб кетди. Қоракўз эса нима дейишини билмай, қирғоққа чиқиб қолган балиқдек оғзига ҳаво тўплаб тез-тез очиб ёпа бошлади. У нималар юз бераётганлигини тўлиқ идрок этолмаётганидан бўлса керак, на севинишини, на қайғуга ботишини билолмай эсанкирарди. «Икром! Фақат Икром келиб яшаса яхши-куя, аммо...» дея ўйларди у. Маъсума билан Зиёда ҳам бирор тузукроқ, жўяли фикр айтишга иккиланиб туришарди. Диёрани эса юз-кўзидан норозилик аломатларини пайқаш унчалик ҳам мушкул эмасди. Негаки унга бировникида, айниқса, овсинининг уйида сиғиндидек бўлиб яшаш сираям хуш келмаётганди-да. Отасиз уйда онанинг истаги амри вожибдир. Унинг ҳар қандай хоҳиш ва қарорлари нечоғлик тўғри ёки нотўғри бўлмасин, унга эътироз билдирувчи фарзандлар топилмайди. Агар ўша бева, борди-ю, Захро бувига ўхшаган кекчи ва зумда «лов» этиб ёниб кетадиган аёл бўлса, унинг истақларига қарши чиқмоқлик, кўра-била туриб хатарли сиртмоққа бўйин тикмоқлик билан баробардир. Хуллас, ушбу маъракага келиб дилдан севинганлар сони иккита эди. Улар яқин кунларда иккита овсиннинг бир уйда жиққамушт бўлиб яшабини тасаввур қилган Шодагул билан унинг онаси бўлиб, бувининг қароридан улар гўё мукофот билан тақдирланган кишилардек севинишди ва шу кайфиятда хурсанд бўлганича қишлоққа қайтиб кетишадиган бўлди. Икром эса онасининг бу таклифини бир оз кейинроқ унинг ўзидан эшитди ва буни қўллаб-қувватлади.

Диёра қанчалик қовоқ-тумшук қилмасин, орадан бир ҳафта

вақт ўтар-ўтмас эрининг кўнглига қараб овсинининг уйига кўчиб ўтишга мажбур бўлди. Қолаверса, у бундай вазиятларда тихирлик қилиб ўтириш бефойда эканлигини аллақачонлар тушуниб етган эди.

XI

Совуқ кунлар ортида қолганди. Қиш тугаб, музлар эрий бошлади. Заҳро буви турмуш ташвишларидан анчагина холи бўлиб, барча ишни йиғиштириб қўйганди. Ахир, ўз хизматида Шодагоулдек сумён келини бўлган ҳар қандай қайнона рўзғордаги икир-чикир ишларга аралашмай қўйиши табиий ҳол. Буви ҳам анчайин кексайиб қолганлигини рўқач қилиб, оиланинг бор оғир-енгилини Мухриддин билан Шодагоулнинг елкасига ташлаганди. Ўзи бўлса қари қизи Иноятнинг тақдири билан астойдил шуғулланиб, эртаю кеч куёв дардида ёнар, «кўзим очиқлигида Иноятни ҳам янгаларининг қўлида қолдирмай бирор жойга узатиб юбора қолсайдим, бу дунёдан беармон ўтардим» дея ўйлагани ўйлаган эди. Қиз ўлмагирнинг ҳам сония сайин юзларига ажин тушиб, қилиқлари ёқимсиз, бесўнақай бўлиб борар; бу ҳам етмагандек, кундан-кунга унинг жиззакилиги ортиб, дуч келган кишига захрини сочиши дард устига чипқон бўлаётганди. Хулласи калом, бувига куёв, Иноятга эр керак эди.

Заҳро буви бу ҳақида узоқ, жудаям узоқ бош қотирди. Баъзан у бу ҳақида қанча кўп ўйласа, унинг асаблари шунча кўп таранглашиб, ўз-ўзидан нафратланиб кетарди. Ахир, асабийлашмай бўларканми? Иноят тенги қизларнинг аллақачон 2 – 3 тадан фарзандлари бўлишди. Шундай кезларда буви туғилибоқ, бахтсизлик нишонаси ўлароқ оламни кўрган бу қизнинг тақдиридан нолир, уни бемаврид дунёга келганига минг-минг карра пушаймон бўлар, қайта-қайта ўз-ўзига «Оҳ, қани эди, тенги чиқса-ю, текин бериб юборсам! Афсус, шу бекорга туғилган экан-да...» дея ўкинарди у. Кунлар ўтавергач эса, Иноят онасининг кўзига ростакамига балодай кўриниб қолди. У қизини кўрди дегунча асабийлашадиган, тутоқиб кетадиган одат чиқарди. Бу ҳол Қорақўз шаҳарга кетгач, деярли қишлоқдан қадами узилиб қолган Лазиза онасини йўқлаб келмагунига қадар давом этди.

– Қиз зотига қирғин келсин! Биттаси сен бўлсанг, ойда-йилда бир келай демайсан. Онасини унутган оқибатсиз, шунақаям бўласанми? Сен ҳам майли-куя, анави уйда мотамга ботган мурдашов

синглинг бўлса мени тириклайин гўрга тикадиганга ўхшайди. Унинг дастидан куйиб адои тамом бўлдим... — Захро буви Иноятдан нолиб, дардини Лазизага айта бошлади, — Ҳа-а, жувонмарг ўлгур, битта эрни ҳам эплаб тополмайди-я. Бу тенгилар тўрттадан эрга тегиб чиқишди. Буни эса ўликка ўхшаб сулайиб ётишини қара. Шундай юравер қани қирққа кирганингда йигит тугул чол олармикин сени... — у Иноят ётган уй томонга қараб атайин қаттиқ-қаттиқ бақирди.

— Тинчланинг, эна. Нега бунча куйинасиз? Осмон узилиб ерга тушгани йўқ-ку, — Лазиза онасини тинчлантириб, унга ақл бўла бошлади. — Синглимга совчи келмаётган бўлса, унда нима гуноҳ бор? У бечора ҳам бу дунёдан ҳур ўтмоқчи эмасдир, ахир. Пешонасига ёзилгани бордир.

— Эй-й, танаси бошқа дард билмас. Сен гапираверасан-да. У билан бир кун яшаб кўр, кейин менинг аҳволимни тушунасан, — буви қизига аччиқ қилди-да, сўнг яна тутақиб зарда билан жеркинди, — пешонасига ёзилгани бордир эмиш. Пешонаси ўйилиб тушсин унинг, шунча ҳам бахтиқаро бўладими одам? Уйнинг ичида кўрпачага ўхшаб беш букланиб ётаверсин қани, уни кимдир сўраб келарканми? Ёки...

— Шошманг! — беихтиёр Лазизанинг чеҳраси ёришиб, кутилмаганда миясига ажойиб фикр келиб қолганидан кўзлари каттакатта бўлиб кетди. Сўнг шу алфозда онасига бир оз тикилиб турди-да, яна такрорлади, — Шошманг, шошманг. Тўғри, Иноятнинг ёши ўтиб қолгани рост. Аммо йигирма етти-йигирма саккиз ёшлар атрофидаги қизлар шаҳарда жуда кўп. Шаҳарда буларни кўпам қари деб бўлмайди. У ерда, ҳатто ўттиздан ошган қизлар ҳам бор. Эҳтимол Иношкани ўзим билан олиб кетсам, ҳаммаси яхши бўлиб кетар-а? Танишларим кўп. Балки улардан бирортаси сингилчамни ёқтириб қолармиди?..

Лазизанинг бу таклифи, гўё ярим тунда порлаган қуёшдек, бувининг тунд бўлиб буришиб қолган чеҳрасини ёриштириб юборди. Ҳатто у севиниб кетганидан «вой, барака топгур, шундай қил-а», дея дарҳол рози бўлганини ҳам сезмай қолди.

Шаҳар жой. Иноят опасиникида яшай бошлади. Опа-сингил астойдил ишга тушишди. Лазиза синглиси учун эр топишга ниҳоятда киришиб кетганидан айрим кунларда ҳавонинг совуққиналигига қарамай, синглисини енгил кийинтириб магазинларни, дўконларни, шаҳарнинг гавжум кўчаларини кезиб юришга ҳам мажбур қила бошлади. У синглисига «Совуқда енгил, иссиқда

қалин кийинсанг, одамларни эътиборини тез тортасан. Йигитлар олдидан қанча кўпроқ дириллаб ўтсанг, уларни шунча тез илинтирасан. Карашма қилишни ўрган, мана бундай... мана бундай...» дея эрта-ю кеч ўзи ўйлаб топган нозик сирларни ўргатарди. Баъзида ўзининг қилиқларини тезда ўзлаштиролмаётган Иноятни: «Эй-й, ғирт косовнинг ўзи экансан-ку. Ундай эмас, мана бундай...», — дея жеркиб уришиб берарди.

Ана шундай кунларнинг бирида опа-сингил пардоз-андоз анжомларини олиб, дўкондан қайтишаётганда, тасодифан уларга Лазизанинг аллақачон унутилиб кетаётган эски танишлари рўпара келиб қолишди. Уларнинг бири кўринишидан паканагина, бақалоқ бўлиб, юз-кўзидан ва оқ оралаб, тўкилиб битаётган сочларидан оилали эканлиги билиниб турарди. Иккинчиси эса бундан бир йил аввал Лазиза туфайли хотини билан ажрашган, новча, озгин, устки лаби қалталигидан, айниқса, аёллар қарши-сида ҳамиша ишшайиб турадиган Самад исмли йигит эди. Лазиза Самадни кўрган заҳотиёқ қувончдан қичқириб юборди. Чунки у Иноятни шаҳарга бошлаб келаётган паллада синглисига, ҳеч бўлмаганда, тахминан ўша йигитни мўлжаллаб қўйганди-да. Аслида, Самаднинг хотини ўз эрининг Лазиза билан бир неча йиллар дон олишиб юрганлигини пайқаб қолиб уни ташлаб кетган, Самад эса шаҳват туфайли оиласи бузилиб кетган бўлишига қарамай, ҳозирга қадар ҳам керакли хулосаларни чиқариб олмагандек кўринар, аксинча, ҳануз жазманидан кўнгил узмагандек эди. Бироқ Лазиза ўзини айбдор ҳис қилиб ундан ўзини олиб қочиб юрарди. Шу боисдан ҳам у сўнгги кунларда эр қидириб муносибини тополмаётганлигидан, ўз бўйнида қолган айбини ювиш мақсадида Самадга Иноятни тиқиштиришни ва бунинг учун у билан учрашишни режалаштириб юрганди. Хуллас, ҳозир Лазиза бутун ҳаракатлар чиппакка чиқаётган бир паллада тасодифан уларни учраб қолди-ю, режаларининг сўнгги босқичини амалга ошириш мавриди келганлигидан севиниб кетди.

— О! Кўзларимга ишонмайман. Кимларни кўряпман мен... — дея қичқирди Лазиза қўлларини осмонга кўтарганча сохта табасум қилиб.

— Ийе, ийе, Лазизахон! Ўзингизмисиз? Қаерларда юрибсиз? Нега бу, 500 сўмлик пулдай, кўринай ҳам демайсиз? Кейинги вақтларда суратхона мизга ҳам кирмай қўйдингиз-а?... — дея табиатан аёлларга суяги йўқ бўлган Самад тиржайганча сўради.

— Қаерда бўларди... — Лазиза ёнида синглиси турганлиги боис

суҳбатдошига очикроқ гапиролмади, аммо сузилганча илмоқли тарзда, — юрибман менинг қадримни биладиган одамлар даврасида, — дея жавоб қилди.

— Воҳ-ҳо, мана бу ойимчани топган гапига қаранглар. Хўш, билсак бўладими, кимлар экан ўша сиздек офатихон хонимнинг қадрини билмаган эси пастлар? — Самад қўққисдан орқага тисарилган бўлди-да, «бу нима деганинг» деётгандек Лазизага янада диққат билан тикилди ва — Хўш-хўш, шаҳримизнинг гули, қани айтингчи, ёнингиздаги тасаддуқ ким бўлди? Дугонангизми? — яна иржайди у.

Самаднинг бу гаплари Лазизага бир оз ғалатироқ туюлди. Сўнгра у ўзича «Самаднинг кўзига синглим шунчалик қари кўриндимкин? Наҳотки Иноят менинг дугонамга ўхшаса...» дея ҳаёлидан ўтказди ва ёнида турган синглисига бир қараб қўйди. Аммо бу ҳақда ҳозирча ҳеч нима демади. Иноят эса опасининг ўргатганларига амал қилиб жилмайиб турарди, бироқ унинг бу кўриниши жилмайишдан кўра кўпроқ салқин ҳавода этлари жунжикиб совқатаётганидан афтини буриштираётган кимсага ўхшаб кўринарди. Дарвоқе, у шу топда чиндан ҳам совқатаётган эди.

— Чақкимас. Демак, тушунишимча, бу киши ҳам яқин кунларда ўша ёққа учиб кетарканлар-да? Ёки жўнатмайсизми-а? — Самад яна Лазизани саволга тутди.

— Тушунмадим?.. — Лазиза лабларини буриштирганча елкаларини қисди.

— Айёрсиз, Лазизахон, айёрсиз. Ҳаммасини тушуниб турибсизу, яна ўзингизни тушунмаганликка оласиз-а. Балки, кетишидан олдин ўзимиз ҳам бир тотиб кўрармиз? Хў-ў-ўш? — Самад Лазизанинг жавобини ҳам кутмай Иноятга суқланиб тикилди.

— Эй, қўйинг-э. Ҳазил ҳам эви билан-да. Озроқ эскирибсиз, — Лазиза гапни ҳазилга бурди.

— Нега!?

— Чунки фарқдолмай қолибсиз-да.

— Яъни?.. — Самад Лазизанинг бу қочириқ гапларига тушунмади.

— Бу менинг туғишган синглим Иноят бўлади, — деди Лазиза ва «энди билиб олдингми?» дегандек қошларини учириб қўйди.

— О! Шунақа денг? Аввалроқ шундай демайсизми? Мен аҳмоқ ҳар хил гапларни вайсаб ётибман-а...

— Ёдингизда бўлса, синглим ҳақида айтиб бергандим, шекилли?

– Қачон?

– Наҳотки, унутган бўлсангиз? Хув ўшанда, ёшлигимда қандай қиёфада бўлганлигимни сўраганингизда, «менинг ёшлигимга ўхшайдиган, аммо соддагина синглим бор. Ҳали бирор кун учраштирарман» дегандим-ку...

– Ҳа-ҳа, эсимга тушди. Эя, қизиқмисиз, буни унутиб бўларканми? Ўшанда, ҳақиқатан ҳам, айтиб бергандингиз-а...

– У – мана шу, – дея Лазиза жиддий оҳангда жавоб қилди ва «нега эҳтиётроқ бўлиб гапирмадингиз?» деётгандек, сирли нигоҳларни узмасдан бир муддат Самадга тикилиб турди.

Улар ўрта йўлда анча вақт гаплашишди. Бу вақт ичида Лазиза синглиси билан ўзининг собиқ ўйнашини таништириб қўйишга улгурди. Ўзи эса, шу баҳонада, аввал атиги бир-икки маротабагина суратхонада рўпара келган Самаднинг дўсти билан ҳам яқиндан танишиб олишга уриниб кўрди. У Самаднинг ўртоғига бошдан оёқ разм солиб ишва билан шундай деди.

– Самад, бизни ўртоғингиз билан таништирмайсизми?

– Эҳ, эсим қурсин. Танишинглар, бу киши – Шодмонбек. Бўлажак олим. Эртанинг умидли ёшларидан. Бу киши – Лазизахон, менинг дўстим. Ёнидагиси, англаган бўлсангиз, у кишининг синглиси экан.

Шодмон гарчи бақалоқ бўлишига қарамай анчагина замонавий кийиниб олган бўлиб, айниқса, унинг шими, Лазизанинг назарида, жудаям ўзига ярашиб турарди. Одатда, Лазиза олди ва думба қисмига, ҳатто икки тиззасининг ён томонларигача ялтироқ тугмали чўнтаклар қадаб ташланган, кулранг ёки тўқ жигарранг шимларни тириштириб кийиб олган офатижон, дуркун йигитларнинг барча-барчасини хуш кўргувчи эди. Гоҳида у дабдурустандан ўшандай шим кийиб олган йигитлардан бирортасини кўча-қўйда учратиб қолгудек бўлса ҳам, токи ўша нотаниш йигит кўздан ғойиб бўлиб кетгунга қадар унинг ортидан кўз узолмай тикилиб қоларди. Очигини айтганда, унинг ҳаловатини ўшанақа бежирим тикилган шимлар ўғирларди десак, бир оз мантиқсизликка йўл қўйган бўламиз. Аслида эса, Лазизахоннинг ишқини йигитлар эғнида ёпишиб турган шимлар эмас, балки пайдор сонларни яширгувчи тиришиқ шимларнинг бир неча бўртиқ жойлари ва улар ортидаги яширин тилсимлар кўпроқ жумбушга келтирарди. У ҳозир ҳам Шодмонга, айниқса, унинг тўқ жигарранг шимига қараб ўзини йўқотаёзди. Шу боис унинг ишваю нозлари баттарроқ кучайиб оғзининг бир томони билан иршайди.

– Шодмонбек! Исмингиз жуда чиройли экан, – хаяжонлана-ётганидан унинг кўзлари ғалатироқ порлади.

– Раҳмат. Танишганимдан хурсандман. Кўнглим жудаям шод бўлди. Сиздек хурлиқо қизларни учратганимиздан беҳад мамнунмиз... Шодмоннинг сийқаси чиққан ингичка товуши унинг кўри-нишига анчагина номуносиб эди. Одатда, бу овоз соҳиби суҳбат-дошларини жуда тез зериктириб кўярди. Сабаби у ким билан му-лоқатда бўлмасин фақатгина ўз муаммоларидан сўзлар, ҳамсух-батлари «бас, етар» деб юбормагунига қадар дардини айтиб минг-ир-мингир қилгувчи эди.

Ё, тавба, наҳотки, энг чиройли либослар ҳам одамнинг асл қиёфасини беркитолмаса? Айни дамда Лазиза ҳам унинг ўша қусу-рини, яъни ланж ва эзма одамлардан бири эканлигини дарҳол илғади. Шу боис ундан бир озгина ҳафсаласи пир ҳам бўлди. Бироқ Самаднинг «бўлажак олим» деб айтган сўзлари ҳаққи ҳеч бўлмаса бирор кун фойдаси тегиб қолар деган умидда у билан яна бир-икки оғиз суҳбатлашишни ихтиёр этди.

– Шодмонбек, кўзимга анчагина савлатли кўриняпсиз, сир бўлмаса, қаерда ишлайсиз?

– Э, сиз сўраманг, мен айтмай. Умрим ўтиб боряпти. Гапнинг очиги, ҳали бирорта тузукроқ ишнинг бошини ҳам тутолганим йўқ. Бошида университетга ишга кираман деб, роса уриндим, бироқ бўлмади. Ҳамма жой банд. Тўрт йил умрингни кетказиб ўқийсан, эртани эрта, кечни кеч деб ўтирмай, илм излайсан. Оқибатда эса ўттизга кирмасданоқ сочларинг тўкилиб, қолганла-рига ҳам оқ оралаб кетади, – у сочларига ишора қилди. – Бу ҳам етмагандай, оиланг кенгайиб, уч фарзанднинг отаси бўлиб тур-санг-у, ҳеч ким сени на илмингни, на ёшингни ва на оилавий аҳволингни суриштирмайди. Яна ишсиз қоласан...

– Наҳотки, сиздек илмли киши шу чоққача беиш юрган бўлсан-гиз?

– Ҳа-ҳа, ишсизлик! Бу, албатта, кишига алам қилади-да. Э, қизиқ дунё бўлди-да, биров билан бировнинг бир чақалик иши йўқ. Очингдан ўлиб кетмайсанми? Шунча йил ўқиб яна тирикчи-лик илинжида ўзингни тўрт томонга уришинг нимаси? Танлаган касбинг қолиб, «тақдир экан» дея ола хуржунга бирор нарса со-лиш учун ўзинг умуман ёқтирмаган ишни қилиб ўтирсанг-а. Яна кўлингда қип-қизил дипломинг бор эмиш-а. Дипломни қуруқ-дан-қуруқ кўтариб юриверганинг билан қорнинг тўярмиди? Йўқ.

– Хафа бўлманг, илмли одамсиз. Тушунишимча, сиздақалар-

нинг келажаги порлоқ. Ишонаман, сиз шу ҳолда қолиб кетмай-сиз, — Лазиза унинг сўзларидан зерикиб суҳбатни тугатишга ҳаракат қила бошлади.

— Шунақа деяпсиз-у, лекин янглишяпсиз? Бой бойга боқар, сув сойга оқар экан. Менга ўхшаганлар олим бўламан деб адашди.

— Нега адашасиз? — Иноят ҳам гарчи ўзи истамаётган бўлса ҳам, опасининг ўғитларига биноан наридани бери сураб суҳбатга аралашди.

— Ҳа, сингилжон, хаёлларимга ишониб адашдим. Шунча ўқисам ҳам, менга дурустроқ иш йўқ, — у айна чоғда фалсафий фикрларим билан қизларга ёқялман деган хаёл қилиб, ёқаларини кўтариб тўғрилаб қўйди. — Ҳаёт қизиқ-да, аслида, бу ишлар хув ўқишга кираётган пайтингда ёки ўқишни тугатиб, илмий ишга қўл ураётган маҳалингда ҳал бўлмоғи керак эди. Овора ҳам бўлмасдинг, улкан орзулар қилиб машаққатли илмга ҳам қўл уриб ўтирмасдинг. Ҳўш, илм ҳам қилдинг, не-не қийинчиликлардан кўз юмиб туртина-суртина одам бўлиб олдинг. Ундан кейин-чи? Кейин нима бўлади? Кичкина одам бўлсанг, катта орзуларинг билан бирор нимага эриша олармидинг? Йўқ, эришганинг эса навбатдаги диплом бўлади холос.

— Дўстим, ўша дипломларга ҳам етганлар бор, етмаганлар бор. Бунчалик ҳам камтарлик қилмагин-да, энди, — Самад дўстининг бу гапларини камтаринликка йўйиб, қизлар олдида унинг обрўйини кўтариб қўйди.

— Тўғри, Самад. Сен айтгандай, ўша ноёб диплом қўлингга теккач, гўёки ўзингни дунёдаги энг қудратли, энг улуғ одам ҳисоблаб, аввалдан истаб юрган даргоҳинга иш қидириб борасан. Хом хаёлларингча, худди улар сени кўриши биланоқ тўрга ўтказишиб, соянгга қуллуқ қилишиб иш билан таъминлайди. Лекин яна алданасан, дўстим! Бу орзулар фақатгина сенинг хаёлларингда бўлиши мумкин. Ҳаётда эса мутлақо бошқача: ишлашни хоҳлайсан, лекин сен интилган жойда иш йўқ. Умр бўйи орзу қилган жойингда эса тамоман бошқа одамларни учратасан. Ҳа, кўриб ишонгинг келмаётган ўша икки тоифадаги одамларнинг ҳар бирлари жуда катта қудрат соҳибларидир.

— Кимлар экан улар? — Иноят бу суҳбатга энди ростдан ҳам бир оз қизиқиб қолганди.

— Ўта ёшлар ва ўта қарилар. Ҳа-ҳа, қаранг, уларга, қанчалик забардаст одамлар-а! Энг афсусланарлиси шундаки, сизнинг ўрнин-

гизни банд қилган ўша одамлар ҳақида бир суриштириб кўринг: ё отасининг пули кўп бўлган, коллежни ҳам дурустроқ тугатолмаган ёшгина бола бўлиб чиқади, ё бўлмаса, ёши саксондан ҳам ўтиб кетган кекса чол бўлади. Ҳаммаси шунақа-ей, қойил! Уларни кўриб, орзулар даргоҳида шундай одамлар ишлаётганига гоҳ ҳавас қиласан, гоҳ ачиниб кетасан киши. Минг ўкинма, минг ачинма, минг йирлаб, минг ҳавас қилма, лекин, барибир, улар сени қабул қилишмайди. Тўғрироғи, дипломингга суяниб бу ерда ишлайман деб, минг чиранганинг бефойда.

— Нега? Агар чиндан ҳам илмингиз бўлса, нимадан чўчийсиз? Қараб ўтиргунча, сиз ҳам уларнинг ўрнида бўлишга ҳаракат қилинг, — Лазизанинг тоқати тоқ бўлди. Шу боис у бу миждов одамнинг устидан кулгандек бўлиб чаппа-чуппа гап қилди.

— Бе, ўйламасдан гапирманг, хоним! Болаларга-ку умуман индаёлмайсиз, чунки уларнинг отасини пули сиз тасаввур қилолганингиздан ҳам кўпроқ. Агар, Худо кўрсатмасин, унинг ўрнига кўз тикиб қўйгудек бўлсангиз, айтаверай, туғилганингизга пушаймон бўласиз. Агар у истаса, сизни чангдек ирқитиб ташлайди, — у қулочларини катта очиб юборди. Ва бир фурсат жим қолиб секин қўлларини тушурди. — Бу жудаям хавфли. Аммо чолга ҳам нима дейсан? Унга «кетинг, қариб қолдингиз» — деб бўлмайди-ку. Чунки уни ҳам суриштирсанг, бутун умрини шу ерга бағишлаган одам бўлиб чиқади. Ҳа, дарвоқе, уларни ҳам безовта қилиб бўлмайди, сабаби, ўша фидоийларнинг ёшлари улуг. Энди ҳеч нарсадан умид йўқ — на орзу қиласан, на ишга кирасан. Аввалгидек хом хаёллар суриш учун эса, ҳеч бўлмаганда, шунча ўқиганинг етмагандай, аввал ўшаларнинг ёшига етишинг керак. Ёки бўлмаса, тинчгина унинг ўлимини кут. Сўнг бемалол ўшанинг ўрнига келишинг мумкин. Энг қизиғи, ўша чолларнинг миясида илм деганларидан ҳеч вақо қолмаган. Бориям жуда эскириб, асотирларга ўхшаб қолган. Бунини ҳатто уларнинг ўзлари ҳам билишади, — у энди қизишиб кетди. Муштларини бир-бирига уриб уларни камсита бошлади. — Ҳеч бўлмаса, лоақал билмаслигингни тушунар экансан, обрўйинг борида нафақага чиқиб кетаверсанг, бўлмайдимми? Йўқ, у, албатта, анъанани давом эттирган ҳолда, ўлгандагина ўрнини бўшатмоғи керак. Ё, тавба. Наҳотки, ўша даргоҳда ишламоқ учун кимнингдир ўлимини кутиш керак бўлса? Бунини ўйлаганинг сари гижинасан. Алам вужудингни кемиради. Тутоқасан. Қизишасан. Совийсан. Сўнг у ердаги барча қариялар кўзингга балодай кўрина бошлайди. Лекин барибир ҳам

баъзан уларнинг юзларидан нур қидириб кўрасан, бироқ ҳеч нима тополмайсан. Чол бўлсанг-у, юзингда нур бўлмаса, нақадар аянчли-я! Шунда яна ўзингча ўйлайсан. Наҳотки, булар кимнингдир йўлини тўсиб, орзу-ҳавасига раҳна солиб яшаб келаётганлигини сезмаётган бўлишса. Наҳотки, буларнинг ўлимини қайсидир диплом йиғар мутахассис интизорлик билан кутиши шарт бўлса? Бечора қариялар, нотовон ёшлар! Ҳаммасига ачиниб кетасан. Шунда дилингни ғам қоплайди, кўзларингда ёш қалқийди. Ҳатто уларни ўйлаб, бир лаҳза бўлсин, ўз дардингни унутиб ҳам кўясан. Бир-бирининг кўзига балодай кўриниб яшамок, истамаган тарзда йўл тўсмоқ, хоҳламаган ҳолда ўлим кутмоқ... қандай ачинарли-я! Ўйлаган сари миянг ачиб кетади. Энг маъқули, ҳаммасига қўл силтайсану уйингга бориб тинчгина ётасан. Иш учун кимгадир ўлим тиламай, яхшиси қаришингни кутасан. Кўпаяптимикин, дея бекорчиликдан сочларингдаги оқ толаларни санаш машғулотини такрорлайсан. Кексароқ бўлиб, тезроқ ишга жойлашиш илинжида, камайсин деб ҳатто сочларингни ҳам юласан. Аммо бефойда. Хуллас, ҳамма жойнинг ўз эгаси бор экан-да...

Дўстининг бунақанги эзмаланиб гапирганидан хонимларнинг қаршисида ниҳоятда ўнғайсиэланган Самад гоҳ Шодмонга, гоҳ кўчадаги машиналарга қараб-қараб кўяркан, тоқати-тоқ бўлган кишилардек афтини бужмайтирар, ич-ичида «Эй, миждов одам экансан-ку. Сени шу бўлишинг учун ҳам ўша одамлар ишга олишмаган. Асотир эмиш, тавба. Аввал сен ҳам ана шу кексаларнинг ёшига ет қани? Кейин кўрамиз, сенинг миянгда нима қолар экан?» дея такрорлаётганига қарамай, сиртига чиқариб юбормасликка тиришарди.

Лазиза ҳам бекорчиликдан зерикиб, бутун зебни кийим-бошига берган бу эзма «ўқимишли» эркакнинг узлуксиз давом этаётган гапидан ниҳоятда зерикди. Унинг гапларидан кичкинагина танаффус жойини топиб, дарҳол бунга чек қўйиш тараддудини кўрди.

– Ҳа, хафа бўлманг, ҳаётнинг ўзи шунақа-да, — деди у ва фурсатни бой бермай дарров синглисига қаради, — Иноят, совқатдингни?

Ёз мавсумига мос келадиган ҳаворанг ҳарир куйлак кийиб олган Иноят дилдираб бош силкитди. Эрта баҳор совуғидан унинг ранглари бир ҳол бўлиб улгурганди. Самад ҳам шу дақиқаларни кутиб турган экан, чамаси: «Мен ҳам совқатгандай бўлдим», — деди. Шундан сўнг бу учрашувга хотима ясалди. Лазиза билан

Самад қолган гапларни гаплашиб олиш учун тез кунларда кўришажагини ваъдалашиб, тарқалишди.

Лазизанинг кайфияти чоғ ҳолда Иноят билан уйга қайтаркан, синглисидан Самад ҳақида фикр олмоқчи бўлиб, гап бошлади:

– Анави Шодмон деган одам ўта мижғов одам экан-а? Тавба, сенинг дардинг кимга ҳам керак. Гап сотгунча, ташвишингни ҳал қил, тўғрими?

– Ҳа... – Иноят совқатиб кетаётганидан гапиргиси ҳам келмади.

– Самад бўлса мутлақо бошқача. Ўзиям зап яхши одам-да. Жуда кўнгилчан. Аммо бечорани хотини ташлаб кетгандан буён яхши бир жувон топишни истаб юради, – дея Иноятга кўз қирни ташлаб қўйди.

– Э-э! Ҳали у киши уйланган ҳам денг? – Иноят опасининг гапларидан ҳайрон бўлди.

– Ҳа, нега ажабланасан? Ўзимиз не дардда юрибмиз-у, яна таажжубланганинг нимаси? Муҳими, у жуда яхши, бинойидек одам. Сен ҳеч иккиланмай...

– Сизни тушундим. Лекин мен келиб-келиб...

– Нима-нима? Ҳали «унинг мўйлови йўқ экан, шунинг учун менга ёқмади», десанг керак? – Лазиза чап қошини чимирганча ҳазиллашганиданми ёки киноя қилиб кулганданми, ҳар ҳолда, синглисининг биқинига секингина туртиб қўйди. Иноят ҳеч нима демай, жилмайиб қўйди.

Улар Лазизанинг уйига қайтиб келишаётганида, қоронғи тушиб қолган эди. Шу туфайли ҳаво ҳарорати ҳам хийлагина пасайган бўлиб, совуқдан ранги кўкариб кетган Иноятнинг муздек танаси дир-дир титрар, лаблари гезарганча онда-сонда «ухху-ухху» қилиб йўталиб қўярди.

– Совқотдингми? – сўради Лазиза синглисидан.

– Ҳа... – бош ирғиди Иноят.

– Эрга тегиш ҳам ана шундай қийин, фариштагинам. Ҳечқиси йўқ, ҳозир уйга кирамиз. Ўзи ҳали тўлиқ баҳор ҳам келгани йўқ-да, шунинг учун кунлар кечаси совуқ бўляпти. Яна бир оз чида.

– Поччам бугун ҳам келмайдими дейман? – сўради Иноят нариги хонада кийимларини алмаштираётган опасидан.

– Билмадим. Бу гал нима учундир унинг сафари чўзилиб кетганидан ўзим ҳам ҳайрон бўлиб ўтирибман. Эҳтимол бирор иши битмаётгандир-да... – бепарво ҳолатда жавоб қилди Лазиза. Сўнгра ойнага қараб сочларини турмаклаб олди-да, ўғилчасини олиб келиш учун шошилганча қўшнисиникига чиқиб кетди.

Эртаси куни тонг саҳарлаб Иноятнинг кўҳна хасталиги хуруж қилиб қолди. Унинг иситмаси кўтарилиб, тинимсиз йўтала бошлади. Лазиза эса саросимага тушиб нима қилишини билмас, тоқатсизланиб, ҳадеб хонанинг у бошидан бу бошига юргани-юрганди. Унинг барча уринишлари чиппакка чиққанди. Негаки у синглисини бахтини ўйлаб уни ўн кундан буён у ёқдан бу ёққа судраб эндигина битта эр топдим деб турганида, Иноят кўрпага михланган ҳолича, пўк-пўк қилиб яна қишлоққа жўнаб кетишига тўғри келди. Ўша ўтган ўн кун мобайнида эр дардида югура-югура совуқдан шамоллаб кетибди бояқиш.

Қишлоқда эса Тамара синглиси Иноят шаҳарга кетиб қолганидан буён зерикиб юрарди. Аслида, бувининг катта қизи ёш болалардек бўлиб, ўзи ўрганиб қолган кишисига сидқидилдан меҳр қўяр — юракдан севар, ардоқлар эди. Одамлар-ку майли-я, борди-ю, у бирор кўчат экса ҳам, уни астойдил парвариш қилар, умуман, ўзига юкланган ҳар қандай вазифани сидқидилдан, эринмай бажарарди. Фирромликни, кимнидир алдаш керак бўлган вазиятларда ҳам алдашни, ёлғон ишлатиб ҳийла-найранглар қилишлар у ёқда турсин, оддийгина икки кишининг суҳбатини қизитадиган бир чимдим ажабтовур гийбатни ҳам асло эгплотмасди у. Аёл дегани ҳам шунақа бўладими? Бир оз маккорроқ бўлиши керак-да, ахир. Аёл ҳийлаю найранглари билан аёл-да. Тўғриси, унинг жозибаси ҳам шунда. Тамарада эса бундай ҳислатлар мутлақо йўқ. Уларнинг ҳаммасини гўё Лазиза олиб қўйган. Шу боисдан бўлса керак, Тамара билан деярли ҳеч ким, ҳатто ўзининг туғма ногирон эри ҳам суҳбат қуриб ўтиришни ёқтирмасди. Капкатта хотин бўлсаямки, айтаётган гаплари ўзига мос бўлмаганлигидан қўни-қўшнилар унга «қизча, қизалоқ» деб лақаб қўйиб олишганди. Гапнинг очиги, бу лақаб унга жуда мос эди.

Инсон сўз билан тирик. У кимгадир нималарнидир гапириб туриши, кўнглидан кечаётган ҳис-туйғуларини ёхуд ғам-андуҳларини ўз сўзларида ифода этмоғи даркор. Йўқса, ақлдан озиш ҳам ҳеч гапмас. Гар шундай экан, синглисидан бўлак дурустроқ суҳбатдоши бўлмаган Тамара ҳам уни соғиниши, кўмсаши табиий ҳол эмасми? Бу айни ҳақиқат эди. Тамара синглисини телбаларча соғинаётган эди. Ҳатто охириги кунларда синглисига демоқчи бўлган гапларини кўча-кўйда ўзига ўзи айтиб юрадиган бўлиб қолганди. Қизиғи шундаки, бу ҳолат Иноятга ҳам бегона эмасди. У ҳам Лазизаникига келмасдан аввал опасига жуда ўрганиб қолган бўлиб, шаҳарга борган дастлабки кунларида бир муддат шу

ҳолатни бошидан кечирганди. У ҳам худди Тамарага ўхшаб Лазизадан сўкиш эшитган чоғларида ойна қаршисида анча вақтгача ўзига-ўзи гапириниб ўтирганди. Бироқ унинг учун биргина Лазизадан гап эшитаётганлиги, ҳар ҳолда яхши эди. О, ўша дамда у қишлоқдаги оиласида бўлганида борми... Даҳшат! Аммо у ерда, нима бўлганда ҳам, унинг ҳасратлари ойна учун айтилмаган бўларди. Аслида, у шаҳарга келмасидан бурун Шодагулнинг ҳар хил пичингларидан, онасининг аёвсиз қарғишларидан, Муҳриддин акасининг раҳмсиз жеркишларидан тўйиб кетган кезларида фақат ўша опасининг ёнига борарди. Тамаранинг ақли кўп нарсаларга етмаслигини, етганда ҳам ўз ичидаги гапларни кимгадир эглаб айтиб бера олмаслигини яхшигина фаҳмлаган Иноят унга бор дардларини тўкиб сочар ва ўшандагина бир оз руҳий осойиш топиб қайтарди. Ҳа, кимнингдир олдида ўзингни уддабуронроқ, пишиқроқ ва ҳар томонлама устунроқ ҳис этиш кишига чиндан ҳам таскин беради. Иноят ҳам шундан таскин топарди. Шу сабабли улар энг яқин сирдош ва дарддош кишиларга айланиб қолишганди.

Тамара бугун Иноятни қишлоққа келтириб ташлашганини эшитган лаҳзанинг ўзидаёқ юраги севинчга тўлиб, синглисининг ёнига учиб келди. Бироқ Иноят нимқоронғи хонада миқ этмай ётар, унинг ёнида эса ҳафтанинг фақат жума кунларидагина авжига чиқадиغان қишлоқ бозорчасидан эндигина қайтиб келган, ҳатто ҳали уст-бошини ҳам ечмаган Заҳро буви эзилиб, мул-мул йиғлаб ўтирарди.

– Мени шўргинам қурсин. Қуриблар кетсин... – дея гапиринган кўйи из-из йиғларди буви, – Соғ-саломат бўлиб ёнгинамда юрсанг бўлмасмиди-ей, бўлмасмиди! Нега гапирмайсан, жон қизим? Нега қимирламайсан, болагинам? Энажонингни қўрқитма, Иноят, нуридийдам...

Хуруж бошлангандан икки кун ўтиб Иноят тилдан ҳам қолганди. У ҳозир онасининг шунча зорланишларини ва дардли йиғи-сиғиларини гўё эшитмаётгандек қимир этмай ётарди, аммо, аслида ҳамма нарсани эшитаётганди. Унинг шифтга қадалган нигоҳлари хираллашиб, кўзлари юмилиб-юмилиб бораётган бўлсада, ёнига кимлар келиб-кетаётганлигини яхши фаҳмлаётганди. Бироқ у жуда мажолсиз бўлиб, куч-қувватдан ҳам қолаётгандек эди. Шу боисдан ниманидир интиқ бўлиб кутаётгандек аҳён-аҳёнда кўзлари катта-катта бўлиб очилиб кетар, кимнидир қидираётгандай ён-атрофига кўз югуртириб яна шифтга маъюс тикиларди.

Эҳтимол у Тамарани кутаётгандир? Балки унинг учун видолашув онларидир бу? У қимирлаёлмас, гапиролмас, кўринишдан мурда бўлиб қолгандек туюлса-да, лекин ҳамон унинг мияси ишлаётганди. Баъзи нарсалар ҳақида хаёл суришга ҳали унинг қурби етарди. «Нега? Нега мен ўляпман? – Иноят айни дамда шундай хаёл сура бошлади. – Нима учун? Мен ҳали бу ҳаётга келиб нимани кўрдимки, ўлмоғим керак? Нима сабабдан ўлишим керак? Атрофимда шунча одамлар яшаб юришибди-ку, нега, ахир, мен ўлишим керак? Нега, нега? Менинг қандай гуноҳим бор эди? Оҳ-ҳ! Мен ҳаётга тўймадим ҳали. Ҳатто унинг лаззатбахш, ширин сувларидан тоттишга ҳам улгуролмадим. Нима учун жонимни олмоқдасан, Художон, нима учун? Гарчи ҳаётдан тузукроқ рўшнолик кўролмаган бўлсам-да, мен ундан безганим йўқ, уни ҳали севаман. Ҳа, шундай. Биламан, ҳали унинг менга бермоқчи бўлган тухфалари кўп эди, бунга ишонаман. Аммо улар ҳали кўп узоқда эди. Оҳ, онажон, наҳот, бу ҳаётдан шундай бебахт ўтиб кетаверсам? Наҳотки, мени қутқариб қололмасангиз? Наҳотки, энди сизга керак бўлмасам? Йўқ, йўқ! Асло бундай демоқчи эмасдим. Сизни шусиз ҳам кўп ташвишга қўйдим. Мен учун қайғурманг. Оҳ, онажон! Сизни яхши кўраман. Айтаётган гапларингиз қанчалар ёқимли-я. Мени шунчалар яхши кўришингизни аввалроқ англамаганим учун кечиринг. Энажоним, сизни йиғлатиб, гамга ташлаб кетаётганлигим қанчалар алам қилаётганлигини билсангиз эди. Афсусдаман. Ҳатто истакларингини атиги биттасини ҳам руёбга чиқара олмадим. Афсус, афсус... Вой, жоним. О-о! Агар яна ҳаётга қайтганимда эди... Ҳеч бўлмаса, беш йилгина, йўқ, икки йилгина яшай олганимда эди, албатта, сизнинг ниятларингизни амалга оширардим, энажон. Турмуш! Турмуш қурардим. Майли, гарчи Лазиза опам айтган эркакка бўлса-да, турмушга чиқардим. Минг надоматлар бўлсин, ҳаётнинг бу эшиклари мен учун ёпиқлигича қолмоқда. О, энажоним! Ўзимнинг орзуларим-чи? Мен ҳам дугоналарим қаторида яшашни, она бўлиб, фарзанд эрқалатишни истамаганмидим. Кимнингдир келини, кимнингдир севикли ёри, кимнингдир онаси бўлишни қанчалар орзу қилганлигини билсангиз эди. Орзуларим саробга айланиб бормоқда. Армон менинг йўлдошим... Энажон, наҳот мен бахтсиз яшаш учун туғилганман? Наҳотки, бахтсизлик менинг жуфтим бўлса? Оҳ, энажон, бахтлиларга салом айтинг. Афсус, мен ўляпман... Художон, қийнама...»

– Иноятга нима бўлди? – Тамара ҳовлиққанча йиғлаб хонага кириб келди, – Қизалоғим! Жигарбандим! Жон қизим... – у ран-

ги оқиш тусга кирган, жуссаси ҳам хиёл шишгандай Иноятни кучиб, юзларини сийпалай бошлади. Шу топда Иноят Тамаранинг овозини эшитганиданми ё бошқа сабабданми, ҳар ҳолда, кўзларини бир оз очилгандай бўлди. «Дарддошим! Соғиниб, ташна бўлиб кутганим, ниҳоят етиб келдингизми?» деётгандек унинг кўзлари қутилмаганда бир зумгина порлади ва атиги бир томчи сарғиш ёш сизиб чиқди-ю, сўнгра хиралашиб секин юмилди.

Кенжа, қари, ҳур қиз Иноятнинг дафн маросимига жуда кўп одам тўпланди. Азага келганларнинг барчаси ўз дардини айтиб йиғлайди, бироқ ўлганлар қайта тирилармиди? Ўлган одам барчасидан қутилиб, ўлади-кетди. Аммо тирикларга қийин. Ўлганлар дардида кўп йиғлайверганларидан тинка-мадорлари қуриб салга кўз олди қоронғилашиб кетадиган бўлиб қолишади. Иноятнинг ўлимига бувидан ҳам кўпроқ ғамга ботган киши Тамара бўлди. Негаки у дафн маросими ўтгандан кейин ҳам бир неча ҳафта давомида Иноят сўнги бор ётган тўшак атрофида тентираб кўп вақт «Мен кечикдим. Сенга буни айтиш учун қанчалар тайёргарлик кўрганимни билсайдинг? Мени кечир. Сенга вақтида ҳақиқатни айта олмаганлигим учун, айтмоқчи бўлган гапларим бўғзимда қолиб кетганлиги учун кечир. Энди сенсиз қандай яшайман? Ҳаётимнинг мазмуни сен эдинг...» дея ўз-ўзига гапириниб йиғлаб юрди. Ахири буvidан «Иноят-ку, бундан беҳабарлигича ўтиб кетди. Нима энди унга айтолмаганингни бировларга айтмоқчимисан? Гап-сўзга қолмоқчи бўлсанг, буни у тириклигида қил эди. Энди уни пок номини булғаб, элга шарманда бўлиб юрмагин...» деган аччиқ танбеҳни бошлаб эшитди. Шундан кейин она ва қиз ўртасидаги ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолиб, у бор дардини ичига ютишга мажбур бўлди. Шу боисдан ҳам унинг кейинги ҳаёти ғоятда хатарли тус олиб, эси кирарли-чиқарли бўлиб қолди. Чунки унинг гоҳ-гоҳида айрим номаъқул ишларга қўл уриб қўяжигига ҳеч шубҳа қолмаган эди.

XII

Кунлар бир маромда ўтиб борарди. Ҳамма нарса ўз изига тушган. Гўё бу ҳаётда Иноят мутлақо бўлмагандек, яшамогандек эди. Унинг оиласидагилар ҳам сокин турмуш оқимига тушиб олишганди. Бундай ҳаёт оқимидаги Икром билан Диёра ҳам Қоракўзнинг уйига кўчиб ўтишганидан сўнг бир муддат янги муҳитга кўниқолмай турдилар-да, кейинчалик мослашиб кетишди. Бироқ

Захро буви ошиқиб кутганчалик, кенжа келинида ҳеч бир ўзга-риш бўлмади.

Бэфарзандлик! Яхшиямки, инсонда умид ва сабр бор. Шу туфайли у умидга суяниб келажакни орзу қила олади. Сабрга таяниб орзуларини руёбга чиқишини кутади. Кутиш эса кунларнинг бир маромда ўтишини таъминлайди. Бу азалий ҳаёт қонунидир. Айни кунларда Қоракўзнинг уйида яшаётганлар тирикликнинг ана шундай тўлқинларига ҳамоҳанг тарзда чайқалиб сузиб боришаётганди. Қишлоқ кўчаларида уйма-уй кезиб юрган лўли кўли кўпикка беланган Шодагулга рўпара келмаганида эди, бу тўлқинлар ҳеч қачон бўронга айланиб кетмаган бўларди. Эҳтимол, Шодагул жазавога тушиб кир юваганида, Қоракўз билан Диёра ҳеч қачон бир-бирига душман бўлиб қолмас, Икром ҳам калавасини учини йўқотиб гангиб қолмаган бўларди. Йўқ, айб Шодагулда ҳам эмас, ҳаммасига Захро бувининг ички кийимлари ва ифлос кирлар сабабчи. Тўғри-да, агар ўша лаънати кирлар ва бувининг ички кийимлари бир-бирига уйқошиб, расвоси чиқиб ётмаганда эди, тўнғич келин ҳам кир ювиш пайтида асабийлашмаган бўларди.

Туш пайти. Кайфияти ёмонлигидан, қовоқларини солиб олган Шодагул ҳовлидаги супанинг бир чеккасига тоғорадаги совун кўпикларини ҳар томонга сачратиб кир юварди. Сабаби у бундан бир оз аввалроқ ўзининг таннозлигини деб, қайнонасидан боллаб таъзирини еганди. Боз устига, буви уни ўзининг ички кийимларини ювишга ҳам мажбур қилганди.

— Эна, бу ишни қандай қиламан? — дея таннозланиб, эҳтиёткорлик билан қайнонасига норозилик билдирди Шодагул. — Ахир, бу хизматни менга буюришингиз мени таҳқирлашингиз билан баробар эмасми? Агар қўйлагингиз ёки рўмолингиз бўлганида ҳам майли эди-я, аммо бу ички кийим-лар-ин-г-и-з...

— Нима? Ҳали сен мендан ҳазар қиляпсанми? Кимсан ўзинг? — буви овозини баралла қўйиб келинига бақира бошлади. — Келин бўлганингдан кейин битта қари кампирнинг хизматини қилмасдан қаёққа бормоқчисан ўзи? Шу ҳолимга ҳаммасини ўзимга ташлаб қўймоқчимисан? Текинхўр...

— Йўқ, мен ҳали сизга бунақа деганим эмас-ку...

— Нима дединг бўлмаса? Ахир, гапларингни оҳанги шунга бораяпти-ку?

— Вой, ҳечам ундай ўйламанг. Майли, юв десангиз, ювавераман, бироқ менинг ҳолимни ҳам тушининг-да, ахир, — Шодагул

ҳар галгидек сохта табассум билан вазиятни юмшатишга ҳаракат қилди. Аслида, бу ерга қайтадан кўчиб келганидан буён унинг боши ташвишдан чиқмаётганди. Аввалига Қоракўзни деб ҳасад ўтида қоврилди, кейин Иноятнинг бевақт ўлими, келим-кетим ташвишлари чиқди. Энди эса бир оз тинчидим деб турса, қайнонасининг мана бундай инжиқликлари чиқиб турибди.

Буви Иноятдан ажралиб қолишига ҳамиша ўзини айбдор қилгани-қилган. Бу ҳақда ўйлайвериб кўп йиғлаганидан унинг қовоқлари шишиб, кўз касали янада кучайиб кетганди. Афтидан, шунинг учун бўлса керак, унинг кўнгли ҳам аввалгига нисбатан анчагина нозиклашиб, салга йиғлайдиган бўлиб қолганди. Муҳриддин онасининг бу аҳволини яхши тушунар, шу кунларда шўрлик онасига ниҳоятда қийин эканлигини юракдан ҳис этар, онасининг айтган ҳар бир сўзини қаршиликсиз бажаришга тайёр турарди. Шодагул қайнонасига силлиққина қилиб эътироз билдираркан, ана шулар ҳақида ўйларди. Борди-ю, кампир ундан шикоят қилиб ўғлига айтиб берса борми, унинг аҳволи чатоқ бўлиб қолиши турган гап эди. Кошкийди, Муҳриддин ҳам бошқаларнинг эрларига ўхшаб бепарвороқ бўлса. Йўқ, у ушлаб олган нарсасини осонгина қўйиб юборадиганлар тоифасидан эмасди: эзмаланиб вазиятнинг то тагигача етиб бормагунча тинчимасди. Заҳро буви ҳам айтган гапида, хоҳ нотўғри, хоҳ тўғри бўлсин, оёқ тираб туриб олишини назарда тутсак, Муҳриддиннинг ҳам айнан мана шу ўрлигини онасидан ўтган дейиш мумкин. Шу босидан ҳам, эрининг қанақа одам эканлигини яхшигина билган Шодагул ортиқча ғалвани кўпайтиришдан чўчиб, қайнонасининг ички кийимларини, ҳатто ўта ифлос бўлиб кетган латта-путталарини ҳам йиғиштириб жаҳл билан ижирғаниб ювишдан бошқа чора топа олмаганди. Кир юваётган маҳалда унинг юзига балқиган норозилик аломатлари ана шулар туфайли юзага келганди. Аксига олиб, айни шу дамда дарвоза таққиллаб қолди. Шодагул асабийлашиб тургани учун ўрнидан ҳам турмасдан: «Ким у?» — дея дарвоза томонга зарда билан қичқирди. Аммо жавоб ўрнига яна дарвоза таққиллай бошлади ва унинг даранглагани билан аллақандай нотаниш аёлнинг ҳам овози эшитилгандек бўлди. «Кираверинг, дарвоза очиқ!» — Шодагул яна мавҳумот сари қичқирди. Сўнг бир нафас ўзи жирканиб юваётган кирини эзгилашдан тўхтаб, чўнқайган кўйи диккайиб дарвоза томонга қараб турди: «Ҳе, ер ютсин сени! Бир марта айтгандан кейин киравермай-димми одам дегани?» — дея ўзига-ўзи жеркинди у. Бир оздан сўнг

дарвозахонада қотмадан келган, тўқ бугдойранг, озгин, яноқ су-
яклари юзида беўхшов бўртиб чиққан нотаниш аёл кўринди. Унинг
тим қора сочлари, анча вақтдан буён сув кўрмаганидан бўлса
керак, чучмома гуллари акс этган сап-сарик румолининг остида
бетартиб тўзғиб турарди. Елкаларида яғири чиқиб кетган тўрва
унинг лўли жувон эканлигини англадиб турарди.

— Ҳа, нима керак сенга? — Шодагул афтини буриштириб
сўради ундан.

— Кэлэн, бирор нима хайэр қилэнг, — жувон садақа сўраган-
ча чап қўлини бир маромда кўтариб, гўё «бер-бер» деётгандай
силкитиб турарди.

— Шу етмай турувди ўзи? — Шодагул яна гудранди ўзича ва —
Эй, бор жўна. Чиқ, кет! — дея бақириб берди.

Лўли жувон жўнаш ўрнига унга яқинлашиб кела бошлади.

— Хайэр қилинг, жон кэлэн. Садақа балонэ қайтарар. Бэчора,
биз фарэбла кўнглинэ олиш эшэқдан давлат кэлдэ дэганэ, жонэм
кэлэн. Дардэнгэзнэ ўзэм олай, сўраганэм — атэга битта нон. Қанд-
курс дэмадэм, ошэнгизнэ емадэм, топсангэз — нон, топмасангэз —
явғон. Кўнглэнгэздан чиқарэб Худо йўлэга атаб бирор нарса бэр-
сангэз. Э, қасд қилганла паст, душманэнгэз хас бўлсун, кэлэн-
жон. Тўкканэнгэз доэм савлат, топганэнгэз давлат бўлсун
илойэм. Садақа бэрэнг, кэлэн, кам бўлмайсэз...

Нотаниш жувон тинимсиз жаврай бошлади. Бундан Шодагул-
нинг мияси чиқиб кетай деб, уни олдига солиб қувмоқчи ҳам
бўлди. Бироқ фавқулодда ақлига келиб қолган фикр уни бундай
аҳмоқона иш қилишдан сақлаб қолди. «Шошма-шошма! — деди у
ўзига-ўзи ичида. — Бу жувонни анави шабкўр кампирнинг олдига
бошлаб борсам-у, жигига тегиб роса хуморимдан чиқсам бўлмай-
дими? Жуда бўлади-да. Бўлганда ҳам чунонам қизиқ томоша бўлади-
да, ўзиям. Ҳа, ҳолингни ўшанда кўраман, кампиршоҳ. Қани мана
бу лўли билан қай йўсинда пачакилашиб, қай ҳолатда асабийла-
шаркансан...» Шундан сўнг у лўли жувонга тикилиб турди-да,

— Майли. Яхши. Гарчи шундай бебаҳо тилаклар билан уйимиз-
га келган экансиз, боринг, ҳув анави уйда қайнонам ўтирибди,
ўша кишининг розилигини олиб, кўнглингизга ёққан нарсани
илдириб кетаверинг, — деди Шодагул мулойимлик билан ўзини
жаҳлдан тушган одамлардек тутиб.

Жувон тап тортмасдан кўрсатилган томонга қараб йўл олди.
Қайнонасининг бир оздан сўнг дод солиб юборишини кўз олдига
келтираркан, Шодагулнинг лаблари учиди беихтиёр табассум югур-

гандек бўлди. Уй ичига эскириб кетган тўрвани кўтариб олган нотаниш аёл кирганини кўриб, Захро бувининг энсаси қотди. Айниқса, у қаршисида турган бу аёлни битлиқи лўлилардан эканлигини пайқагач, ҳангу манг бўлиб ёқасини ушлади. Жувон эса ҳеч нарсага эътибор бермай бувига қуюққина салом берди-да, яна дийдиёсини бошлади.

— Вай, холажон-е! Мазангээ йўқ кўрэнадэ? Дардэнгээга малҳам бўлай, хизматизнэ бажо қилай, кўп эмас, кам эмас, тилаганэм битта нон. Узатэнг, қафтэнгээга бир қарай. Ташвишэнгээ кўп ўхшай?.. — жувон бувига қўлларини чўзди.

Захро буви авваллари ҳеч қачон бунақа мўлтониларга жиддийроқ рўпара келмаганидан, ҳозир қаршисидаги жувоннинг гаплари унга алланечук сирли бўлиб туюлди. У бу исқирти аёлнинг мақсади қафтга қараб фол очиш эканлигини фаҳмлагач:

— Сиз фолчимисиз? — деди ажабланиб, сўнгра бошқа ҳеч нимани суриштириб ўтирмай жирканибгина ўнг қўлининг кафтини унга узатди. Жувон унинг кафтини қўллари билан тутди-да, бош бармоқлари билан уни сийпалай бошлади. Кейин эса нима сабабдандир «О-о-о!!!» дея шифтга тикилганча, бошини сарак-сарак қилди.

— Бошэнгээда чигал савдола... вай...вай...вай, бунчала кўп бўлма-са? Умрингээ фарзандла ташвэшида ёнэш бэлан ўтоптэ охэ, холажон. Шундаймэ? Сиз яқэнга кимнидэр бир умрга йўқотгансээ-а? Шунноқмэ?... — сўради жувон бувидан.

— Ҳа-ҳа, бундан уч ой бурун кенжа қизим ўлганди... — Захро буви фолбин жувоннинг айтаётган сўзлари тўғри чиқаётганлигидан ҳайратга тушиб, унинг башоратини тасдиқлаб, тўлдириб қўйди. Холбуки, лўли аёл бу гапларни бувининг эгнидаги кўм-кўк кўйлагига қараб тахминан айтаётганди, холос. Шу тариқа у яна тахминий башоратларини давом эттираркан, тўсатдан «ҳиҳ» дея ваҳимали тарзда ичкинди.

— Ҳа-а? — бундан буви ҳам чўчиб кетди.

— Томерларенгээга титроқ бор...

— Бу ниманинг белгиси?

— Вай, кўземга қаро доғла кўриноптэ. Ортега бир нарса бор ўхшай... — лўли жувон кўзларини чирт юмган кўйи турли хил муқомлар қила бошлади.

— Бу нима деганингиз? Нима экан ўша қора доғ? — буви ҳам эндиликда лўлининг гап-сўзларига тамоман асир бўлиб қолди ва бунга азбаройи ўзи ҳам қизиқиб кетганидан, ундан ҳатто жирканмай ҳам қўйди.

— Ман ҳам шунэ билемай турубман-да...

— Ҳаракат қилиб кўринг, барака топкур. Аниқлашнинг иложи бордир, ахир? — буви сабрсизланганча ўша номаълум қора доғлар ортидаги ғаройиб сирни тезроқ билишга ошиқа бошлади. Шунда жувон ёлғондан кўзларини яна чирт юмди-да: «Пирла мададга кэлсун, қаро доғла йўқолсун...» дея уч-тўрт мартаба овоз чиқариб такрорлади. Гўё у ўз билакларига ғойибдан куч йиғаётган кишидек қалтираб-титраб бармоқларини мушт қилиб тугиб тез-тез очиб ёпа бошлади. Сўнгра бирдан тўхтаб, кўзларини катта-катта очди-да:

— Ўзэмга эмас, пирларем учун сўрайман, кўнглэнгээдан чиғорэп, битта ноннэнг устэга озроқ қанд билан, эки қилоч атлас кўйсангээ. Ўшандагина қаро доғла сочилэп, буткул сирла очилэп кетаман деёптэ, холажон... — деди у бувига.

— Мен рози...

— Қаро доғла йўқолсун, — лўли жувон шундай деди-да, бир оз жим бўлиб қолди, сўнг кўзларини очиб, — Вай, вай, расбо бўлэптэ. Айтишга тилэм бормайдэ, холажон... — деди у афтини буриштириб.

— Нима? Нима экан ўша? Чайналмасдан, нима бўлсаям, айта-веринг... — бувининг сабри яна чидамай кетди.

— Фалокат! Холажон, бахтсизлэк кўрэноптэ...

— Қаерда? Қаерда кўряпсиз ўша бахтсизликни?

— Уй ичэга...

— Шу уйнинг ичидами? Айтақолмайсизми, ўша уйнинг кўриниши қанақа? У қаерда экан? Тезроқ бирор нима десангиз-чи?

— Холажон, шошэлманг. Аниғенэ билемаёппан, яқэн десам, яқэнга ўхшамайду, узоқ десам, кўпам узоқмас, — жувон бу сўзларни ўзига-ўзи гапиринган кишидек бўлиб айтса-да, бироқ унинг нияти буни бувига эшиттириш эди.

Шу пайт Захро бувининг кўз ўнгида «лоп» этиб Икромжон гавдаланди. Ўғлининг икки йилдан буён фардандсизликдан сиқилиб юргани онаизорнинг ичини ўт бўлиб куйдириб ўтди. «Бахтсизлик, фалокат ўшанга боғлиқ бўлмасин тагин...» дея хаёл қилди буви. Сўнг,

— Мободо ўша сиз айтаётган кулфатлар шаҳар жойда кўринмаяптими? — дея хавотирланганча лўли жувондан сўради у.

— Ҳа-ҳа, ўзэмам шунэ айтомай турувдэм охэ. У ерларга бирор кимингээ яшайдэмэ?

— Ҳа, ўғлим, қизим, келинларим... — бувининг нафаси ичига гушиб кетди.

– Уларнэ олли бойланган кўрэнадэ. Очирув қилэб ташлама-сангээ, бўлмасов. Йўқса, фалокатга йўлиқеш ҳеч гап эмас дейман-да, холажон... – жувон бу гапи билан бувига яна умид бахш этгандек бўлди.

– Олди бойланган дейсизми? – буви ялт этиб жувоннинг кўзларига қаради.

– Ҳа-да... – айтаётган сўзларига тўла ишонч билан жавоб қилди жувон.

– Ё, Худо! Уларнинг олдини бойлаб кетиш кимга керак бўлиб қолибди? Қандай қилиб бойланди экан? Бунинг бирор ечими борми-а? – буви умид билан жувондан сўради.

– Бор, бор. Лекэн бунэ сизга айтадэган бўлсам, беш кило гўштнинг пулга тушасэз-да, холагинам. Кўпга тушэб кетарме-кэнсээ деб чўчэб турубман-да, холажон...

– Айтинг, айтаверинг. Сиз бу ёғидан ташвиш қилманг... – Захро буви лўли жувоннинг дардини эшитгач, «ҳа, шугина экан-у» деётгандек қўлларини силтаб ерга ташлади-да, уни давом этишига изн берди.

– Хўш, куни эртага, яъни биби онамэзнэ чоршанбасэга ўгэл ва келененгэзнэ етаклаб, хув, оно Мўлтон қишлоғэга, Сайрам ононэнг хузурэга элтэнг, хай. У жудо кучле фолбен. Ҳа, зора улар ўша кишэга учраб барча қаро доғладан, кулфату ташвэшладан фориг бўлуб кетсала, холажон... Кечекманг бо, хай...

Жувоннинг уйдирмалари Захро бувини мутлақо гангитиб, кўнглига бир дунё гулгула солиб қўйди. Шу боисдан лўли аёл хизматлари эвазига бувидан биттанинг ўрнига иккита нон билан тўрт бўлак новвот, икки қулоч ўрнига уч қулоч атласни ҳамда беш кило эмас, етти кило гўштнинг пулини ошиғи билан ундириб олишга муяссар бўлди-да, жуфтакни ростлади. Шодагул эса нималар юз бераётганлигига сира тушунолмай, қайнонасини эси кетаётганликда айблади. Аммо унинг ишларига аралашмай, ҳаммасини четдан кузатиб ўтирди ва ўша жувон тўрвасини тўлдириб чиқиб кетаётган паллада: «Нима бало, бу исқирт жувон кампири-мизнинг миясини суюлтириб ташладимикин?» – дея ажабланиб қўйди ўзича. Лўли жувон кетганидан сўнг орадан бир соат ўтар-ўтмас буви ҳам ўзига керакли лаш-лушларини йиғиштирди-да, шаҳар томон йўл олди. У Шодагулнинг «ўша ерга эрта-перта кетарсиз, бугун боргунингизча кеч бўлиб кетади, қийналиб юрманг...» деб айтган гапларига ҳам парво қилмади.

Оҳ, ўткинчи ва бевафо дунё! Кечагина биз ҳам бола эдик,

кўчаларни чангитиб чопиб юрардик. Бугун-чи? Бугун эса анча мункайиб қолдик. Юзларимизга ажин тушиб, оёқларимиздан қувват кетди. Сочлар тўкилди. Тақир бошли кексаликни бўйнимизга олдик. Ёқимсиз қарияга айландик. О, ҳаёт, бунчалар шафқатсиз бўлмасан! Қариялар учун бу ҳаётда хийла такаббур ва бефаҳм ёшларга мазах бўлишдан кўра ортиқроқ изтиробнинг ўзи бўлмаса керак. Энг ачинарлиси, улар бизнинг ўлимимизни истаб ўрнимиз бўшабини сабрсиз кутишади. Бунни юрак-юрагингдан ҳис қилиб яшаш қанчалар алам қилади кишига...

Захро буви ҳам анчайин кексайиб қолди. Унда ёш болаларга хос ишонувчанлик, соддалик кун сайин ортиб бормоқдаким, бу ҳолат кўпгина кишиларнинг кулгуларига сабаб бўлмоқда. Аслида, инсон ўз умри мобайнида чексиз гуноҳларга ботган бўлса-да, бу вақт ичида у, ҳеч бўлмаганда, икки маротабагина беғуборликни бошдан кечиради: бири гўдаклик, бири эса кексалик. Чунки ҳар бир киши умрнинг бу паллаларида ўзининг барча хатти-ҳаракатини, гап-сўзларини, амалга ошираётган ҳар битта ишини ғоятда самимият билан адо этади. Бироқ икки даврнинг бир-биридан фарқи шундаки, гўдак қилиқлари ўзгаларга завқ бағишлайди, ундан дилинг яйрайди. Умри тугаб бораётган қариянинг қилиқлари эса, гарчи у қанчалар самимий бўлмасин, энсангни қотиради, гашингни келтиради. Завқлансанг ҳам, уни мазах қилиб завқланасан киши. Аммо уларнинг ўхшашлиги шундаки, гўдакка ҳам, кексага ҳам атрофдагилар ҳамиша ақл ўргатишга шошилишади. Ўшанда уларнинг иккаласи ҳам сенга, замон кишисига руҳан муте эканлигини қалбдан ҳис қиласан, юракдан тушунасан. Лекин энг аянчлиси шундаки, уларнинг бири замона зайли билан ўсиб-улғаяди-да, сенинг ўрнингни эгаллайди. Иккинчиси эса не-не қайғу-алам билан сенга ўз ўрнини бўшатиб кетади. Бувига ҳам ақл ўргатувчилар кўп эди, аммо уларнинг бирортаси ҳам унга ёқмасди. Эҳтимол шу боисдан ҳам у кейинги пайтларда аввалгига нисбатан анчайин ўр ва зиқна кампирга айланиб бораётган бўлса ажабмасди.

XIII

Икки йилдан буён Диёрани ички азоблар нақадар эзиб ташлаган бўлса-да, у ҳеч қачон умидсизликка тушмаган эди. Чунки у мудом қачонлардир бир кун келиб фарзанд кўражагини юрак-юрагидан ҳис қилиб турар, фақат ҳозирча бунга ўз жисмида гоҳ

йўқолиб, гоҳ пайдо бўлиб турадиган аллақандай юқумли касаллиги монелик қилаётганлигини яхшигина биларди. Аммо у буни Икромдан сир тутиб, касаллик учун ўзини айбдор санарди. У ҳар гал шифокор муолажасидан сўнг ўзини бир оз тетикдек, мутлақо соғломдек ҳис этар, бироқ яна кўп ўтмай ҳолсизланиб мадордан қоларди. Диёра дастлаб ўз вужудида бундай касаллик борлигини пайқаган чоғида буни ички аъзоларнинг шамоллашидан бўлса керак деб ўйлаганди. Аммо бир куни шифокор унга эрисиз даволаниш бирор самара бериши даргумон эканлигини, қачонки эр-хотин бараварига даволансагина дарддан фориг бўлиши мумкинлигини, бу касаллик икки кишининг жинси ўртасида вақти-вақти билан бир-бирига ўтиб туражagini ҳамда уни азобга қўйган бу касаллик юқумли эканлигини айтди. Шундагина Диёра касалликнинг асл сабаби аъзоларнинг шамоллашидан бўлмай, балки бошқа нарсалардан келиб чиқажагини англагандай бўлди.

Шифокор маслаҳатига риоя қилган ҳолда «биргалиқда даволаниш» таклифини Диёра эрига жуда кўп маротаба айтиб кўрди. Аммо Икром ҳар гал хотини шу мавзу ҳақида гап очди дегунча «менда қон сўргувчи докторларга бериш учун ортиқча пул йўқ. Мен ўзимга ишонаман — соппа-соғман. Касал бўлсанг, ўзинг бориб даволанавер, қаршилигим йўқ», дея такрорлайверар, бу ҳам етмагандек, ҳаммасига ёлғиз Диёранинг ўзини айбдорга чиқариб қўяверарди. Сирасини айтганда, бу юқумли хасталиқдан хотинидан ҳам кўпроқ Икромнинг ўзи азият чекиб, ич-ичидан қийналиб юрарди. У ҳам айрим пайтларда Диёрага билдирмасдан тез-тез шифокорлар кўригидан ўтар, кейин бир неча ҳафта сурункасига даволаниб бир оз дарддан холос бўлар эди. Аммо Қорақўздек жанон ҳамиша унинг ёнида бўлганлиги туфайли ўзини мутлақо соғайиб кетгандек ҳис қилолмасди. У ана шундай дамларда, яъни касаллик азбаройи жонига тегиб, белушт бўлиб бораётганлигини тасаввур қилган кезларида хотинининг таклифига рози бўлиб, у билан бирга шифокорлар ҳузурига боргиси келарди. Аммо Диёранинг олдида ҳеч кутилмаганда касалликнинг асосий сабаби ўзидан чиқиб қолишидан чўчир, қолаверса, бир дунё пул тўкиб даволаниб бўлишгач, яна ўша хасталиқка чалиниб қолишдан кўрқарди. Очиғи, кейинчалик ҳам Қорақўз билан бирга бўлишдан тийилиб туролмаслигини ўйлаб бу фикридан қайтарди ва ўзини юпатиш учун бор айбни хотинига ағдариб, «Мен соппа-соғман. Шундай экан, пулни беҳудага сарфлаб нима қилдим. Ана, хотиним касал бўлса, отаси пул бериб даволатсин» дея ўз қўнглига

тасалли берарди. Борди-ю, ўзининг бу фикрларидан ҳам таскин топмаса, «Менга ҳозирча фарзанднинг кераги йўқ, ортиқча ташвиш кимга ёқади? Мободо зарурат сезсам, хоҳлаган пайтда ясаб олавераман...» каби аҳмоқона ўйларига ёпишиб олгувчи эди.

Ҳамма тўй билан, бўри қўй билан деганларидек, Қорақўзнинг бундан кўнгли хотиржам эди. Аммо, нима бўлганда ҳам, у Икромни йўқотиб қўйишдан қўрқар, шу боисдан айрим пайтларда «Мабодо Диёра фарзанд кўрадиган бўлса, Икром ҳам ўзи билан ўзи оввора бўлиб, менга эътибор ҳам бермай қўйиши мумкин. Албатта, ўшанда хотинчасининг айтгани-айтган, дегани-деган бўлади-да. Борди-ю, кейин унинг тили чиқиб қолиб эрига бир оғиз «бу ердан кўчиб чиқайлик» деб айтгудек бўлса борми, ҳаммаси тамом. Мен тўрт девор ичида якка ўзим юраксиз шўппайиб қолиб кетавераман. Ахир, Икромжоним кетиб қолса қандай яшайман? Йўқ, буниси кетмайди. Менинг ҳаётимни мазмунсиз қилиб кетолмайсан, Диёрахон, жонажон овсингинам!.. Икромим... Оҳ, Икром! У фақат меники бўлиши керак. Балки, ким учундир бу худбинликдек, ўта тубанликдек туюлар, аммо мен учун уларнинг бефарзанд юришгани минг карра яхши. Менга деса, илойим бир умр шундай ўтишсин...» дея турли хил хаёллар сурарди. Баъзан Диёранинг «Худойимнинг менга дегани ҳам бордир. Кеч берса ҳам, тинч берсин. Ҳали кўрасиз, Қорақўз янга, менинг ҳам бирибидан ширин, жажжи фарзандларим бўлади» деб қилган орзуистаклари унинг юрак-бағрини хун қилиб, қалбининг туб-тубини тирнаб юборарди.

Диёра, ўзи айтгандай, келгусида бефарзанд қолиб кетмаслигига тўлиқ ишонса ҳам, доимо кеч бўлса-да, соппа-соғ, ҳеч бир нуқсонсиз болаларни туғиб вояга етказишни ич-ичидан хоҳларди. Сабаби Тамаранинг эсини кирди-чиқдилиги, Иноятнинг ўпка касалга чалиниб ўлиб кетганлиги, Лазизанинг қадами эгрилиги, Зухриддиннинг хотинбозлигию бувининг шабкўрлиги сингари эрининг қавми-қариндошларида учрайдиган турлича касалликлару нуқсонлар унинг юрагини зада қилиб қўйганлигидан «ишқилиб, уларнинг касри бўлғуси фарзандларимга таъсир қилмасайди...» дея мудом ховстириланиб юргувчи эди.

Икром душанба куни кечаси уйга ичиб келганлиги учун Диёра уни ётоққа киритмади. Сабаби у китоблардан «эр-хотиннинг бир тўшакда маст бўлиб ётмоғи ножойиздир» деган жумлаларни кўп маротаба ўқиган ва шу туфайли ҳам эрини бир кеча бошқа хонада тунашга мажбур қилди. Гарчи бу ҳолат муқаддас

китобларда қайд этилган бўлса-да, аммо бу унинг ўзига ҳам кўпам маъқул тушмади. Тўқчилик ва тўқинчилик бўлса, эл орасида тўйлар кўпаяди. Ўзбекнинг тўйлари, асосан, ёзда, пишиқчиликда ўтади. Боиси қовун-тарвуз, мева-чева дастурхоннинг кемтигини ёпиб, йиртигига ямоқ бўлади-да. Ҳозир ана шундай тўй мавсуми бошланган. Икром ҳам деярли ҳар куни, ҳатто дам олиш кунлари ҳам саҳардан то ярим оқшомга қадар эл хизматида. Ахир, мунтазам равишда тантаналару, куюқ бўлмаса ҳам, зиёфатларда юрган ҳар қандай эркак ичади-да. Нима бўлганда ҳам, яхши иш бўлмади...

Диёра эрталаб уйғонганида, Икром аллақачон ишга жўнаб кетган эди. Қорақўз эса ўғилчасини боғчага олиб кетаркан, овсинига: «Мен тезда қайтаман, эшикни ичидан қулфлаб олинг», — деди-да, чиқиб кетди. Дарвоқе, бу уйнинг эшиги ҳамиша қулфлоглиқ турарди. Уйда одам борми, йўқми бунинг мутлақо аҳамияти йўқ. Темир эшик «тарақ» ёпилдими, тамом, у, албатта, қулфланиши шарт. Ҳар ҳолда, Қорақўз бунга қатъий амал қилиб, бошқаларга ҳам мунтазам тайинлаб, уқтириб юргувчи эди. Балки бу эри чет элга кетган аёлларнинг ҳар бири учун табиий ҳолдир. Эҳтимол уларнинг ҳаммаси ана шундай қилишга аллақачонлар одатланиб қолишгандир. Ким билади, балки, уларнинг билганиям тўғридир. Эрсиз шаҳар жойда яшашнинг ўзи бўлмайди, ахир. Яхши бор, ёмон бор дегандай... Диёра ҳам Қорақўз айтгандай қилди. Сўнгра аллақандай қўшиқчи мингир-мингир ҳиргойи қилиб деразаларни очди-да, хоналарни шамоллатди. Бировникида яшайдан сўнг уй соҳибасига ул-бул ишларда ёрдамлашиб туриш лозим. Йўқса, аллақаяқдаги қутилмаган ғалваларга рўпара келишинг ҳам ҳеч гапмас. Қорақўзнинг ўғли анчагина ўйинқароқ бўлганлиги туфайли беш хонали уй ҳар куни икки мартаба тозаланиб, супуриларди. Одатда, бу ишни эрталаблари Қорақўз қиладди. Диёра эса кўпинча куннинг биринчи ярмида ишга, баъзан ўқишга кетганлиги боис тушдан сўнг бажарди. Бунга икки овсин ўзаро келишиб олишганди. Лекин бугунги иш тартиби бир озгина ўзгарди. Негадир Диёранинг ғайрати жўш уриб кетиб хоналарни бирин-кетин йиғиштиришга, саранжом-саришта қилишга киришиб кетди. Аммо ўша пайтда овсинининг ётоғини тартибга келтираётиб ғалати ангишлимовчиликка дуч келиши мумкинлиги унинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаганди. Яъни у Қорақўзнинг ўриндигини тўғриларкан, бетартиб ёйилиб ётган кўрпаларини тахлаб қўйиш учун силкитганида тўп этиб Икромнинг майкаси ерга тушиб кетди. Ҳеч қутилмаганда оёқ остидан чиққан бу нарса Ди-

ёрани анчагина ўйга солиб қўйди. У кўзларига ишонгиси келмай Икромнинг майкасини қўлларига оларкан, «Ажабо, нима учун эримнинг майкаси бу ерда ётибди? Қаердан келиб қолди бу? Овсинининг ётоғида эримнинг майкаси? — деди ўзига-ўзи ва қўлидаги майкани бурнига текизгудек қилиб ҳидлади. — Тавба, овсиним буни нима қилди экан? Ё ювмоқчи бўлганмикин? Бу ишлар менинг вазифам эканлигини биларди-ку? Ёки буни ўғилчаси ўйнаб олиб келиб ташлаганмикин? Йўқ, у ҳолда нима учун бу кўрпа қатида туриши керак? Балки улар кеча... Худо асрасин-э, Диёра, ёмон хаёлларга борма. Бу — даҳшат-ку. Мен ҳатто буни ўйлашга ҳам кўрқаман. Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Улар орасида ҳеч гап йўқ! Ўз янгаси билан-а? Бу — уят, иснод! Наҳотки, бечора эримдан шубҳаланяпман? Ахир, ўзим эмасми, уни кеча ётоғимга қўймаган? Тавба, нималар деб алжираяпман ўзи? Шайтон ўлгур кўтаряпдими дейман? Туф-туф-туф...» у шундай деб ёқасига туфлаб қўйган бўлди-да, ақлга сизмас даҳшатли ўйлари учун минг марта тавба қилди. Шу билан у кўнглини хотиржам қилишга, воқеанинг асл сабабини овсини келгач, сўраб билишга, ҳозирча эса бу бемаъни хаёлларни сурмай туришга аҳд қилди. Аммо у ҳарчанд бу ҳақда ўйламасликка, ўзини бошқа нарсалар билан оввора қилишга тиришмасин, барибир милт этган чўғ юрагининг алақаерини қуйдираётгандек бўлаверди. Шу боисдан ҳам, овсини ўйга қайтганида унинг қовоқлари осилиб кетган эди.

— Ҳа, Диёраҳон? Сизга нима бўлди? — овсинининг қовоқ ўйиши Қоракўзнинг кўнглида бир оз нохушлик уйғотди.

— Мана бу нима? — Диёра унга ўқрайиб қаради-да, эрининг майкасини кўрсатди.

— Чамамда, эрингизнинг майкасига ўхшайди... — Қоракўз энди ҳаммасини фаҳмлаган бўлиб, гарчи унинг ичидан зил кетса-да, хотиржам жавоб беришга уринди ва бир оз талмовсираб хаёлан энг ишонарли баҳона қидира бошлади.

— Хўш! Бу нега сизнинг хонангизда ётибди? Сабабини билсам бўладими? — Диёранинг овози ўз-ўзидан кўтарила бошлади.

— Менинг хонамда? — сўради Қоракўз ҳеч нарсадан хабари йўқ кишидек, кўзларини пирпиратганча. — Қаерда турган экан у?

— Қаерда бўларди? Кўрпангизнинг қатида. Билмасмидингиз? — Диёра охириги сўзини пичинг қилиб, алоҳида таъкид билан айтди.

— Ҳа, билмасдим. Бундан хабарим йўқ. Балки, ўғлим.. Нима сиз буни тополмай юрганмидингиз? — Қоракўз бир оз ўзини

тутиб олганча саволга савол билан жавоб қайтарди ва унинг айнан шу ҳолати Диёрани бир озгина шаштидан туширди.

— Ҳа-а. Демак, сизнинг бундан хабарингиз бўлмаган.

— Вой, қизиқмисиз. Мен бу майкани бошимга ураманми? Уни киёлсам эканки, яшириб юрсам. Шунга шунча ваҳимами?..

— Худога шукур, сал бўлмаса... Ҳа, энди сўраб ҳам бўлмайди-ми? Сизнинг хонангиздан чиққанини кўриб, ҳайрон қолгандим-да.

— Важоҳатингиз тошни ёраман дейди-я. Жа унчалик эмас-да. Мен бўлсам қовоғингизни кўриб Диёрахон бир кунгина эрталаб ўрнимга уй супуриб қийналиб қолганмикин деб, ноқулай аҳволга тушиб қолдим.

— Аҳ, йўғ-э. Сиз ҳам гапирасиз-да. Ҳали ким сизга уй тозаланини пеш қилди?

— Бўлмаса нима? — Қорақўз бир оз енгил тортганидан жилмайди. — Энди бир-биримизни тушунишимиз керак-да. Битта уйда яшаганимиздан кейин сизнинг буюмларингиз меникига, меники эса сизнинг хонангизга ўтиб туради. Бунга кўникайлик. Ҳар қалай, уйда битта бўлса ҳам ёш бола бор. Шундай эмасми?..

Диёра индамади. Қорақўзнинг эса елкасидан тоғ ағдарилгандек бўлди. Икки овсин бир-биридан оз муддат ўнғайсизланиб туришдилар-да, пешинга қолмай яна апоқ-чапоқ бўлиб кетишди. Шундагина Қорақўз, «Ҳайрият-э, сир очилмай қолди. Ҳар қалай, у сезиб қолмади, ўзиям бир баҳя қолганди-да. Энди бу ёғига сал эҳтиёткорроқ бўлмасам бўлмайди» дея кўнглидан ўтказиб қўйди.

Аслида, бузуқ киши ҳаётда доимо сергак бўлади. Унинг нафақат олдида, балки икки чаккаси ва орқасида ҳам кўзи бўлади. Гарчанд у ўзгаларнинг назарида хаёлчан, безътибор бўлиб кўринса-да, ҳамма нарсани илғаб туради. Ҳеч бир хатти-ҳаракатни, бирор-бир ҳолатни эътиборидан четта қолдирмайди. Токи унинг беномус эканлиги ўзгалар олдида ошкор бўлмагунига қадар у ўзининг сиполигини, одамларга бўлган илиқ муносабатини канда қилмайди. Дилсухан, шинаванда, очиги, ундан ўтар одамнинг ўзи бўлмайди. Аммо у нимадандир, ҳатто унинг ўзи ҳам билмайдиган нарсалардан ҳамиша ҳадиксираб яшайди. Хушторли аёлларнинг, жазманли эркакларнинг ҳамма-ҳаммасининг қисмати бир хил, ўхшашдир. Улар умр бўйи ёлғонлар ва таҳликалар қуршовида ҳаёт кечирадилар. Қорақўзга ҳам бундай яшаш тарзи бегона эмас. У ҳам бугун хушторли аёллар сингари бундай алғов-далғов ҳис-туйғуларни яхшигина англайди, тушунади. Йўқ, бунга тел-

баликнинг сира ҳам алоқаси йўқ. У бунинг онгли равишда билади. Аммо ҳаммасини идрок қилиб турса-да, яна барибир ўшалардек яшашга, улардек ҳаёт кечиришга интилиб яшайверади-яшайверади... Унинг учун бундай ҳаётдан воз кечиш асло мумкин эмасди. Бундан бошқа йўлни тасаввур ҳам қилмасди, қилолган тақдирда ҳам амал қилишни хоҳламасди. Ахир, инсон қандай қилиб ловуллаб ёнаётган ҳислардан, ҳузур-ҳаловатга лиммо-лим бўлган оромбахш тунлардан, титроққа тўла ёқимли вужуддан, ташналиқдан гупурган ҳароратдан, қулоққа хуш ёқадиган ҳаяжонли шивир-шивирлардан, ўзи гиёҳвандлардек ўрганиб қолган чексиз лаззату фароғатдан, хуллас, бутун борлиғига айланиб қолган хушторидан биратўла воз кеча олиши мумкин? Асло! Бунинг сира ҳам иложи йўқ. Бундай ишни амалга оширомоқлик, айниқса, Қоракўз учун борлиқни сувсизликда қолдиришдек гап эди гўё. Ҳар ҳолда, унинг бу дунёга боқиши шунақа бўлиб, ана шундай ўйларди. Шунинг учун ҳам ўзининг ҳақиқий бахтини ўйнаши Икромда деб ҳисобларди у.

XIV

Кун кеч бўлиб борар, Қоракўз ўғлини олиб келиш учун боғчага кетган бўлиб, Диёра ўз хонасига кўмилганча қандайдир романни ўқиб ўтирарди. Тўсатдан эшик тақиллаб қолди. У истаристамас мутолаадан чекинди-да, шошилганча эшикни очди. Шунда унинг қаршисида ҳеч қутилмаганда Заҳро буви ҳаллослаганча турар эдиким, бу пайт сешанба куни кечқурунга, яъни буви лўли жувоннинг гапларига ишониб шаҳар томон йўлга отланганидан нақд икки соат кейинги вақтга тўғри келарди.

– Уф, чарчаб кетдим-э. Бошқалар ҳам уйдами? – сўради буви келинидан, унга қўлидаги тугунни узата туриб.

– Уйда бир ўзимман. Ўғлингиз ишга кетган, янгам эса неварангизни олиб келиш учун боғчага кетувди, ҳали замон келиб қолса керак. Тинчликми? – сўради Диёра.

– Шукр. Ўзларинг тинчмисилар? Тани-жонларинг соғми ишқилиб? Бир-бирларинг билан урушмай-нетмай ўтирибсиларми? – буви, энг аввало, алланималардандир таскин топиш илинжида келинига кетма-кет саволлар ёғдирди.

– Ҳаммаси жойида.

Улар тил учудаги қисқа ҳол-аҳвол сўрашишдан сўнг меҳмонхонага киришгач, келин қайнонасининг олдига чой дамлаб кел-

тирди. Кейин эса ўзи кечки овқатнинг тараддудини кўриш мақсадида ошхонага чиқиб кетди. Орадан кўп ўтмай Қоракўз ўғилчаси билан, яна бир оздан сўнг Икром севимли гижжагини қўлтиқлаганча уйда пайдо бўлди. Диёра ҳамон ошхонада экан, Қоракўз фурсатини топиб Икромга бугун эрталаб юз берган майка хусусидаги гапни шипшитиб, мободо унинг хотини бу мавзуда гап очиб қолгудек бўлса ҳам, нима деб жавоб бериши мумкинлигини уқтириб қўйди. Кечки маҳал ҳаммалари дастурхон атрофида йиғилишганларида эса буви секингина гап бошлади.

— Хўш, Икромжон ўғлим. Кун бўйи ишда бўлиш, қолаверса, бир эмас иккита аёлни бошқариб туриш сени қийнаб қўймаптими? — буви ўғлига тегишиб мамнуният билан жилмайди ва келинларига бир-бир қараб қўйди-да, яна гапига қўшимча қилди, — Ишқилиб, икки овсиннинг фиди-бидиси чиқмаяпдими?

— Йўғ-е! Нималар деяпсиз?... — Икром гўё оғзига эндигина солган бир бўлак гўштни мазза қилиб чайнаётгандек мужмалгина жавоб қилди. Аслида, гўшт чайнашдан эмас, бувининг «икки овсиннинг фиди-бидиси» деган сўзлари уни кўпроқ чайналишга мажбур қилаётганди. У онасининг гапидан сўнг Қоракўз ва хотинига бир-бир қараб олди-да, сўзида давом этди. — Бу икковининг иноқлигидан менинг кўнглим ҳамиша хотиржам. Ҳозирча бирор муаммо йўқ. Шундайми? — у пойгақда ёнма-ён ўтирган овсинларга тикилди ва шу оннинг ўзида «Эҳ, парвардигор, наҳотки, хотиним билан жазманим битта уйда келишиб, аҳил яшаётганликлари рост бўлса» дея хаёлидан ўтказиб қўйди.

— Ҳа, тўғри. Диёраҳондан нолийдиган жойим йўқ, — дея Қоракўз дарҳол Икромнинг гапини маъқуллади ва у билан маъноли кўз уриштириб қўйди.

— Эя, янга, менинг ўзим аслман-да, — Диёра Қоракўзга ҳазил қилди ва бувининг олдида ўтирганлиги боис зум ўтмай жиддийлашди. — Мен ҳам бу кишидан ёмонлик кўрганим йўқ. Фақат бугун эрталаб бўлиб ўтган озгина англашилмовчиликни ҳисобга олмаганда, бизлар икко..в. м..и...

— Бу нимаси? Яна қанақа англашилмовчилик? — буви кичкина келинининг гапларига ҳайрон бўлди.

— Йўқ, шуюм гап бўлди-ю, Диёраҳон, — Қоракўз дарҳол гапга аралашди сўнгра, — бу айтарли ҳеч гапмас. Ўзимизнинг кичкинагина тушунмовчилигимиз-да... — дея «ҳозир шу гапнинг мавридимиди» демоқчи бўлгандай овсинига қараб қўйди.

— Ҳар ҳолда, бирон нима бўлдими? — Икром ҳам жимгина

ўтиришни эвини тополмай, савол ташлаб қўйди ва бу билан ўзининг ҳеч нарсадан хабари йўқлигини бошқаларга сездириб қўймоқчи бўлди.

— Бунинг муҳокама қиларли жойи ҳам йўқ, — Диёра ўзи бошлаган мавзуга изоҳ берди. — Биз ҳаммасини янгам билан изига тушириб олдик.

Гарчанд Диёранинг эрталабки ховотирлари, шубҳаю гумонлари мутлақо тарқаб, ўзини бу нарсага руҳан кўниктирган бўлсада, бироқ шу топда ўша гапни бувининг чиғириғидан ҳам яна бир карра ўтказиб олишни истаб қолди. Ҳамма унга «Нима деркин?» деётгандек санолчан қараб турар, айниқса, бувининг юзкўзларида қизиқиш ва билиш истаги кучли эканлиги яққол ақс этарди. Икромнинг юзида эса зўр бериб ҳосил қилинган иштиёқдан кўра таҳлика ва хавотир ҳисси кўпроқ балқир; Қорақўз жовдираганча, ўнғайсиз ҳолатга тушганиданми, ҳар ҳолда тез-тез томоғини қириб оларди. Хуллас, айти чоғда ўртага тушган қизиқарли, аммо хавотирга тўла сукунат қалбларда турли хил ҳиссиётларни юзага келтирганди. Диёра бу чехраларни бирма-бир кўздан кечиргач, андак жилмайди-да, эрталабки воқеаларнинг ҳаммасини, яъни овсинини қандай қилиб ўнғайсиз ҳолга туширганлигини, ўзининг нечоғлиқ асабийлашганлигини, воқеага ойдинлик киритгач, қай тарзда ярашиб олганликларини гўё қизиқарли ҳикоя сўзлаётгандек бирин-кетин сўзлаб бера бошлади. Икром хотинининг сўзларини тингларкан, ўзини бундан нақадар ажабланаётгандек кўрсатиб, бир Қорақўзга, бир сўзлаётган Диёрага таажжуб билан боқар, гоҳ-гоҳида атайин «ия», «аҳ», «буни қара» деб қўярди. Диёра гапини тугатаётганида эса, у ҳеч кимда шубҳа уйғотмаслик учун: «Анави, пахталик майкам ҳақида гапирдингми? Демак, у топилибди-да? Ўзим ҳам, унга анча вақтдан буён кўзим тушмаётганлиги учун ҳайрон бўлиб юрувдим...», — дея хотинининг сўзларини силлиқлик билан тугатиб қўйди. Шундан сўнг қайтиб бу ҳақида ҳеч бир изоҳ айтилмадиям, сўралмадиям. Хайриятки, мавзу саволларсиз яқун топди. Бўлмаса борми... Аммо буви бу воқеа хусусида бир сўз демаган бўлса ҳам, ҳодиса унда озгина шубҳа уйғотди. Шу туфайли у Қорақўзга маънодор-маънодор қараб қўйишдан ўзини тиёлмади. Бир томондан, Диёра каби унда ҳам ҳар хил шубҳаларга боришга асос бор эди. Чунки буви умрининг катта қисмини эрсиз ўтказиб келаётганлиги учун ўзига ўхшаш аёлларнинг ички кечинмаларини, беқарор туйғуларини, чексиз ғам-андуҳларини, қолаверса, бундай аёлларнинг не иш-

ларга қодир бўлишинию қандай нарсалар олдида ғоятда ожиз қола- жагини жуда яхши биларди. У ҳам барча бевалар каби ёлғизлик- нинг ҳар бир сўқмоғида кезган, ҳар битта пиллапоясини босиб ўтган, турли қисматларда ёзилган беваликнинг азоблари ҳақида- ги битикларнинг ҳар бир сатрини ҳижжалаб ўқиб ёд олганди. Нафсиламбирини айтганда, у бу ёруғ оламда аёл зоти учун эрсиз яшамоқликдан ҳам ортиқроқ ғам-андух бўлмаслигини яхшигина тушунарди.

Ўртага тушган ўнғайсиз жимликнинг ҳар бир сонияси Икром билан Қоракўзга «шармандалар, уятсизлар, беҳаёллар, юзи қаролар...» деяётгандек эди. Ҳар ҳолда, Икромнинг назарида шундай бўлиб, у сонияларнинг бундай таҳқирига дош беролмаганлигидан сукунатни бузишга аҳд қилди.

– Хўш, ўзингиз қандай ташвишлар билан юрибсиз, эна? Бу дейман, назаримда кўзларингиз анчагина яхши бўлиб қолганга ўхшайди а? – у гугурт чўпчаси билан тишларини тозаларкан она- сига юзланди.

– Ов, қайдам. Ҳаммаси ўша-ўша. Билмадим, бу кетишда бўлса тез орада кўр бўлиб қоламан, шекилли? – буви айтган бу сўзлар- дан ҳасрат ва нолиш оҳанги сезилиб турарди.

– Туф денг-э. Худонинг ўзи асрасин. Биз сизга бунақа дардни сира ҳам раво кўрмасдик... – она-боланинг суҳбатига анча вақт- дан буён жим ўтирган Қоракўз суқулди.

– Эй-йий! Тавба қилсам ҳам, қилмасам ҳам, барибир кўзла- рим кун сайин хиралашиб бораётгани бор гап-да. Бу туришда охиратга сўқир бўлиб кетаманми дейман. Ишқилиб, нима бўлган- да ҳам сенинг, – у Икромга қаради, – сенинг фарзандингни ҳам кўриш насиб қилсин-да. Кейин нима бўлсам ҳам, розиман. Ҳеч нимадан афсус қилмасдим.

– Ниятни бутун тиланг. Ҳали, Худо хоҳласа, ҳаммасини кўра- сиз, – Икром онасига далда бўлиб кўнглини кўтарди.

– Айтгандай, Икромжон, эсимнинг борида, сендан бир нар- сани сўрай? – буви қўққисдан Икромга савол берди.

– Хўш?

– Сен кўп жойларда бўласан, анави, оти қурсин, нимаиди-я? Ҳа, Мўлтон қишлоғи қаерда? – сўради у ўғлидан.

– Мўлтон қишлоқ?! Қанақа Мўлтон қишлоқ? – Икром ажаб- ланди, – бунақасини ҳеч эшитмаган эканман. Нима, у ерда кўз дўхтири бор эканми?

– Йўқ, унақамас. Бу силарга тегишли гап.

— Қанақа гап? — Диёра ҳам қайнонасига таажжуб билан тикилди.

— Бугун уйимизга битта дурустгина лўли жувон келган эди. У сизлар ҳақингизда фол очди. Унинг ай..ти..ш..и...

— Кейин унинг ёлғон-яшиқларига сиз лаққа тушдингиз, шундайми? — Икром бу ҳақида эшитишни ҳам хоҳламаганидан онасининг гапини оғзида қолдирди. Сўнг, — Ҳих, фолбин эмиш. Лўлидан фолбин-а... Қаёқдаги бемаъни гапларни кўтариб юрасизда, эна.

— А-а! Лекин ўша жувон силарнинг олдиларинг бойланганлигини, очирув қилиб ташламаса, бахтларинг очилмаслигини айтди-да...

— Эна, мен бахтлиман. Бундай қилишга сира ҳам ҳожат йўқ, — деди Икром кескин гарзда. Шу дамда унга онасининг «очирув» деган сўзлари ўта бемаъни бўлиб туюлди. Аммо бу гап Қорақўзни хийлагина саросимага солиб, Диёрани эса анчагина қизиқтириб қўйди. Ахир, инсон ўзига тегишли гапларга бефарқ туролмайди-да...

— Ўйлаб кўриш керак. Балки, ўша жувоннинг гапларида жон бордир? Дейлик, у тахмин қилган бўлса ҳам, эҳтимол, фарзанд кўришимиз учун бу гап бир баҳона-ю сабаб бўлар... — Диёра худди ёш болалардек беғубор нигоҳ билан эрига тикилди. Унинг бу ҳолатини кўрган Икром ўзини тиёлмасдан хоҳолаб кулиб юборди.

— Ахир, мен хотинимни олима бўлади, деб ўйлаб юрсам-у, сен ҳали... — у сўзларининг давомини айтолмай, яна хандон отиб, истеҳзо билан кулди ва онасига тикилди-да, ачиниш билан бош чайқаб, — Ўша лўлингиз сизни бошлаб лақиллатганга ўхшайди, эна. Ахир, бутун Самарқандни яёв кезиб чиқсангиз ҳам, гаров ўйнашим мумкин, унақа қишлоқни топиб бўлмайди-ку.

— Мен ҳам бунақа қишлоқнинг номини биринчи бор эшитиб туришим, — Қорақўз ҳам елкаларини қисганча бир оз кулимсираб Икромнинг сўзларини қувватлади.

— Ким билсин, бўлса бордир? Балки, ҳалигача фарзандсиз юрганлигимизга ўша эскича ирим-сиримлар ҳам ўз таъсирини кўрсатиб ётган бўлмасин тагин, — эътироз билдирди Диёра ўзига ишонқирамай. Дарвоқе, у шу топда эскича иримларга умрида илк бор хайрихоҳлик билан ёндашаётганди. Ваҳоланки, у шу пайтга қадар ҳам энасидан инси-жинслар, бало-қазолар — турли-туман эскича ирим-сиримларнинг мавжуд эканлиги хусусида бир неча

бор эшитган, ammo ҳеч қачон бу нарсаларга ишонч кузи билан қарамаган эди. Қолаверса, фарзандсизлар учун аксарият ҳолларда шифокорларнинг бесамара муолажаларидан кўра оддийгина табибларнинг маслаҳатларию даволаш усуллари кўпроқ наф келтириши ҳақида эшитган кезларида эса буларнинг барига «Қуруқ сафсатадан бошқа нарса эмас» дея қўл силтаб қўйган пайтлари ҳам бўлган. Бироқ айтилиб дамда унақа бўлмади — қўл ҳам силтамади, эрига қўшилиб сафсата ҳам демади. Қайтанга, қайнонасининг сўзларига бир оз ишонди ҳатто. Шу туфайли у миясида гўжгон ўйнаётган фикрларини яна давом эттирди:

— Эҳтимол, ҳақиқатан ҳам, Мўлтон қишлоғи йўқдир, — у Икромнинг фикрини маъқуллаб, унинг кўнглига йўл топишга урина бошлади. — Балки, сизлар айтганчалик, очирув ҳам қилмасмиз. Ammo энамизнинг бу гапларидан кейин, ҳеч бўлмаганда, бирор-бир дурустроқ табиб-мабибга кўриниб келса бўлармиди? Ҳар қалай, ўшандай қилганимиз маъқулмикин дейман-да... — айти дамда унинг бу гапларни айтишидан мақсади эрининг фикрини қўллаб унга яхши кўриниш эмасди. Аксинча, у буви томонидан ўртага ташланган тақлифдан фойдаланиб Икромни ўзи билан биргаликда, лоақал табибга бўлсин, даволанишга кўндириш эди. Ва шундай бўлди ҳам. Унинг бу тақлифи ҳаммадан ҳам Мўлтон қишлоғи ҳақидаги ўй-хаёллари саробга айланиб, ҳафсаласиз ўтирган Захро бувини тўлқинлантириб юборди. Ҳатто у келинининг фикридан руҳланиб кетганлигидан, унинг гаплари тугар-туғамас: «Бўлганда қандоқ жуда яхши бўлади-да...», — деб юборди. Қоракўз эса иложсиз қолган кишилардек зўрма-зўраки жилмайиб хушторига мадад нигоҳи ила тикилди. Икром шу пайтда Мўлтон қишлоғи ҳақидаги гапни айтиш учун шунча йўлдан сарсон бўлиб, энтикиб келган онасининг кўнглини ранжитиб, уни аҳмоққа чиқариб қўйгани учун бир оз ҳижолат бўлиб ўтирганди. Шу туфайли бувининг севинчини яна сўндиргиси келмаганидан, Қоракўзнинг маюс тортган нигоҳларига эътибор ҳам бермади. Сўнгра бир оз ўйланиб турди-да: «Ҳай, билмадим-да. Бундан бирор наф чиқмай, беҳудага пул совурамизми деб қўрқаман...» — дея иккиланган ҳолда мажбуран розилигини билдирди.

Хуллас калом, ўша гапдан сўнг Захро буви ҳафтанинг охирига қадар шаҳарда қолиб кетадиган бўлди. Бу орада у ўғли билан келинини етаклаб қудаси Маъсума таърифини зўр қилиб келтирган иштихонлик Офтоб табибнинг уйига бир неча бор бориб келишга ҳам улгурди. Офтоб табибнинг, гарчи қариб қолган сўқир

камбир бўлишига қарамай, доврўғи наинки бутун Иштихон, балки бошқа туманларга ҳам етиб борганди. У ўз ҳузурига келган беморларнинг қандай дардга чалинганлигини узун-узун, бироқ анчагина сезгир бармоқлари орқали томир ушлаш усулида аниқларди. Сўнг ўша куннинг ўзидаёқ кечиктирмай маслаҳатларини бераверарди. Сўқир табибнинг ташхисларига айримлар ишончсизлик кўзи билан қараса ҳам, лекин ундан шифо топганлар бисёр эди.

Табиб Захро буви эргаштириб келган эр-хотиннинг билак томирларини пайпаслаганча ушлаб кўргач, Икромга ўн кун мобайнида бедананинг тухумини қанда қилмай, ҳар куни саҳарлаб беш донадан симириб туришни ва кечалари ётишдан аввал асал билан сабзи уруғидан тайёрланган махсус аралашмадан бир қошиқча еб ётиши кераклигини маслаҳат берди. Диёрага эса ўша ўн кун мобайнида исиріқ солинган сувнинг буғига бир кунда уч маротаба бир соатдан ўтириб туриши лозимлигини тайинлади. Буви Офтоб табибнинг сўзларини эшитгач, борди-ю, ушбу амаллар бирор самара берса, унинг олдига, албатта, яна бир карра таъзимга келажигини айтиб, қуюққина ваъда қилди.

Шундан сўнг табибнинг тавсиялари бошлаб юборилди. Захро буви эса мамнуният билан қишлоққа қайтиб кетди.

XV

Лазиза қишлоққа келди-ю, Мухриддиннинг бетартиб орзулари ҳам тарвақайлаб кетди. Энди унда ҳам бойиб кетишга имкониёт туғилганди. Агарда ишбилармон Лазизанинг қозоқ танишлари бўлмаганда эди, Шодагул ҳам эрига қўшилиб ҳеч қачон бугунги-чалик қувонмаган, Мухриддин эса шодликдан довдираб, босартусарини билолмай қолмаган бўларди.

— Ўзи уларнинг ишончлими? Ваъдасини эсларидан чиқариб қўйишмайдимикан ишқилиб? — такрор-такрор сўради Мухриддин синглисининг чет элга жўнатиш ҳақидаги гапларига ишонгиси келмай.

— Ҳа-а. Вой, ҳа дедим-ку. Мен сизларни алдаганим билан нима истифод топаман, ахир? Улар айнан, мен сизга айтаётгандек, «бизга ким бўлса ҳам фарқи йўқ, фақат «учта» беришга рози бўлса бўлгани, буёғи ҳал...» деб ўзбек тилида дона-дона қилиб ай-тиш-ди, — Лазиза ўзига ишонч билан, қатъий равишда такрорлади яна.

— Ҳа, ҳамма гап шунда-да. Ўша «учта»ни беришга ҳар кимнинг ҳам қурби етавермайди, бу ҳазилакам пул эмас-да, ахир.

Аммо бир иложини қилиб топса бўлади...ку...я... — кафтларини бир-бирига гипс қилиб иягига тираб ўтирган Шодагулнинг кўзлари севинчдан чақнаркан, ўзини тийиб туролмаганидан беихтиёр ака-сингилнинг суҳбатига аралашди.

— Кейин мен қачон жўнаб кетарканман? — Муҳриддиннинг лаби-лабига қовушмай кулимсиради.

— Ҳозирча менинг ўзим ҳам анигини билмайман. Назаримда, бу ёгини сал кейинроқ айтишади. Шунинг учун ҳам подадан олдин чанг чиқариб, бирор кимга айтиб-нетиб юрмаганларингиз маъқул, — деди Лазиза.

— Э, айтмаймиз-айтмаймиз... — Шодагул «бу ёғидан кўнглингиз тўқ бўлсин» деётгандай қўлларини силкитганча қайнсинглисини тинчитган бўлди ўзича. Сўнг яна, — Эҳ, Художон! Нолаларим зое кетмабди. Лазизахон, меҳрибонгинам, ўзингиз ҳам бу гапни ҳали ҳеч кимга айтиб қўйганингиз йўқми ишқилиб? — дея нимадандир ховотирланаётгандек сўради ундан.

— Йў-ўқ, — бош чайқади Лазиза.

— Ҳа, шундай бўлсин. Сиз ҳам тагин бировларга айтиб юрманг-да. Улар «бизга ким бўлса ҳам фарқи йўқ» деб айтган бўлса, чет элга кетувчи талабгорлар кўпайиб кетмасин яна... — Шодагул ўзича қайнсинглисининг оғзини тамбалаб, уни пишиқлади-да, сўнг ўзининг зукколигидан масрур ҳолда ҳузурланиб ҳиринглаб кулди. Ҳақиқатан ҳам, ўша пайт унинг қувончу шодлиги еру кўкка сигмаётган эди.

— Ташвиш чекманг, ниятим хонадонимизда бой хонимлар сонини яна биттага кўпайтириш, — Лазиза ҳазил тарзида кесатиб янгасининг устидан кулди, кейин яна сўзида давом этди. — Биринчи бўлиб сизларга айтаяпман. Хотиржам бўлинг, бошқа ҳеч кимга айтганим йўқ. Ҳали бойиб кетсаларингиз, бу хизматларим эвазига бирор каттароқ нарсани ҳадя қиларсизлар-да, а?...

— Эй-й, Лази. Мен сенга Зухриддин эмасман, оғзи ошда бўлганида ҳеч кимни танимай кетадиган. Бунақа гапларингни йиғиштир, хафа бўламан-а. Агар ишларим ўнгидан келса, истаган машинангни олиб бераман, — хурсандчиликдан терисига сигмай бо раётган Муҳриддин мард кетди. У айна дамда бойликнинг пўсти ваъда, мағзи эса иллату маломат эканлигини унутиб қўйганди-да. — Ҳа айтгандай, мени қайси мамлакатга жўнатишаркан? Ҳеч бўлмаса шунисини айт?

— ***ияга бўлса керак-да.

— Наҳотки?

– Нима бўпти? У ер ҳам яхши жой. Асосийси, у ерда ҳам пул ишлаб топса бўлади. Эй, нима фарқи бор, булар ҳаммаси бўладиган ишлар. Муҳими, сиз анави «учта»ни тезроқ топиш тараддудини кўринг. Балки Қоракўздан қарз олиб турсангиз ҳам бўл-а-р...

– Йў, йў, йў-ў-қ. Фақат унақа деманг, – Шодагул Лазизанинг сўзини бўлди.

– Нега?! – Лазиза ҳайрон бўлиб янгасига қаради.

– Негаки, оч қорним, тинч қулогим. Қоракўз, нима ишлар қилаётганлиги ҳақида бирор марта менга ҳисобот бeryаптимми ўзи? Йўқ. Хўш, у ҳолда нега мен унга ўз сирларимни ошкор қилишим керак? Биринчидан, Қоракўзнинг пули ошиб-тошиб ётса ҳам, бизга бермайди. Иккинчидан, тавба қилдим, мободо ишимиз ўнгидан келмай қолгудек бўлса, Қоракўз ва Диёрага кулгу бўлиш ниятим йўқ. Учинчидан эса, мен бу ишни хиппаки тарзда амалга ошириб, овсинжонларимга каттакон сурпрез қилмоқчиман. Улар ҳам бир довдираб қолишсин...

– Ҳа-а, ҳали гап бу ёқда денг? – ўйноқлади Лазиза. Ҳеч қутилмаганда янгасининг ички алами унинг тилида намоён бўлганлигини кўриб унга бир оз ажабланиб тикилиб турди, кейин эса мийиғида айёрона кулиб қўйди.

Ўша кундан бошлаб эр-хотиннинг ҳаловати йўқолди. Муҳридин турфа ўйлар қуршовида қолди. У эрта-ю кеч, «Нима қилиб бўлса ҳам тез кунда пул топишим керак... Лекин қаердан? Қарз кўтарайми? Хўш, ким менга ўша пулни беради? Эҳтимол қишлоқ чеккасида қолиб кетган ҳовлимни сотарман, шусиз ҳам у ерда яшамаямиз-ку. О-о, унинг пули қанчагина бўларди? Агар сотган тақдиримда ҳам биттага ё етади, ё етмайди. Кейин-чи, кейин қолган иккитани қаердан топаман? Шодагулга сездирмай Қоракўздан қарз олсаммикин? Қайдам, ўзимни алдаб нима қиламан. Ҳозирда Зухриддиндан ҳам унчалик кўп пул келмай қолган деб эшитиб юрибман-ку, мен истаётган пул унда топиладими, йўқми бекорга аёл кишининг олдида бош эгиб, паст кетганим қолади. Хўш, хўш, хўш! Ўзимнинг ва икки укам-н-и-нг... Йўқ. Икром аввал ўзини эплаб олсин Ҳожи икковимизнинг бир йиллик даромадимизни, эшикдаги молларимизни бирлаштириб қўшсак, қолган иккитаси ўшанинг ўзидан чиқиб қолмасмикан-а? Буёғи, Ҳожининг рози бўлишига боғлиқ-да. Ўзи у рози бўлармикин? Яхшилаб аврасам, рози бўлади. Кўнмай қаерга ҳам борарди? Зора шулар билан четга чиқиб кетолсам, нари борса, унга ҳам битта машина-да. Менимча, унга шунинг ўзи етарли. Фақат у ҳам лал-

лайиб, бу ишни хотинига айтиб ўтирмаса бўлганиди. Айтмайди-айтмайди, ахир, қаттиқ тайинлайман-да. Шунда ишларим «беш» бўларди-да. Уф-ф, миям ачиб кетди-йэ. Аттанг, мана шундай дамларда муҳаббатга тупургим келиб, бадавлат одамнинг қизига уйланмаганлигимга минг марта пушаймон бўлиб кетаман-да...» дея ўйларди.

Шодагулнинг эса орзуларилари мутлақо ўзгача бўлиб, у ҳаёл суришда эридан ҳам илгарилаб кетганди. У, одатда, ўз ўйларини шукроналик билан бошлар, «Эҳ, худойим, ниҳоят, оҳларим сенга етиб борибди-ей. Энди мен ҳам фақирликдан қутуламанми-а? Ишонгим келмайди. Худди ширин туш кўраётганга ўхшайман, ишқилиб уйғониб кетмайин-да. Йў-ўқ, нега энди бу рўё бўлсин? Бу ҳақиқатнинг ўзгинаси. Ахир, Лазизанинг оғзидан чиққан ҳар бир сўзини ўз қулоқларим билан, мана шу тилла зиракларга мос қулоқларим билан эшитдим-ку. Ҳа, бу — ҳақиқат. Қулоқларим ҳеч қачон мени алдамаган ва бундан кейин ҳам алдамайди... Бўйгинасига бўйғумор, Лазизахон синглим бирам кўзимга дилбар кўриндики, бу хушxabарни айтганида унга бир умр чўрилиқ қилишга ҳам рози бўлишимга оз қолди-я. Ишқилиб омадини берсин. Курғур, ўзиям зап уддабурон қиз-да. Унча-мунча эркакнинг қўлидан келмайдиган ишни эплаб ташлашига қойилман-э... Ҳа, тез орада ўзим ҳам ҳеч кимдан қолишмайдиган уддабурон бўлиб кетаман. Мен ҳам шаҳарларда яшайман. Сочларимни кесиб, пардоз-андоз қиламан. Ўшанда олдимга таъзимга келганларни ҳам танлаб-танлаб киритаман. Диёра ҳали нонни «нанна» деб юрибди. Унга барибир-куя, аммо анави қора таппи овсиним зап тилини тишлаб қолади-да, ўзиям. Тасаввур қиялпман, бу хабарни эшитиши билан ҳушидан кетиб қолса керак-ов. Бу кунингдан баттар бўл. Ҳали сен шонимай тур, ўшанда кўрамиз: кўр каламушнинг олди-га ким-кимни ташлаб кетар экан. Менинг совунимга кир юмбабсан ҳали, кўзлари тим қора хуморим. Аҳмоқ! Тавба қилдим-э, келиб-келиб кимсан мен Шодагулой... Йўқ, Шодагулхон! Йўқ, бу ҳам унча жарангламади, Шодагулбону!!! Қаёқдаги Захро кампирнининг чўрилигини қилармишман. Ол-а-а. Ҳиҳ, тайёргарлик кўравер, тез кунларда ўз жойингга қайтиб келасан, қора курт...» дея якунлар эди. Аслини олганда, у қайнонасининг уйига қайтадан келиб қолганлиги учун Қоракўзни ўлгудек ёмон кўриб қолган бўлиб, уни ўзи учун энг ашаддий рақиб деб ҳисобларди. Айникса, Лазизанинг гапларидан сўнг унинг қалбидаги овсинига бўлган адовати кучайиб, аламини олиш иштиёқи ошқора тус ола

бошлаганди. Энг қизиги, ундаги бу кайфият Муҳриддинга ҳам таъсир этмай қолмади. Шу боис улар ўзларининг махфий ишларини амалга оширмагунларига қадар бу сирни Захро бувига ҳам айтмасликка келишиб олдилар.

XVI

Ҳожимурод Иноятнинг ўлимидан сўнг онасининг уйига тез-тез келиб турадиган бўлиб қолганди. Бироқ аввалгидек оилавий ғийбатларга қўшилмас, унчалик ҳам кўп гапирмас, гўё эҳтиётсиз айтилган бир оғизгина сўздан ўз уйдаги бутун сирлари ошкор бўлиб кетадигандек, «ичимдан топ» қабилидаги қиёфага кириб олганди. Унинг хотини Дилноза эса қайнсинглисининг маъракаларига бир-икки бор эрининг қистови билан мажбуран қатнашганди-ю, аммо кўп ўтмай яна қайтадан ўз кўрғонига кириб олганди. Борди-ю, ул-бул юмуш билан кўча-кўйга чиққан (одатда, у чиқмасди) дамларида ҳам ҳеч кимга «чурқ» этмас, уйига келган меҳмонларни эса, дарвозага ҳам яқинлаштирмай, кўполлик билан келган изига қайтариб юборарди. Тўғри, Захро буви шабқўр бўлиб қолмасидан аввал қишлоқнинг бир чеккасида, эл назаридан қолиб, мазмунсиз умр ўтказётган ўғлининг уйдаги ғалати қонун-қоидаларини тагига етиб кўришга бир-икки бор уриниб кўрди. Аммо у ҳар гал ўша ҳовлига борганида, Дилноза дарвозани ичкари томонидан маҳкам тамбалаганча. «Эна, кетинг. Бизнинг турмушимизга аралашманг. Ичкарига кириб, сўнг бир умр пушаймон бўлиб ўтишингизни истамайман...» — дея қаттиқ қаршилик кўрсатиб, ўз қарорида қатъий туриб олаверганди. Кейинчалик келинининг бундай қилиқлари бувининг ҳам нафсониятига тегди-ю, «Туф! Шу остонанинг яқинига қайтиб қадам боссам, ўз ўғилларимга хотин бўлай» дея очиқчасига қасам ичиб, ўша уй билан алоқасини узил-кесил ҳал қилди-қўйди.

Муҳриддин ахийри бир қарорга келгач, ўғилчаси орқали Ҳожимуродни чақиртириб келди ҳамда аввалига уни яхшилаб пишиқлади. Унга туғилмаган чақалоққа муддатидан олдин тўн бичса, ўлиб қолажаги мумкинлигини обдон тушунтирди ва бу гапни амалга оширмагунига қадар ҳеч кимга, ҳатто хотинига ҳам айтмасликка онт ичирди. Шусиз ҳам анчагина камгап бўлиб қолган Ҳожимурод сир сақлашга уста бўлиб кетганлигидан, «хотиржам бўлиб, гапингизни бемалол айтаверинг» дея акасини тинчлантиргандан сўнггина Муҳриддин ёрилди. Ўша кунни қарийб икки

соатдан ошиқроқ вақт давом этган музокарадан сўнг ака-ука ўзаро келишиб олишди. Йўқ, бу иш у қадар ҳам осонликча ҳал бўлмади. Муҳриддин Ҳожимуроднинг қайсарлигини деб анчагина тер тўкишига мажбур бўлди. Сабаби Ҳожимурод аввалига: «Менга ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Тинчимни бузишингизни истамайман» – дея тихирлик қилиб туриб олди. Сўнг Муҳриддин не-не баҳоналар қилиб, ҳадемай ўзи ҳам Зухриддин каби чет элга жўнаб бирор-бир тузукроқ ишга жойлашиб олса, укасининг бу жонбозликлари беҳуда кетмаслигига, қайтанга шу ишнинг орқасидан унинг ҳам бойиб кетиш имконияти борлигига ишонтириш учун уринди. Ҳожимурод акасининг қуруқ ваъдаларига барибир кўнмади. Шундан кейин Муҳриддин чорасиз қолаётганлигидан укасига ҳам битта машина ва кўшимча майда-чуйда нарсаларни ваъда қилиб, ўйлаганидек, уни ҳам мол-ҳолини, фақат мол-ҳолинигина сотишига кўндирди олди. Бироқ Ҳожимурод акасининг чўпчакларига буткул ишониб қолишни истамаганлигидан ҳовли-жойини хатарли ишга тикишни хоҳламади.

Тез кунда Муҳриддиннинг қишлоқ четидаги ғарибгина ҳовлиси ва Ҳожимурод ваъда қилган жонликлар ими-жимиди сотиб юборилди. Лекин, афсуски, ҳисоб-китоб қилинганда эса, Лазиза тайинлаган маблағнинг учдан икки қисмигина зўрага тўпланди, холос. Муҳриддин мўлжаллаган иш кўнгилдагидек бўлмагач, у яна саросимага тушиб, нима қилишни билмай, типирчилаб қолди. Уни бир томондан мислсиз бойликларга кўмадиган, саргузаштларга лиммо-лим чет эл сафари ўзига оҳанрабодек тортиб, тунлари ҳаловатини ўғирлаётган бўлса, иккинчи томондан, шунча ишни қилиб бўлгач ҳам, пул йиғолмай, орзуларидан осонгина маҳрум бўлиб қолаётгани анчайин саросимага соларди. Аммо ўшанда ҳам у амалга ошираётган ҳар бир ишини миридан-сиригача хотинига айтарди-ю, онасига эса лом-мим демасди. Эҳтимол, улар онасининг соғлиғи жойида бўлмаганлиги учун бу ишга уни ҳавфсиз қарашидан, ҳаммасига қўл силтаб норози бўлиб қолишидан чўчишганиданми ёки бу ишга арзимаган ҳисса қўшиб, кейинчалик эса ҳеч қутилмаган бойликнинг кўп қисмига эга бўлиб олишидан хавотирланишганиданми, ҳар тугул, бувига бу ҳақида «чурқ» этишмасди.

Бир куни эр-хотин ўз хоналарида бир талай дасталанган пулларни, ўз одатларига кўра, яна бир сира кўздан кечиришаётганларида, Шодагоулнинг ақлига фавқулодда ажойиб бир фикр яшиндек келиб урди.

– Балки, – деди у ўшанда севинчдан ёрилгудек бўлиб, чуқур-чуқур нафас оларкан, – балки, мана шу уйимизни ҳам энамга сездирмай гаровга қўйиб, кимдандир вақтинчалик фоизга пул олармиз-а? Кейин эса, ҳалиги, чет элдан пул жўнатган кўнингиз-зоқ энг биринчи ўша фоиздан қутулармидик, нима дейсиз?

– Оҳ-ҳ! Ажойиб фикр. Ақлингга балли, хотинжон. Бу жуда-жуда яхши фикр, бироқ энам пайқаб қолмасмикин? Бизни ўзбошимчалик билан қилган бундай иш-и-м-и-з... – Муҳриддин аввалига жуда севиниб кетди, лекин унинг қўз олдида онаси гавдалангач эса, журатсизланиб мужмаллана бошлади.

– Эй-й, нега иккиланасиз? – Шодагоул эрининг ҳолига қараб, ичида «эркак деган ҳам шунақа лапашанг бўладими? Шу ердаги оддийгина иш олдида бўшашиб ўтиришини қара, шу бўлиши бўлса, ҳали чет элдан қандай қилиб ўз ҳаққини юлиб келади?» дея ўйлади-да, гижинди. – Бу гапни бировга айтмасак, кимдир хабар топармиди? Ҳозир энг муҳими чет элга чиқиб олишингиз эмасми? Қолгани билан нима ишингиз бор? Ана, Ҳожининг уйида нима ишлар бўлиб ётганини ким билади? Ҳеч ким, тўғрими? Шуни билингки, сиз бировга бир нима демасангиз, бировлар биз ҳақимизда туш кўриб, фол очмайди.

– Тўғри-и...

– Ҳа, яшанг. Бу бошқа гап. Одам дегани катта ишлар олдида мужмалланмаслиги керак-да, хўжайинжон. Биз, албатта, шундай иш қиламиз.

– Ҳа-ҳа, рост айтасан. Гапларингда жон борга ўхшайди, – Муҳриддин сал-пал ўзига ишониб унинг гапларини тасдиқлади. Хотинининг гапларини маъқуллашдан бошқа иложи ҳам йўқ эди-да.

Лазиза аввал келган кунидан ўн кун ўтиб, августнинг бешинчисида яна қишлоққа келди. Бу сафар у Муҳриддин ва Шодагоул томонидан фақатгина зоти улуг қироличаларга кўрсатиладиган тавозе ва ўзгача хушомадлар билан кутиб олинди.

– Кўринмай кетдинг? Танишларинг ҳали ҳам ўша ваъдаларида туришибдимиз? Ёки айниб кетишдимиз? – Муҳриддин синглисини кўргач, унинг биринчи гапи шу бўлди.

– Йў-ўқ. Сиз ҳам кимларгадир ўхшаб жуда четга ошиқиб ётганга ўхшайсиз-а... – беқарор Лазиза доимгидек ўз майлича жавоб қилди. – Ҳа, анави айтилганларни нима қилдингизлар? Топдиларингизми? – у гўё уйқуси келгандек оғзини катта очиб эснади.

– Ҳа-ҳа, хайриятки, бир амаллаб чорасини топдик, – хотир-жам ва мамнуният ила жавоб қилди Шодагоул. У ҳозирданоқ ўзини

бойвачча хоним деб ҳисоблай бошлаганидан хийлагина сипо бўлиб қолгандек кўринарди.

— Энди, фақат... Оҳ! Ўша сен айтган чет элга равона бўлишим қолди, холос, сингилжон. — Муҳриддин тобора яқин орзуларга берилиб қувонч тўла кўзларини пирпиратганча хотинининг сўзларига қўшимча қилди.

— Яхши. Хорошо, хорош! Жуда ҳам яхши. Ажойиб, демак, энди мен иложи борича бу ишни тезлаштиришим керак... — Лазиза бу қувончли хабардан бир нафас жилмайгандек бўлди, аммо унинг кўзларининг туб-тубида алланечук саросималик яширингандек эди. Бу сирли нигоҳни қайнсинглисига диққат билан тикилиб турган синчиков Шодагул қисман илфагандек бўлди, шекилли, унинг гапини бўлиб айёрона сўради:

— Ўзи ростдан ҳам ҳаммаси кўнгилдагидекми, Лазизахон? Демокчиманки, шерикларингиз ҳам сиздек ишончлими? Яна улар пулимизни олиб кейин думини ҳам ушлатмасдан ғойиб бўлишмасмикин?

— Кўйсанг-чи, бу гапларни! — Муҳриддин Лазизанинг олдида ўнғайсизланиб ўзича хотинини жеркиди.

— Йўқ, алдашмайди. Улар — ишончли одамлар. Кўнглингиз тўқ бўлсин. Бунга мана мен кафилман, — Лазиза тўла ишонч билан ўз гарданига шаппаллади ва қўшиб қўйди. — Бироқ энди бу ёғига ўзим бирор бир хабар айтмагунимча, хотиржам бўлиб кутасизлар. Қолганини менга қўйиб берасизлар, хўпми? Ҳаммасини ўзим эплайман...

Ниҳоят, Шодагул қайнсинглисининг бу гапларини эшитгач, бир оз таскин топгандек бўлди. Аммо «у бекорга «қолганини менга қўйиб беринглар» демаяпти, унинг биз учун бунчалик жон куйдираётгани ҳам ғалати. Менимча, у мана шу пулларимиздан энг камида чорак қисмини ўзига олиб қолса керак-ов. Бўлмаса бунчалик қилмасди. Хай, нима бўлса ҳам, шу ишни охиригача етказиб берса бўлгани, сўнг қанчасини юлсаям ҳалоли бўлсин» дея кўнглидан ўтказиб қўйди.

XVII

Офтоб табибнинг Икром билан Диёрага қўйган ташхиси ва берган маслаҳатлари зое кетмади. Орадан икки ой ўтар-ўтмас Диёраҳоннинг кўнгли айниб, шўр ва аччиқ таомларни хуш кўрадиган бўлиб қолди. Августнинг дастлабки кунларида эса унинг ҳоми-

ладор бўлганлигига шак-шубҳа қолмади. Бундан хабар топган Захро буви хушxabарни эшитиб, ақлдан озишига бир баҳя қолди. Маъсумахон эса «энди менинг қизим ҳам оналик бахтига муяссар бўладиган бўлди, уни ҳам ҳеч ким «бедов» дея ҳақорат қилмайди. Эҳ, Худо! Караминг қанчалар кенг-а. Сенга чексиз шукроналар айтаман. Наҳот, менинг нуридийдамга ҳам қувонч улашмоқчи бўлганинг рост бўлса?... Эҳ, Парвардигор, сени қанчалар яхши кўраман...» дея қувончдан ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди.

Буви ваъдасига биноан сўқир табибга битта қизил хўроз, тўрт метр атлас, икки кило қанд-курс ва яна бир талай майда-чуйда совға-саломлар олиб. Диёрани эргаштирганча Иштихонга жўнади. Табиб кампир гўё уларнинг келишини аллақачонлар билгандек «ўзим ҳам сизларни кутиб юргандим. Мана бу нарсаларни келинжонимга беролмай қолганимга кўнглим беҳаловат эди» дедию, қўллари қалтираганча Диёрага игнанинг учгинасига қадоғлиқ турган бир дона жийда данагини узатди. Табибнинг айтишига қараганда, ўша нина учигаги данак туғилажак гўдакни бало-ю қазолардан асрармиш. Фарзанд дунёга келгач эса, унинг туморига ана шу нарса солиб қўйилиши шарт экан. У пайтга қадар, ушбу данак хавфсизроқ жойда эҳтиётланиши лозим эмишким, у ҳомиланинг тушиб қолмаслигини, унинг яхши ривожранишини таъминлаб турармиш.

Диёра ҳомиладор бўлгандан сўнг, айниқса, ўша кампирга бениҳоя ихлос боғлаган бўлиб, унинг ҳар бир сўзларини жон қулоғи билан эшитар, айтганларини астойдил, юракдан бажаришга интиларди. Қолаверса, у шундан сўнг анчайин иримчи ҳам бўлиб қолганди. Ўша куни табибникидан келтирилган нинага санчилган жийда уруғини кўз қорачиғидай асрай бошлагани ҳам шундан далолат эди. Уни доимо эҳтиётлаганидан, ҳамиша ўзи билан бирга, ёнида олиб юриш ниятида упа қутичасининг ичида сақлайдиган бўлди. Негаки у бу қутичасини ҳеч қачон ён сумкачасидан туширмасди-да.

Хотинининг ҳомиладор бўлиши Икромни мутлақо ўзгартириб юборди. Нима учундир, у хотинининг ёнида гирди капалак бўлиб, дақиқа сайин хушчақчақлик ва хушфезъллиги ошиб, ҳар куни янгидан-янги қилиқлари билан унинг кўнглини шод қилишга уринарди. Айтайлик, у кечалари ётишдан аввал хотинининг қорнига секингина чертарди-да, унга қулогини босганча: «Хўш, менинг миттигина ўғилтойим қандай ётибди? Дадажониси билан бугун гапланмайдим?» Э, баракалла! Ўғлим, мободо сени аяжо-

нинг хафа қилгудек бўлса, тўппа-тўғри менга айтавергин, хўпми. Даданг бу ярамас қизчани бошлаб адабини бериб қўяди» — дея Диёранинг бурнини учгинасидан ёлғондан чимчилаб қўярди. Диёра ҳар гал эрининг айнан шу ҳаракатини кутиб ўтиргандек ундан шодланиб кулар, «Вой-вой алдаяпти, алдаяпти...» дер ёки бўлмаса «Ҳой дуркун йигитча, бўлди-да, энди. Нима бало, ҳали туғилмасидан бурун ўғлингизга мени мутлақо ёмон кўрсатиб қўймоқчимисиз дейман? Эътиборингиз учун, унинг онаси ҳеч қачон ҳам болажонини хафа қилиб қўймайди. Тушундингизми?» дея эркаланиб эрининг елкасига аста-аста шаппатларди. Баъзида бундай ҳазил-мутойибалар авжига чиқиб кетган кезларда Диёра эрига қараб туриб яйраб кетар, севинганидан ичида «Эй, Худо! Қувончдан нақд ёрилай деяпман. Бу кишини ҳеч қачон ҳозиргидек хуррам ҳолда кўрмаган эдим. Шўрлик... Шу чоққача фарзандимиз бўлмагани учун мендан ҳам кўпроқ эзилиб юрган экан-да. Мен нодон буни энди-энди тушунапман. «Докторларга кўриналик» десам жон-пони чиқиб кетарди: бундан чиқди, ўша пайтларда кўзига балодай кўринган эканман-да. «Бола туғиб бермайди-ю, яна ташвиши ортиқча» деб мендан росаям ранжигандир, эҳтимол. Ҳатто дурустроқ гапиргиси ҳам келмасди. Албатта, шунақа бўлиши табиий эди-да, аслида, туғмас хотин, туғдирмас эр кимга ҳам керак? Аҳмоқман-да, бекорга бу кишидан шунча хафа бўлган эканман. Уни эртароқ тушунишим керак эди. О! Диёра, зап қизиксан-да, бошга кулфат тушиб турганда биров ҳақида ўйлаб ўтиришга бало борми? Мен ҳам озмунча тушкунликни бошдан кечирмадимми? Ўҳ-хў... Ўша пайтлар баъзида бир умр бола туғолмасам керак деб бошларим ўйдан чиқмай қолганди-ку. Эҳ, қандай мудҳиш ва аҳмоқона ўй. Ҳозир ҳам ўша дамларни ўйласам этим жимирлаб кетади-я. Эслашга ҳам арзймайди. Хайриятки, қора кунларимиз ортда қолди. Ахир, эр-хотинни бир-бирига бошлаб турадиган асосий ришта бу фарзанд эмасми? Вой, бу кишини шўхликларига қара. Табассуми бирам ўзига ярашадикки, қараб тўймайсан киши. Наҳотки, бундан кейин ҳаммиша шундай яшасам? Ишонгим келмайди. Наҳот, умримнинг қолган қисми мана шундай фараҳбахш ўтса? Ҳозир хурсандлигимдан йиғлаб юбораман. Вой-ей...» дея хаёл суриб жилмаяр, гоҳ-гоҳида эрига сездирмай кўзларига лиқ-лиқ севинч ёшларини оларди.

Шу кунларда Қорақўз анчагина камгап бўлиб, хаёлчан юрарди. Унинг кўзлари ҳам тез-тез намланиб қизарадиган, қовоқлари шишадиган бўлиб қолганди. Сурункасига унинг тўхтовсиз боши

оғриганидан танасидан мадори кетиб, кўринишидан худди оғир дардга чалинган бемор кишига ўхшаб қолганди. Яхшиямки, бу уйда Диёрахон бор экан, йўқса, унинг ҳолини ким ҳам сўраб турарди? Дардига дармон бўлиш учун кенжа овсинидан бошқа ким ҳам унинг ҳолини сўраб ёнида ўтирарди дейсиз? Йўқ, бу Қоракўзга сира ёқмасди. Тўғри, касал одам хийлагина инжиқ бўлиб қолади, ўзгалар ғамхўрлиги унинг кўнглига хуш ёқади, бироқ унга ҳамма нарсани ҳам ёқади дейиш ноўрин. Айниқса, Қоракўзга ўхшаган бемор ҳар кимнинг ҳам ғамхўрлигини ёқтиравермайди. Буни ҳатто гўл одам ҳам бемалол пайқаши мумкин эди. Гарчи Диёра ҳам бу ҳолатни сезган бўлишига қарамай, ўнғайсизланганиданми ёки ачинганиданми, ҳар қалай, овсинидан кўнгили сўрашни қанда қилмасди. У овсинидан «Тинчликми, янга? Хафа кўринасиз? Йиғладингизми? Бирор жойингиз оғрияптими?» дея ҳол сўраган пайтларида Қоракўз янада баттарроқ бадқовоқ бўлиб оларди-да, «Хим-м, касалга ўхшайман. Нима эди? Мен ҳам сизга ўхшаб у ёқ бу ёғимни шамоллатиб юборгандирман-да, шунга жоним оғрияпти» дея тўнғиллаб қўярди. Баъзида у Диёра қилган ишни қилиб қайноққина сувнинг буғига ўтириб-ўтириб оларди-да, «Нима деб ўйлайсиз? Сизнингча, буни буйрагимга фойдаси бормикин?» дерди овсинига. Сўнгра «Овсиним бундан таажжубга тушмаётганмикин» деётгандек унга олайиб-олайиб қараб қўярди. Аслида, у ҳам ўзидан ўтаётган дардни ўзи биларди. Касалхонага боришга келганда эса, шубҳага қолиб кетишдан қўрқарди.

Ҳаво салқинлашиб қолган, хона деразалари ланг очик. Диёра эса айнан ўша хонада дарсда ўтирарди. Тўсатдан унинг қовуғи остида кучли санчиқ турди. Бу шундай оғриқ эдики, чидаб бўлмасди. Бундай аҳволда доска ёнида жавраётган домланинг маърузасини тинглашнинг ўзи амримаҳол эди. Шу боисдан ҳам у ҳар галгидан барвақтроқ уйга қайтишга мажбур бўлди. Оғриқ зўрлигидан бўлса керак, унинг кўзлари беихтиёр қисилиб, дамбадам кучаниб инқилларди. Дард кучидан товушлари титраб, бунга фақатгина ўз хаёлларидан нажот кутарди: «Чиқаётганимда, яхшиямки, у киши уйда эди, — эри ҳақида ўйлай бошлади у. — Ишқилиб, боргунимча тўй-пўйга кетиб қолмаган бўлсин-да. Агар у-бу ерга чиқиб кетмаган бўлса, «мени тезда шифокорга олиб боринг» дейман-да. Нима бўлса ҳам, у кишини хафа қиладиган иш бўлмасин-да. Эй, Худо, болажонимга бирор кор ҳол бўлмасин-да... Оҳ... Боргунимча болажонимга зарар етмасайди, ишқилиб. Ҳали икки ойлик ҳам бўлгани йўқ-ку, нега бунақа бўлаяпти? Эҳ, Художон,

тезроқ уйга етсам-да, у киши ҳам тезроқ ёнимда бўлса... Дардим-ни айтсам. О-о-о-ҳ! И-и-и-ҳ!...» дея чуқур-чуқур нафас олар, чидам билан ҳансирарди. Дард устига чипқон бўлиб шу топда вақт чунонам секин ўтардики, гўё ҳамма нарса тошбақа сингари имиллаётгандек, манзил эса минглаб чақирим нарига сурилиб кетгандай, ҳаво заҳарланиб нафас етишмаётгандек туюларди унга. О! Бу азоблар, азоблар! Унинг ранги-рўйи оқариб, лаблари қуруқшаб қолганидан дод солиб, овозининг борича қичқириб юборгиси келарди. «Хайрият! Хайрият! Мана, мана етиб келдим», – деди у ўзига тасалли бериб жон ҳолатда эшик тугмачасини босаркан. «Куппа кундузда эшикни қулфлаб ўтирмаса нима қиларкан-а?» дея хаёлидан ўтказди у. Сўнг бетоқат бўлиб тугмачани яна устмас-уст боса бошлади. Шу топда ичкаридан қулоққа чалинар-чалинмас магнитофон товуши эшитилиб турар, эшик эса сира очилмасди. Диёра бир муддат ҳайрон бўлди, бироқ айна дам у учун хаёлга берилишнинг мавриди эмасди. У энди тугмача қолиб, жон ҳолатда эшикни ура бошлади. «Наҳотки, уйда ҳеч ким бўлмаса? Янгам ҳамма вақт бунақа пайтда уйда бўларди-ку? Нега эшикни очмаяпти? Мусиқа қўйиб ухлаб ётганмикин? Очақолсайди. Уф-ф, лаънати ўлиб-нетиб қолдимикин? Оч. Тезроқ очсайди. Оҳ-ҳ-ҳ! О-о-о-ҳ!» у оғриққа чидай олмаганидан бир қўли билан қорнини пастгини чангаллаб, иккинчиси билан тинмай эшикни муштларди. «Очинг! Очинг тезроқ! Вой, ҳозир ўлиб қоламан. Очинг эшикни. Ким бор?!» дея мадорсиз ҳолда унсиз қичқирди. Орадан икки-уч дақиқа ўтар-ўтмас, сочлари бетартиб тўзгиган Қоракўз шоша-пиша эшикни очди.

– Вой, ҳозир ўламан! Ўлиб қоламан. У киши қани? – ранглари учиб кетган Диёра жон ҳолатда ўзини ичкарига отди.

– Йў...Ҳа...Ки..р..м... – Қоракўзнинг гапи бўғзида қолди.

Диёра ичкарига кираркан, ҳовлиққанча ўз ётоғидан чиқиб келаётган эрини кўрди-ю, уввос тортиб йиғлаб юборди. Оғриқ ўз кучини кўрсатаётганлигидан у эшикнинг секин очилганлигига ҳам, эрининг эгнидаги футболканинг тескарилигига ҳам, овсинининг сочлари тўзғиб ётганлигига ҳам, қолаверса, хонадан анқиётган бадбўй тер ҳидига ҳам эътибор бермади. Файритабий нарсаларнинг ҳамма-ҳаммаси унга табий бўлиб туюлди. Мободо айна пайтда унинг кўзига ўша нарсалар бир оз ажабланарли бўлиб туюлган бўлса ҳам, буларни суриштириб ўтиришга унинг мадориям, ҳафсаласиям йўқ эди. Икром Диёранинг аҳволини кўриб кўрқиб кетди. Кучоғига ҳолсиз бўлиб йиқилган хотинини нима

қилишни билолмай гангиб қолди. Кейин уни шоша-пиша кўтариб олди ва гижим бўлиб, тўзгиб ётган тўшак устига олиб бориб ётқизди. Эсанкираб қолганидан «Қоракўз, зудлик билан «тез ёрдам»га телефон қил!» дея бақририб юборди. Дарвоқе, у Қоракўз билан холи қолган кезларида жазманига сенлаб мурожаат қиларди. Шу туфайли, айни чоғда хотинининг қаршисида ҳам жазманини сенлаганини ўзи ҳам сезмай қолди. Диёра эрининг бу сўзини эшитгач, ёш тўла нигоҳларини ҳайрат билан унга қалади. Бироқ қанчалик ҳайратланмасин, ҳозир у бунақанги майда-чуйда гаплардан ғализлик ахтаргиси келмас, фақат ўз эрини ёнида эканлигидан тинчланар, унинг мадади ила оғриқни бир оз бўлсин унутгиси, унга ишониб «Бечора, мени шу қадар яхши кўраркан. Аҳволимни кўриб довдираб қолганлигидан ҳатто янғасини ҳам сенсираб юборди-я» дея ўйлаганидан эрини янада қаттиқроқ севгиси келарди.

– Оҳ! Мени... – оғриқнинг тобора зўрайишига қарамай, Диёра ўз аҳволини эрига тушунтиришга уринди. – Менинг...ҳорним... мана бу жойим...

– Кўй, гапирма. Ҳозир «тез ёрдам» етиб келади. Бир зумда ҳаммаси ўтиб кетади, – Икром уни тинчлантириб шундай деди. – Эшик олдида анча вақт туриб қолдингми дейман?

Диёра эрининг сўроғига «ҳа» деётгандек бош иргитиб жавоб берди. Шунда Икром хотинининг кўзларига тик қаролмаганидан ниманидир қидираётгандек атрофга аланг-жалаң қаради ва магнитофонга ишора қилиб, «Эй, жин урсин! Мана бу лаънатини деб, сенинг келганингни ҳам пайқамай қолибман» деди-да, ҳамон гингиллаб ётган магнитофон симини жаҳл билан суғуриб ташлади. Кейин эса қафтларини мушт қилганча бир-бирига тўқиштириб, хона ичида бир муддат серрайиб турди ва нима қилишни билмай, «Ҳозир, қараб кўрай-чи, тез ёрдамдан хабар бормикин» – дея нариги хонага чиқиб кетди. Аммо орадан ҳеч вақт ўтмасдан яна хонага қайтиб кирди. Чамаси, у Қоракўз билан шивирлашиб олган бўлса керак, эғнидаги футболкасини ҳам ўнг қилиб кийиб олибди. Бу эса Диёранинг назаридан четда қолмади. Бироқ эрига «чурқ» этмай, кўрпани гижимлаганча алам билан ингради. Орадан пича вақт ўтиб, «тез ёрдам»нинг келганини хабар қилиб эшикда Қоракўз кўринди. У билан олдинма-кетин хонага кирган шифокорлар Диёранинг ҳароратини, нафас олишини ва юрак уришини текшириб кўргач, унга оғриқсизлантирувчи дори беришди. Шундан сўнггина унинг жони бир оз ором олиб, кўзла-

ри секин уйқуга юмилди. Оҳ, нажот пешволари! Оҳ, нурли юзлар! Сизнинг юзингиз шунинг учун ҳам иссиқки, сиз ҳар қачон жонга ором зарур чоғда ҳозир бўласиз.

Шифокорлар Икромни бошқа хонага ўтказиб хогинининг ҳомиласи касалланган уруғдан ҳосил бўлганлиги учун ўта суст ва но-соғлом ривожланаётганлигини айтишди. Энг аянчлиси эса, зарарланган уруғдан ривожланаётган ҳомила ё бачадонни чиритиб юбораркан ёки бундан мажруҳ бола туғиларкан, шу боис уни кўтариб юрган аёлда ҳам маълум ўзгаришлар бўлиб тураркан. Айтайлик, унинг вужуди ҳам ўта нозиклашиб, бугунгидек салқин ҳавода юрганда, бир жойда кўп ўтириб қолганда, ёки арзимаган асаббузарликлар таъсирида ҳам томирлари тез-тез тортишиб бу каби оғриқлар қайталаниб тураркан. Улар Икромга буни уқтиришгач, агар унга хотинининг соғлиги керак бўлса, вақтни бой бермай ҳомилани олдиртириб ташлашни, борди-ю, мажруҳ бўлса-да, фарзанд лозим бўлса, у ҳолда иложи борича хотинининг кўнглига қараши зарурлигини, имкон қадар унинг асабларини бузилишдан сақлаш лозимлигини ва бунинг олдини олиш чораларини топиш мажбурияти борлигини тайинлашди. Шифокорлар кетишгач эса, Икром тизгинсиз ўйлар қуршовида қолди. «Наҳотки, Диёра менсиз докторга текширтиргани бормаган бўлса? Наҳот, у фарзандимиз қай тарзда ривожланаётганлигидан хабарсиз бўлса?.. Менсиз бормаган бўлса, хабарсиз бўладиям-да. Йўқ, гап фақат бундамас. Биламан, унинг ҳомиласи аввалари ҳам безовта қилган, — Икром шу онда кечалари уйқусида хотинининг ўзи сезмаган тарзда инграб чиқишини кўз ўнгига келтирди, — Бечора! Менинг кўнглимга озор бериб қўйишдан чўчиб, дардини ҳам айтмайди. Аслида, ўзим аҳмоқман. Хотинимдаги шу ҳолатларни бир эмас, бир неча бор сезгандим-ку, нега буни сўрашни ҳар гал ўзимга эп билмадим. Унинг кўнглини сўрасам, бирор жойим камайиб қолармиди? Энди эса буни Диёранинг ўзидан ҳам қаттиқ сир тутмоғим лозим. Акс ҳолда, бу гапни эшитгач, сиқилганидан ҳам фарзандимни нобуд қилади. Уф-ф! Менинг уругим, демак, зарарланган уруг! Эҳ, нима бўлганда ҳам, бу кўнглисизлик, ҳомилани бутунлай хароб қилмасин-да...

Икром шундай ўйлар қуршовида қарахт ўтирар, унинг бир оз аввалги гижинглашидан асар ҳам қолмаганди. Гўё у сўнги бир соат ичида барно йигитдан юзларини ажин қоплаган ғамгин қарияга айланиб қолганга ўхшарди. Унинг бу ҳолатини Қоракўз анчадан буён диққат бўлиб кузатиб ўтирар, юраги зардобга тўлиб, гаши келарди. Шу боисдан у аламини ичига сиғдиролмай ахири портлаб, ҳушторига алам билан шундай деди:

– Ҳа, нима бўлди? Хотинчангизнинг жони оғриётганлиги учун бунчалик гамга ботиб қолмасангиз? Нега бунча ўйланасиз? Ҳеч ким ўлгани йўқ-ку...

– Боламга шикаст етишини истамайман. Диёрага бир нима бўлиб қолса, ўғлимга ҳам... Тушуняпсанми? Ўғлимга-я... – Икромнинг товуши титраб, йиғламоқдан беририроқ бўлиб тиришган пешонасини қашиди.

– Вой-вой-ей, хогин битта сизда бор, – кесатди Қоракўз. – Доим шунақа дейсиз. Ойимтиллангиз ҳомиладор бўлгандан буён унинг ёнида парвонаю ҳалаксиз. Бу менга қанчалар оғир ботишини биласизми? Мени ҳам ўйлайсизми ҳеч? – у овозини янада пасайтириб сўзларкан, кўзларида алам ёшлари тирқиради.

– Қоракўз, Қоракўз, жоним... – Икром унга «бир оз овозингни ўчириб тур» деётгандек қўлларини капча қилди. Сўнг бошини чангаллаб, кўзларини маҳкам юмган куйи, – азизим, ҳозир бунинг мавриди эмас. Йиғи-сиғингни бир чеккага қўйиб тур. Ундан кўра бугунги ишларимизни ўйлаб кўрсанг-чи, Диёра сезиб қолган бўлиши мумкин, ахир... – деди жазманини ҳушёрликка тортиб.

– Уф-ф! Яна Диёра, яна Диёра! – Қоракўз ер депсинди-да, ўзича тўнғиллади. – Қачон қутуламан ўша мегажиндан...

– Эсингни еб қўйибсан. Бемаъни қилиқларни бас қил. Бу ҳаракатларинг қандай оқибатларни келтириб чиқаришини тасаввур қиляяпсанми ўзи? – Икром хотинининг уйғониб кетишидан чўчиб, эшикнинг олдиғача борди-да, секингина Диёра ётган хонага мўралаб қўйди.

– Эй, нима бўлса бўлар. Ақл ўргатманг. Унинг дастидан бу дунёдан тўйиб бўлдим, жин урсин ўшани...

– Ўзингни тут. У ёқ-бу ёқни ўйла!

– Ўйламаганимда нима бўларди? Мурдага ўхшаб жон талвасасида келди-ку, шу пайтда шубҳаланишига бало борми? – Қоракўз юзидаги ёшларини сидираркан, тумтайганча қовоқларини уйиб дераза томонга ўгирилиб олди.

– Ҳар қалай, бўлмагур тортишувлар қилиб жазавага тушгунча, бу ҳақда бирор тузукроқ баҳона ўйлаб қўйсак бўларди. Шунда, борди-ю, у гумон қилгудек бўлса ҳам, икковимизнинг гапимиз аввалгиларидек бир жойдан чиқиб, ортиқча гумонга ўрин қолмасди. – Икром секингина шивирларкан, Қоракўзнинг тескари томонга қараб турганидан фойдаланиб, Диёра ётган хона томонга тез-тез қараб-қараб қўярди.

– Ўлақол, бола орттириб олиб, сизни мендан тортиб олаётгани етмагандай, бу исқирт ҳали мени таҳлика остида яшашга ҳам мажбур қилапти-я... – Қоракўз ҳамон деразадан кўзини узмай, тўнғиллади.

– Тушунгин, ахир, ҳеч нарса ўзгаргани йўқ. Кечалари иложим бўлмаса ҳам, кундузлари ҳамиша сен биланман-ку...

– Аҳ! Гапга қаранглар, – ўйнашининг гапларига Қоракўзнинг кулгиси келди ва унга нозланиб қаради-да, таъна билан шундай деди, – агар пул бериб турмаганимда, кундузлари ҳам ёнимда бўлишингизни Худо биларди-да...

– Эй-й, бунақа аразларингни кўйгин энди. Кошки эди мени билмасанг? Ахир, Қоракўзим... – Икром мутеларча унинг орқасидан кучди ва қулоқларининг орқасига лабларини текизиб, секин шивирлашни давом эттирди. – Асалим, дўндиқчам, аразингни бас қилгин. Наҳот, сен мени пул учун севади деб ўйласанг? Ахир, пулсиз чоғларингда ҳам ёнингда бўлганлигимни унутдингми? Энди қовоқларингни очсанг-чи. Мени кўпам ялинтиравермагин, жоним...

Ҳушторининг бундай ҳароратли сўзларидан оёқларининг учигача бўшашиб кетган Қоракўз шу топда орқасига шартта ўгирилиб, унинг дуч келган жойидан ўпиб-ўпиб ташлагиси келди. Бундай қилишга унда чексиз майл кўзгалган бўлиб, эриб кетганидан ҳатто шундай қилишига ҳам оз қолди. Бироқ унинг кўнглида «бўса қочмас, қадримни тиклаб олай» деган хаёл устунлик қилаётганидан, яна пича ялинтиришни истарди. У шу аснода бир оз ўйнашининг иссиқ кучоғида гўё рад қилаётган кишилардек ички эҳтирос билан ишқаланиб турди. Сўнг араз қилишни давом эттириб, ўз хонасига кириб кетди. Икром эса ташналикдан ёнаётган чўпдек унинг ортидан эргашди.

– Боринг, кетинг. Ҳув, нариги хонада ойимчангиз ухляпти. Югуринг. Пашшасини кўриб ўтирмайсизми? – Қоракўз овозини боягидан хиёлгина баландроқ кўйиб ўйнашига кесатди.

– Оҳ, Қоракўз. Ўзинг ҳаммасини кўриб-билиб турибсан-у, яна билмасликка оласан-а? Наҳотки, мени тушунмай кўйган бўлсанг? Ахир, бунақа қилаверсанг, муносабатларимизни ошкор қилиб кўясан-ку. Энди жиннилик қилавермагин. Ўтинаман сендан. Бундай қилмаслигинг учун мен нима қилай, айт? – Икром унинг пойига йиқилиб, тиззаларидан кучди. – Икки ўт орасида қолдим. Тушун, Диёра – хотиним, ахир. Унинг оғир аҳволда ётишига ҳам қўл қовуштириб ўтиролмайман-ку. Ҳеч бўлмаса, сен мени ҳозир тушунишинг керак-ку...

– Эй, мен нима деяпман сизга? Кетинг, боринг. Хотинчангиз уйғониб қолиб ёнида эмаслигингизни кўриб яна сиздан хафа бўлиб юрмасин.

– Уф-ф! Нима қил дейсан?! Уйингдан кетайми-а? – Икром Қорақўзнинг нағмаларига тоқат қилолмаганидан шартта ўрнидан турди.

– Э-э, наҳот, энди мени ташлаб кетишни режалаштирган бўлсангиз? У ҳолда менинг ҳеч ишим бўлмаса ҳам, бу шаҳарда ким учун тентираб юрибман, ахир? Қани айтинг, сизнингча ким учун? Буларнинг ҳаммаси сизга бари бир экан-да, а? Яна уялмай кетаман дейсиз... – Қорақўз яна алам билан хўрсинди ва овоз чиқариб хўнграб йиғлай бошлади.

– Рашк сенинг кўзларнингни кўр қилиб қўйибди, – деди Икром совуққина оҳангда. У ўзининг ночор аҳволга тушиб бораётганини фаҳмлагач, ортиқ бир сўз демади. Сўнг бошини қуйи солганча хонадан чиқиб кетди.

– Ҳа, мен жинниман. Мени ўйламай қўйганингиздан кейин, керак бўлса, бундан бəттарроқ аҳволга ҳам тушишим мумкин... – Қорақўз тутақиб унинг ортидан овози борича зарда билан бақирди. Сўнг ўпкасини ололмай ўкириб-ўкириб йиғлади.

Қорақўзнинг аламли қичқиригидан Диёра ҳам чўчиб уйғониб кетди. У овсини айтган сўнгги сўзларни аниқ-тиниқ эшитди. Аммо нариги хонада нималар бўлаётганини тўлиқ идрок қилолмай, энди ўрнидан турмоқчи бўлганида, хонага Икром жаҳл билан кириб келди. Хотинининг уйғоқлигини кўриб унинг кўзлари косасидан чиққудек бўлиб, ранги қув учиб кетди.

– Ан-ч-а... Уйғонганингга анча вақт бўлдимиз? – у шошилганча хотинидан сўради.

– Ҳозиргина, – жавоб қилди Диёра. Кейин ҳеч нарсадан хабарсиздек, хотиржам оҳангда қўшимча қилди, – йиғлаётган янгамми?

– Ҳа... Ўша! – деди Икром ҳамон овозининг борича ўкириб йиғлаётган Қорақўз томонга ҳадиксиб қараркан. У шу топда жазманининг оғзидан бирор-бир ножўя гап чиқиб кетишидан саросимада эди. Шу боисдан дарҳол орқасига ўгрилди-да: «Қорақўз янга, йиғини бас қилинг. Ундан кўра Диёрадан ҳол-аҳвол сўранг, у уйғонди» – дея алланималар ҳақида гапириниб йиғлаётган Қорақўзни огоҳлантириш мақсадида баралла овозда бақирди. Ўша лаҳзанинг ўзидаёқ йиғи тинди. Қорақўз Икромнинг товушини эшитгач, унинг шамасини тушунди, шекилли, озроқ сергак тор-

тиб, ўзича «Вой Худойим! Ниҳоят, овсиним барчасидан хабардор бўлибди-да, буёғи нима бўларкин? Шўрим қурсин, шармандалик. Энди ошкора тўс-тўполон бошланиши аниқ» дея хаёлидан ўтказди-да, жимиб қолди. Сўнгра бир оз фурсат ўтгач, ҳеч нима бўлмагандек, у ҳам овсини ётган хонага кириб келди. Унинг йиғи дастидан шишиб кетган қовоқларини дабдурустдан кўрган киши уни ҳар қандай нохушликка бемалол рўпара бўла оладиган важохатга йўйиши тайин эди. Чиндан ҳам, айни дамда нафрат ва алам ўтида қоврилаётган Қорақўз қалбида худди ана шундай ғалаён жўш ураётган бўлиб, у овсини билан юз берадиган оламшумул жанжалга тайёр ҳолда келганди. Ҳолбуки, вазият у кутганчалик бўлиб чиқмади. Хонага кириши биланоқ Диёра уни меҳрибонларча қарши олди.

— Э, янга, келинг, — деди у Қорақўз хонада кўриниши билан ўрнидан туришга чоғланиб. — Нега йиғладингиз? Яна бирор жойингиз оғрияптими?

Диёранинг ҳозирги вазиятга мутлақо номуносиб бўлган беғубор чеҳраси ва янгасига айтган бундай илиқ сўзлари гўё ловуллаб ёнаётган ўтга сув сепиш билан баробар эди. Очиғи, унинг ҳеч кутилмаган бу ҳолати Қорақўзни буткул гангитиб қўйди. У Диёранинг саволига нима деб жавоб беришини билолмай, ўйланиб турди-да, кейин унинг гапини маъқуллаб қўя қолди.

— Ҳа-ҳа! Ўша, сизга айтиб юрган касалим озроқ хуруж қилганга ўхшайди. — У афтини ёлғондакам буриштирди ва оғриқ ҳамон танасида ҳукмрон эканлигига Диёрани росманасига ишонтириш мақсадида инжайганча томоғининг тагларини ишқалай бошлади. — Мана шу ерларим эрталабдан буён зир-зир этиб оғриб ётибди-да. Дард деганлари одамга жуда азоб берар экан-ий. Ўзингиз анча тузукмисиз?..

— Эй, сиз сўраманг, мен айтмай, Худойим мени бир ўлимдан сақлаб қолди-ёв. Сал бўлмаса, кетиб қолишим ҳам ҳеч гап эмасди, — Диёра ҳам гўё ҳалиги оғриқларни бир зум кўз ўнгидан ўтказгандек бўлиб жонсизгина бош чайқади ва эрига юзланиб сўради. — Айтгандай, боя дўхтирлар нима дейишди?

Икром тўғриси айтса, хотини бундан сиқилиб, ҳомиласига галдага зарарни келтириб чиқармаслиги учун уни алдаб, кўнглини тинчитиб қўйишни лозим топди.

— Ай-й, еган нарсанг ёқмабди. Ўзларингни эҳтиётлаб юринглар-да, — Икром ўзини уларга қайғураётгандек кўрсатиб насиҳат қилди ва меҳри ийиб кетганидан хотинининг қўлларидан тут-

моқчи бўлди. Аммо Қорақўзнинг қоши чимирилиб кетганини пайқагач, дарҳол ўзини тийди ва ўнғайсизланганидан бир-икки йўталиб олгач, сўзида давом этди. — Сизларнинг касал бўлишингиз менга жабр-да. Юрагимни эзиб дармонинг қуриб сен бу ерда ётибсан. Қорақўз янгамиз эса дардининг кучлилигидан эрталабдан буён бор захрини менга сочиб ётибди. Бунақа кетишда бўлса, мени ҳам касал қилиб қўясизлар-ку. Ўзингизни асрамасангиз, чамамда, аро йўлда мен балогардон бўладиганга ўхшайман. Тушунинг, сизларга жавобгарман, ахир. Одам дегани ҳам шунақа бўладими? Ўз жонининг, бир оз бўлса-да, қадрига етиши, авайлаши лозим. Дардга йўлиқмаслик учун ҳар нарсани емаслик, бўлар-бўлмасни демаслик; нафсни, тилни тийиб юриш керак эмасми? — у охириги сўзларини бурро-бурро қилиб таъкидлади-да, «нафсни» деганда хотинига, «тилни» деганда эса Қорақўзга маънодор қараш қилди. Аслида, унинг бу насиҳатни айтишидан мақсади, аввало, ҳар иккала аёлни руҳан тинчлантириш бўлиб, қолаверса, уларнинг соғлиғи ўзи учун нечоғлиқ қадрли эканлигини сездириб қўйишдан иборат эди. Бу гапларни Диёра ростакамига қабул қилиб, ўзича хулоса чиқарди. У Икромнинг насиҳатомуз сўзларидан сўнг кўнглида чайқалаётган губорлардан халос бўлиш ниятида, «гумонларим тахминга ўхшайди, бу гаплардан сўнг яна аввалгидек шубҳага борсам, ўзим уялиб қолишим мумкин-ов...» деган хаёлда овсини оғзидан узук-юлуқ эшитилган ҳалиги гапларни ҳам, эри айтганчалик, «заҳар сочиш»га йўйиб қўя қолди. Ҳаттоки овсининг қизарган кўзларига маънос тикилиб: «Бечорага ҳам қийин, ўзидан ўтганини ўзи билиб ётгандир-да. Агар ҳозир Зухри акам ёнида бўлганида борми, гарчи дарди шу қадар кучли бўлса ҳамки, қайнинисига, эҳтимол, «Мени докторга кўрсатмасангиз, бундан баттар аҳволга ҳам тушишим мумкин» дея захрини сочиб, зорланиб ётмаган бўлармиди? Қийин-қийин, ҳаммадан ҳам кўпроқ унга қийин. Очикчасига дардини ҳеч кимга айтолмайди. Дардини айтганда эса эътибор беришмайди. Шаҳар кўчаларини яхши билмаслигидан кун бўйи оғриқни ичига ютиб уйга кўмилиб ўтиргандир-да. Танаси бошқа дард билмас, бировнинг дардини биров қайдан ҳам тушунарди. Мана, оддийгина бугунни олайлик, ҳеч кутилмаганда ўзим ҳам ўлиб қолаёздим-ку. Янгам ҳам шунақа қийналиб ётгандир-да. Ахир, унинг кўзлари қанча вақтлардан буён ҳозиргидек шишиб юради?...» дея ўйлади ичида.

Ўша кундан бошлаб Қорақўз Диёрага аввалгидек очилиб-сочилиб гапирмайдиган, унинг олдида ёзилиб ўтирмайдиган бўлиб

қолди. Борди-ю, Диёрага бирор нима керак бўлиб қолиб унга мурожаат қилган кезларда эса, Қоракўз унга тўнгиллаб жавоб берар ёки қовоқларини уйганча ҳеч нима демасдан эшикни «тарс» эткизиб ёпарди-да, хонасига кириб кетарди. Унинг бундай қилиқлари бора-бора Диёранинг ҳам нафсониятига тегиб, кўнглига оғир бота бошлади. У ҳар гал Қоракўзни ғамгин қиёфада кўраркан: «Нима бало, уйининг бир чеккасини еб қўяпмидикки, қовоқларини бунчалар осилтирмаса? Борди-ю, малол келаётган эканмиз, ўзининг ҳам, бизнинг ҳам юрагимизни сиқмасдан «чиқиб кетинглар, ёқмаяпсизлар» деб дилидагини юзимизга очиқчасига айтса-ку, олам гулистон. Мен бундан сира ҳам хафа бўлмасдим. Аксинча, шу куннинг ўзидаёқ бу уйни шод-у хуррамлик билан тарк этган бўлардим» деб ўйларди ноқулай аҳволга тушганидан. Шу сабабдан ҳам, у ҳар куни кечаси эрига худонинг зорини қилиб: «Янгамнинг ҳаловати бузилган. Илтимос, шу уйдан чиқиб кетайлик. У кишининг қовоғига қараб кун кечириш юраккинамни зада қилиб қўйди. Ана яхши бўлиб кетар, мана очилиб кетар дея у кишининг авзойига қараб яшашдан чарчаб кетдим. Мен бунга ортиқ тоқат қилолмайман» — дея ялиниб-ёлворарди. Икром бўлса хотинининг дийдиёларига парво ҳам қилмас, қайтага уни фақат: «Бунинг ҳечам иложи йўқ-да, хонимим» — дея эркалатиб, мазах қилиб қўярди. Аммо вазият Икром ўйлаганчалик энгил бўлмай, кунлар ўтгани сайин овсинлар ўртасидаги руҳий зиддият шу аснода кучайиб, қарашлар ўртасидаги жарлик тобора чуқурлашиб, кенгайиб бораётган эдики, бунга сира ҳам бефарқ қараб бўлмасди. Овсинлар ўртасидаги нафрат ва изтироб алангаси худди дақиқа сайин пишиб, етилиб бораётган чипқонга ўхшарди. Ёрилса анчагина жойни булғайдиган дард эди гўё.

Хуллас, бу чипқон жума куни пишиб етилди ва айнан ўша куни Лазиза уларникига келиб кетганидан сўнг эса, ёрилди.

XVIII

Кўзнинг кўр бўлишига ҳам, очилишига ҳам муҳит сабабчи. Агар жонингдан тўйиб бу дунёнинг нағмаларини кўришни истамасанг, торгина, ҳувиллаб ётган кичкинагина қишлоқ муҳитни танла, шундагина ўйлаганингдан кўра тезроқ барчасидан қутулсан — сўқирга айланасан. Борди-ю, хира тортган кўзингни чароғон бўлишини ва янада каттароқ очилишини хоҳласанг, унда улкан шаҳарлар томон тезроқ шошил. Шаҳар турлича одамлар билан

гавжум. У ерда яхшилар-ёмонлар, ўғрию тўғрилар, олийжаноб-каззоблар, ишбилармон-ландавурлар, диндорлару кофирлар, қасамхўрлару фоҳишалар ҳамда давладманд-камбағаллар – ҳамма-ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб яшашади ва уларнинг ҳар бирига ҳаётнинг давомида лоақал бир маротаба бўлса-да, дуч келасан. Ўша кезларда бирни кўриб фикр, мингни кўриб шукур қиласан, кўзларинг йирикроқ очилиб бораётганлигини ҳис этасан киши.

Лазизанинг гала-говур шаҳарга келганига ҳам ўн беш йилдан ошди. У ҳув талабалик йилларидан буён мана шу шаҳар муҳитида кезади. Ортда қолган вақт унга Самарқанднинг жамики сўқмоқларини таништириб улгурди. У севиб кезган гўшаларнинг ҳар бир йўлаги, ҳар бир дарчаси унга таниш ва қадрдон. Жин кўчаларда ҳам хоҳ тун, хоҳ кундуз бўлсин денгиздаги балиқ мисоли бемалол кеза билади. Шу сабабли ҳам, оиласидагилар унга ишонишади ва уни «уддабурон», «кескир» дея эътироф этишади. Ҳа, чиндан ҳам ўша бегона муҳит ва у ердаги шиддатли оқим қисқа вақт ичида оддийгина қишлоқи қизни уддабурон аёлга айлантиришга муваффақ бўлди. Бешқача айтганда, у ҳам ростакамига шаҳар «юлғич»ларига, эрта-ю кеч ўзини ўтга-чўққа уриб, ҳаётнинг қайноқ нуқталарида бўлишни хоҳловчилардан бирига айланиб қолганди. Бироқ шу кунларда Лазизанинг хаёли паришон, ранглари сўлгин ва доимо порлаб тургувчи кўзларининг туб-тубига ғамгинлик лойқаси чўккан. Гоҳ-гоҳида алланечук чуқур хўрсинади, куруқшаган лаблари билан «Оллоҳ, ўзинг асрагин. Энди мени кечиришсалар бўлгани...» дея шивирлайди, аммо бунга ўзидан бўлак ҳеч ким эшитмайди. Ғам келганда, ғамдош йўқ. Зир югуриб чор атрофдан дардинга малҳам бўлгувчиларни, кўнглингни юпатгувчиларни қидирсанг ҳам тополмайсан. Лекин ахтарган одамининг ҳеч қутилмаганда оёғинг остидан чиқиб қолишини хаёлинга ҳам келтирмай, излайверасан-излайверасан.

Лазиза анча вақтдан бери сураткаш дўстини учратмаганди. Очиғи, уни сўнгги бор ўша кечаси Иноят билан биргаликда учратганидан буён кўрмаган эди. Ҳатто ўша пайтларда унга эҳтиёжи борлигига қарамай, бирор маротаба бўлсин, у томон интилмаганди. Бироқ шунча вақт ўтиб, бугун яна у ўша новча дўстини уни-верситет хиёбонининг жанубий қисмида жойлашган кичкинагина суратхонада тасодифан учратиб қолди.

– Э-э! Мен кимни кўряпман? Кўзларимга инюнмайман, келсинлар-келсинлар. Эски қадрдоним, бормисиз?! – Лазиза торгина ним қоронги хонага кириб келиши биланоқ, уни хона ичкарисиси-

да ёлғиз ўзи зерикиб ўтирган Самад одатдагидек тиржайган ҳолда қаршилади. — Қайси шамоллар учирди? Нечук, биз томонларда кўриниб қолибсиз?...

— Сиз!? — ажабланди Лазиза. Унинг кўзлари қоронғу хонага бир оз мослашгач, унутилаёзган дўстини яқиндан таниб, кутилмаганда уни бу ерда учратиб қолганидан қувонгандек бўлиб. — Ажабо, Самад бу ерда нима қилиб ўтирибсиз? — дея ҳайратланди у.

— Ўзим... Шунчаки алоҳида иш бошлашга қарор қилдим, — Самад ўз хонасига бир бор кўз югуртирди ва ҳаётдан қониқиш туйгандек кўшиб кўйди. — Кўриб турганингиздек, бу — менинг ишхонам. Улардан ажралиб чиқдим.

— Э-я, ҳа-а, муборак бўлсин. Ишқилиб, бу жой аввалгисидан дурустми? — сўради Лазиза.

— Ишнинг ҳаммаси ҳам иш-да. Ҳар қалай, ёмон эмас. Фақат бу ерга сизга ўхшаган ҳурлиқолар камдан-кам келишаркан-да... — Самад ҳазиллашди ва бош чайқаб ишшайди.

— Во! Ёмонсиз! Ҳали ҳам ўша эски одатлар билан яшаяпман денг? — Лазиза кўзларини катта-катта қилиб ўйноқлатаркан, ўзича алланималарга шаъма қилди.

— Ҳа-ҳа, шусиз ҳаёт бўларканми? — унинг гапларини тасдиқлаб Самад яна бош силкитди. — Айниқса, сизни тез-тез соғиниб тураман.

— Йўғ-е, хушомадни ҳам жа қийиб юборасиз-да, а?

— Бу хушомад эмас, ҳақиқат. Ахир, сизни эсдан чиқариб бўларканми? Шундай дилбар қизни-я?... — бу гаплар Лазизанинг кўнглига хуш ёқаётганлигидан уни жилмайганча эътирозсиз тинглашни маъқул кўрди. Самад эса яна давом этди. — Сиз билан қандай ишларни қилиб юбормаганмиз-а, Лазизахон? Ёшлик экан-да, ёшлик. Аммо барибир ҳам ўзингизга тенг келадигани бу оламда йўқ. Сиз шундай бир хилқатсизки, киши қалбига фақат ва фақат завқ бахш этасиз. Дарвоқе, ҳалиги кўшигингиз қанақа эди? — Самад дабдурустан Лазизанинг ўтмиш қаърига чўкиб бўлаёзган аллақандай кўшиғи ҳақида гап очиб қолди.

— Қайсиси? — Лазиза қошини қоқиб қувноқ жилмайди.

— Эрингиз билан аразлашиб, бир оқшом менинг эски ишхонамда қолиб кетган тунингиздаги, хув, ўша кўшиқни айтяпманда, — Самад Лазизага қандайдир тунни эслатган бўлди ва уни янада аниқлаштириш учун кўшимча қилди, — Эсладингизми? Ўша оқшом ичкари хонада айтиб берган кўшигингиз-чи?

— Э-э, ўлманг-э! — Лазиза гўё ўша тунни эслади, шекилли,

уялиб кетди, — Одам бунақа нарсаларни тезроқ эсидан чиқариши керак-да...

— Ҳа, баракалла. Энди ёдингизга тушдимиз? Ўшани бир эслативоринг.

— Йўғ-э, уяламан.

— Мендан-а?! Мендан уяляпсизми? — ажабланди Самад.

— Ҳа-а, — Лазиза яна ҳиринглаб кулди.

— Воҳ, қуёш қаёқдан чиқди? Шу гапларни сиз айтяпсизми?

— Ҳа-ҳа. Айнан ўзим айтяпман...

— Ялингирманг энди, кутиб қолдик, — Самад уни яна қистади.

— Қўймадингиз-қўймадингиз-да, майли, айтсам айтақолай. Фақат шарти шуки, кулиш бўл-ма-син...

— Келишдик, кулмайман. Аксинча, ёдимга тушса, сизга жўр бўлиб тураман...

Лазиза ўртага чўккан бир муддатлик жимликдан фойдаланиб ҳаяжонли нафасини ростлагач, томоғини қириб, овозини созлаб олди-да, хотираларда қолиб кетган ўша қўшиқни ҳиргойи қила бошлади:

Қоп-қоронғу хона қўйнида
Икки юрак ўйнар яланғоч.
Шух кулгулар жаранглар унда,
Эшикларда лаззатдир тилмоч.
Оҳ, борлигим! Титроқ юрагим,
Бу тун роҳат жам бўлмиш сенда.
Келгин, жоним, ишқим комига,
Инон, олам шодлиги менда.
Уммон қадар сафо улашган
Кенг бағирни денгиз деб атай.
Чўғ вужудни ўт қилиб ёққан
Қучоғингга таҳсинлар айтай.
О-о-о-о-ҳ, оҳ! Оҳ!...
Қоп-қоронғу туннинг тафтида
Икки юрак ётар яланғоч...

— Э-э, яшанг, офарин! — Самад қарсақ чалиб юборди. — Хонандаси-и-з, хонанда. Ҳаммаси кечагидек ёдингизда экан-ку, а?

— Энди бир оз шунақароқ бўлиб қолганмиз-да, — Лазиза худди бир ишни қойил қилгандек мағрурона жилмайди.

— Оҳ! Орзиқиб кетдим. Бугун ҳам бир ўтмишни ёдга олмай-мизми-а? Ичкари хонада тайёргина тўшак ҳам бор. Нима дейсиз, асалим? — Самад Лазизага ниҳоятда яқин келди-да, еб қўйгудек бўлиб тикилди.

– Йўғ-э, нималар деяписиз? Ҳозир мавриди эмас, бошқа сафар, – Лазиза унга ҳафсаласизгина жавоб қилди.

– Ёқмаяпманми?

– Гап ундамас...

– Бўлмаса нимада? Ёки бирор тўсиқ борми?

– Йўқ.

– Айтгандай, ўзи нима иш билан келгандингиз, Лазизахон?

– Шунчаки, ўзим...

– Авзойингизга қараганда бирор муаммонгиз борга ўхшайди.

Тортинмасдан айтаверинг, жоним билан бажараман.

– Тўғриси айтсам, бугун сизни учратаман деб сира ўйламагандим. Назаримда, бу – бир бахтли тасодиф, – Лазиза муғомбирона жилмайиб кўзларини сузди-да, сўзини давом эттирди. – Очиғи, битта муаммойим бор. Аммо буни айтсам, сизни ташвишга солиб қўймасмиканман?

– Бемалол, тортинманг. Ҳеч қандай эътироз бўлиши мумкин эмас.

– Қойилман, Самад. Ўша гапларингизга борман-да. Яхшиямки, сиздек яқиним бор. Бўлмаса, Худо биледи, бугун кимларга сарғаярдим, – у ўзининг асл мақсадига кўчишдан олдин Самадни кўкка кўтариб мақтади ва ноз-карашма қилишда давом этди. – Биласизми, менга яна паспорт керак.

– Паспорт?! Яна қанақа пас-п-о...

– Аввалгиларидек, сохталаштирилгани ҳам бўлаверади. Бунақа ишларни давом эттиряписизми, йўқми билмадим-у, аммо буни осонгина ҳал қилишингизни биламан.

– Ҳа... майли-куя, лекин кимга? – Самад бу каби ишларни пири бўлиб кетган бўлишига қарамай, айна пайтда бир оз довдираб қолди.

– Ўзимга?

– Нима учун?

– Керак бўлиб қолди-да...

– Сабаб?

– Вой-вой-ей, терговчиларга ўхшаб кетдингиз. Буёғини сўраманг, бир қалтис ишга аралашиб қолганман. Вақтинча бирор жойга қуён бўлмасам, ҳолим чатоқ.

– Воҳ, қуриб кетсин. Фалвалардан бошингиз чиқмас экан-да, ўзиям. Нима ҳам дердим, гарчи бизни ташлаб кетишга қарор қилган бўлсангиз-да, сўзларингиз биз учун қонун, – Самад гўё ўпкаланаётгандек бўлиб мажбуран тиржайди. Лазиза уни бу ишга осон-

гина рози бўлганлиги эвазига битта эҳтиросли бўса билан сийлади ва ўзини анча вақтдан буён қийнаб келаётган муаммоларининг бири ҳал бўлганини ўйлаб ич-ичидан севинди.

Унинг, ҳақиқатан ҳам, димоғи чоғ бўлганлигини ўша куни тушлик пайтида Қоракўзнинг уйига ўзича аллақандай қўшиқни мингиллаб хиргойи қилганча кириб келганидан, келини емак тайёрлаётган пайтида ҳам унинг ёнида гоҳ ликкиллаб, гоҳ тебраниб ўтирганча бармоғидаги қизил кўзли қайиқ шаклидаги узуги билан стол устидаги чойнак жумрагини асабга тегадиган даражада тиқир-тиқир қилиб ўйнаб ўтиришидан яққол пайқаш мумкин эди.

— Ҳаётдан жуда хурсанд кўринасиз? — Қоракўзга қайнопасининг шўхчан қилпанглаб ўтиргани ёқмаётгани учун унга савол бериб ўзини тутиб олишга ундади.

— Да-да, конечно. Жуда хурсандман, — Лазиза яна нималарнидир режалаштираётгандек қорачиқларини кўз косаси бўйлаб тез-тез у ёқдан бу ёққа айлантирди.

Қоракўз эса гўё «турқинг қурсин» деётгандек лабларини сезилар-сезилмас буриб қўйди-да, индамай ўз ишини давом эттириверди. Шу топда у Икромнинг кечаги истагини амалга ошириб, уни хурсанд қилиш мақсадида хоним учун хамир қориётган бўлиб, ширин хаёллари оғушида маст эди. Шу боис ҳам бояги тиқир-тиқирлар унинг хаёлларини бўлиб, асабига тегиб турганди. Лазиза тиқирлатишни бас қилганда эса, у яна хамирга тикилганча ўз хаёллари ичига ғарқ бўлди: «Аҳмоқсан, жодугар, аҳмоқсан. Наҳотки, кун бўйи шунча китоб варақлаб, эркак киши аёлни ошқозони билан севишини билмаган бўлсанг. Қайданам билардинг, бундай ҳаётий фалсафалар китобларингда ёзилармиди? Ёки китоб ҳаёт бўлармиди? Овсарсан-да, овсар! Ўша китобларинг билан қоришиб ётавер. Ёстиқдай-ёстиқдай китобларни минг чираниб ўқиганинг билан менинг ҳийла-ю макрларим олдида ҳеч ким эмасан. Вой-вой-вой, яна нима эмиш, олима бўлармиш. Ўргилдим. Сендақа сочи силлиқ, олима бўлмишларнинг мингтасини «пуф» деб чангимда қолдириб кетаман. Олима бўлгунча, аввал эрингни кўнглини топишни ўрган. Сен аҳмоқ, бечора Икромнинг икки кундан буён хоним егиси келиб юрганлигини қайданам билардинг? Билганингда-чи, буни уддалай олармидинг? Ҳечам-да. Мана, мен эса умуман ўзгачаман. Ҳаётда бир аёлга нимаики лозим бўлса, ҳаммасидан хабарим бор. Бу — Худо юқтирган қобилият. Шунинг учун ҳам доим ошиғим олчи, бахтим чопган. Сен мен бўла олар-

мидинг? Ҳеч қачон. Икки дунёда ҳам сенга Икромни осонликча бериб қўймайман. Икром умрбод меники бўлиши керак. Икромим! Мехримни қўшиб тайёрлаётган бу овқатларим сенга ёқиши тайин...» Қорақўз зўр иштиёқ билан хаёл сураётган маҳалида, Лазиза уни яна чалғитиб юборди.

— Қорақўз, сиз негадир, мана шунақа ишларни қилишдан ҳеч эринмайсиз-а? — сўради у келинининг хамир қоришига маҳлиё бўлиб. Аммо унинг бу саволи Қорақўзга ҳақоратдек, «сен семиз фақат қорин ғамида яшаяпсан» деб айтилган таҳқирдек бўлиб туюлди. Шу боисдан у қайнопасига:

— Ўзим ейдиган нарсани пиширишдан нега энди эринишим керак? — дея зардаси қайнаб саволга савол билан ҳўққиллаб жавоб беришга мажбур бўлди.

— Йўқ, қизишманг, аччиғингизни чиқармоқчи эмасман. Ўзим, шунчаки, сиз қилаётган ишга қизиқсиниб сўраяпман. Ахир, пулингиз кўп, кўнглингиз туссаган нарсани кўчадан сотиб олишингиз ҳам мумкин-ку, тўғрими?

— Жа-да, кўчадан есам, фақат ўзим ейман, аммо қолганларчи? Ўғлим, Икром укангиз... — Қорақўз кичик овсинидан шу қадар нафратланардики, ҳатто ҳозиргидек оддийгина гапларида ҳам унинг номини тилига олгиси келмасди.

— Ҳа, тушунарли. Гап бу ёқда денг? Бироқ Икромнинг ғамини емасангиз ҳам бўлади, чунки у ҳаминиша тўйларда, куюқ зиёфатлар устида юради.

— Аммо у киши доим тўйларда юргани билан... — Қорақўз Икром ҳақида гапираётиб бирданига жим бўлиб қолди. Негаки, у сал бўлмаса, «у киши доимо тўйларда юргани билан, эти суягига ёпишиб озиб кетган. Қовурғалари билиниб, қуруқ суяги қолган» деб айтиб юбораёзганди-да.

— Икром дегандай, унинг ўзи қачон келади? Ҳозир ҳам у тўйдами? — яхшиямки, ўртага ўнғайсиз жимлик тушиб улгурмасдан Лазиза укасини суриштириб қолди.

— Йўқ, бошқа жойга кетган.

— Қаерга?

— Мен қаердан билай, — Қорақўз жавоб беришни истамади, бироқ ичидаги ғазабини босолмаганидан яна гапиришга эҳтиёж сезиб, — Боягина овсинжоним билан кўлтиқлашиб УЗИ¹гами, гўргами-ергами, ишқилиб, аллақаерга чиқиб кетишганди, — деди

¹ Ультразвуковое исследование (УЗИ) — ультра товуш текшируви

у йўгон шаклда қалам билан қорайтирилган қошларини хиёл чи-
мириб.

– УЗИ дейсизми?! Демак, Диёрахоннинг ҳомиласини текши-
ришга кетишибди-да? Неча ойлик бўлган экан?

– Анигини билмайман. Менимча, икки ой бўлса керак, – у
яна гўштдор лабларини бурди. Сўнг бу мавзуда суҳбатлашиш унга
ёқмаётгандек дарҳол гапни бошқа томонга бурди. – Укангизда
бирор ишингиз бормиди?

– Шунақароқ десам ҳам бўлади. Лекин, унчалик зарур эмас.
Бундан чиқди, эндигина кетишган экан-да, а? – Лазиза турмоқ-
чи бўлиб ён-атрофга кўз югуртириб ниманидир қидирди. – Бўлма-
са, мен ҳам кетаверай, қиладиган зарур ишларим бор. Бошқа
сафар келарман...

– Кутиб турсангиз, балки ул-а-р...

– Йў-йў-йўқ, кетаман. Фақат аввал ўзимга бир оз қараб олай,
– у яна ҳамма жойга бир сира кўз югуртирди, излаган нарсасига
кўзи тушмади, шекилли, ахири тилга бориб Қоракўздан сўради,
– упа-эликларингиз қаерда?

– О-ҳо, сиз ҳам жа топиб гапирасиз-да. Менда упа-элик нима
иш қилсин?

– Э! Йўқми!? Буни қандай тушунмоқ керак? – Лазиза кўзла-
рини катта-катта очиб унинг гапларига ростакамига ажабланди.

– Йўқ дегандан кейин йўқ-да. Акангиз ёнимда бўлмаса, кўча-
кўйга чиқмасам, менга пардоз-андознинг нима кераги бор?–
Қоракўз ўзидан ўзи уялиб кетди. Аслида, у шу чоққача бирор
маротаба тузукроқ пардоз-андоз қилмаган бўлиб, боз устига, пардоз
қилиб юрадиган аёлларни «бузуқи» дея атагувчи эди.

– Диёраники-чи? Ҳеч бўлмаса, унда борми?

– Билмадим, балки бордир. Хонасига кириб у ёқ бу ёқни
қидириб кўринг-чи. Менинг қўлим хамир-да, йўқса, ўзим...

– Овора бўлманг, бемалол ишингизни қилаверинг, – Лазиза
сапчиб ўрнидан турди-ю, Диёранинг хонасига кириб кетди ва
ердан ҳам ҳеч қандай пардоз анжомини тополмагач, «бу уйда
қанақа хотинлар яшайди ўзи? Наҳотки, икки бирдек аёлда ҳам
ўша жин ургурлар топилмаса?» дея танг бўлиб, тўнғиллади. Кей-
ин эса Диёра доим ўзи билан ишга кўтариб юрадиган, айни дам-
та уч тавақали тош ойнанинг олдида турган сумкачасини ковлаш-
гиришга тушди. «Хайрият-э!» деди у ўша ердан упа қутичасини
гопиб оларкан, «мана бу – бошқа гап» ўзича гапиринди у. Қути-
чани очаётганида эса у ерда турган Диёранинг «жони», нинага

қадалган жийда данаги тўсатдан ерга, унинг оёқлари остига тушиб кетди. О, Диёранинг ишончи! О, кўз қорачиқдай асралган эътиқод! Оҳ, эр-хотинни, дарз кетган оилани бир-бирига туташтириб тургувчи чозик ришта! Наҳотки, у оёқлар остида қолди? Лазиза буни ҳаттоки пайқамади ҳам. У обдон ўзининг пардозандозини қилди-да, кета туриб ошхонада хамир тоғорани юваётган Қоракўзга: «Мободо шу ҳафтада мен бу ерга келолмасам, Икромнинг ўзи келаси ҳафтанинг чоршанбаларда вақт топиб меникига ўтсин, хўпми? Шуни аниқ тайинлаб қўйинг» – дея шошилганча чиқиб кетди. У кетгач, Қоракўз «қарс» эткизиб эшикни беркитди-ю, ўзича-ўзи «Ҳе, изинг қуриб кетгур, суюқоёқ» дея жеркиниб қўйди. Сўнгра эса, одатдагидек, хоналарни йиғиштиришга тушди. Гарчи у сўнгги кунларда Диёранинг хонасини йиғиштирмаётган бўлса-да, бироқ уйда ёлғиз қолган кезларда унинг хонасида тимирскиланишни жуда хуш кўрарди. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Лазиза уни пардозсиз юрганлигидан кулгани учун унинг асаби ҳанузга қадар жойида бўлмай, ғазаби қайнаётганидан шоша-пиша овсинининг хонасига кирди ва одатдагидек тинтувни бошлаб юборди. Титраб-қақшаб ҳали у ёқни, ҳали бу ёқни титкилай бошлади. Аслида, унинг бу жазаваси Лазиза Диёранинг хонасида ўтириб юзига упа, қовоқ ва ёноқларига элик, қошқўзларига сурма сураётган пайтдан бошланганди. У ич-ичидан куюниб ўша лаҳзалардан бошлаб Лазизанинг шаънига турлича лаънатларни ёғдирар, унинг номига тинимсиз қарғиш айтар, «Вой манжалақи-ей. Ўзинг кимсан-у, менинг устимдан куласан? Афтингга қара, ифлос, яласа тўртта кучук бўкиб ўлади. Бир ботмон бўқни юзига чаплагани билан одам гўзал бўларканми? Афтингни минг чираниб бўямагин, барибир аслингча қоласан. Сен бузуқни энг зўр бўянганинг менинг уйқудан уйғонгандаги афтим билан баробар. Пардозсиз юрармишман. Мен бўянсам, сендақаларга ит ҳам қарамайди...» дея ўзига-ўзи тасалли берарди. Шу боисдан ҳам у ўзича аҳд қилиб, Лазиза кетгач, Диёранинг упа-элигидан фойдаланиб бўян-сўян қилиб кўришни, пардоз қилганда эса Лазизадан минг, ҳатто ўн минг чандон гўзалроқ бўлиб кетажагига яна бир бора ишонч ҳосил қилишни, овсини келгунча эса яна юзларини ювиб ташлашни; борди-ю, унинг нарсаларига тегинилгани аён бўлиб қолгудек бўлсаям, ҳамма айбни Лазизага ағдаришни хаёлидан ўтказиб, режалаштириб қўйганди. У шу топда, тинмай «қани кўрамиз, ким қанақа бўларкан. Шошмай тур, шошмай тур...» дер эди ўзича бир сўзни қайта-қайта такрорлаб. Шунда у беихтёр

гилам устида ётган овсинининг матоҳини кўриб қолди. Уни қўлига олиб синчиклаб кўраркан, «Ҳим! Ҳим-м-м, эҳтиёткорликнинг жиловини қўйиб юборибдилар-да? — у таажжубланганидан, қолаверса, бир оз севиниб кетганидан нималарнидир хаёлидан ўтказа бошлади, — Бу — ўша. Ҳа, ростдан ҳам айнан ўзи. Шабкўр қайнонам айтган, овсинчамнинг менга кўрсатгиси келмаган ирим-сирими — худди мана шу. Игнага қадалган жийда данаги! Ҳайронман, нега у бу ерда ётибди? Ёки энди бу кераксиз бўлиб қолганмикин? Вой тавба, ўзича Икром атрофида парвона бўлиб қолганлиги учун ҳаммасига эришгандай бўлиб эътиборсиз бобахт бўлиб қолибдиларми? Ҳиҳ, тушунмадим. Бунга сабаб нима? У бу нарсани шу чоққача ҳаммадан бекитиб юрган эди-ю, энди бўлса нега уни бу ерга ташлаб қўйибди? Ростдан ҳам у овсарми дейман? Ёки мени синамоқчи бўлганмикин? Балки ҳасаддан ёниб юрганлигимни пайқаб қолгандир? Бироқ бунчалик хатарли йўл билан мени синаб кўриши ўта қалтис эканлигини тушуниши керак эди-ку? Одам ҳам шунақа бўладими? Ё тавба, интиқ бўлиб кўз тикаётган болага дахлдор нарсани ҳам ерга ташлайдими одам? Жинними бу? Ё мияси суюлиб, ~си кирди-чиқди бўлиб қолдимикан? Ҳм-м, балки бу бирор ғалванинг бошланишидир? Эҳтимол у мени эрининг кўзига ёмон кўрсатиб қўйиш учун пойимга тузоқ қўймоқчи бўлаётгандир? Ҳа, бу аниқ, — шу топда ғазабдан унинг кўзлари янада баттарроқ қисилиб кетди. — Ў, аблаҳ! Ў, ярамас жодугар. Шошмай тур ҳали, бу ишинг учун бир кўзингга кўрсатмасамми, юрган эканман. Мана, сенга тузоқ. Мана, сенга синов. Мана буни-сини эса севишганларни бир-биридан ажратиш дейди. Мана, мана, мана сенга... — Қорақўз ғазабини босолмай, нина учидаги данакни жаҳл билан суғуриб олди-ю, уни деразадан ташқарига иргитиб юборди. Игнани эса нима қилишни билолмай, «қирс» эткизиб синдирди-да, данакнинг ортидан улоқтирди. Ўзи бўлса пардоз-андоз қилишни ҳам эсдан чиқариб, хўмрайганча хонани тарк этди.

Диёра, одатда, дам олиш кунлари кун бўйи ўз хонасидан чиқмай илмий иши билан шуғулланганлиги боис, ясан-тусанга ҳам унчалик ҳафсала қилмайди. Шу сабабдан ҳам, упа солинган қутича қаторасига икки кун очувсиз қолиб кетди. Ўша ўтган икки кун давомида ҳеч қандай гўс-тўполон бўлмаётганлигидан, ҳатто Диёрада қилт этган ўзгариш сезилмаётганини кўриб Қорақўз таажжубланар, юраги така-пука бўлиб, дамба-дам ўзига-ўзи «Уф-ф, ер ютгур, бу жодугар нега бунча сирли бўлмаса а? Икки кундан

буён юрагимни ҳовучлаб сил бўлиб кетдим-ку, ахир. Ўзи ростдан ҳам менга тузоқ қўйган эканми? У ҳолда нега гинги чиқмаяпти? Ёки қулайроқ пайтни пойлаётганмикан? Борди-ю, бу тузоқ бўлмай, у чиндан ҳам ўша матоҳини йўқотган бўлса-чи? Унда нега қидирмаяпти? Шу чоққача ҳам йўқотганини пайқамаганмикин? Уф-ф, уф-уф, шу иш тезроқ бир ёқли бўла қолсайди, елкамдан тоғ ағдариларди-да. Нега суриштирмаяпти-а? — Қорақўз қилган ишидан хижил бўлиб гоҳ таҳликага тушар, гоҳ ўзига тасалли берарди. — Лекин кўринишидан хийлагина дами ичига тушиб қолгангаям ўхшайди. Уни сира тушунолмаяман. Уф-ф, уни қанча кузатганим сайин кўзимга тобора муғомбирроқ кўринади-я. Ҳа, у мен ўйлагандан кўра анчагина маккорга ўхшайди. Бундан унинг мақсади нима экан? Тушуниб бўлмайди. Одам шунчалик ҳам писмиқ бўладими-а? Матоҳингни олишимни истагандинг, олдим, йўқ қилдим ҳам. Хўш, нима ўзгарди? Кўзлаган асл мақсадинг нима эди? Менга шуниси қоронғи. Ҳасадининг чегарасини ўлчамоқчимидинг? Билдинг, бу чексиз. Ёки эринг билан қай пайтларда ишрат қилишимизни билишни хоҳловдингми? Ҳар куни! Ўзи сенга қайси бири муҳимроқ? Мана ҳаммасини билиб олдинг, энди кароматингни кўрсат. Нима қилмоқчисан? Қўлингдан нима келади ўзи? Ёки ҳали яна менга аталган синовларинг борми? Мен сендан қўрқмайман. Ўйинларинггаям ҳамиша тайёрман...» дея вас-васага тушаётган одамдек аҳён-аҳёнда пичирлаб кўяр ва шу йўл орқали овсини билан қачондир юз бериши муқаррар бўлган қандайдир номаълум кўнгилсизликка жиддий тайёргарлик кўрарди. Баъзи-баъзида ўзини қудратли сезиб юборган кезларида озроқ тинчланиб оларди-да, ҳаёлан: «Йўқ, чамамда, сен жодугарга бу ҳам камлик қилган кўринади. Майли, сенга сахийларча яна бир имкониятни садақа қиламан. Бундан оқилона фойдаланиб, менадан ўша ғойиб бўлиб қолган матоҳинг ҳақида бемалол талмовсираб суриштириб кўришинг мумкин. Сени атиги шу сафар жеркимай туришим мумкин. Аммо шуни билгинки, мен ўша матоҳингни кўр-ма-дим! Хўш, ундан кейин нима қилмоқчисан? Ўз ёғинга ўзинг қоврилиб ўласан. Ол-а, бу чурвақа ҳали мен билан ўйнашармиш. Агар билсанг, мен илоннинг ёғини ялаган одамман. Сен шохига чиқсанг, мен баргига кўчаман. Чунки мен — кимсан Таманнонинг қизи Қорақўзхон бўламан! Менга бас кела олармидинг, исқирт. Начора, ўлгинг келганидан мен билан мушук-сичқон ўйнамоқчи экансан, тайёрман...» дея оғир тин олиб гарданини кўтариб қўярди.

XIX

Бугунги тўйда ўн саккиз соат тинмай гижжак чалган Икром ниҳоятда чарчади. Афтидан, унинг нозик бармоқларида гижжак жамадонини кўтаришга ҳам жон йўқдек эди. Ҳа, у бойваччанинг тўйидан тинка-мадори куриб чиқди. Зўр-базўр судралиб, силласи куриганча уйига яқинлашганида эса, кўча ёқасидаги қора рангли машина ёнида бир нотаниш шопмўйлов одам уни кутиб турарди.

– Сиз Икромжонмисиз? – нотаниш эркак Икромнинг олдида бесўнақай югургилаб келди-да, унинг мажолсиз кафтини маҳкам сиқиб кўришди.

– Ҳа, – Икром уни танимаётганлиги боис иккиланиброк жавоб қилди.

– Мен бугунги тўй соҳибининг укаси Ортиқ Лақаев бўламан, – у киши самимият билан ўзини таништириб, ҳурмат ифодаси сифатида мешдай қорнини ишқалаб қўйди. Сўнг мўйловларини силаб-силаб, дўрилдоқ овозда сўзини давом эттирди. – Тўйда ўтирган бир-иккита бойваччаларнинг айтишига қараганда, гижжакни жуда яхши чалар экансиз. Улар сизни ёқтириб қолишибди. Тушунишимча, уларнинг айримлари сизни танишган ҳам...

– Кимлар экан улар? – ажабланиб сўради Икром

– Бундан йигирма кунча аввал Султонбой насоснинг ертўласида ўтказилган базмида ҳам сиз хизмат қилганмидингиз? – нотаниш эркак кўк кўзларини лўқрайтириб Икромни диққат билан кузатди.

Икром бирданига жўнжикиб, ранглари қув учди. Сўнгра эса, алланечук қизариб кетди-да, жавоб бериш ўрнига бошини қуйи солганча, унинг гапларини тасдиқлади.

– Шу сабабдан сизга яна бир алоҳида хизмат чиқиб қолди, ука.

– Яна қанақа хизмат? – Икромнинг кўз ўнгида ўша кунги базм қайтадан гавдаланаётганлиги боис у асабийлаша бошлади-Сизлардан қутулиб бўладими ўзи? Ўша кун бу сирни ертўладан ташқарига чиқармасликка келишиб олгандик-ку? Уларнинг менга берган сўзи қаерда қолди? Йўқ, энди мени тинч қўйинглр...

– Шошилманг, сабр қилинг, йигитча. Агар рад қилсангиз, нималар бўлишини биласиз-а? – нотаниш одам Икромга аллани-малалнидир эслатмоқчи бўлаётгандек пўписа қилди.

– Энди менга барибир...

– Барибир дейсизми? – у мийиғида кулиб қўйди. – Назарим-

да, ўша кунги воқеалардан оилангиз, қавму қариндошларингиз, қолаверса, бутун қишлоқдошларингиз хабар топишини истама-сангиз керак? Ё шунда ҳам сизга бари бирми?

– Эя, нималар деяпсиз?! – Икромнинг пешонасидан совуқ тер чиқиб, ниҳоятда чўчиб кетди. Сўнгра бир оз ўйга ботиб турди-да, иложсизликдан, – Майли, мен розиман. Фақат, буниси охирги марта. Келишдикми?

– Келишдик.

– Ҳозир жуда чарчаганман. У ерга боришдан аввал уйга кириб, озроқ дам оливолай...

– Йўқ, ҳозир жўнаймиз.

– Ҳозир-а?! Наҳотки???

– Худди шундай. Сизни яна қўлдан чиқариб, орқангиздан излаб юришни хоҳламайман, – нотаниш одам кескин жавоб қилди.

– Ҳеч бўлмаса, уйдагиларга бир кўринсам майлими? Ахир, қочиб кетаётганим йўқ-ку. Агар ишонмаётган бўлсангиз, ўзингиз ҳам мен билан юринг...

Шу пайтда аллақердан Заҳро буви ҳам пайдо бўлиб қолди. Чамаси, у бозордан қайтаётган бўлса керак, иккала қўлида ҳам катта-катта тугунлари бўлиб, ҳориб-чарчаб, терга богиб келаётганди. Шу туфайли ўғлини кўрди-ю, севиниб кетди ва дарҳол қўлидаги тугунларни унга тутқазди.

– Ма, ўғлим, мана шуларни ҳеч бўлмаса уйгача кўтариб кир. Эгним узилиб кетай деяпти... – деди у Икромга. Сўнг ҳалиги одамга ғалати қараш қилди-да, – Сиз ҳам уйга кириб, меҳмон, – деб қўйди.

Ҳалиги нотаниш одам Заҳро бувини Икромнинг онаси эканлигини дарҳол фаҳмлади, шекилли, унга мулозамат кўрсатиб шундай деди:

– Таклиф учун ташаккур, хола. Шу ерда турганим яхшироқ. Уйлариб сизга ҳалигина кирганим. Силарни чақариб, бекорга чақалоқни уйғотиб юборганим қолди.

– Ия, у уйғондими? – буви ҳайрон бўлиб сўради ундан. Бу гапдан Икром таажжубланди, бироқ ҳеч бир сўз демади.

– Ҳа, адашмасам бир қизча унга қараб турибди.

– Оббо, бўлмаса тезроқ ичкарига кирмасак бўлмайди, – буви уй томон одимлади.

– Сиз тезроқ бўлинг. Ҳозироқ йўлга тушишимиз керак, – нотаниш одам Икромни яна қистай бошлади.

– Ҳозир-а!? – Икром қўққисдан содир бўлаётган ишларга тушунолмай гангиб қолди.

– Ҳа.

– Лекин менда мана бу тугунлар бор-да, – у иложсиздек онаси тутқазган тугунларга тикилди ва зудлик билан машинанинг орқа томонига ўтиб деди, – Бу тугунларни ҳозирча машинанингизнинг юкхонасига қўйиб турайлик.

– Йўқ-йўқ-йўқ. Унинг орқаси шусиз ҳам тўла, – эътироз билдирди нотаниш одам.

– Унда қаерга қўйай? – Икромнинг жаҳли чиқиб, яна бир оз қизишди.

– Яхшиси, уларни ўзингиз билан олинг-да, машинанинг орқасига ўтиринг.

У шу топда онасига эргашди-да, дарвоза томон кетди. Аммо ортга қараб ҳалиги одамни «тезроқ бўл, улар кутиб қолишди» деётгандай тикилиб турганлигини кўргач эса, нима қилишини билмай қўлини силтади-да, яна изига қайтди. Шунда буви ҳам тўхтаб қолди ва ҳайрон бўлиб ўғлига тикилиб, деди:

– Уйга кирмай кетасанми, Икром?

– Ҳа.

– Ахир, бугун туғилган кунинг-ку. Ҳеч бўлмаса, ўша сенга ваъда қилганим, энг катта совғамни беришим учун уйга кир, – бувининг хира тортган кўзлари мўлтираганча қачонлардир берган ваъдасига шаъма қилди. Ваъда! Бир неча йиллар муқаддам берилган катта ваъда... Икром онасининг ўша ваъдасини эслагандай бўлди. Ўшанда у олти ёшга тўлиш арафасида бўлиб, қишлоқдаги ҳовлисида олма дарахтининг тагига қўйилган чорпоя устида ётарди. Аммо ҳозирда у олмадан асар ҳам қолмаган. Эҳтимол, тағтомирлари ҳам чириб битгандир. Ўша куни у онасининг тиззасига эркаланганча бош қўйиб, туғилган кунига неча кун қолганлигини жажжи бармоқчалари билан санар, онаси эса мароқ билан унинг қилиқларини кузатганча бошини силаб ўтирарди. Икром бир амаллаб ўнгача санагач, онасига тинчлик бермай,

– Энажон, туғилган кунингга нима совға қиласиз? – дея хархаша қилишни бошларди. Онаси бўлса совға ҳада қилиш учун зигирча ҳам имкони йўқлигини ўғлига очиқчасига тушунтиролмай қийналарди, унинг қувончини сўндириб қўйишдан чўчиб юраги эзиларди. Шу боисдан бўлса керак, ноилож қолган она ҳар гал шу хархаша бошланганда, «Ҳали катта бўлсанг, бир кун келиб ҳаётингдаги энг катта совғани ўзим ҳада қиламан. Энди эса

тезроқ улғайишни ўйлагин, болажоним...» дея совгани насия қилиб, биргина ваъдасини такрорлайверарди. Бувининг ҳозир айтган гаплари эса ўша совгани ўғлига армуғон этишнинг мавриди келганлигига ишора эди. Онасининг бу гапларидан Икромнинг тушкун кайфияти бир оз кўтарилгандай бўлди. Бугун ўзининг туғилган куни эканлиги ёдига тушганиданми ёки уни уй ичида гаройиб, умридаги энг катта совға кутаётганини ҳис қилганиданми алланечук кўнгли юмшаб, қайғулари озгина аригандай бўлди. Шунинг учун ҳам у барча ташвишларини бир зумгина унутиб, эндигина очилган машина эшигини «тарс» эткизиб қаттиқ ёпди-да, онасига эргашиб уй томон кетди. Ҳалиги одам ҳам кутилмаган совғага қизиқиб, бир сўз демай уларнинг ортидан эргашди. Нотаниш киши гўё «кутилмаган совға бунга қандай таъсир қиларкан» деётгандек қизиқсиниб, Икромнинг афтидан кўз узмасди. Буви шошилганча, ҳаммадан аввал уйга кириб кетди. Бу уй Қорақўзникига нисбатан бир оз бошқачароқ тузилишда бўлиб, унинг ошхонаси эшикдан кираверишда жойлашган эди. Икром онасидан кейинроққа қолиб, ўша ошхонада туфлисининг боғичини имилланиб еча бошлади. Шу пайт беихтиёр унинг қулоғига «ўғилли бўлганини эшитса...» дея ичкарида айтилган сўзлар чалингандек бўлди. Бундан Икром ҳаяжонланиб кетди. «Эҳ, Худо! Наҳотки, ўғиллик бўлган бўлсам. Наҳот менинг болам ўғил туғилди?» дея ўйлаётганидан юраги ҳаприқиб, тўхтаб қолишига озгина қолди. Унинг қўллари севинчдан титраётганидан ҳали боғичини ечиб уйга киришга ҳам улгурмаган эдики, буви қўлида бир чақалоқ билан ошхонага чиқиб келди. Икром довдираб қолганлигидан гоҳ онасига, гоҳ ўзининг орқасида турган ҳалиги нотаниш кишига энтикиб-энтикиб қаради.

— Бу сенинг ўғлинг, менинг эса сенга беражак энг катта совғам, — деди буви чақалоқнинг юзини ёпиб турган тўрни очаркан.

— Менинг ўғлим! Ё тавба, ишонгим келмайди. Шу менинг ўғлимми, энажон? — Икром ғоятда ҳаяжонланиб кетди. — Қани бир кўрай?..

Буви Икромнинг кўришига қулайроқ бўлсин деб, қўлида тутиб турган набирасини ошхона шкафининг сабзи-пиёз тўғраладиган токчаси устига қўйди.

— Эй, Худо! Бунча ширин бўлмаса бу. Ишонгим келмаяпти. Қаранг, мен уни жуда яқинидан кўряпман...

Чақалоқнинг ранг-рўйи бир оз қизғиш бўлиб, қисик кўзлари

ва бир-иккита оқ донача балқиган митти бурунчалари Иноятнинг ёшлигини эслатарди. Бироқ унинг яхлит афт-ангори эса худди Қорақўзнинг ўғилчасига қуйиб қўйгандек ўхшарди. У, ҳақиқатан ҳам, жуда ширин эди. Икром уни тобора яқинидан кўраркан, унинг ҳидларига тўймай қучоқлади, ўпди. Ҳатто севинчи ичига сиғмай кетаётганидан йиғлашга ҳам уриниб кўрди, бироқ унинг ёнида бояги нотаниш одам қараб турганлиги учун минг чиранса ҳам, кўзига ёш келмади.

— Бунинг исмини нима қўйдиларингиз? — сўради бувидан нотаниш одам илжайиб.

— Ҳасан! Унинг оти Ҳасан, — буви дона-дона қилиб жавоб берди.

— Эя, Ҳасан! Ахир, бу бизнинг труппамиз раҳбари, қўшиқчи Фарҳод Нарзиевни ўғилчасининг исми-ку? — Икром ажабланиб онасига қаради.

— Ҳа, шунақа, — буви виқор билан жилмайганча ўғлининг сўзларини тасдиқлади.

— Бундан чиқди, ўғлимнинг оти Ҳасан бўлса, унда унинг эгизаги ҳам бор экан-да... — Икром боягидан кўра икки ҳисса кўпроқ ҳайратланаётганидан унинг оёзига тузукроқ гап ҳам келмасди.

— Албатта-да, унинг Ҳусани ҳам бор, — шу топда Захро буви ичкарига қараб имо қилди. Уй ичидан эса кимдир унга иккинчи чақалоқни ҳам узатди. — Мана у...

— Наҳотки! Ё, қудратингдан. Энажон, иккови бир-бирига ўхшайдими? — Икром ҳолсизланиб, турган жойида қотиб қолди ва — Қани, унисини ҳам бир кўрай... — дея қўлларини чўзганча буви кўтариб турган иккинчи чақалоқнинг ҳам афтини очиб кўришга тутинди. Бу чақалоқ эса жуда нимжон бўлиб, боз устига, айни дамда кўзларини ҳам очолмай қийналаётганди. Бироқ у бояги чақалоққа шу қадар ўхшардики, уларни фақатгина кўзларининг очиқ-юмуқлигига қараб ажратиш мумкин эди. Икром уларни бир-бирига солиштириб кўриш мақсадида яна онасига мурожаат қилди.

— Қани, уларни ёнма-ён ётқизинг-чи, бир-бирига ўхшаш ва фарқли томонларини бир кўздан кечирайлик.

Захро буви ўғлининг илтимосига кўра, эгиз набираларини ёнма-ён ётқизган ҳам эдики, кутилмаганда улар бир бирига ёпишиб, овқатга солинадиган икки бўлак гўштга айланиб қолишди. Бундан Икром жуда ваҳимага тушди. Сўнг ўғилларини йўқолиб қол-

ганидан ташвишга тушиб, «Қани менинг ўғилларим??? Эгизларим!!! Ўғилларим...» дея шунчалик қаттиқ қичқириб юбордики, ҳатто унинг ўзи ҳам бу товушидан чўчиб уйғониб кетди... Бир оздан кейин эса, у ҳали ўз хаёлларини бир жойга йиғиб олишга улгурмасиданоқ, соат миллари роппа-роса 5⁰⁰ ни кўрсатиб, жиринглай бошлади.

— Нима бўлди?! Бирор қўрқинчли туш кўдингизми? — шу топда эрининг бақиригидан Диёра ҳам уйғонди.

— Ҳа, жудаям қўрқинчли... — Икром, пешонасидаги терни сидириб ташлади-да, ёнида ётган Диёрани маҳкам кучоқлади ва унинг ҳомиласини сийпалаб-сийпалаб кўйди.

Диёранинг уйқуси чала бўлганлиги боис унинг кўзлари яна илинди. Икром бўлса ўз тўшагига ростланиб ётиб олиб пешонасига билагини кўйганча шифтга тикилиб туш ҳақида хаёл сура бошлади: «Ё Худо! Шунақаси ҳам бўладими-а? Туппа-тузук чақалоқлар кўз ўнгимда қип-қизил гўштга айланиб қолса-я!? Э, шошма! — унинг юраги шув этиб кетди. — Анави нотаниш одам ким эди? Тавба, уни бирор жойда кўрган эканманми-а? Ҳали у базм ҳақида, ўша ертўла ҳақида гапирдимиз? Воҳ шўрим, улар ваъдаларида туришмай, яна мени қидириб қолишдимикин? Эй, жин урсин, ўшанда ер тагига кириб бойваччанинг жирканч буюртмасини қабул қилиб, унинг кўнглини хушлагандан кўра, ўлиб кетсам бўлмасмиди-а? Бу ишимдан яна қанча вақт таҳликага тушиб яшайман, ахир? Ия, айтгандай, боя ҳалиги мўйловли одам мени қўрқитиб, тилимниям қисгандай бўлдимиз? Тавба, бу ниманинг аломати экан? Ҳа, яқин орада яна шунга ўхшаш бирор балога гирифторм бўлмасам яхши эди. Ҳар нима бўлганда ҳам, шундай бўлмасин-да... Ҳаҳ... — у янада ваҳимага тушиб, кўрпага чуқурроқ кўмилди-да, ундан ҳам мудҳишроқ хаёлларга берилди. — Ишқилиб, алаҳсираб бу харом ишлар ҳақида уйқумда гапирмадиммикан? Агар буни Диёра эшитган бўлса, тамомман-да. Йўқ, у мендан кейин уйғонди-ку, — у хотини томонга кўз қирини ташлаб кўйди ва унинг пишиллабгина ухлаётганидан бир оз тинчланди. — Ҳа, эшитмади-эшитмади... Уф, жуда қўрқиб кетдим. Икром энди кўзларини чирт юмганча, ўша қилган гуноҳларини батафсил ўйлай бошлади. Дастлаб, унинг кўз ўнгида ҳув, чамаси, бундан беш йиллар илгари чорраҳада жойлашган эски-туски нарсалар олди-бердиси билан шуғулланадиган баққолнинг дўқонидаги михга осиглиқ ял-ял товланиб турган скрипка гавдаланди. О-о, бир пайтлар бунақанги овози тиниқ скрипка Икром учун

гүё етишиб бұлмас орзу бұлган. Сўнг ўша лаънати скрипкани минг уриниб ҳам баққолдан сотиб ололмагани, пулдан қийна-либ, чорасизликдан куйиб беҳаловат юрган кезлари ва унинг ишқиди «нима бўлса бўлар» деб иложсизликдан пул учун бир бойвачанинг таклифига биноан беҳаё фильмда иштирок этганлиги бирма-бир кўз ўнгидан ўта бошлади. Ўша қоши ўсиқ, кўзлари кўк, хунук бойвачча. Ўша ертўла. Ўша бадбўй хона. Аллақандай камераю фақатгина ўшандай ифлос ковакларда янграйдиган маънисиз мусиқа... Шундай бўлишига қарамай, Икром ихтиёрий-мажбурий ўша фильмда тап тортмай иштирок этганди. Ва ўшанда бундай жирқанч фильмларни фақатгина чет элларга экспорт қилдиган чўтир юзли анави бойвачча билан бу сирни мутлақо ошкор қилмасликка, уни бу яқин атрофда сотмасликка, кейинчалик ҳам ўшани дастак қилиб олиб бир-бирига ҳеч қачон таҳдид қилмасликка келишиб олишганди. Сўнгра у берган бир даста гижимланган пулларга айна пайтда анави қўш тавақали ойнанинг олдида Диёранинг сумкасига суялиб турган тўқ кўк рангли гижжакни сотиб олганди. Эҳх! Буни эслаб, унинг эти жимирлаб кетди. Аслини олганда, Икром Қорақўз билан дон олишиб юрганидан ҳам кўра кўпроқ ҳаётидаги ўшандай махфий ва нозик сирларнинг ошкор бўлиб кетишидан хийлагина таҳликада юрарди. Шу боис у ҳозир кўрган тушини ҳам худди ана ўша воқеага йўйди-да: «Ишқилиб, кейинчалик ҳам, уйқудалигимда оғзимдан бирор ортиқча гап чиқиб кетмасин-да, акс ҳолда, тириклайин ўламан... Нима бўлса ҳам оғзимга маҳкам бўлай-да, бунинг учун тилимни тишлаб узиб ташласам ҳам арзийди...» дея тилини чўзиб, уни секин-секин тишлаб қўйди. Кейин эса у яна эгизаклари ҳақида ўйлай бошлади: «Улар жуда ширин эди. Наҳотки, мен эгизак фарзандли бўлсам? Наҳотки, энам менга шуларни совға қилди? – у шу онда онасига эргашиб Иштихонга борганлигини кўз ўнгидан ўтказди. – Демак, туғилажак фарзандларим энамнинг тадбирлари туфайли экан-да? Энажоним елиб-югуриб менга эгизак ўғил фарзандларни туҳфа қилаётганмикан? Бу менга инъом этилган энг катта совға бўларди-да. Ишонгим келмайди...» Бувни ҳеч қачон ҳаётда Икромга, унинг тушидагидек, катта совгани ваъда қилмаган. Эҳтимол, қишлоқдаги олма тагига қўйилган чорпоя қачонлардир бўлган бўлса бордир, ammo она-бола ўртасидаги гап Икромнинг хаёлий тушидагина рўй берганди холос. Бироқ шундай бўлса-да, айна дамда у туғилажак фарзандини «онам ҳади қилди» дея ўйлаётган бўлиб, уларнинг нечта эканлигига қизиқаётган эди. Шу боисдан

у бугун, албатта, хотинини етаклаб олиб, унинг ҳомиласини УЗИга текширтириб келишни режалаштириб қўйди. Аммо у шу дамда қизиқиш замирида тузилаётган бу режани келгусида ўзининг зарарига тус олажагини, ҳаёти ости-устун бўлиб кетажагини ва бунинг оқибатида ҳозир ёнида бугун борлиқдан узилиб, сулуvgина бўлиб ухлаб ётган Диёра ҳам бешикаст қолмаслигини мутлақо тасаввур қилмасди. Ахир, келажакда рўй берадиган тақдир ишини осий банда қаёқдан ҳам билсин?..

XX

Душанба куни тонг саҳарда Диёрани илон чақиб олгандек дабдурустдан чинқириб юборди. Бундан Икром чўчиб уйғониб кетди ва тош ойнанинг қаршисида аланг-жалаң қилиб, ранги учганча нимадандир ташвишланиб турган хотинининг ёнига борди.

– Ҳа-ҳа, жоним!?! Нима бўлди? – ҳовлиққанча сўради Икром.

– Анави...йўқ, Игна билан жийда данаги жойида йўқ... – Диёра куйиниб гапирина бошлади.

– Нима!? Уни қаерга қўйгандинг?

– Мана бу ерда турарди-ку... – Диёра қўлидаги упа қутчасини унга очиб кўрсатди.

– Адашмаяпсанми? Ростдан ҳам шу ерга қўйганинг аниқми? Яхшилаб яна бир эслаб кўр.

– Эй, Художоним-е, адашаётганим йў-ўқ, – Диёра хўнграб йиғлаб юборди.

– Балки, бошқа бирор жойга қўйгандирсан? Яхшилаб қидириб кўр-чи...

Эр-хотин биргалиқда яна бир карра хонани остин-устун қилиб, жийда данагини излаб чиқишди, аммо ҳеч вақо топилмади. Диёра саросимага тушиб қолган бўлишига қарамай, хаёлан уни қидиришдан тўхтамасди: «Эй, Худо, наҳотки, ҳаммаси барбод бўлса? Қаерда қолган бўлиши мумкин? Ёки бирор жойда тушириб қолдирдимкин? Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас, – шунда бирданига унинг унинг хаёлига Қорақўз келди-ю, кўзлари ярқ этиб чақнади. Сўнг, – Балки янгам... Йўқ, биламан, у киши бунга атайин олмаган. Эҳтимол тушириб қўйган бўлсам, эҳтиётлаб бирор жойга олиб қўйгандир. Ё бўлмаса, ўғилчаси ўйинқароқлик қилиб сумкамни ковлаганмикин? Эҳ, художон, ишқилиб топилсин-да...» деди-ю, отилганча хонадан чиқиб кетди ва тўппа-тўғри Қорақўз ётган хонага кириб борди-да, ҳовлиққанча

вазиятни унга тушунтира бошлади. Қоракўз овсинининг гапларидан ҳайрон бўлгандек бир муддат кўзларини пирпиратиб анграйиб турди-да, ичида «ана бошланди» дея хаёл қилиб, юқорида айтганимиз, ўзи «садақа қилган» имкониятга кўра уни жеркимасдан, аммо ҳўққиллаганча шундай деди:

– Ахир, мен ўша зормандангизни бирор маротаба ҳам кўрмаган, қўлимга ушламаган бўлсам, қаердан билай уни? Келиб-келиб ўз уйимда ўзимга туҳмат қиляпсизми? Кун бўйи уйда ўтирганим учун ҳаммасига мен айбдорманми? Тавба, оқибатда мен ўғри бўлиб чиқдимми?

– Йўқ. Мен сиздан гумон қилаётганим йўқ. Мободо... Тушунинг ахир, у йўқолган...

– Хўш, йўқолган бўлса, шуни мен олган бўламанми? Бу қанақаси? – Қоракўз ўрнидан туриб, жеркинганчаганча кўрпа-тўшагини йиғиштира бошлади.

– Мен бун сиздан тўнкамайман. Аммо кўпинча уйда сиздан бошқа ҳеч ким бўлмайди-да. Мободо хонамга бирор ким кирганига кўзингиз тушгандир, ахир... – Диёра ўзи сезмаган ҳолда овозини баланд қўя бошлади.

– Э-э, ҳали мен сенинг шахсий қоровулинг бўлдимми? Нега менга дўқ қиласан? – Қоракўз энди овсинини сенсирашга тушиб, турган жойида ўрканнай бошлади.

Шу маҳал хонага Икром кириб келди. Ўйнашдан олинган куч танани ёрар деганларидек, унинг келиши Қоракўзни кучлантириб юборди. Диёра эса эрига бир қараб қўйди-да, ундан мадад кутаётгандек,

– Ў-ў-ў! Бун қаранг сенсирашини. Гўёки биз бу ерда сиғиндимиз-у, хонимчамиз бека бўлиб қолибдилар, – деди унга жиққа ёшга тўлган нигоҳларини қадаб. – Бу уйдагилардан бир нарсани жўнгина сўраб ҳам бўлмайди...

– Ов, Икром мана бунингизни оғзини ёпиб, ташқарига улоқтиринг. Нималар дейди бу шаллақи ўзича? Дабдурустдан келиб менга дўқ уриб ётибди, эси жойидами ўзи? Мен бунинг лаънати матоҳини қаердан билай? – дея пешгирлик келаётган Қоракўз ўйнашига безиллаб гапирди.

– Ўчир, ўчир. Ўзинг шаллақи? Қачон дўқ қилдим сенга? Мен сендан яхшиликча сўрадим-ку. Ит иззатини билмас. Хонага сен кирмаган бўлсанг, яна ким кириши мумкин? Балки боланг киргандир... – Диёра ниҳоятда асабийлашиб кетганидан юзлари лавлагидек қизариб кетди.

О, шум тақдир! О, бешафқат дунё! О, бевафо ҳаёт! Нега одамлар махфий ва яширин нарсаларга бунчалик ўч бўлишаркин? Нега уларни билиб олишга қизиқишаркин-а? Нима учун ҳалолликдан кўра харомга, тўғрилиқдан кўра эгриликка кўпроқ қўл уришаркин улар? Нима учун олдиндан оқаетган сувнинг қадри йўқ? Нима сабабки, хотиндан кўра жазман, эрдан кўра ўйнаш кўпроқ азиз бўлиб туюлади одамга? Хўш, нега? Нега эркак хотинидан чўчиб турса ҳамки, жазманига интилаверади? Нега бузуқ аёл эридан кўра хушторига ошиқаверади? Наҳот, бу дунё мангу розолат ва қабоҳатга ботган? Наҳотки, у абадий терс айланишга маҳкум?..

Негадир, Икром жаҳл билан хотинининг билагидан маҳкам сиқиб ушлади-ю, уни ўз хонасига олиб кетишга тараддудланди. Диёра эса овсинига нафрат билан тикилганча, ҳамон жовраб ётганлиги боис эри билан кетишга унамади. Хотинининг тихирлик қилаётгани Икромнинг вужудида кезаётган ғайритабий кучни кўзғатиб, уни жумбушга келтирди. Оқибатда Икром ўз иродасини жиловлай олмай Диёранинг кўзи аралаш чаккасига бор кучи билан шапалоқ тортиб юборди-да: «Ўзингдан каттага жиззакилик қилишга уялмайсанми, юзсиз...» — деди хансираганча ўшқириб. Шу оннинг ўзидаёқ Диёра «шилқ» этиб жойига ўтириб қолди. Эрининг пишнаганча айтаётган сўзлари айни дамда буйруқдан кўра кўпроқ кимнидир ҳимоя қилиш илинжидаги ғазаб ва нафратга йўғрилган даккига ўхшаб туюлди унга. Кейин эса у шапалоқ зарбидан, аламдан ва уятдан қизарган юзларига кафтларини босганча эрига тикилиб қолди. Икромнинг кўзлар ғазабдан лов-лов ёниб, «тур, дейман» дея яна хотинига ўшқирди. Ўйнашининг бундай қиёфасини ҳеч қачон кўрмаган Қоракўз ҳам унга тушунолмай, ёқасини тутганча қараб турарди. Диёра эрининг муддаосини англолмай довдирай бошлади. Шу лаҳзада ҳали у ўрнидан кўзғалиб улгурмасиданоқ, унинг чап биқинига яна бир мушт келиб тушди. Аслида, ҳар қанча жаҳли кўзиб турган бўлмасин Икромнинг ўзи ҳам бундай бўлишини асло кутмаганди. Сабаби, мушт елкага йўллаган бўлиб, хотин сал чап бергани учун биқинга келиб тушганди. Кутилмаган бу зарбидан Диёранинг нафаси ичига тикилиб, мияси ғувиллаб, кўз олди қоронғилашиб кетди. Муштниг жойи чунонам ачишдики, гўё унинг ичида ичаги узилиб кетгандек бўлиб, «ооох» дея товушининг борича чинқириб юборди. Бундан Қоракўз хангу манг бўлиб қотиб турар, Икромнинг қилмишдан ғоятда афсусланаётганлиги боис ноқулай вазиятга тушиб эсанкиради. У айни паллаларда ўзини тарафи олинаёт-

ган суюкли жазман сифатида эмас, балки юз бераётган кўнгил-сизликларнинг барчасига сабабчи бўлган ғурбати аёл сифатида ҳис қила бошлади. Шу сабабли унинг миясида турлича фикрлар чарх уриб, ғужгон ўйнади. Айниқса, «Менга иддао қилиб хотинини савалаяпти. У энди мени ёмон кўриб қолса керак...» деган мудҳиш ўй унинг хаёлларини буткул банд этди.

Диёранинг биқини оғриқдан санчиб, нафаси тамоман қисилди ҳамда унинг ёш тўла кўзлари гўё юмулгиси келмаётгандек ола-кула бўла бошлади. Икром эса ҳанузга қадар ўзини босолмаётган бўлса-да, барчасини яхшигина англаб турарди, бироқ ўз ҳаракатларини идора қилолмай қийналаётганди. Шу боисдан у яна қандайдир кўнгилсизлик содир этиб қўйишидан чўчиб, бунинг олдини олиш мақсадида ташқарига чиқиб кетди. Хонада икки овсин қолишганида эса, Қоракўз кўриб турганидан кўра Диёранинг аҳволи анчайин мушкулроқ эканлигини тушунди ва ёнбошлаган куйи ҳарсиллаб сиққиқ-сиққиқ нафас олаётган овсинининг қаршисига келиб секин ўтириб:

— Ўзингиздан бўлди-да, қизишмаслигингиз керак эди... — деди унга раҳмдиллик билан мулойим овозда. Сўнгра ёрдамлашиш ниятида унинг елкасидан ушлади. Шу пайт Диёра унга нафрат билан қаради-да,

— Менга кўлингнинг учини ҳам теккизма! — дея инграб афтини буриштирди ва оғриққа чидаёлмай бош чайқади. Кейин эса худди тўқсон ёшли кампир сингари инқиллаб-синқиллаб ўрнидан туриб, букчайганча ўз хонаси томон кетди.

Маъсума опа кечга томон қизининг ҳомиласи шикастланганлигини эшитди ва бу кўнгил хираликка дош беролмай анча йиглади. Унинг дилида ғам ва алам учқунлари бирлашиб кўз ёшларни суриб чиқараётгандек бўлар, қалбининг бир чети ҳасратдан, иккинчи чети эса куёвига бўлган нафрату адоватдан куюётгандек эди гўё. Бадхўр нарсага рўпара бўлган кишининг кўнгли ундан мутлақо қайтгани каби унинг ҳам куёвидан бутунлай кўнгли қолди. Синган кўнгил ҳеч қачон қайта тикланмайди. Қанча уриниб уни ямашга ҳаракат қилмагин, у барибир аслига қайтмайди. Ҳар қалай, ғурурли кишиларнинг кўнгли ана шунақа бўлади. Маъсума опа жигаргўшасининг қанчалар қийналиб ётганини тасаввур қилгани сайин куёвидан шунчалар нафратлана бошлади. Уни ич-ичидан қарғади. Унга бўлган ишонч ва ихлос чил-чил бўлиб синди. У ўша кезлардагина кулдан том, куёвдан эса ҳеч қачон ўғил чиқмаслигини теранроқ англагандек бўлди. Аммо унинг қанча фигони фалакка чиқмасин, биргина қизининг бахти учун, дилбар нури-

дийдаси, хурлиқо жигарбанди учун Икромга ҳеч нарса демади. Диёрани эса қоронғи тушгач, не-не ҳасратлару чексиз ғам-андуҳлар билан ўзининг уйига олиб кетди.

Орадан икки кун ўтгач, ёш оиланинг орзу-умидлари билан бирга қувончу шодликлари ҳам бутунлай барҳам топди. Диёра биратўла ҳаммасидан жудо бўлди-ю, унинг юзларини сўлғин ранг ва сезиларсиз майда-чуйда ажинлар эгаллади. Унинг руҳи синди, умидлари узилди. Ҳамма нарсадан ҳафсаласи пир бўлиб ётоққа кўмилди. У ўзи каби хўрланганлар учун энг тинч ва қулай паноҳгоҳ ётоқ эканлигини ўшандагина илк бор англаб етди. Шу боис ҳам у онасиникига келган кунидан буён ўзининг севимли собиқ хонасидан чиқмай, кун бўйи ўша ерда йиғлаб ётаверишни одат қилиб олди...

Юз берган ушбу кўнгилсиз воқеаларни Захро буви уч кундан кейин, яъни келинининг қорнидан ўлик ҳомила олиб ташлангандан сўнггина эшитди. Бу орада эса Икром билан Қоракўз ҳам ўзаро тил бириктириб, бўлиб ўтган воқеаларни мутлақо бошқача тарзда тўқиб бичишга ҳам улгуришди.

XXI

Кутилмаганда шаҳардан мудҳиш хабар келди. Бу пайтда, Муҳриддин қаергадир чиқиб кетган бўлиб, Тамара супадаги чорпоя устида кўзлари илинган бувининг увушиб қолган оёқларини иштиёқ билан уқалаб ўтирар, Шодагул эса ўчоқ ёнида чўнқайганча қўлидаги ойначага кириб кетгудек бўлиб, қошларига ўсма сурарди.

— Аҳ! Вой, шўрим! Нега бундай қилди экан-а!? Ҳай аҳмоқ қиз-а... — Захро буви Диёра билан алоқадор биринчи кўнгилсизликдан аввал иккинчисини эшитиб, гангиб қолганидан, тиззалари қалтираб, ўтирган жойида гир-гир айланарди у. — Вой, Худо! Тамара, ковушим қани? Тез бўл, уни топ. Ҳозироқ йўлга чиқамиз. Вой, энди нима қиламан? Вой, Худойим... — буви нукул ўтирган ерида типирчилаб тўрт томонига алангларди. Шунга айтиш жоизки, айни кунларда бувининг кўзлари деярли мутлақо нурсизланиб қолганлигидан кечалари у ёқда турсин, ақалли кундузлари, ёп-ёруғда ҳам бировнинг кўмагига таянмасдан бемалол юра олмасди. Шу туфайли Тамара унинг ёнига тез-тез келиб, ҳолидан хабар олиб тургувчи эди. Шодагулга ишонмаганлиги учун буни ундан бувининг шахсан ўзи қаттиқ илтимос қилганди.

— Ие! Мен ҳам бораманми?! Ахир, йўлни билмайман-ку, — деди Тамара фалокатдан кўра кўпроқ ўзининг аҳволига ачинииб.

— Мен, мана менинг ўзим сенга йўлни тушунтириб бораман. Қўлимдан етакласанг бўлгани. Вой, шўрим. Вой, шармандалик. Вой, бу номусга қандай чидайман? Вой-вой-йей... — буви сира ҳаяжонини босолмасди.

Шодагул нечоғлиқ сумён бўлса ҳам, бу гал қайнонасини нималар ташвишга солаётганлигини ҳарчанд уринмасин билолмади. Бундан беҳабар қолаётгани унинг ичини гумуртириб юборганидан, дарҳол қалам-ўсмасини бир чекага йиғиштириб қўйди-да, улар томон келди ва ўзи учун номаълум бўлиб турган мавҳумликка барҳам бериш илинжида секингина, мулойимлик билан гап бошлади.

— Эна, нималар бўляпти ўзи? Тинчликмикан, ишқилиб? — деди толмовсираб.

— Гўр бўлди. Бало бўлди. Нима ишинг бор сени, дўзахи? Менга деса, ҳамманг жаҳаннамга туш. Зотингга қирғин келсин барингни. Насоқ келтиришдан бошқасига ярамайсанлар, — шусиз ҳам қизишиб турган буви бор захрини сочиб келинига маломат ёддира кетди. — Падарингга лаънатлар. Қиз бўлгунча чўчка бўлиб тутилмайсиларми, ҳеч бўлмаса, гўштингни кофирлар еб, истифод топарди. Ҳе, силарни туққанни ...и чирисин...

Бир оз ўтиб буви билан Тамара бир-бирига қўшмоқлашиб шаҳарга жўнаб кетишгач, Шодагул: «Эй, менга деса қўшмозор бўлиб ўлиб кетмайсиларми. Тавба, бир камим сенга ялтоқланиб яшашим қолувди ўзи, кўр кампир» дея асабий шивирлаб дарвозани қарсиллатиб ёлди-да, «шарақ» эткизиб қулфлаб қўйди.

Буви Қоракўзнинг уйига бир амаллаб етиб келгач, аҳволи бад, юзи тунд бўлиб, қовоғидан қор ёғилиб ўтирган ўғлини тинмай сўроқ қилишга тутинди.

— Нега, ахир? Нима сабабдан ўз жонига қасд қилди у? Сен ҳам бирор нима дегандирсан-да, а?

— Ҳеч нима деганим йўқ. Менга ишонмасангиз, ана, Қоракўздан сўраб билинг, — Икром хонанинг бурчагида тиз чўкканча ўтирган Қоракўзга маънодор қараб қўйди.

— Ах-ах! Одам ҳеч нарсадан ҳеч нарсанинг тайини йўқ ўз-ўзича уйку дори ичаверадимми? Эс-песини еб қўймаганмиди у? — буви ўзича гапириниб ер муштлади. — Ҳаҳ, балогинага йўлиққир. Нега бунақа иш қилди экан-а?...

— Биз ҳам шунга ҳайрон бўлиб ўтирибмиз-да. — Қоракўз ўзини ҳеч нарсадан хабари йўқдек кўрсатиб, елкаларини қисли.

– Ўзини ўйламаса ҳам, болани ўйласа бўларди? Энди ҳомиласининг аҳволи қандай кечади? – аҳмақона ишнинг оқибатини ўйлаётган буви яна эзила бошлади. Икром тиззаларига мушглаб, изтироб чекиб ўтирган онасининг аҳволини кўриб ниҳоятда ачиғиб кетди. Кейин «энди нима бўлса-бўлар» дея ўзини дадил тутиб, биринчи кўнгилсизликни ҳам ошкор этишга қарор қилди.

– Кўпам қайғуриб ётманг. Унинг ҳомиласи аллақачон тушган, – деди у совуққонлик билан.

– Нима?!

– Ҳаммаси ўздан бўлди. Агар у асабийлашмаганида эди, бола ҳам тушиб қолмаган бўларди... – Қоракўз қайнонаси томон эгилганча секингина шивирлаб, Икромнинг гапини тўлдириб қўйди.

– Нега, аса-асабийлашади?! – онасининг ёнида ўтирган Тамаранинг бемаъно кўзлари йирик-йирик очилиб кетди.

– Билмадик. Балки ишига, балки ўқишига боргиси келмаганидан бўлса керак-да... – Қоракўз изоҳ берди.

– Ўлсин, ўлсин. Унинг ўқишига бошиданоқ қарши бўлгандим-а. Мана гапга кирмасликнинг оқибати. Бўйнигинаси синсин унинг. Бир балони кўнглим сезганди ўшанда. Вой-вой-вой, буни мен хоҳламагандим-ку. Сенлар қўймадинг. Аёлдан олим бўлганда гўр бўлармиди. Ёки ўқиб, менга шаҳар олиб берармиди? Уф-э, бу кўргуликлар шу пайтгача қаёқда турган экан? Бошимда шу савдолар ҳам бормиди... – буви манглайига кетма-кет уч-тўрт шапатлади ва – Уф, бола қачон тушди? – дея ўғли томонга аланглади.

– Уч кун аввал, – қисқагина жавоб қилди у.

– Нега менга шу ондаёқ хабар бермадинглар?

– Барибир, қўлингиздан ҳеч нарса келмасди-ку. Бекорга сиқилиб, аҳволингиз бунданам ёмон бўлиб қолмасин деб ўйладик-да, – у яна Қоракўзга маъноли қараш қилди.

– Вой, шўрим-э, – буви икки чаккасини чангаллаб ушлади. – Маъсумахоннинг хабари борми?..

– Ҳа...

– Демак, у ер ютгур, шунинг учун дори ичибди-да? Воҳ, қандай шармандалик, – буви кафтини юзларига босди. – Энди қишлоқда қандай бош кўтариб юрамиз? Одамлар «бувининг келини йўқчиликдан ўзини ўлдирмоқчи бўлибди» дея менинг рўзғоримга ҳар турли бўҳтонлар ёғдиришмайдими энди? Вой, бошим! Бу сурбет, тарбиясиз келин менга лаънат ёғдирди, рўзғоримга иснод олиб келадиган бўлди. Ах-х, ярамас-а...

Захро буви кечга томон қизи Тамаранинг кўмагида келини-

нинг аҳволдан хабар олгани касалхонага борганида, у ерда маҳзун ҳолда ўтирган Маъсумага рўпара бўлди. Диёра уйқуда, онаси эса унинг пешоналарини силаб, ёнгинасида унсиз йиғлаб ўтирарди.

– Мана етиб ҳам келдик, – деди Тамара онасига.

– Диёра, келинжон, нима ишлар қилиб қўйдинг? – касалхонанинг гира-шира хонасида бирор бир нарсани аниқ кўрмаётган буви Диёрани уйғоқ бўлса керак, дея хаёл қилгани учун ундан босиқлик билан ҳол-аҳвол сўрай бошлади. – Ахир, мен сени ўқимишли, ақли расо деб юрсам-у, сен бўлса энг бемаза ишни қилиб ўтирибсан-а? Қани бир бошидан менга тушунтириб берчи, сендай оқила қизга рўзгоримда қандай ситамлар ўтибди экан? Одамлардан аввал рўй-ростини ўзим билиб қуяй-чи...

Маъсума қудасининг аланг-жаланг қилаётганига бир муддат ачиниш билан тикилиб турди, аммо яна қизининг бошига тушган кўргиликларни ўйлаб, дарҳол ўзини тутди.

– У ухлаб ётибди! – Маъсума қудасидан юзини ўгириб, унинг сўзини бўлди. – У ҳозир сизнинг бирорта гапингизни эшитаётгани йўқ.

Заҳро буви йиғи туфайли бир оз йўғонлашиб, кутилмаганда кулоғининг остида янграган бу аламзада товушни Маъсумахоннинг овози эканлигини бирдан пайқади ва гўё уни хона ичидан қидиргандек, калласини бесўнақай тарзда қимирлатиб ҳар томонга аланглай бошлади.

– Эя, ҳали сиз ҳам шу ердამидингиз? – деди у аллақайси бўшлиққа тикилиб.

– Сиз нима деб ўйловдингиз? Қизим ўлим билан олишиб ётган бир маҳалда мен тинчгина уйимда ўтирайми? – Маъсума боягисига қараганда анчагина дадиллик билан гапирди.

– Ўлим билан олишиб?! – Заҳро буви бу сўзларни эшитибок бир сесканиб тушди. У гарчи кўрмаётган бўлса ҳам, эндиликда тахминан товуш эшитилаётган томонга қараётганди. – Ё, алҳазар! Ё, тавба! О-ой, ким бунақа бўлишини истабди дейсиз? Бечора ўзига-ўзи қилибди-да. Ҳа-а энди, битта бола тушса тушар, шунга шунчаликка бориши керак эмасди-да. Ахир, Худо иккинчисини берарди. Бунинг учун сиқилиб, ўз жонига қасдланиш Диёраҳондай қизга ярашмайдиган иш-ку, қудажон. Бу қизни нима жин урди экан?

– Ҳали шунақа денг? – Маъсума бувига ола-кула тикилди ва келганидан буён Диёрадан кўзини узолмаётган Тамарага ҳам бошдан-оёқ ўқрайиб қараб қўйди, – Мажбур бўлганингизда сиз ҳам

шу ишни қилардингиз. Оҳ-ҳо, одам мажбур бўлса, нималар қилмайди дейсиз? — Маъсума ўз сўзларини анғиб турган қудасига зарда билан гапириб-гапириб ташлади.

— Нима, гапларингизга тушунолмадим? Ким мажбур қилибди уни? Кимдир унга «мана буни ичгин» деб уйқудори берибдими? Ёки...

— Эй-й, қўйинг. Гапни чувалаштирманг. Ҳаммасини яхшигина билиб турибсиз-ку, шу ёшда ўзингизни гўлликка солиб, талмов-сираганингиз нимаси? Яна қайнона эмиш...

Бу гап бувининг у ёқ-бу ёғидан тешиб ўтиб кетди. Аммо лом-мим деёлмади. Қизи ҳушсиз, аламзада хотинга нима ҳам десин. У ўзини зўрға босиб, «ростдан ҳам, сизни тушунолмаяпман» дейишга зўрға куч топди.

— Тушунмаётганмиш? — Маъсума ўзича тўнғиллади ва яна қизининг пешоналарини сийпалади-да, тутоқиб сўзини давом эттирди, — Қизимнинг ҳомиласи тушиб қолди. Қайнона бўлиб, атиги бир маротаба «нима бўлди?», «ҳолинг қандай?» деб йўқладингизми?

Буви қудасининг бу галги таъналарини ютгиси келмади. Унинг нафсонияти тирналди. Шу боис у ҳам кескинликка ўтди.

— Ҳомиласи тушган бўлса, ўзи айбдор. Асабини асрасин эди-да. Агар ўша зорманда ўқиши бўлмаганида, асабий-л-а-ш-м-а...

— Нима, нима? Қаёқдан олдингиз бу гапларни? — Маъсума тутоқиб кетди.

— Икромжон шундай деди. Қизингиз ўша ўқишдан асабийлашиб келганмиш, — буви бу гапларни ўзига ишонч билан, мағрур туриб айтди.

— Асаб эмиш? Икромжон эмиш? — Маъсума такрор-такрор тўнғиллаб олди. — Ахир, дуппа-дуруст ўсаётган болани ўша ўғилгинангиз тепиб ўлдирди-ку. Ҳомилали хотинни ҳам урадимиз одам? Йўқ, сизнинг сағирчангизга бола керак эмас экан. Шу чоққача Худойим билиб фарзанд бермаган экан. Асабийлашиш эмиш. Ўзингизни билмаганликка олиб, ўғилчангизнинг қилиқларини хаспўшламоқчи бўляпсизми? Ёки суду ўт бўлишдан, жавобгар бўлиб қолишдан қочяпсизларми? Тавба, одам ўз боласини ҳам уриб ўлдирадими?...

Бу гаплардан бувининг ранги қув ўчиб, юраги увишиб кетди. Айниқса, «суд» деган сўзни эшитиши билан мутлақо ганғиб қолди.

— Нималар деяпсиз? Ким боласини тепиб ўлдирадишми? Ҳали Икромжоним... Йўқ, сизга ишонмайман. Сиз жаҳл устида шунақа

гапларни айтаяпсиз. Бундай бўлиши мумкин эмас, — буви қудасининг гапларига ишонгиси келмаса-да, бироқ оёқ-қўли қалтираб, ҳаяжонини яширолмади.

— Офарин! Яшанг, Захро буви! Ролингизни қойилмақом қилиб ўйнаяпсиз. Тасанно! Э, уялинг-э. Сохтагарчиликни йиғиштиринг. Ҳаммасидан хабардор бўла туриб, усул қилганингиз нимаси? — Маъсума бувининг таажжубларини сохта муғомбирликка йўйди.

— Мени чиндан ҳам гангитиб қўйдингиз. Тўғриси, бошим гувиллаб, миям қотиб қолди. Уф-ф! Нима бўлганда ҳам, яхши иш бўлмабди-да. Диёраҳон ҳам дуруст иш қилмабди-да. Очиғи, мен шу чоққача бу гапларнинг тагига чуқурроқ етганим ҳам йўқ эди. Аслида, бу ишлардан, ишонсангиз, шу бугун хабар топдим...

— Ҳа, энди ўзингизни четга олинг, олаверинг... — деди Маъсума яна кино билан.

Шу онда Захро буви ялт этиб қудаси томонга қаради ва отдан тушса ҳам, эгарни бўшатгиси келмай алланечук қошларини чимирди-да,

— Ўзимни четга оламанми-олмайманми, нима бўлса ҳам, арзандангиз менинг рўзоримга иснод келтирди. Унинг шу қилиб ўтирган иши яхшими? — дея пешгирлик келди. Ва ўша лаҳзадан, айнан ўша сониялардан бошлаб келинидан ҳам, унинг онасидан ҳам қаттиқ нафратланиб, ўлгудек ёмон кўриб қолди. «Қилар ишни қилиб қўйиб, ўзларини оплоқ кўрсатишини, бировларнинг устидан маъзава ағдаришини-чи. Ў-ў, буларми-булар, жуда устакор-да, сал бўш кетсанг...» дея хаёл қилди у.

Эртаси куни Диёра қасалхонадан чиқаётганида, Захро буви одамларнинг таъна-ю маломатларидан, ҳар турли гап-сўзларидан қутулиш мақсадида келинини тўппа-тўғри яна Қоракўзникига олиб кетишга тиришди. Аммо Диёра сира унамай, «мен ҳозирча у ерга боролмайман» дея қатъий туриб олди. Бувининг бу инжиқликларга тоқати чидамай чунонам зардаси қайнади.

— Нима? У ердагилар қолган жонингни суғуриб оладими? Нега боролмайсан? — у ўшқирганча сўради келинидан.

— Эй-й, сабабини тушунтириб ўтиришга мадорим йўқ. Бироқ шуни айтишим мумкинки, ҳозирча бир неча кун ўша уйга боролмайман, — деди Диёра йиғлаб юбормасликка тиришгандай кўзларини катта-катта очиб.

— Қаерга бормоқчисан бўлмаса? — Икром қош-қовоқларини солиб, тўнғиллаганча хотинига тикилди.

— Онамникига, — Диёра эрига совуққина жавоб қилди. — Ўз

уйим бўлмаганидан кейин овсинимнинг ҳашаматли кошонасида яшагандан кура онамнинг торгина ошхонасида турганим яхшироқ.

Икром унинг жавобидан гижинди. Аслида, у ҳанузга қадар ундан аразлаётганди. Қоракўзнинг уйига бориб ҳам бу аразни давом эттириб, хотинини роса тавбасига таянтиришни мўлжал қилиб ўтирганди. Ҳар тугул, ҳозир унинг режаси бир оз зарбага учраб, амалга ошиши кечикадиган бўлиб қолди. Шунинг учун у жаҳл билан:

— Ўв-в! — деди Диёрага дўқ ургандек бўлиб, — менга деса, умуман бормасанг ҳам майли, хўпми? Сенга у ерда ҳеч кимнинг кўзи учиб ётган эмас. Эшитдингми? Бормасанг, борувсиз қол! — у шу тариқа яна алланималар дея сўкина-сўкина нари кетди.

Диёра эрининг ўзига бўлган бундай совуқ муомаласини кўргач, у билан ўзининг ўртасидаги нозик ришталар бирин-кетин узилиб бораётганидан юраги ачишиб, кўнгли хижил тортди. У бир муддат ўйланиб, эрининг ортидан эргашиб кетишни ҳам хаёлига келтирди. Бироқ ғурури бунга сира йўл бермай, яна озроқ кекни талаб қила бошлади. Кошки эди бу иддаога муносиб жавоб бўлса. У шу топда ўзини кераксиз буюмдек ҳис этди. Хўрлиги келганидан пиқ-пиқ этиб йиғлаб юборди. Йўқ, у Икромни йўқотиб қўяётгани учун эмас, аввало, ўз қадри поймол бўлаётганлигидан, тоғдек ғурур сариқ чақадек қимматини йўқотиб, оёқлар остида эзги-иланаётганидан, нозик кўнги чил-чил синиб бораётганлигидан ўкиниб йиғламоқда эди. «Ахир, эр деган киши менинг ҳам кўнглимга қарашини керак-ку. Юрак-бағри қон бўлиб, эзилиб, ранги саргайган менми ёки у? Ноҳақлик туфайли жигаргўшасидан, қувончидан маҳрум бўлган ожиза аёл мен эмасми? Душмандан баттар овсинининг кўз ўнгида дўппосланган сизинг аёл ким? Нега у бундай қилади? Нима учун яна у менга қаҳр қилади? Лоақал, шу бугун ҳамма мандан ҳазар қилиб, нафратланаётган бир пайтда бир оғиз илиқ сўз айтишга ҳам ярамади-я. Ҳатто қалбимдаги нолаларимни бир сония бўлсин тингламади-я. Оҳ! Мен қанчалар бахтиқаро аёлман...» дея ўйлаб, деворга суянганча юм-юм йиғларди у.

Она барибир она-да. Маъсума опа қизининг қалб тугёнларини, дардли кечинмаларини юракдан ҳис қилиб тургандай уни юпатишга тутинди.

— Йиғлама! Кўз ёшларингни кўришни истамайман. Мен учун сенинг соғлигинг керак, қизим. Ёшларингни арт. Йиғлама! — дея тасалли берди.

Захро буви ҳеч нарсани кўрмаётган бўлса ҳам, асабийлашганидан қовоқларини уйиб олган эди. Унинг билагидан тутиб турган Тамара эса кечадан буён кучли ҳаяжон пўртанасидан чиқолмаётган бўлиб, бирор бир сўз дейишга тили айланмаётганди. Шу босидан ҳам у кимнинг оғзидан бирор гап чиқса, худди уни илк бор кўриб тургандек, анграйганча ўшанга тикиларди-қоларди.

Куёви билан қизини бир-биридан жуда қаттиқ аразлаганини, ҳатто бири иккинчиси учун лаҳза сайин қадр-қимматини йўқотаётганлигини яхшигина фаҳм қилган Маъсума ахийри қизини бир неча кунга ўзи билан олиб кетишга қарор қилди. «Икки ярадор қалбнинг бир-бирига қараб талпиниши, бир-бирини қўмсаб соғиниши учун бир оз фурсат, озроқ танаффус керак» дея ўйлади у. Сўнг куёвининг ортидан борди-да, уни холироқ жойга ўтказиб, вазиятни ётиғи билан, силлиққина қилиб тушунтира бошлади:

– Ўғлим, сиз тушунган, ақлли йигитсиз. Қизимнинг инжиқлиги сизнинг аччиғингизни чиқараётганлигини тушуниб турибман. Аммо бир муддат сабр қилинг. Бечора қиз яқинда боласидан жудо бўлиб...

– Мен-чи? Мен бунинг учун сиқилмаяпманми? – Икром қайнонасининг кўзларига қарай олмай, бошини қуйи солганча тўнғиллади.

– Тўғри, сиз ҳам пушаймон қияпсиз. Аммо у нима бўлганда ҳам аёл-да. Биласиз, эналар бу дунёда фақат «болам» деб яшайди. Унинг учун энг биринчи ўринда фарзандининг соғлиғидир. Сабр қилинг, ўғлим, унинг юрагидаги яралар битсин. Сизларни тушунаман, ҳозир бир-бирингиздан хафасизлар. Бу кўнглисизликлар учун бир-бирингизни айбдор санаяпсизлар. Лекин сиз эр киши-сиз, кечиримли бўлишингиз керак. Бунинг учун сизга ҳам озроқ вақт зарур, шундайми?

– Ҳм-м... – Икром гўё қайғуга ботгандек чуқур хўрсиниб кўйди.

– Битта-яримта арзимаган гап-сўзларга кўз юмиб кетиш эр кишининг кўрки, Икромжон. Аслида, йигитнинг йигитлиги ҳам шунда-да.

Икром «тўғри» деётгандек мулоимлик билан қайнонасининг гапларини тасдиқлади. Маъсума эса ўз сўзларининг куёвига таъсир этаётганлигидан «илҳомланиб» яна давом этди:

– Ахир, сиз ҳар бир нарсага аразлаб қолаверсангиз, Диёра бечора кўнглингизни тополмай ҳалакижон бўлиб, мудом асабийлашиб юраверса, бу қандоқ турмуш бўлади? Ҳа энди, киши бир

оз босикроқ бўлиши керак-да. Оилангизда қизимнинг сиздан бўлак яқин кишиси бўлмаса, устига устак, сиз ҳам у билан гаплашмай юрсангиз, бу кетишда ёш оила хазон бўлади-ку, куёв. Диёраҳонни сизга ишониб берганмиз, уям бизнинг гулдек қизимиз бўлади...

— Хўш? — қайнонасининг сўнгги гаплари Икромга ёқмаганлиги учун бир оз ранги бўзарди ва унга хўмрайиб қаради.

— Назаримда, бир-бирингиздан зериккан кўринасиз, — Маъсума юзсизларча хўмрайиб турган куёвидан кўзини узмай, совуққонлик билан сўзини давом эттирди. — Рухсат берсангиз, Диёра қизим бир-неча кун яна ўзим билан яшаб турса... — деди у ҳам насиҳат, ҳам илтимос ҳамда буйруқ оҳангида.

— Ихтиёрингиз. Хоҳланг олиб кетинг, хоҳланг, ана, уйга бориб яшайверсин. Менга барибир... — Икром юзини ва пешонасини тириштириб, бепарводек жавоб қилди.

— Тушунмадим?! «Менга барибир» деганингиз нимаси, куёв? Бечора қизим ҳали сиз учун шу даражада беқадрми-а? Мени хафа қиляпсиз... — Маъсуманинг ниҳоятда жаҳли чиқаётганидан лаблари гезариб кетган бўлса-да, имкон қадар муроса-ю мадора қилишга уринди. Унинг «паст» кетаётганлигини пайқаган Икром осмондан кела бошлади.

— Нима дейишимни кутгандингиз? Оёқларингиз тагига тиз чўкиб ётиб олишимни хоҳловдингизми? Ана, қиз сизники, хоҳлаган жойингизга олиб кетаверинг деяпман-ку. Тавба! — дея жеркинди у.

Масуманинг дами ичига тушиб кетди. Куёвига ялиниб ётиш бефойда эканлигини тушунди. Қанчалик газаби қайнамасин, ичига ютди. О, мабодо мана шу газаблар нотаниш бир одамга қаратилган бўлганида эди, аллақачон унинг кафани бичилган бўларди. Ахир, жигарбандининг хўрланишига, одамлар оёқлари остида қадрсиз бўлиб тепкиланишига қайси она жимгина қараб ўтиради дейсиз. Аммо Икром ҳар қанча қилганда ҳам куёв-да. Куёвни эса ҳатто пайғамбарлар ҳам сийлаган. Маъсуманинг индамай қолишига ҳам сабаб шу эди. У ўкинди, жуда қаттиқ ўкинди. Бироқ қизининг кўнглини ортиқча озорланишига ҳам жимгина қараб ўтирмади. Ўша кун у ич-ичидан қаҳрланиб, куёвининг номига лънатлар ўқиб турса ҳамки, ситамларини ичига ютиб, имкон қадар орага совуқчилик туширмасликка уриниб, Диёрани ўзи билан бирга уйига олиб кетди.

Октябрнинг дастлабки ҳафтаси яримлаб бораётганди. Дам олиш кунларини ҳисобга олмаганда, аксарият ҳолларда кундузлари уйда ўтирмайдиган Лазизанинг одатини яхши билган Икром белгиланган кун кечга томон тўйдан қайтаётиб опасининг уйига келди. Деярли қоронғи чўкиб қолганлиги боис ҳовлида ёнган чироқ шуълалари кичкинагина дарвоза тирқишларидан ташқарига сизиб чиқиб турарди. Икром унга яқин келгач, опасининг уйда эканлигига амин бўлиб, ўша сариқ дарвозани таққиллатди-да, беихтиёр қўл соатига қараб қўйди: 21.47. Аммо орадан бир муддат вақт ўтса ҳамки, ичкаридан «ҳа» деган овоз келавермади. Сўнг у яна дарвозани муштлаб таққиллатди ва унинг очилишини кутиб яна беш-олти дақиқани ўтказди. Яна ўша сукунат. Ўша жимлик. Бироқ чироқ ёниқ. Аввалига, унинг тоқати тоқ бўлиб, опасидан бир оз жаҳли чиқди ва дарвозани қаттиқ-қаттиқ уч-тўрт тепди. Афсуски, бу гал ҳам ичкаридан ҳеч бир садо эшитилмади. Энди у бир оз ҳовуридан тушиб ўйланиб қолди. Ҳеч нарсага тушунмай, ҳайрон бўлиб ўзига-ўзи гапирини бошлади: Дарвоза қулф. Чироқ ёниқ. Ахир, бу уйда кимдир бўлиши керак-ку? Бугун бу ерга келишимни Лазининг ўзи илтимос қилмаганми? Нима учун ҳеч ким овоз бермаяпти? Шунча таққиллатишимга қарамай дарвозани очмагани нимаси? Тиқ этган товуш эшитилмайди-я. Ёки ҳазиллашиб менинг сабримни синаб кўрмоқчи бўляпдимикин? Эҳтимол мени бирор жойдан пойлаб, асабийлашаётганимни кўриб маза қилиб ҳузурланаётгандир? — Икром шундай дея ён-атрофга бир сира диққат билан кўз югуртириб олди. — Ҳеч ким кузатаётгани йўқ. Тавба, бўлмаса нега очмаяпти? Лоақал, поччам уйда бўлса керак-ку? Йўқ, агар у шу ерда бўлганида дарҳол чиққан бўларди. Одатдагидек, хизмат сафарига кетиб, ҳали қайтиб келмагандир-да. Ҳиҳ, умри сафарда ўтяпти-я. Эҳтимол, булар оилавий бирор жойга айланишга кетишганмикин? Эй, қоп-қоронғида айланишга бало борми? Ҳатто тўйлар тугаб, ухлайдиган маҳал бўлди-ку. Бунинг устига чироғи ёниқ бўлса... — у худди ушбу чигалликни янчиб оладегандек, энгашганча дарвоза тирқишларидан ичкарига мўралай бошлади. Шу топда унинг хаёлларини шайтон ўғирлади. — Қизиқ, поччам уйда бўлмаса, Лазининг ҳам овози чиқмаса, бироқ ҳовлидаги чироқ ёниқ турса, буни қандай тушиниш керак? Балки опам ҳам Қоракўзга ўхшаб эрининг йўқлигидан фойдаланиб... Йўғ-э. Худо кўрсатмасин, — унинг юраги ўз-

ўзидан дуппиллаб уриб кетди. Энди у опаси ҳақида ҳар турли бемаза хаёлларга бора бошлади. — Эй, Худо! Ҳали кутилмаган нохушликнинг устидан чиқиб турган бўлсам-а? Дабдурустдан, анави ҳовличада кийимларини қўлтиқлаб олган бегона эркакнинг югураётганини ёки унинг ҳув, чирмовиқли девордан ошишига кўмаклашаётган Лазини кўриб қолсам-а. Йў-ўқ, бўлиши мумкин эмас. Уни бегоналарга кўз тикиб қолган жойи йўқ, ўлиб қолса ҳам, бундай қилмайди. Бемаъни хаёллар сурмаслигим керак. Унинг эри бор... Эй, жин урсин, нималарни ўйлаяпман ўзи? — Икром тирқишдан бош кўтариб, яна дарвозани таққилатаркан, бу сафар унинг очилиб кетишига, ичкаридан опаси кўзларини ишқалаб чиқиб «уйқута ётувдим, кўзим илинибди» деб унинг шум хаёлларига барҳам беришига умид боғлади. Аммо, минг афсуски, унинг бу сафарги уринишлари ҳам бесамар кетди. Шунда у нима қилишини билмай яна ўйлай бошлади: «Балки, ҳақиқатан ҳам, уйда ҳеч ким йўқдир. Эҳтимол, бу ерда бўлмағур хаёлларни суриб ўтиргунча, тинчгина уйимга кетганим маъқулдир? Шошма-шошма, ичкаридан бир нарса эшитилгандек бўлдими? — шу топда у қўлоқларини «динг» қилиб дарвозага босди, сўнг азбаройи диққат қилиб қайтабошдан тирқишдан мўралаганча ичкарини кузатди. — Ҳеч нарса кўринмаяпти-ку, эшитилмаяптиям... Энди кетаверсаммикин? Эй, шошма, агар ҳозир кетсам... Ўзи Лази қаерга кетган экан? Балки бирровга бирор ёққа чиққанмикан? — у энди ҳам ичкарини ҳам унинг кўчадан, аллақайёқдан келиб қолишига умидланиб кута бошлади. — Уни бугун кўролмасам, Қорақўз айтган гапни қачон аниқлаштираман-у, бугун у мени нега чақирганини қаердан биламан? Ишонгим келмайди ёки игна билан данакни опам олган бўлса? Бу унга нега керак, ҳайронман. Ё бўлмаса Қорақўзнинг ўзи олиб қўйганмикан? Уф-ф, бугун буларнинг тагига етмасам бўлмайди. Ҳай, билмадим-да... Кейинги пайтларда унинг ҳам гаплари ёлғондай бўлиб бораётгандай, назаримда. Лекин ҳар ҳолда ўша куни у Лазини хотинимнинг нарсаларини титкилаб кўрганини айтди-ку. Хўш, аввало, бу гап тўғрими ёки ёлғон? Буни Лазидан сўраб кўриш керак. Ойдинлик киритиш ва тагига етмоқ лозим. Ўшандагина ҳаммаси равшанлашади. Эй-й, калла! — Икром негадир ўзининг калласига бир чертди-да, гўё миясига зўр фикр келгандек алланечук севиниб кетди. — Ҳа, ҳа, Лази ҳозир мен билан ҳазиллашаётган бўлиши мумкин. Тўйга кетиб, кун бўйи йўлимга қаратганим учун, у ҳам мени куттирмоқчи. Аслида эса, у ўша матоҳни

олгани учун ҳам мени бугун атайлаб бу ерга чақирган. Ҳа, шундай, шундай. Акс ҳолда, Қоракўз опамдан очикдан-очик гумон қилиб ўтирмасди. Унинг гапларида ҳам жон бор. Мана, гап қарда. Энди Диёра ҳам... – аммо бирдан унинг ҳафсаласи пир бўлиб, афтодаҳол бўлиб қолди. Сўнг ўзига ўзи «барибир, энди фойдаси йўқ-ку» деб пичирлаб қўйди. У энди рostaкамига жаҳл билан дарвозани мушглаб, тепа бошлади. Унинг миясига эса опаси ҳақидаги нохуш хаёллар чиндан ёпирилиб кела бошлади. «Биламан, биламан, уйдасан. Ҳеч қандай мени синаётганинг ҳам йўқ. Аксинча, бу ердан тезроқ даф бўлишимни хоҳлаяпсан. Чунки ҳозир ўша билан ноилож қолгансан. Аммо қараб тур, мен ҳам сени доғда қолдираман. Эҳтимол унингни олдини тўсиб чиқиш учун том орқасидан айланиб, мен ҳам девордан ошиб тушганим маъқулдир? Эҳ, Худо, ҳали ростдан ҳам шундай бўлиб чиқса-я! Тавба, ҳозир у нима қилаётган экан? Балки чиндан ҳам аллақандай нотаниш одам билан... Йўқ! Бўлиши мумкин эмас. Ё, Парвардигор, мана бу зорманда юрагимнинг бу қадар тез ураётганини-чи, худди ичига чумчуқ кириб қолганга ўхшайди. Уф-ф! Ичкарида нималар бўлаётган экан? Худо кўрсатмасин, мобо до ўйлаганим юз берса, ўша лаҳзада мен ўзимни қандай тутмоғим керак? Икковини ҳам беаёв чавақлаб ташламоғим лозимми ёки ўзимни худди чет эллик жентльменлардек тутиб, уларга «ёқимли дам» гилаб, индамай чиқиб кетаверганим маъқулми? Эҳ, лаънати сунгил, бунчалар душман бўлмаса. Ёки бирор нарсани сезяғидиликин? Ҳих, тавба қилдим! Ўзим кимман? Асли, ўзим бузуқан-у, яна бировларнинг бунақа ишларидан ор қилганимга ўлайли? Уф-ф, уфф! Ўзингни бос, Икром. Сенга нималар бўляпти...»

Икром турли хил алғов-далғов ўйлар исканжасида қолди. У бира-тўла барчасига қўл силтаб уйига қайтиб кетмоқчи ҳам бўлди, аммо онгида кечаётган шубҳалар, юракдаги тўфон ва ичкаридаги мавҳумотга бўлган қизиқиш унга сира тинчлик бермади. Кўнгил дарз иккига бўлинди-ю, тарозига айланди. Унинг бир палласини орта қайтиб кетиш тушунчаси босаётган бўлса, иккинчи палласини ичкаридаги сирдан воқиф бўлмоқлик банд этганди. У буларнинг қай бирини танлашни билолмай довдирараб қийналарди. Ортга қайтиб кетиш ёхуд девордан ҳатлаб ўтиш, буларнинг ҳар иккови ҳам шак-шубҳасиз кўришиб турган изтиробнинг ўзгинаси эди. Аммо у негадир биринчи йўлни ич-ичидан маъқул кўриб ортга томон интилса-да, оёқлари ўзига бўйсунмай девор томон судрар, унинг ортида эса гўё уни сирли жумбоқ кутиб турарди. Гарчи, ўша мавҳум хаёллар унга сира тинчлик бермаётган бўлса-

да, у шу дамда нимани ўйлашни, нималарни ҳис қилишни бил-
лолмайд боши қотганди: Лази билан бегона одам... Нотаниш эр-
как!!! Эҳтимол, у кўёшда обдон тобланган ялтироқ қора танли-
дир... Ҳали кучим етмай шарманда бўлиб ўтирсам? Йўқ, ким
билсин, балки, сояпарварда, нозиккина оқ танлидир у... Эй-й,
айни пайтда бунинг нима фарқи бор? Оқми, қорами, барибир
бегона эркак-да... Э, Худойим! Мен улар икковини тўшақда бир-
галигида тутиб олсам, нима қиламан???

Икром ҳаяжондан қалтираганча, оёқ-қўлларидан мадор кетиб
тунда қорамтир бўлиб кўринаётган ям-яшил чирмовиқлар билан
қопланган деворга тирмашаркан, дам-бадам ўзича-ўзи «ҳозир,
ҳозир, бир зумда ҳаммаси...» дея шивирлаб қўярди.

Афсуски, унинг бетартиб гупиллаб ураётган юраги бу гал унга
панд берди. Чунки у не-не ҳаяжонлар билан девор ошиб ҳовли
ичкарасига кирганида, қай кўз билан кўрсинки, у ерда ҳеч ким
йўқ эди. Аксинча, эшик деразаларнинг барчаси маҳкам ёпилиб,
тамбаланганди.

Икром гангиб қолди. Хаёллари ногўғри бўлиб чиққач, ўзидан-
ўзи уялиб бир оз каловланиб турди. Шу алфозда бир фурсат
войиш тагидаги стулчага бир оёғини тираганча ҳовлини обдон
кўздан кечирди ва «наҳотки, ҳеч ким бўлмаса» дея ўйлади. Сўнг
кўрганларига ҳам ишонгиси келмай, секин уй эшигига яқин борди-
да, уни очилиб кетишига умид боғлаб тутқичдан ушлаб бир-
икки дафъа қаттиқ-қаттиқ тортиб кўрди. Шу пайт эшик тутқи-
чининг тагидаги дарз кетган ёригидан тўрт букланиб, яна айлана
шаклда ингичка қилиб ўралган бир қоғоз ерга тушди. Чамаси, у
эгасини анча кутиб қолган хат эди. Икром уни шоша-пиша олди-
да, ҳайрон бўлганча, чироқ тагига бориб ўқий бошлади. У қоғоз-
даги жимжимадор ёзувларга қараб, хат Лазизага тегишли экан-
лигини фаҳмлади. Мактуб қуйидагича ёзилганди:

Яқинларимга...

Азизларим, мени тўғри тушунасизлар деган умидда қилмишларимни кечиршингиз учун ушбу хатни ёзиб қолдиряпман.

Қадрли энажсон, аввало, сиздан узр сўрайман, чунки шундай оғир аҳволингизда сизни ташлаб кетаётганимдан минг бора афсусдаман. Айни дамда келажакимда мени нималар кутиб турганини билмайман, аммо қаерда бўлмайин, қаерда яшамайин сизни ҳамиша соғинаман, яхши кўриб қоламан. Ўзингизни асранг, энажсон!...

Энди эса Муҳриддин акажонимга ҳам икки оғиз гапим бор. Ака-

жон! Сизни ўла-ўлгунимча дуо қилиб ўтсам керак. Янгам иккинги-нинг олдингида бир умрлик қарздор бўлиб қолдим. Изларингизни кўзларимга суртсам арзийди. Мендек бечора синглингизни ўлим чангалидан асраб қолганингиз учун ҳам Худойим сизни паноҳида сақласин. Акажон, мендан ранжиманг. Тўғриси айтсам, мен сизга шу чоққача ёлгон гапиргандим. Чет эл ҳақидаги гапларим ҳам уйдирма эди. Тушунаман, покиза орзуларингиз мен туфайли поймол бўлди ва бунинг учун мени мангу лаънатлашингизни ҳам сезиб турибман, аммо пайти келиб барчасини унутиб, мени тушунажгаингизга умид боғлаб қоламан.

Акажоним, ушбу хатимни ўқиб, нечоғлик ғазабланишингизни тасаввур қилиб турибман. Начора, мендек нотавон синглингизга осон тутманг. Аслида, бу хатни ёзмасам ҳам бўларди, чунки сиз бу мактубни ўқиётганингизда ғариба синглингиз жуда узоқларда бўлади. Бироқ шундай қилмасам, менга виждон азоби сира тинчлик бермайди дея ўйладим ва буни ёзишга қарор қилдим.

Мен жуда оғирман, лекин бу ҳаётида менинг ҳам яшагим келяпти. Биласизми, мен сиз тасаввур қилаётганингиздан-да, но-чорман. Негаки шу чоққача сизларга оғзимдан бол томизиб мақтаб юрган эрим мени ташлаб кетганига анча бўлган. Яқинда бунга икки йилу саккиз ой тўлади. Оила тебратиш қанчалар машаққат-а? Ёлғизликдан қийналиб қолганлигим учун ҳам ўша лаънати ишга бош қўшгандим, аммо мени алдашди — балога йўлиқдим. Тушунапсизми, мен ўлиб кетишим тайин эди. Улар аёл эканлигимга қараб ўтирмай чавақлаб кетишлари мумкин эди. Ахир, мана шундай кезларда киши ўз яқинларига суюнмаса, яна кимга таяниши мумкин? Бегоналаргами? Йўқ. Ўйлаб кўринг. Ўзингиз ҳам Зухриддин ёнингизда бўлмаганлиги учун Қоракўздан пуя сўрай олмадингиз-ку. Тўғри, ҳали-ку, у сизга бегона эмас, келин бўлади-я. Мен-чи? Қопқонга тушаман деб турган ёлғиз аёлга сиздан бошқа ким ҳам ёрдам берарди? Оҳ, мен сизни алдадим, виждон азобиди қовриляпман, аммо яшагим келяпти...

Акажон, сизни шу чоққача отам ўрнида кўриб келдик ва бундан кейин ҳам суюнчилигимиз бўлиб қоласиз. Қани айтинг, қайси ота ўз қизининг жонини хатарга қўйишни истайди? Дунёда синглисининг жонидан ўз бойлигини устун кўрган ака борми? Йўқ. Мен шунинг учун ҳам сизга суюндим.

Акажон! Амнман, ҳали ҳаммаси ўз изига тушиб кетса, кўрмагандек бўлиб кетасиз. Мендан ранжиманг. Мен, ҳеч бўлмаганда, ҳозирча ўғлимга керакман. Лоақал унинг учун яшамоғим зарур.

Янгамни ҳам тинчлантириб қўйинг. Хув ўша кунлардаги кўзларингизда порлаган қувонч ўтларини ҳамиша қалбимда сақлайман...

Тамара опа, Ҳожи, Икром, сизлар ҳам акам билан энамга ёрдам бериб турунглар. Уни ташлаб қўймайсизлар деган умиддаман. Мен — юзи қаро энди сизлар билан ҳеч қачон кўришолмасам керак. Чунки бу макон мен учун доимо хатарлидир. Оҳ, ўз яқинларимдан, ўз уйимдан бегонаман, бегона!!!...

Мени тўғри тушуноқларингизни истайман. Ўтинаман, кечиринглар. Бундан ортиқ ҳеч бир нима деёлмайман. Менинг бундан ўзга иложим йўқ эди. Алвидо, жигарларим...

19.. йил
4-октябр

Ҳа, айтгандай, эажин, мобоодо
пулга қийналиб қажаларингиз, шу
ҳоличамни икки ойдан сўнг бемалол
сотишларингиз мумкин. Агар бу ишни
мен қилганимда, улар кетишга
чоғанаётганимни дарҳол билиб қалишарди...

Сизларни ҳамиша соғиниб қолувчи ЛАЗИЗА

Икром опасининг ушбу ўкинч тўла мактубини ўқиб тугатаркан, унинг қўллари қаҳрданми, кўрқувданми ёки ҳаяжонданми алланечук дағ-дағ титрар, юзлари маънисиз тус олиб, кўзлари эса хиёл қисилганча бир нуқтага тикилиб турарди. У аини дамда нима қилишини, қайси томонга қадам босишни, чигал бўлиб кетган калаванинг учини қаерлардан қидиришни идрок этолмай гангир, тинмай нималар ҳақидадир ўйлашга тиришарди: «Акамга нималар ҳақида гапирди экан? Қанақа ёрдам? Қанақа иш? Нега унинг жони хатарда қолади? Нима учун ҳеч кимга билдирмай ғойиб бўлди экан? Нима сабабдан акам янгамни тинчлантириши керак? Буларни қандай боғлиқлиги бор? Ҳеч нарсага тушунолма-япман...» дея пичирлай бошлади у войиш тағидаги ҳалиги стулчага ўтириб бир оз ўзига келди.

Кўча чироқларида товланаётган қизғиш тусдаги кузги барг ҳазонлар оёқлар остида мунгли шитирлайди. Кўчанинг икки ёқасида бир қатор бўлиб саф тортган чинорлар айбга ботгандай сукутга чўмган. Онда-сонда хаёл оғушида ўзининг тилларанг япроқларидан бирини мудраётган ерга армуғон этади. Бу ҳол инсониятни ҳам аллалайди гўё. Икром Лазизанинг ҳовлисидан чиққандан

кейин, бир оз хушини йиғиб олиш ниятида анча вақтгача шаҳарнинг бўм-бўш кўчаларини айланиб юрди. Ҳа, октябрнинг бошларида Самарқанд кўчалари ҳатто кундузлари ҳам ҳувиллаб ётади. Ёшлар, ўқувчилар ва талаба ўғил-қизларнинг барчаси пахта йиғим-теримига жунаб кетишганиданми ёки барвақтроқ бўлса-да, ёмғирлардан безор бўлишган шаҳар одамлари шинамгина уйларига биқиниб олишганлариданми, ҳар ҳолда, одам доимо гавжум бўладиган кўчаларда ҳам бу пайтда саранжомлик ҳукмрон бўлади-да. Икром ана шундай сокин кўчаларни айланиб юраркан, опасининг сирли тарзда ғойиб бўлганлигини ҳамда ундан қолган мактубнинг асл моҳияти нимада эканлигини англаб етишга тиришди. Бироқ барча уринишлари зое кетгач, токи ўзи ҳаммасини тушуниб олмагунига қадар бу сирни ҳеч кимга ошкор этмасликка қарор қилди.

XXIII

Бир йилдан буён интиқиб кутилган хизмат сафарига ҳозирлик кўраётган Акмал энг зарур нарсаларини бир кун аввал тахлаб, жойлаштириб қўйиш мақсадида неча замонлардан буён кераги бўлмай алмисоқдан қоган шкафнинг энг пастки тортмасидан ўрин олган жамадонини топиб олди-да, унинг юзини артиб, чангдан тозалай бошлади. Жамадон кўринишдан қаттагина, сирти эса ғадир-будир қизил чарм билан қопланган, шу кунга келиб фасони анчайин эскириб қолган бўлишига қарамай, ювиб-артилса, импортний эканлиги даров сезилади. Аслида, буюм ростдан ҳам чет элники бўлиб, у бу ерга неча замонлар илгари узоқ Сибир ўлкаларида армия хизматида бўлган соҳиби билан бирга келган-у, кейинчалик рўзгордаги латта-путталарни кемирувчилардан муҳофаза қилиш вазифасини ўтай бошлаганди. Борди-ю эртанги хизмат сафари чиқмаганида, эҳтимол кейинчалик бу жомадоннинг чанг остида қолиб, бутунлай унутилиб кетиши ҳам мумкин эди. Акмал жамадоннинг ичларини ҳам обдон тозалаш ниятида унинг қучоғига қачонлардир ёғим ҳолича тахлаб қўйилган, ҳатто вақт ўтиб, букланган жойлари деярли идраб қолган лаш-лушларни бирин-кетин улоқтира бошлади: ёқалари сарғайиб кетган кўйлақлар, почаларининг эни 35 сантиметрлик шимлар, бармоқларининг ўрни тешилиб қолган кўлқоплар... афтидан бу кийимлар мана шу уйга кўчиш вақтида бу ерга солинган-у, кейин атиги бир маротаба бўлса ҳам, қайтиб очилмаган жамадонда димиқиб,

Ўз-Ўзини еб битирган бўлса керак. Ўтмиш хотираларни ёдга солувчи, бир оз ҳидланиб қолган бу кийимларга Акмал алланечук хаёл билан разм соларкан, таниганидан буён барча ишни хўжа кўрсин учун қўл учида қилиб келадиган беҳаёл хотинидан ранжигандай бўлди. «Э, ўл-е! Аёл дегани ҳам рўзғорга шу қадар кўнгилсиз бўладими? Уйим-жойим деб бу нарсаларни ҳеч бўлма-са ойда-йилда бир кўздан кечириб қўймайдими?...» дея гудранди-да исқирт кийимларни ирқитишда давом этди. Кутилмаганда улар орасидаги жигар ранг қишки жун рўмол қатидан яланғоч ҳолда гўё қоматини кўз-кўз қилаётган сариқ, қора, қизил сочли озгин қизларнинг бир тахлам беҳаё расмлари билан бирга нима учундир ярми қирқиб ташланган юқа қоғозда акс этган, кўкраги қўлтиғигача қалин жун билан қопланган, юзи совуқ, қалин қошли йигитларнинг ҳам бир-икки дона суратлари чиқиб қолди. Акмал аввалига уларнинг қардан келиб қолганлиги билан қизиқиб ҳам ўтирмай, нозик вужудли қизларнинг суратларини бирма-бир синчиклаб кўздан кечирди. Бироқ томоша навбати йигитларнинг расмига келганда эса унинг бармоқлари тугилиб, вужудини аллақандай титроқ босди. Лекин унинг ғазабини чексиз жумбушга келтирган нарса бу эмасди: айнан ўша расмларнинг қатида Лазизанинг ўшалар каби бир туркум суратлари чиқиб қолганида эди. Акмалнинг кўзлари аввалига косасидан ирғиб чиқиб кетгудек бўлиб очилди, сўнг эса дарҳол қисилиб, лабларидан ранг қочди-ю, сезиларсиз шивирлади: **Лаънати!!!**

Омонатгина оиланинг энг сўнги жанжалига айнан мана шу беҳаё суратлар сабаб бўлди. Аслида, бу суъратлар, Самаднинг ижоди бўлиб, аллақардадир ўтказилажак танловга тақдим этиладиган қандайдир коллексия учун шу яқин кунларда Лазизанинг қулларига вақтинчалик тушган эди. Бироқ Лазиза ҳали ўша зарурий альбомнинг саҳифаларини безатишга улгурмаганлигидан бу ишнинг мавриди келгунича уларни назардан четда тутиб туришни маъқул кўрганди. Дабдурустдан эрининг хизмат сафарига чиқиб қолишини, ўша чириндида қолган жамадон кўққисдан яна зарурий ашёга айланажagini у туш кўрибдими? Авваллари шахсий пулларини шу ерга яшириб қўйганида, сира ҳам бундай муаммага рўпара бўлмаганди-да... Шу боисдан ҳам у расмларни эридан беркитиб жамадон ичига яшириб қўйганди.

Лазиза кечга яқин уйига келганида Акмал бу иши учун уни боглаб таъзирини берди. Жаҳл устидаги ур-сур тўполон қилиб уни юз-кўзини кўкартириб, кўчага ҳайдаб солди. Ўзи эса ғала-

говурдан чўчиб аччиқ-аччиқ йиғлаётган ўғлини кўтариб овутди-да, «қорангни кўрмай, бузуқ» дея дарвозани ичкарисидан тамбалаб қўйди. Лазиза ҳар галгидек эрининг кўнглини юмшатиш учун қарийиб бир соат мобайнида дарвоза ортида турганча эрига ялинди, вазиятни унга тушунтиришга ҳаракат қилди. Аммо оёқлари зирқираб, уринишлари бесамар кетаётганини фаҳмлагач, бугунча барига қўл силтади-да, бир бало қилиб шу тунни ўтказиб олиш учун ётоқ жой қидириб, тўппа-тўғри Самаднинг суратхонасига жўнаб кетди.

Эртаси куни тонг саҳарда Лазиза уйига келганида дарвоза ланг очиқ (афтидан, у кеча тунда унинг кўчада қолиб кетмаслиги учун очиб қўйилган бўлса керак) эри билан ўғилчаси эса донг қотиб ухлаб ётишарди. У бунга кўра, «хайрият, эрим мени кечирибди-да» дея хаёл қилиб, секингина эрининг ёнига ўтириб, унинг пешоналаридан силади. Чамаси, кечаси хотини кута-кута тонг саҳарга яқин қўли илинган Акмал унинг бу ёқимсиз қилигидан чўчиб уйғонди-ю, кўзлари қизарган кўйи тундаги жанжални давомини чўзди. Эр ҳеч нарсани тушунишни истамайди. Хотиннинг номи бузуқдан олиб, бузуққа солинади. Хотин пешгирлик келади. Кўйиб берсанг, эрни тутиб олиб уришдан ҳам тоймайди. Яна жанжал. Яна ур-сур. Яна тўполон... Энди эса икки хонали уйнинг ҳар иккала хонаси ҳам банд. Бирида эр, бирида хотин мотам тутаяди. Акмалнинг кечаги хизмат сафарини ўйлаб чақнаган кайфияти тамоман йўқолган. Унинг шашти сўнган. Хотинидан кўнгли совиб, узоқларга кетиб қолишни истайди. Лазиза эса катта жанжални эътироз тутаганига ҳурсанд. Ҳали уйғонмаган ўғилчасини қучоқлаб, бир оз мизғиб олиш тадоригини кўради. Шундай бўлди ҳам. У соат тўққизларда уйғониб нариги хонага ўтганида, эри аллақачон сафарга жўнаб кетган эди.

Лазиза Акмалнинг сафардан қайтишини бир ҳафта, бир ой, уч ой... кутди, аммо у келмади. Хотинининг ичини куйдириб (Лазиза бунинг жабрини тотгани учун ҳам, яқинларига азоб бермаслик ниятида юқоридаги узундан-узоқ мактубни ёзиб қолдиргани) на хат ёзди, на хабар. Дом дараксиз кетганича қайтмади. Энди унинг қайтиб келиши ҳам даргумон эди. Чамаси, у ўша куни эрталаб бир умрлик сафарга, эҳтимол, ўша жамадони келган тамонларга жўнаб кетган бўлиб, ярми чирик оиласини эса аллақачон унутишга қарор қилгани гўё. Тушуниксиз изтиробда қолган Лазиза ана шундан буён эрини суриштириб қолгувчиларга фақат бир гапни такрорлаб, «у киши яқингинада хизмат сафарига кетгани» деб баҳона қиладиган бўлиб қолганди.

Эрсиз рўзгорда ҳамиша қиш ҳукмрон. Қайноқ ҳислар совийди. Романтика ўлади. Ташвишлар кўпайиб, аёл эрининг жойига ўтиб олди-да, қозон қайнатиш илинжида ўзини тўрт томонга уриб, елиб-югура бошлайди. Бироқ аёл аёл-да. У минг чиранса ҳам, эркак ролини маромига етказиб бахаролмайди. Ҳаётнинг сўқмоқлари шу қадар кўпки, баъзан фақат эркаклар юра оладиган омонатгина тор йўлақлар учраб қолгудек бўлса, заифнинг ожизлиги яққол кўринади. Минг маккора бўлмасин, бундай жойларда у барибир панд ейди, жуда қийналиб қолади: туртинади-суртинади, ҳатто ахири довдираб қоқилиши ҳам муқаррар. Эндиликда яна бир аёлнинг ёзиғи ҳам худди шу тартибда кечмоғи тайин бўлиб қолгандек кўринади. Беҳаё расмлар можороси туфайли эридан ажралган Лазиза бўлиб ўтган ишларни ўйлаб сиқилган бўлса, сиқилгандир, қийналган бўлса, қийналгандир-у, бироқ сира ночор аёллар сирасига туриб йиғлаб-сиқтаб, афсус қилмаганлиги рост гап. Тўғри, дастлабки кунларда у бир оз эсанкираб қолгандай бўлганди. Чиндан ҳам, рўзгор юки бус-бутунлигича унинг бўйнига тушиб, гарданидаги оғир юк бир неча кун уни аёвсиз босиб, эзгилаётгандай кўринди ҳатто. Бироқ у тезда ўзини тутди. Ўша воқеадан сўнг ҳаёт майдонидан янада илдамроқ югуриши лозимлигини яхшигина англаб етди-ю, ишлари бир қадар изига тушириб олди. Аввалига Самадга қўшилиб фақатгина расмлар олди-бердиси билан шуғулланган бўлса, кейинчалик фаолиятини бир оз кенгайтириб, ўша суратларда акс этганлар билан машғул бўла бошлади. Айниқса, қиз-жувонларга ўзга юртда иш топиб бериш савдоси билан шуғулланадиган қозоғистонлик «ишбилармонлар»ни учратиб қолгандан сўнг, унинг ишлари гуллагандан-гуллади. Чиройли қизлар, сохта паспортлар ва бегона юрт. Бу учлик бир-бирига ипсиз боғланган «ишбилармонлар»нинг даромад манбаи бўлди. О! Қанчадан-қанча қиз-жувонлар уларнинг ришталарини маҳкам тугиб кетмади дейсиз? Кимдир озроқ пул бериб, кимдир қайсидир танишини топиб, кимдир мажбуран, кимдир чексиз хоҳиш орқали ва яна кимлардир аллақайси йўлларини қилиб Лазиза билан унинг танишлари ўртасидаги алоқаларини мустаҳкамлашга ўз ҳиссаларини қўшишга мушарраф бўлардилар. Бироқ ҳаёт бир текис давом этмайди. Арзимаган нарсалар сабаб бўлиб, баъзан катта-катта дарёлар ҳам ўз ўзанини ўзгартиради, ҳатто жимитдек туртки туфайли минг йил қақраб ётган чўлларда ҳам бир кун келиб ҳаёт барқ уриб кетиши тайин. Булар олдида инсоний муносабатлар ҳақида гапирмаса ҳам бўла-

ди. Ҷша биз билган энг нозик ришталарга ҳам аллақандай англашилмовчиликлар рахна солиб, деярли ҳар сонияда ўзгариб кетишига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Ҳеч бир нарса мангу эмас. Ҳаётнинг ўзи шунақа. Бу жараёнда маълум вақт милтиллаб турган чўғнинг алангага айланиши ёки дунёнинг ярмини куйдириб кулга айлан-тирган каттадан-катта алангаларни эса пайти келиб тамоман сўниб битиши — табиий ҳол. Борди-ю, ҳаёт чархпалаги мана шундай айланмаганида, Ургутнинг ғала-ғовур бозорида қўҳликкина Лобар исмли келинчакнинг пайдо бўлиши тадбиркорлиги анчагина тарвақайлаб кетган Лазизанинг ишларини орқага кетишига ҳеч қандай таъсири кўрсатмаган, пайти келиб унинг пайтавасига қурт туширмаган, ақалли ўғри мушукдек уни уйдан яширинча қочиб кетишига сабаб бўлмас эди-да.

Кунларнинг бирида Ургутнинг лагта бозорида ўзига муносиб кийим-кечак ахтариб мадори кетган Лазиза бир оз дамани ростлаб олиш баҳонасида шу атрофдаги тамадди хоналардан бирига кирди-ю, фалакнинг гардиши билан ўша ерда, афтидан, нимадандир нолиб, эри билан қовоқ-тумшуқ қилиб ўтирган, йигирма уч-йигирма беш ёшлар оралиғидаги буғдой рангли, бодом қовоқли, анчагина сипойи кўринадиган истараси иссиқ Лобар исмли келинчакка рўпара келди. У билан танишиб, ҳозирги можороси хусусида озроқ суҳбатлашгач, силлиқ тарзда унинг ички оламини ҳам ўргана бошлади.

— Олиб берганини еявермайсизми? — деди Лазиза келинчакнинг эри овқатни алмаштириб келиш учун ташқарига чиқиб кетгач, унга ўзини яқин олиб.

— Эй, кўрмайсизми, опа? Ўзини қаранг, шунча айтганимми-нан яна нўхатшўрак кўтариб келибди. Мен эса боя у кишига калла шўрва ичмоқчи бўлганимни айтувдим, — келинчак эри кетган томонга тикилиб, қовоқларини уйганча тўнғиллади.

— Нима фарқи бор? Барибир иккаласи ҳам шўрва-ку, — Лазиза унинг арзимаган нарсдан шунчалик хафа бўлиб кетганини кўриб, беихтиёр жилмайди. — Э, шунга шунчами? Хафа бўлманг, бу туришда куёвтурани муддатдан аввал қаритиб қўясиз, — у энди ҳиринглаб кулди.

— Э, опа, нимасини айтасиз. Бунинг ҳамма иши шунақа. Гапиргилиги йўқ. Шуринг қурғур, менга уйланмасдан илгарироқ қариб бўлган кўринади, — келинчак эрининг ҳозирги қилмишидан азбаройи хафа бўлаётгани учун қўлларини маънисиз силтаганча лазизабоб кичкинагина сирчасини ошкор қилиб қўйди.

Кутилмаганда Лазизанинг юзида табассум учкунлаб, чап қоши ихтиёрсиз равишда уфқлади. Сўнг шу тарзда Лобарнинг эрига бўлган муносабатини, уларнинг турмуши ночорлигини, нашага ўтириб қолган кўёв боланинг анчагина шашти сўниклигини-ю, ҳозирги аҳволда оиласига томчилаб турган даромади ҳам фақатгина келинчакка тегишлилигини, шу сабабдан ҳам оиласида унинг айтгани-айтган, дегани-деган эканлигини, энг асосийси, ўз эрки ҳанузгача ўзида турганлигини бирма-бир суриштириб билиб олди ва ўзининг ҳар галги битимини унга ҳам таклиф қилиб кўрди. Лазизанинг кутилмаган бу таклифи эса, табиийки, мўлроқ кимримни қидириб юрган келинчак Лобархонга жудаям маъқул тушиб қолди.

Бўлиб ўтган суҳбатдан сўнг кўп ўтмай навбатдаги мижоз ҳам худди Муҳриддин сингари бир дунё қарз ҳавола кўтарди ва Лазизанинг ширингина ваъдаларига учиб, гўё доллар тўланадиган иш билан таъминлангандек бўлганча ҳамкорларнинг қўлидан-қўлига ўтди-да, чет элга жўнаб кетишга муваффақ бўлди.

Учрашув, битим, тайёргарлик, олис йўл ва қамоққа ўхшаш махсус уйда кечган қирқ тўрт кун... Ортда қолган бу ширин-аччиқ хотираларнинг бари топталган номусининг поғоналари бўлиб, Лобар ҳали ваъда қилинган манзилга тўлиқ етиб бормасданоқ алданганлигини тушунгандай бўлди. Энди у шармандаю шармисор бўлганча не-не машаққатлар билан уйига қайтиб келди-ю, акаларидан ўлардай таёқ еди.

— Шунча қайт десак ҳам, ўз билганингдан қолмасдан, ўшанинг гапини маъқул кўрдинг, «тоза иш таклиф қилди» деб унинг кетидан эрта-ю кеч тилинг осилиб қолгунча ҳаллослаб чопдинг. Мана оқибатда нима бўлди, беномус. Бизни ерга кўмиб юбординг-ку, — катта акаси уни яна бир мушт урди.

— Мен, бундай бўлишини сира ўйламагандим. Унинг алдаб кетишини қасқдан ҳам билай, — Лобар тупроққа беланганча изиз йиғлаб, тўзиб кетган сочларини тартибга келтириш учун зирак тешиги йиртилиб кетган қулоғининг (саёқ юрган чоғида кимдир унинг ўша қулоғидаги исирғасини юлиб қочганди) орқасига ўтказди-да, силаб қўйди. Дум-думалоқ мовий кўзлардан сизиб чиқаётган кўз ёшлар эса айни дамда гўё иркитдек бўлиб қолган доғ юзларни сийпалаб тушди. Тилла қопланган тишлар ортидан қон тупуқлар бўй чўзди.

— Билмас эмиш. Ўл-ўл, ўл-е, юзсиз... — нарироқдаги устунга суяниб турган кичкина акаси унга ўқрайиб қаради-да, овозининг

борича бақирди, янаям очикчасига «бузуқ» дейишга тили бормай. — Ифлос бузуқ! — деб қўйди.

— Боя унинг исмини Лазиза дедингми? — катта ака пишнаб ҳансираганча синглисига ўшқирди. — Ўша маразнинг уйини ҳозироқ бизга кўрсатасан. Кейин мен у харомини тутиб олиб киндигидан оғзигача пичоқ тортиб чавақлаб келаман.

— Йўқ, йўқ. Ундай қилманг... — Лобар шоша-пиша сурилиб келди-да, акасининг оёқларидан кучиб унга ёлвора бошлади. — Ўтинаман, ҳозирча бу шаштингиздан қайтиб турунг. Чўчитиб юборманг. Ҳеч бўлмаса, унда қолган қарз кўтарган пулларимизни қайтиб олай. Кейин нима қилсангиз ҳам, ишим йўқ.

Турмуш фаровонлигини оширадиган, тотувликни таъминлайдиган, бойлик ёки қашшоқлик, мақтов ёхуд таъналарга етаклаб борадиган йўллар негизи инсонларнинг бир-бирига бўлган муносабатларидан бошланади. Аслида, оддийгина муносабатлар барча нарсани ҳал қилади. Агар у яхши йўлга қўйилган бўлса (бу кайфиятга боғлиқ), олам нурафшон, барча ишинг тез-тез битади, тўсиқларга учраб қоқилмайсан, омадинг келгандай элнинг назарида бўлиб чопиб юраверасан. Аксинча бўлса-чи? Қовоғинг очилмайди. Жумлаи жаҳон зимистон. Гўё бутун дунё сенга қарши ишлайди.

Лобар акаларининг зугумидан зор қақшаб, пулларини қайтариб олиш мақсадида Лазизанинг олдига келди-ю, ширингина муносабатларга заҳар қўшилди. «Гўзалим, мен сендан олган пуларни қайтаролмайман. Негаки уларни бир тийинигача ўзингни сарф харажатларингга ишлатганман: паспортга, йўлга, еган-ичганингга...» деб ўз гапида қатъий туриб олган Лазиза Лобарни икки маротаба ҳам алдаб-авраб уйига жўнатиб юборди. Учинчи бор Лобар акаларини эргаштириб келгач, улардан «пулларни ошиғи билан қайтармасанг, ўғлинг билан ўзингни жаҳаннамда кўравер...» деган нўписани эшитди-да, Лазизанинг патагига қурт тушди.

Ана шу воқеалар туртки бўлганидан кейингина унинг миясига бу ерлардан тезроқ кўчиб кетиш фикри туғилганди-ю, дуч келган танишидан (Муҳриддин ҳам ўшаларнинг бири эди) ҳар хил баҳоналар билан пул ундйришга киришиб кетганди. Ахир, мутлақо нотаниш бўлган жойларда яшаш учун Лазизага ҳали бир дунё пул керак бўларди-да.

Диёра сўнгги кунлар ичида фақат ўй-хаёллар гирдобиди яшаётганлиги учун унинг асаблари таранглашиб, кун сайин жиззакилиги ортиб бораётганди. Арзимаган нарсалар устида уйидагиларни, айниқса, укаларини ер билан битта қилиб жеркиб ташларди. Онаси билан аввалгидек суҳбатлашиб ўтирмас, дардини ҳеч кимга дастурхон қилмас, узлатга чекингандек кундалик муҳитдан четлашиб, бирор оғиз ҳам ортиқча сўз демасди. Эридан ханузгача дарак бўлмаганлиги боис дилида туғён ураётган жамики хасратларини-ю ғамларини онасидан кўрар, уни айбдор санарди. Кутилмаган чақирикча умид боғлаб, кун бўйи телефон ёнида ўтирар, бироқ кечга қадар ҳам Икромдан кўнғироқ бўлавермагач эса, тоқати-тоқ бўлиб, юм-юм йиғлашга тушарди. Бир куни Маъсума қизини яна ўша ҳолатда кўриб, ғоятда юраги ачишиб кетганидан, унинг кўнглига қараб ҳам ўтирмай ўришиб берди.

— Ҳэ, ўша эрингнинг ҳам падарига лаънат! Қирғин келсин бундай эрга. Шуюм эрми, унинг нимасига йиғлайсан? Пешонанг кўрсин, тур ўрнингдан... — деди у қизининг қисматидан ниҳоятда куйиб.

— Унақа деманг... Ким бўлса ҳам, у менинг эрим. — Диёра ҳар галгидек онасининг оғзини гап билан ёпиб ташламоқчи бўлди. Аммо Маъсума опа ҳам бу сафар бўш келмади.

— Ҳе, эринг каллангни есин, — дея йиғламсираб, алам билан бақириб юборди у. — Ҳали уриб болангни туширса, ҳали дори ичишинга ҳам индамай қараб турса, бу ҳам етмагандек, сал кам бир ойдан бери қорасини кўрсатмай, ҳезалакка ўхшаб аразлаб юрса... Бошинга урасанми уни? Латтачайнар одам учун бунча сиқилишнинг нима кераги бор? Ахир, мен сени озроқ тинчланиб олишинг учун бу ерга олиб келгандим-ку, шўринг қурғур. Куйдирдинг-ку одамни...

— Нега бақирасиз? Бу уйда ортиқчалигим сезилиб қолдимиз? Молол кел-яп-ман-ми... — Диёра йиглаб юборди.

Қизининг йиғлаётганини кўриб Маъсума бир оз ҳовуридан тушди. Барибир фарзанд — фарзанд, она она экан-да. Унинг юраги эзилиб яна қизини юпата бошлади.

— Йў-ўқ, қизим. Ҳеч ким сени ортиқчасан деётгани йўқ. Мен эрингдан нолияпман. Қани айт, эр киши ҳам хотинига шунчалар бефарқ бўладими? Йўқ, у эр эмас...

Диёра онасининг куюнчаклик билан айтаётган гапларини охиригача эшитмади. Тоқатсизланиб яна ўз хаёлотига қайтди.

– Уф! Нега у шунча вақтдан бери лоақал телефон ҳам қилмай-ди? – деди яна телефон гўшагини муштлаб.

– Мен ҳам шундан азобдаман-да... – Маъсума опа энди қизига ҳамдард бўла бошлади. – Ҳа, бундай қорасини кўрсатса, осмон узилиб ерга тушадими? Тавба...

– Ҳаммаси сизни деб бўлди. Мени ўша куни уйга олиб келмаганингизда бу гаплар йўқ эди. У мендан хафа бўлиб юрганга ўхшайди. Ҳа, ўшанда унақа-бунақа деб ҳар хил гапларингизни қилмаганингизда, мен ҳам индамай у билан кетаверган бўлардим. Шунча вақт бу ерда қолиб ҳам кетмасдим. Ким билсин, ўша воқеалар ҳалигача мутлақо унут бўлиб кетган бўлармиди, – Диёра кўз ёшларини кафтлари билан сидираркан, онасидан астойдил гина қилди.

– Ўҳ-ҳў, ҳали шунақа дегин? Бундан чиқди, мен гуноҳкор-у, эринг жуда оппоқ экан-да, а? Ҳой, кўзингни каттароқ оч, қалрингни бил. Ақлингни ишлат. Ўша авлиёнг тўрт йил давомида сенга лоақал бирор маротаба дурустроқ эътибор қилганми ўзи? Қачон қарама араз-тумшуқ. Нега хом хаёлларингга суяниб бунча ўзингни қийнайсан? Нега яна уни тарафини оласан? Ҳаҳ, шўрбанда-я... Шунга қулоғингга қуйиб ол, агар сен керак бўлсанг, унинг ўзи келсин, тушундингми? – Маъсума опа ич-ичидан куйиниб насиҳат қиларкан, аламига чидай олмай чап кафтига ўнг муштини бир-неча бор уриб олди. Диёра онасининг аччиқ-аччиқ, аммо ҳушёрликка ундовчи тўғри гапларини эшитиб, яна иложсиз қолаётганидан эзилиб алам билан, дард билан оғир-оғир хўрсиниб йиғлади. Сўнгра аччиқ ҳақиқатдан кўз юмди-да, юрагида тугён ураётган кечинмаларга мағлуб бўлиб, уларга иқроор бўлишга мажбур бўлди.

– Хоҳлайсизми, хоҳламайсизми, у ёмон бўлса-да, гарчи ҳаётимга заҳар қўшаётган бўлса ҳам, мен бу дунёни ўшасиз тасаввур қила олмайман. Сиз уни менчалик яхши билмайсиз-ку? Нега уни тушунмасдан ҳар нима деяверасиз? Ахир, ҳаётим ўша билан боғлиқ бўлгандан кейин, уни ўйламай бошқасини ўйлайми? Нега бу ҳақида...

– Бўлди-бўлди. Сабр қил. Шунда сиқилмай, бир оз енгил тор-тасан. Бўлмаса бу туришда ўзингни тезда хароб қиласан, қизим, – қизининг айтаётган гаплари Маъсумага сира ёқмаётган бўлса-да, унинг сўзларини ихтиёрсиз маъқуллаб, кўнглига тасалли берган бўлди.

– Ҳа, сиқиламан. Хаёлни жиловлаб туриб бўларканми? Худо

кўрсатмасин, борди-ю, у ҳозир бошқа бировга ипсиз боғланиб қолган бўлса-чи ёки «тўрт йилдан буён фарзанд туғиб беролмади» деб мени ҳайдаб, кўзини чирт юмиб бошқа бировга уйланиб кетса нима қиламан? Унда менинг ҳолим нима кечади? Булар ҳақида ҳам ўйлайсизми ҳеч?.. — Диёра ўзининг гапларидан таъсирланиб, изиллаб йиғлай бошлади.

— Э, бас-э! Уялмай-нетмай ёшингни шурғуратасан. Мен сенга кўзингни очгин деяпман. Йиғлаганинг билан ҳаммаси изига тушиб кетармиди. Ким билсин, айтганингдай, ҳозир ҳам битта-яримта бузуқини топиб олиб, ўрнингга ўйноқлатиб юргандир-да. Шундай бўлганда ҳам, мен нима қила олардим? — Маъсума қизини жеркиб ташлади.

— Эна, энажон, бундай деманг! Мени кўп эзманг! Илтимос, ичимга ўт қаламанг.. — Диёра онасининг гапларидан кўрқиб кетганидан, боягидан-да, баттарроқ йиғлай бошлади.

— Ҳаҳ, падарчасига лаънат! Шу пайтгача бир марта ҳам келай демади-я, ифлос бола. Диёра, жон қизим, бир нарсани тўғри тушунгин, болажон им-а. Менга сенинг соғлигинг керак. Бошқаси билан бир чақалик ишим йўқ. Ахир, мен сени қаёқдаги дарбадалар, сағирлар оёқ ости қилсин деб ўстирганим йўқ-ку...

— Барибир ҳам уни ёмон кўрманг-да...

— Эй, менга қара! Мен унингни ёмон кўраётганимдан эмас, куйиб кетганимдан қарғаяпман. Икковларинг қўш бўлиб, қўша қарисаларинг қани-ку, нур устига аъло нур бўларди. Аммо эринг дидга ўтирмаяпти-да, қизим. Ахир, одам шунча пайтдан буён ҳам хотинини йўқламаслиги мумкинми? Ўшанга тушунолмай турибман, — Маъсуманинг ҳам товуши титраб кетди. Ҳарчанд ўзини тутиб туришга тиришмасин, барибир бўлмади. Қизига ғоятда ачинаётган бўлса ҳам, унга ёрдам беришга ожизлик қилаётганлиги алам қилиб кетганидан ҳулқаси тўлиб, у ҳам қизига қўшилиб йиғлаб юборди.

Қоп-қоронғу димикқан хона ичида биргина соат чиққилайди. Диёра гоҳ у ёнбошга, гоҳ бу ёнбошга ағдарилиб чуқур-чуқур хўрсинади. Унинг қулоқлари остида онасининг гаплари то саҳаргача ўз жарангини сочиб турганлигидан бу оқшом у дурустроқ ухлай олмади. Ҳар сония онасининг «кўзингни оч!» деган сўзларини хаёлидан ўтказаркан, унинг бир дардига ўн дард, ўн шубҳасига минг шубҳа қўшилиб елкаларини зулмондек юк босгандек бўлаверди. «Наҳотки! Бегона аёлни топиб олган бўлса? Наҳот, мени ўзгаларга алмаштирди?» дея дам-бадам шивирларди у, йиғи

дастидан намиқиб кетган болишни кучиб. Ҳа, ҳақиқатан, у оғир дард остида қолганди. Ёлғизлик қурсин. Ёлғизликнинг дарди ёмон. Бу ҳаётда ишонган суюнчиғинг бўлмагандан сўнг, ерга қуламоғинг тайин-да.

Эртаси кuni соат 9.00 ларда Маъсума опа қандайдир юмуш билан, алланималар олиб келиш учун бозорга чиқиб кетди. Кечаси билан Диёранинг ичини ит тирнаб чиққан бўлса керак, онасининг уйда йўқлигидан фойдаланиб, гурурини бир жойга қамаб қўйди-да, Қоракўзнинг уйига қайта-қайта телефон қила бошлади.

– Алло, алло...

– Да...

– У кишини чақиринг. Мен, Ди..ё..р...

– ...

– Алло, алло...

– Да-а...

– Алло, бир оз шошмай туринг, мен бу Ди..ё..р...

– ...

– Алло, алло, гапимни эшит..и..нг...

– ...

Ҳар гал телефон гушаги бир кўтарилиб, сўнг алоқа атайлаб узиб қўйилавергач, ахири Диёранинг алами келиб, «Нега, нега мени бунчалар ёмон кўриб қолди-а? Қайси гуноҳим учун? Лоақал бир маротаба ҳам эшитгиси келмаяпти-я. Ахир, нима учун?..» дея ўзича-ўзи куйиниб гапиринди-да, уввос солиб йиғлаб юборди. Сўнг бир фурсат шу тариқа ўтиргач, ичкари уйда телевизор кўриб ўтирган укаси Мутални чақирди ва шундай деди:

– Ким нима деса, деяверсин. Гап-сўзлар билан ишим йўқ. Мени уларникига қўйиб кел. Ўлсам ҳам, ўша уйда ўлишни хоҳлайман, — у энди анчагина қатъий кўринарди. Чамаси, ҳали у ўзига ҳам номаълум бўлган, аммо эндигина куртаклаётган рашк туфайли қилаётган ҳаракатларини идрок этолмаётган эди.

Мутал опасига тушунолмай, худди онасининг келишини ку-таётгандек, бир оз сермасланиб турди, бироқ опасининг тиним-сиз қистови устунлик қилавергач, бир сўз демай уни овсинининг уйига олиб кетди. Улар Қоракўзнинг уйига боришганида, эшик ҳамишаги одатига кўра анча вақтдан сўнг имилланибгина очилди. Хайриятки, Икромнинг ўзи ҳам уйда экан.

– Мен опамни ҳам айбсиз деб ўйламайман. Тўғри, унинг бир оз бетга чопарлиги ва чўрткесарлиги бор. Бунга сабаб оиламизда ундан бошқа қиз бола бўлмаганлигидан бўлса керак. Лекин унинг

бу камчилиги узунсүрук, ойлаб хафа бўлиб юришига баҳона бўлол-маса керак. Шахсан мен жигар сифатида опамнинг бундай хафа бўлиб юришини умуман истамайман. Почча, сиз йигит кишисиз, наҳотки, уни алдаб-сулдаб, кўндириб ўз измингизга солиб юрол-масангиз? Ахир, бу қўлингиздан келади-ку... — деди Мутал опам-сини Қоракўзнинг уйида қолдиргач, ўзини кузатиб қўйиш учун кўчага чиққан поччасига.

— Опангнинг характери ёмон. Мен уни йўлга солишга жуда кўп уриндим. Лекин у ўз билганидан қолмайдиган маҳмадона... — Икром қайнукасининг қаршисида хотинидан шикоят қилиш учун фақат шу баҳонанигина топа олди, холос.

— Воҳ! — Мутал қулди ва поччасининг елкасига кафтини қўйиб, унинг сўзларини ҳазилга йўйди. — Маҳмадона дейсизми? Ўша мен билган опам-а? Ҳати шунинг учун ундан қочиб юрибман денг? Э, қойил-э!

— Йў-ўқ, унақа демоқчи эмасдим... — Икром ҳам кулиб юборди.

— Почча, — Мутал вазиятни бир оз юмшаганлигини пайқаб, энди хийлагина кескинтоб қилиб гапира бошлади. — Йигит киши аёлга кек сақламайди. Ахир, аразлаш йўли билан хотинни жилов-лаш жуда кулгили қол-ку. Менинг сизга укалик маслаҳатим: бу ҳақда яхшилаб ўйлаб кўринг...

Қайнукасининг мутойиба аралаш қилиб айтаётган бундай аччиқ-аччиқ сўзлар 1 Икромнинг анчагина гашини келтирар, газа-бини кўзитар, боз устига, ўнғайсиз аҳволга соларди.

— Ўргатмай қўяқол, сен нимани ҳам билардинг? Нима иш қилиш кераклигини ўзим яхши биламан. Олдин сен ҳам уйланиб ол қани... — у энди Муталдан ҳам хафа бўлиб қолганди.

Маъсума опа тушга яқин уйга келган ўглидан Диёрани сўраб-суриштиганида, Мутал уни поччасининг олдига қўйиб келаётганини айтди. Она ўелининг бу иши учун ич-ичидан бир оз мам-нун бўлган бўлса-да, аммо негадир тутоқиб кетди:

— Нега биздан бесўроқ, ўзбошимчалик билан иш қилдинг? Опангни уларнинг ўзи келиб олиб кетиши керак эди. Унинг ғуру-рини оёқ ости қилиб келибсан-да? — дея таъна қилди.

Мутал эса айбдорона бошини қўйи солиб,

— Опам учун шуниси маъқул эди. Бу ишни аллақачонлар қили-шимиз керак эди. Бу ишим паст кетиш эмас. Аслида, оилада эр-как киши ким бўлса ҳам, аёл ундан, гарчи у аллома бўлса-да, бир поғона паст туриши керак-ку. Поччамнинг аразқоқлиги ва опамнинг ғурурини деб улар қачонгача бир-биридан айрилиб

яшашади. Опам унга озгина ён берса, осмон узилиб ерга тушмайди-ку. Уларнинг ҳозирги аҳволини ҳам тушунишимиз керак, эна. Мен нотўғри иш қилмадим деб ўйлайман ва бу ишим ҳаммага маъқул тушади, — дея салмоқланиб гапирди у.

— Ҳаҳ, зор қолайлик, ўзингча жа зўр иш қилибсан-да. Яна бу болани ўзини тўқсон ёшли чоллардек тутишига қара... — Маъсума опа ўглига кесатди. Аммо у тилида шундай деётган бўлса-да, барибир ўглининг бу иши унинг кўнглига хуш ёқаётганди.

XXV

Мутал опасини Қорақўзнинг уйига қўйиб кетгандан кейин ҳам, Икром Диёрага тумшуқ қилишда давом этаверди. Ёнига хотини келиб қолгани бир ҳисса бўлса, қайнукасининг кетар чоғида айтган асаб ўйнатар гаплари икки ҳисса бўлиб, унинг юрагига наштардек ботаётган эди. Шу боисдан ҳам, у ўзини ҳарчанд мажбурламасин, барибир, ори келаётганди. Орадан тўрт кун ўтиб уларникига яна Заҳро буви келди. Аслида, шусиз ҳам бошидан ташвиш аримайдиган буви Қорақўзникига келаётганда, кенжа келинини бу уйда учратаман дея сира хаёлига келтирмаганди. Эҳтимол у ҳеч кутилмаган ушбу вазиятдан жилла бўлсин, бир оз аввалроқ хабардор бўлганида эди, келинига бўлган нафратини қисман бўлса-да, жиловлаб олишга улгурган бўларди. Йўқ, нима бўлса ҳам, буви барибир тутоқарди. Чунки у ҳаммадан кўпроқ аламзада эди-да. Шунинг учун ҳам Диёрага дуч келибоқ ловуллаб кетди.

— Ҳа?! Ҳамма жойини булғаб, бизни шарманда қилиб, одамларга ўлиш сирларидан сабоқ бериб, яна қайтиб келдингми, юзсиз? — заҳрини сочди у.

— Ўлимни иташ шармандалик эмас. Қолаверса, мен буни ҳеч кимга ўргатганим ҳам йўқ, — келганидан буён ҳам эрининг аразлаб юрганидан юрак-бағри қон бўлиб кетган Диёра «энди нима бўлса бўлар» деган кайфиятда қайнонасига бурро-бурро жавоб қайтарди.

Табиийки, бу бувига ёқмади. Бундан унинг фигони фалак бўлиб, баттарроқ жазвага тушди.

— Нима, нима? Юм оғзингни, беор. Ҳозир тилингни кесиб ташлайман. Ов-в, сенми, сен, — у бош чайқади. — Сен — шумқадамсан, шуни ўзинг биласанми? Шу хонадонга келин бўлиб тушганингдан буён рўзғоримдан ташвиш аримайдиган бўлиб қолди. Пойқадаминг бебарака экан. Ҳеч кимга ўргатмаган эмиш!... Сен

Ўлишни орзу қилиб дори ичмаганингда эди, сендан таъсирланиб Тамара ҳам ўксиз ичмаган бўларди. Сен беҳаё ўламан демаганингда, шу чоққача тинчгина яшаб келаётган бечора қизгинамга ҳам эри талоқ бермасди. Ҳамма балога сен ўрнак бўлдинг. Ҳамма кўргуликларга сен жодугар айбдорсан... — буви дилида тугилган жамики аламини кичик келинига сочаркан, ток баргидек қовжираб қуриб қолган титроқ панжалари билан сўқир кўзларидан сизиб чиқаётган ёшларини артишга уринарди.

— Нима?! — деди вазиятни мароқ билан кузатиб ўтирган Қоракўз ва эндигина хонага кириб келиб, бурчакдаги стулчанинг суянчигига ташлаб қўйилган сочикқа қўлини артаётган Икром ҳам, ҳатто Диёранинг ўзи ҳам ҳеч нимага тушунолмай, ҳангу-манг бўлишиб, бараварига бувининг оғзига тикилиб қолишди.

— Нималар деяг.сиз? Опамга нима нима бўлди, эна?! — шошапиша онасидан сўради Икром.

— Нима бўларди. Опангга мана бу моқомкаш хотинчангнинг касри урди. Бечора Тамара! Ҳув ўшанда бу ерга келиб кетганидан сўнг мана бу ўлгурчи қилган қилиқларини ҳазм қилолмай, анча вақт ўзига келолмади. Кейинги кунларда эса эсанкираб, кўчаларда дайдиб юрадиган бўлиб қолганди. Бир ҳафта аввал эса унинг ёнидан қоронғида мушук ўтганми ёки бошқа нарсдан таъсирланганми ёки кўрққанми, бояқиш ўксиз ичиб қўйибди. Ҳар қалай вақтида олдини олиб қолдик, бўлмаса...

— У кишининг ўзи ҳозир қаерда? Аҳволи яхшими? — Қоракўз ҳам сабрсизлик билан ҳовлиқиб сўради.

— Уйда... — буви ҳиққиллаб йиглаб юборди. — Уйинг куйгур, анави дудуқ эри ҳам ўқлаб қўйилган милтиқдай тайёр турган эканми, шу бўлди, бу бўлди-ю, «менга бундай хотин ке-керакмас» деб шартта Тамаранинг жавобини бериб қўйди, падарлаънат. Опангнинг беқарор қилиқларидан тўйиб кетганмиш. Нима ҳам қилардик, кейин кўч-кўронларини йигиб, уйимизга олиб келавердик-да...

— Мараз! Ифлос! Ҳе... — Икром кафтларини мушт тугиб, асабий ҳолда сўқинди, — ҳозир опамнинг соғлиги қандай? Жин урсин, оқибатини ўйламабдими?...

— А, соғлиги? Оғзи, томоғи ва бўйнининг чап томонини куйиб кетганлигини айтмаганда, бошқа жойлари яхшидай кўринармиш. Кечадан буён озроқ-озроқдан овқат еяпти. Лекин, — бувининг гапи бўғзига тикилиб яна лик-пиқ йиғлади, — кўнгли айниб қусганда ҳам, ҳожатга борганида ҳам қон чиқаётганмиш. Ме-

нимча, қизгинамнинг ичи соб бўлганга ўхшайди-ёв... — буви шу сўзларини тугатар-тузатмас Диёра ўтирган томонга ўқрайиб қаради ва уни яна айблай бошлади, — ҳаммасига мана шу бўйнинг сингур айбдор. Илоё балога йўлиқ. Мени эшитяпсанми? Шу ердамисан, шўртумшуқ... Ҳа-ҳа, ҳаммасига сен айбдорсан...

— Ҳар ҳолда, тилдан қолмагандир? — Икром гилам патини чимчилаб ўтирган хотинига эътибор ҳам бермай, яна опаси ҳақида суриштира бошлади.

— Йў-ўқ, дудмолланиб бўлса ҳам, сал-пал гапириб турибди. Шунисигаям шукур...

— Ўзидан сўрамадингизми? Нима сабабдан ўксиз ичгани тўғрисида ҳеч нарса демадимми? — Икром воқеани батафсилроқ билиб олиш илинжида онасига қайта-қайта саволлар берди.

— Эй, нима ҳам дерди у. Ҳаётдан тўйиб кетганмиш...

— Вой-й, нега ҳаётдан тўяди? — Қоракўз ҳам гўё Тамаранинг аҳволига ачинган бўлиб ёқасини ушлади.

— Билмасам. Бундан ортиқ дурустроқ жавоб ҳам бергани йўқ. Шўрликкина Иноятнинг ўлимидан сўнг анчайин таъсирчан бўлиб қолганди-да ўзиям. Мана бу тарбиясиз, лаҳатда чириб кетгур хотинчанг жонига қасд қилмаганида, шу гаплар йўқ эди. Уям ҳеч нарсадан таъсирланмасди. Шунақа ишлар бўлмасди...

— Қизингизнинг оғзидан худди мен мажбурлаб сирка кўйгандай гапирасиз-а. Нима бало, ўзининг ақли йўқми? Ёки у киши ҳалиям ёш болами? — Диёра ҳеч қандай асоси йўқ тухматлару заҳрдан аччиқ бўлмағур таҳқирларга чидай олмади.

— Ўчир! Тилингни тий. Бу восвос-да. Энам у сени кўргандан кейин ўша ишга кўл урди деяпти-ку. Демак, бунга сен ҳам сабабчисан, — Икром хотинига ола-кула қараб дўқ урди. Қоракўз эса қалин қошларини чимириб сигиндига қарагандай (гарчи Диёра уни бу ҳолатини кўрмаётган бўлса ҳам) овсинига маънодор тикилиб, лабларини бурди-да, хонадан чиқиб кетди.

Диёра эрининг гапларини эшитгиси келмай, ўзини гуноҳкор сезиб қафтлари билан юзларини беркитиб олди. «Нега мени ҳамма айблайверади? Нима учун мени ҳеч ким тушунмайди? Не сабабким, мен ҳеч кимга кераксиз бўлиб қолдим? Ҳатто ўз эрим ҳам мени гуноҳкор санаб ўтирса-я... Оҳ, энажон! Мендек бахтиқарони бекорлар дунёга келтирган экансиз. Нақадар ёлғизман! Бундай яшашдан кўра ўлиб қўяқолсам қанийди. Мен дунёга нима учун келдим? Наҳот, бир умр ҳаловат истаб, уни тополмасам? Наҳот, кечирим сўраб, таҳқир эшитсам? Нега, нега мен уларни кечира-

ман-у, улар бўлса қаёқдаги ақли ноқис қизнинг фожеаси учун ҳам мени айбдор деб билишади? Э, Худо, бу қандай кўргулик, бу қандай тухмат?» Диёра ўша онларда эрининг ўзидан аразлаб юрганини ҳам унутиб, бу хонадонга ўз ихтиёри билан қадам босганлиги учун ич-ичидан афсусланди.

Инсониятнинг табиати қизиқ-да. У на иссиққа, на совуққа дош беради. Бориға шукур қилмай, алланималарга интиламиз. Интилганларимиз сароб бўлиб чиққач эса, эсанкирай бошлаймиз, таҳликага тушамиз. Қўлимизда бориниям бой бериб қўйганмиздан эзиламиз. Ана ўша лаҳзалардагина кўзимиз очилади, ҳаёт бешафқат эканлигини англаб етамиз. Айни дамда Диёра ҳам ўшандай руҳий тўфонлар гирдобиде саргардон эди.

Заҳро буви сўқир бўлиб қолганидан кейин зикналиги ва эмалиги ғоятда ошиб, аввалгига қарганда икки баробар кўп гапирадиган бўлиб қолганди. Шу боисдан ҳам у ушбу дилхираликни кечқурун ҳам, эртаси куни ҳам, ундан кейинги кунларда ҳам чўзиб, келинини ҳоли жонига қўймай қарғаб ётди. Вой-вой-вой, зикна кампир билан яшашнинг ўзи бўлмайди. Бундай аянчли кечинмани фақат ўз бошидан ўтказган одамгина тўғри ҳис қила олиши мумкин. Буни сўз билан таърифлаш қийин. Ширин жонинг ҳиққилдоғинга келиб, нақ портлаб кетасан киши. Диёра ҳам ана шундай ҳолатда эди-ю, бироқ у портламади. Барчасини Худога солди. Зикна ва сўқир буви эса уни беаёв таҳқирлашдан ҳеч чарчамади. Янгидан-янги аччиқ-аччиқ гаплари билан уни чақиб-чақиб олаверди-олаверди... Бундан Қоракўзнинг димоғи ниҳоятда чоғ бўлиб, гўё ўзини курортда дам олиб юргандек сезарди. Ахир, душманинг кўз ўнгингда хўрланиб ётса-ю, сен уни томоша қилсанг, бу қандай мароқли. Сўнгги лайтларда камчилликка анчагина кўникиб қолган Икром бўлса бирданига уйда одам кўпайиб кетганлигидан ижирғанар, қилар ишини билмай, кун бўйи у хонадан бу хонага ўтиб сермасланарди, холос.

Заҳро буви маънисизлик ҳукмрон бўлган ушбу уйда тўртинчи тонгини қарши олаётган паллада, қишлоқдан сира хаёлга келмаган навбатдаги мудқиш хабар келди. Ўғирлик! Ҳожимурод ўғирлик қилганмиш...

XXVI

Якка қизман, ялаган тузман! Диёра бу нақлни қачонки, дилдан қилинган илтижолари бир тасодиф туфайли амалга ошиб

кетган кезлардагина айтгувчи эди. У бу гал қайнонасининг турқи-тароватини кўришни бир неча кундан буён астойдил истамаётганди. Худо ёрлақаган банда экан, у ўша мақолни яна бир бора такрорлаб қўйишга имкон топгандек бўлди.

Буви билан Икром ўғирлик ҳақидаги нохуш гапдан хабар топган заҳотнинг ўзидаёқ, оёқларини қўлларига олиб Ургут томон жўнай-диган бўлиб қолишди.

– Энажон, кўпам хавотирланманг. Бу бир англашилмовчилик бўлиши ҳам мумкин. Бу иш сиз ўйлаётганчалик кўпам ваҳима бўлмаса керак ахир.. – Икром эсанкираб қолган онасининг кўнглига тасалли бериб, йўл-йўлакай уни юпатишга интилар, буви эса ўз хаёларидан чекинмай, тинимсиз гапиринарди.

– Ё Худойим! Бу қандай кўргулик бўлди, бу қандай шармандалик-а?! – у ўглига суяниб, унинг елкасига бош қўйди, – Наҳотки, Ҳожи аканг ўғирлик қилган бўлса? Уни бундай қилишига қайси шайтон ундади экан-а? Сабаб нимадан? Нима учун рўзгоримдан кўнгилсизликлар аримай қолди? Эй, Парвардигор, мен ожиз банданга яна қандай хусуматинг бор? Шўрим курсин, номусдан ўладиган бўлдим. Ҳа, беақлгина бола-я. Тунов куни мени шаҳарга қўйиб кетганида ундан қанчалар рози бўлгандим-а... Вой-вой, буларнинг қилгиликларидан соб бўлдим. Нега бундай иш қилди экан-а?...

– Тинчланинг, эна. Мана, оз қолди. Ҳозир қишлоққа ҳам етамиз, ҳаммасини аниқлаштирамиз. Сиқилманг. Айтяпман-ку, бу англашилмовчилик бўлиши ҳам мумкин, – гарчи Икромнинг кўнгли ҳам алғов-далғов бўлса-да, бу вазиятда ўзининг елкасига мўнғайибгина бош қўйиб, руҳан эзилиб йиғлаётган онасининг кўнглига йўл топиш, қалбига осойишталик улашиш унинг энг катта муаммоси эди.

Қишлоқ томон физиллаб учиб бораётган машина бир маромда чайқалади. Унинг тирқишларидан кабина ичкарасига бетартиб кираётган ҳур-хур шабада гоҳ бувининг кўзларидан сизиб чиқаётган ёш томчиларини зум ўтмай елпиб қуритади, гоҳ ўйнашгиси келаётгандек унинг сочларини тўзғитишга чиранади. Аммо буви табиатнинг бу шўхлигига ҳафсала ҳам қилмай, ўзининг хаёлот уммонининг туб-тубига шўнғийди-да, ўғлининг нима сабабдан ўғирликка қўл урганлигини моҳиятига етишга, уни англашга тиришади. «Нега? Нима учун Ҳожи ўғирлик қилди?»

Буви айни дамда шунча ўйлашига қарамай, Ҳожимуроднинг ўғирлаган нарсаси нима эканлигини бир марта бўлсин хаёлига

келтирмади. Уни қийнаётган энг муҳим ва энг ачинарли нарса ўғлининг бу ишга нима сабабдан қўл урганлигида эди. Ўғирликнинг каттаси ҳам, кичкинаси ҳам барибир ўғирлик-да.

Захро буви сўбрсизланиб сиқилади. Беихтиёр ўтмишни хотирлайди. Ўтмишда қолган мусибатли кунларига хоҳламайгина назар ташлайди, лойқа сувдек оқиб кетган умридан бир озгина ширин дамларни эслаб, таскин топишга ҳаракат қилади. Бироқ ўтмиш ниҳоятда чиркин, боз устига хиралашиб қолган. Ҳа деганда ҳеч нарса ёдга тушавермайди. Ёдга келганлариям бўтана лойга чап-лангандек қоп-қора. У ҳам бўлса, унинг ёшлик дамлари ўтган ўша ғариб, таъқиб остидаги қишлоқча, сургунлик даврини бошдан кечираётган келгинди одамлар, зулм туфайли бир-бирини тушуниб, иноқ яшайдиган кўп миллатли қўни-қўшнилари, сочларини попуқ қўшиб ўриб олган нотаниш дугоналар, чор-атрофга ёйилган оппоқ пахтазорлару зовурдан эрта-ю кеч сизиб чиқади-ган хира булоқ... Ҳа, булар унинг энг ширин хотираларини ташкил қиларди. Ахир, ким ҳам ўз болалигини орзиқиб севмайди дейсиз? Пайти келиб, у эри Мақсимни ҳам худди ўша пахта далаларидан бирида учратган эди. Ургутдек жойдан хувиллаб ётган қишлоқчага борган талабанинг ишқида ёниб, Захро буви биратўла ифғатидан маҳрум бўлганини ҳам сезмай қолганди-я... О! Мақсимни у ниҳоятда ёниб севганди ўшанда. Кимсасиз пахта даласидаги офатижон қизнинг кутилмаган такаллуфидан Мақсим ҳам нақд телба бўлиб қолганди-да, ўзиям... Эҳтимол бувининг бугунги ғам-андуҳларнинг сара уруғлари шу пайтлардаёқ экилган бўлса, не ажаб? Чи милдиқ кўрмай ҳомиладор бўлган, ўз масканини ташлаб, ўзга ерлардан рўшнолик қидириб саргардон бўлган қиз! Буларнинг ҳамма-ҳаммаси бувининг ёшлигига муҳрланган. Ҳа, у иснодга қолгач, кўп миллатли кичкинагина қишлоқ одамларининг таъналарига чидай олмай, Ургутга ҳаловат қидириб, Мақсимга зўрға эргашиб келганди. Маломатга қолиб, бир умр дарбадар қўчиб юриш унинг пешонасидаги тамға эди. Аммо енгилтакка тинчлик қайда? Бузуқ ҳақида одамзодман деб юрганларнинг қарийб ҳаммасининг фикри бир хил. У қаерда яшамасин, кимнинг хотини бўлмасин, қандай ёшга кириб, бирор юмуш ортидан қай бир поғонага эришмасин – бефойда. Бари бир оёғи суюқнинг ортидан ҳамиша ғийбатлар, таъналар, асосли пичинглар, кесатиқ шимдирилган гап-сўзлар соядек эргашиб, мудом таъқиб қилиб юраверади. Атрофдагилар гарчи у билан мулоқотда бўлишса-да, барибир ўз қарашларида собит туриб унга ижирға-

ниб қарайверади-қарайверади. Жирканиш уфуриб турган нигоҳлардан бузуқ ўзини не бир синоат билан асраб қололган тақдирда ҳам, барибир, зинонинг касри қачондир унинг яқинларидан бирига уриши муқаррар. Уни яратгандан яшириб бўлмайди. Бу — тақдир иши. Қисматга ёзилган битик.

Қилар ишни қилиб қўйиб, Мақсим ўлди-кетди. Ургутнинг бу қишлоғига эр истаб келган Захро эса бутун умрини ҳамон беҳаловатликда ўтказиб яшади. Шайтоннинг касри уриб, бу ерларга келиб қолган ёшгина жувон эри ўлиб қолгандан сўнг, бир этак чурвақаларни боқиш илинжида озмунча қийинчиликни бошдан ўтказмадими, ахир? Наҳотки, билиб-билмай қилинган биргина зинонинг бадали шунчалар чексиз бўлса...

Эрсиз аёлнинг аҳволи чатоқ: айниқса, у касбу корсиз бўлса. Бир бурда нон топиш илинжида тонг ёришмасданоқ одамларнинг хизматида бўлиш: аллакимнинг сигирини соғиш, кимнидир кирчирини ювиш, яна бировнинг ўроғини ўриш ва ҳоказо... Хуллас, қоп-қоронғида ҳориб-чарчаб уйга қайтиш. Бир жувон учун ўз рўзғоридан ортиб, бировларнинг хизматини қилиш ниҳоятда оғир. Бундан аёл жуда тез қарийди. Буви ҳам етимчаларини боқиш учун ёшлигини совуриб, кундузни кундуз, кечани кеча демай эрта-ю кеч елиб-югурди. У иш танламади: сотувчилик ҳам қилди, тикувчилик ҳам қилди, ўроқчилик, соғувчилик, фаррошлик, ҳатто жойи келганда, ўғирлик десак уят бўлар-ку, аммо онда-сонда «олғирлик» ҳам қилди... Олғирлик!!! Ҳа, шундай. Ана, Икромнинг елкасига бош қўйган бувининг ўзи ҳам айна пайтда истаристамас ҳудди ўша қилмиши ҳақидаги хотираларга берилди.

«Ҳаво совуқ. Осмон қоп-қора булут бўлиб, ёмғир шаррос қуяётган тун. Тушунмадим, ўшанда нима учун болаларимни ҳам ўзимга шерик қилган эканман-а? — дея елдек учиб бораётган машинада чайқала-чайқала буви яна ўтмишини хотирлай бошлайди, — Ўзим айбдорман! Ахир, аҳмоқ бўлмасам, ўша кунни тирикчиликнинг бошқа йўлларини ҳам ахтариб кўрсам бўларди-ку. Йўқ, менинг у ишим ўғирликмас, тирикчилик. Мен ҳеч қачон ўғирлик қилган эмасман. Агар шунақа ишга қўл урган бўлсам ҳам, мени мажбур қилишган. Тўғри-да, мактабдан стол-стул ўзлаштиришни ўша иш бошланмагунига қадар хаёлимга бирор маротаба келтирмаган эдим-ку. Ўша кир ғоя бировнинг миясида шаклланиб менга юққан. Мен буни ўйламаганман-ку, менинг вужудим ўша чўлоқнинг фикри туфайли фақатгина ижрочи бўлган, холос. Мен оддийгина фаррош эдим, қолган ҳаммаси унга тегишли. Бунда

менинг сира айбим йўқ. Борди-ю, ўша куни Хусан чўлоқ ўз қоровуллигини суиистет-мол қилиб, омборхонани очиб бераман демганда эди, у ерга умуман ўғилларимни бошлаб бормаган бўлардим. Лаънати, Баттол Хусан!!! – буви оғир хўрсиниб қўяди. Сўнг яна хаёлларидан чалғиб кетишни истамаётгандек, ўрнига чуққурроқ жойлашиб, чап кафти билан юзини беркитади, – Йўқ, уни ҳам айбламайман. Бечора яхши одам эди. Кабринг нурга тўлгур, менга ачинганидан шу ишни қилган-да. Хўш, нима бўпти? У битта бева аёлга ёрдам берган бўлса. Осмон узилиб ерга тушмаган-ку. Қолаверса, бу ишимизнинг излари аллақачон ўша кунги ёмғирларда ювилиб кетган, ҳатто буни ҳозиргача ҳам ҳеч кимса билгани йўқ. Ўша ишим ўғирлик бўлганида, мактаб маъмурияти бундан қачондир хабар топган бўларди-да. Йўқ, бу – олғирлик. Ўша сабил қолгур стол-стул деётганим ҳам, бор-йўғи чириб кетган ёғоч ва занг босган темирдан иборат эди-ку. Мен олмаганимда, ўша жин ургур чиқит матоҳлар бекорга ҳам исқирт омборхонада йўқ бўлиб кетган бўларди. Бу ўғирлик эмас! Ҳожимуроднинг ўғирлик қилишига ҳам бунинг ҳеч қандай дахли йўқ. Тавба! Нега алмисоқдан қолган гапларни ўйлаб, ўзимни айбляпман? Буни бева аёлнинг тирикчилик илинжида елиб-югуриши деса ҳам бўлади. Мен ўша пайтларда бу ишни қилган бўлсам, бунинг яхшигина асосли сабаби бўлган. Йўқчилик, хору зорлик, очлик, энг асосийси эса, болаларимни қорнини ўйлаб шу ишни қилганман. Хўш, ейишга қора бўлса м нони, ичишга суви бўлса, Ҳожига яна нима етишмаётганикин? Ахир, мен бева эдим-ку, наҳотки, ўғлим менчалик ҳам бўлолмади-я? Эй, Худо! Унинг бу ишни қилгани нимаси? Раҳматлик эрим ҳозир ҳаёт бўлганидами, бошлаб унинг таъзирини берган бўларди-я. Йўқ, мен болаларимни ўғирликка ўргатмаганман. Ҳамиша уларга тўғри бўлинглар, юзимни қаро қилманглар деб уқтирганман. Наҳотки, Ҳожи буни тил учиди айтилган гап ўйлаган бўлса... Ёки тарбияни бўш қўйдиммикин? Вой, Художоним, агарда қилмишларимнинг жазосини бераётган бўлсанг, болаларимни қийнама, уларнинг айби йўқ. Худойим, наҳот, бева-бечораларга раҳминг келмаса? Наҳот, Ҳожигинамни ўғирлик қилишига жимгина йўл очиб берган бўлсанг?... – буви яна узундан-узоқ ўйга ботиб, чуқур «уф» тортди-да, чап кафти билан пешонасига уч-тўрт шаппатлади. Чамаси, унинг нимадан-дир жаҳли чиқиб кетганди, – Лаънати Хусан чўлоқ! Қоровул экансан, қоровулнингни қилиб тинчгина вазифангни бажармайсанми? Менга ачиниб, омборхонанинг эшигини очиб бериш-

га бало бормиди? Эй, Художон, энди нима қиламан?» — дея аламдан лаблари титраб хўрсинди. У мана шундай хаёлларни сураркан, гоҳ ўтмишини, гоҳ бугунини ўйлаб, бўлаётган ишларга кимни айбдор қилишни билмасдан лаҳза сайин ич-этини ер эди. Аммо ўзини айблашга эса сира ҳам юраги дов бермасди.

Улар қишлоққа етиб келишганда, ҳовлидаги супача устида уч-тўрт одам Муҳриддин билан ҳозирча бувига номаълум бўлган аллақандай мавҳум нарсалар хусусида суҳбатлашиб ўтиришарди. Буви машинадан тушиб, ҳар тугул, қоқилиб кетмаслик учун (одатда, у бу ҳовлида бировнинг кўмагисиз юра оларди) Икромнинг билагига маҳкам ёпишганча сўри ёнига лапанглаб келди-да,

— Нима бўлди? Ҳожи қани? — деди у томдан тараша тушгандек.

— Ўзингизни босинг, эна. У ҳозир бу ерда эмас, — ўрндан кўзгала туриб жавоб қилди Муҳриддин.

— Бўйнигинаси синсин, бу ерда бўлмаса, қаерда у? — буви қўлларини илгарига чўзганча, «мени ушла» деётгандек аланг-жаланг қилиб, Муҳриддинга яқин борди.

— Эна, биласизми?.. — Муҳриддиннинг очикдан-очиқ вазиятни тушунтиришга тили бормади. Шубҳасиз, буни онасига қаттиқ таъсир қилишини сезиб турганлиги учун иккиланиб, атрофидагиларга қаради, улар «айтавер» деётгандек бош иргитишгандан сўнггина нафасини ичига ютиб, шундай деди, — Уни ҳозир қамаб қўйишган. У ўғирлик қилибди. Қачон қўйиб юборишини билмай-миз. Эҳтимол узоқ муддатга қамалиб кетиши ҳам мумкин...

— Нима!? Қамалиб кетиши ҳам мумкин дейсанми? Вой, бемаза бола! Вой, бетаъмиз бола! Вой, шўрлик...

— Энажон, ҳаяжонланманг, — Икром онасининг елкаларидан ушлаб сийпалади-да, акасига юзланди. — Ўзи у нимани ўғирлабди?

— Эй-й, сўрама... — Муҳриддин ижирганиб қўл силтади. — Анави Жалил муттаҳамникидан тўртта қўй ўғирлабди.

— Қўй?! — буви аланглаб, сергак тортди. — У қўйни нима қиларкан?

— Билмасам. Мажбур бўлгандир-да, ҳар ҳолда ўзи шунақа деб туриб олган-ку...

— Вой, нега мажбур бўлади-я? — буви надомат билан бош чайқади.

— Ё ейиш-ичишдан қийналдимикин? Ахир, очидан ўлаётган бўлса ҳам, аввал биздан ёрдам сўраса бўлмасмиди? — Икром бошқаларга эшиттириб ўзича-ўзи дўнғиллади.

— Эй-й, мен қаердан билай? Ўзига шуни эп кўрибди-ку...

— Вой шўрим, шарманда бўлдим. Ношуд бола-я, ахир, менга келсам, пенсиямни бериб турардим-ку. Вой-вой-вой-я... — Захро буви яна жаврай боқлади.

Мухриддиннинг ёнида ҳалидан буён жимгина турган бир-иккита ёши катта қўни-қўшнилар бу оиладагиларга нима деб тасалли беришларини ҳам билолмасдилар. Уларнинг бири ўзича «бола хато иш қилиб қўйибди, яхши иш бўлмабди-да» деса, иккинчиси «нима бўлгандаям бунақа иш қилмаслиги керак эди-да» дея ўзлари сезмаган ҳолда бувининг ачишиб ётган юрагига туз сепишарди.

— Фақат тўртта қўй ўғирлабдимиз? Бошқа ҳеч нарса олмабдимиз? — бир оз ўйланиб қолган Икром нималарнидир режалаштираётгандек яна акасидан сўради.

— Ҳа, ҳозирча мениям билганим фақат шу: тўртта қўй...

— Бу ишни бости-бости қилиб юборсак бўлмасмикин?

— Қандай қилиб ҳамма билган нарсани бости-бости қиласин?

— Ростдан ҳам бирор чорасини қилсак бўлмасмикин? — буви ҳам Икромнинг гапини маъқуллади.

— Эй-й, эна. Ҳозирги замонда ота билан бола, эр билан хотин бир-бирини тагини ковлаб судлашиб ётишибди-ку, келиб-келиб Жалил муттаҳамни тинчитоласизми? Ким айтади ўша мараз даввосидан кечади деб? У аризасини қайтиб олса, дунё чаппа бўлиб кетади-ку... — Мухриддин негадир асабийлашиб, иягини отиб хўққиллади.

— Ўша қўйларига озроқ пул қўшиб қайтариб берсак, Жалил ҳам инсофга келиб қолар-ов... — Икром яна нималарнидир тахмин қила бошлади. Укасининг оғзидан эшитилар-эшитилмас чиқиб кетган бу гап Мухриддиннинг ҳам миясини кечадан буён эговлаб турганлиги учун уни дарҳол илғади-ю, юраги увишиб кетди.

— Пул қўшсак, дейсанми? Эсингни еганмисан дейман? Қасрдан олмоқчисан ўша пулларни? Ў бола, озроқ миянгни ишлатсанг-чи. Агар сен айтаётгандек бўлган тақдирда ҳам, Жалил муттаҳам сўрайдиган пулни икки дунёдаям топиб бериб бўпсан. Инсофга келиб қолар эмиш. Ўша-я? Анойингни топибсан, «Захро бувининг битта ўғли чет элда, пул буларга оқиб келиб ётибди» деб оғзига ҳам сигмайдиган нархни айтиб юборади, додингни Худога айтаверасан кейин. Аввало, Ҳожи аканг ўғирлик қилмасин эди, қолаверса, энди кеч. Минг чиранганинг билан уни бир неча йилга қамалиб кетиши турган гап, — Мухриддин тутоқиб кетганлигидан «Тавба!» деётгандек, асабий ҳолда юзини тескари ўғирли-ла, жаҳл билан димоғини тортиб тупурди.

— Топинглар, топинглар, чорасини топинглар. Унинг қамалиб кетишига қандай қилиб қўл қовуштириб қараб ўтирамыз, ахир? Жалил ҳам оти дунёни сўрамас. Қанча пул кетса ҳам, уни қутқазиб қолишимиз керак. Қамалиб чиққанидан кейин у шўрликнинг одамлиги қоладими? Қидиринглар, Қоракўздан қарз олинглар, агар етмаса, мана бу қўни-қўшнилардан ҳам ёрдам сўранглар, — уларнинг ёнида турган иккала одам ҳам унинг бу гапидан бараварига сесканиб кетишди, аммо уларни қай ҳолатга тушишганини буви кўраётгани йўқ-ку. — Ҳа-ҳа, қарз кўтаринглар, етмаганига эса ҳув далада бўш ётган ҳовлини сотинглар. Пул одамнинг жонидан азиз бўлибдими? Жалилбой ҳам бундан ортиқ яна қанча сўрарди, бунча ўтакаларинг ёрилади... — Захро буви из-из йиғлади. Икром эса онасининг аҳволига қараб ниҳоятда ачинар, унинг бу изтиробли сўзларини ҳозирнинг ўзидаёқ жон-жон деб амалга оширишни истарди. Бироқ Мухриддин онасининг бу фикрини умуман ёқламади. Айниқса, онасининг «ҳув далада бўш ётган ҳовлини сотинглар» деб айтган гапи уни мутлақо чўчитиб юборди. Шу сабаб у онасининг хоҳишларига қатъий қаршилиқ кўрсатишга тиришди.

— Нега энди бу иш учун айнан даладаги ҳовлини сотишимиз керак? Бунга ҳечам ҳожат йўқ. У менинг ҳовлим, унинг сотилишига сира йўл қўймайман, — онасига эътироз билдирди у.

— Жудаям ҳожати бор-да. Ўша ҳеч ким яшамайдиган уйинг укангнинг ҳаётидан ҳам устун бўлибдими? Яна сен ака эмишсан. Ҳали Жалил билан гапиришмай туриб шунча қиляпсанми? Суф сенга. Уй топилади, лекин... — бувининг бўғзига яна нимадир тиқилгандек бўлди-ю пиқ-пиқ йиглаб, гапиролмай қолди. У айти дамда бошига тушиб турган савдолардан қутулиш учун ҳали-ку, битта уй экан, бутун дунёдан ҳам кечиб юборишга тайёр эди.

— Эна, сиз Жалил муттаҳамни билмайсиз-да. Уни кўчада юрган мана мендан сўранг. Эй-й, йўқ. Барибир ҳам бундай қилишимиз нотўғри. — Мухриддиннинг икки оёғи битта этикка тиқилиб, нима қиларини билмай, асабийлашиб тўнғиллашга тушди. — Ҳа, сизлар айтмасларингиздан аввалроқ ҳам ўша муттаҳам кеча учаскада бир-икки бор менга алланималарни шама қилгандай бўлувди. Гап авзойидан, дуёни ютишга тайёр эди ўшанда. Мен уни қандай одам эканлигини билмасам экан... — шу топда унинг ҳам боши гаранг эди. Бир томондан, дили хун, ожиз онасининг хоҳишига қарши бориб, бир пайтлар ўзига ёрдам қўлини чўзган укасига энг зарур дамда мадад бўлолмаётган бўлса, иккинчи то-

мондан эса, онаси айтаётган ўша сотувга қўйилажак уйнинг ўзи йўқлигида эди. Ҳаммасидан баттари эса, Ҳожининг шу аҳволга тушиб қолишига ўзининг айби беҳад кўп эканлиги унга сира тинчлик бермаётганди.

Буви ночорликдан куйиниб йиғлаган сари Муҳриддининг юраги жиз-жиз куяди. У мана шундай оғир лаҳзаларда тўё ҳозир ҳаммасини ошкор қилиб юборадигандек бўлиб ўйга толади: «Ўша собиқ ҳовлимни аллақачонлар сотилиб кетганлигини ётиғи билан тушунтирсаммикин? Буни энажоним эшитиб қандай қабул қиларкан-а? Аҳ, бошданоқ энам билан бамаслаҳат иш қилсам бўларкин-да, шу туфайли Ҳожининг ҳам тинчи бузилди. Тўғри-да, агарда ундан қарз олмаганимда эди, балки у ҳам ўғирлик қилишга мажбур бўлмасди. Энди-чи, у мени орзуларим учун панжаралар ортида ўтирибди. Мен ярамас эса унга қандай ёрдам беришимни ҳам билолмай гарангман. Оҳ, бечора энам! Бу ёруғ дунёни кўришдан маҳрум бўлгани етмагандек, бўйи баравар гамга ботиб боряпти-я. Шўрликкина энажоним, бурдсиз ўғлининг кирдикорларидан хабарсиз «қарз кўтаринглар, уйни сотинглар» дейди-я. Оҳ, энажоним, мана шу зиёсиз кўзларингиздан сизиб чиқаётган ёшларингиз юрагимни нечоғлик куйдираётганини билсангиз эди. Энажон! Сиз бечора кўрмаяпсиз-да, айна чоғда аблаҳ ўғлингизни пешоналари тиришиб, айбдорликдан юзлари қизариб бораётир. Менинг тилим куйган, қилган ишимдан минг бора афсуснадомат чекапман. Сиз айтаётган қарзларни кўтаришга бизнинг бурдимиз бўлганда эди. Биз бўйнимизгача эмас, сочимизнинг учига қадар қарзга ботганмиз. Энагинам, ҳатто мана шу, биз турган уйимиз ҳам гаровга қўйилган, ахир. Эҳ, Худойим, ўзинг менга тўғри йўл кўрсат... Ҳа-ҳа, бу сирларни сизга ошкор қилсам, нақ ҳушингиз учиши тайин. Эҳ-ҳ, қани энди шу топда ўша лаънати чет элда бўлиб қолсам-у, шу балолар осонгина ариса. Ҳозир ҳаммаси бошқача бўлган бўларди-да. Тавба! Лазиза ҳам шу чоққача қорасини кўрсатмаяпти. Қай гўрларга йўқолиб кетди экан. Ё эсидан чиқиб кетдиммикан? Пулни олганига шунча вақт бўлибди ҳамки, на ўлигини, на тиригини кўрсатади, қасамхўр. Ахир, бундай келиб, ишимизнинг қандай силжиётгани ҳақида хабар бериб турмайдим сингил деган одам. «Кутинглар, ўзим хабар қиламан» эмиш, кутиш ҳам шунчалик бўлар-да... Эҳтимол ушалмаётган орзуларимдан воз кечиб, ундан пулларимни қайтариб олганим маъқулмикин?... О! Шодагул бунга ўлиб қолса ҳам рози бўлмайди. Эй, нима қилса қилар, хотиннинг гапи нима бўларди. Аслида,

аввалбошданоқ ўшанинг хоҳиши билан иш кўриб, чакки қилган эканман. Ўшанда унинг дийдиёларига қарамай, онам билан маслаҳатлашганимдами, ҳозир вазият бу қадар чигаллашмаган бўлармиди? Балоларнинг бошида турган ҳам, ҳовлимизни соттирган ҳам, уйни гаровга қўйдириб, фоизга пул олдирган ҳам — ўша. Фоизга қарз берганлар ҳам ҳар ой келавериб, тоза жонга тегиб кетди-ку. Бироқ ҳануз Лазидан дарак йўқ. Ҳа, энди ёриқ каттармасдан пулларимни тезроқ қайтариб олганим бўлсин. Ҳаммаси ўшанда яна ўз изига тушади. Майли, чет элга бормасам, бормапман-да. Ҳиҳ, бекорга шунча даҳмаза, шунча ташвиш, овворагарчилик. Чет элга кетаманми-йўқми бу ёғи ҳам пучга ўхшайди, синглимдан эса дарак йўқ. Уф-ф, бир томондан Ҳожи ҳам қамалай деб турган бўлса. Онам ҳақ, бунга шунчаки томошабин бўлиб ўтириш ярамайди. Акс ҳолда, у қолган умрини мени қарғаш билан ўтказиши шубҳасиз... Мухриддин шу каби бир гала айқаш-уйқаш фикрларни бир-бир хаёлидан ўтказди-да, ахири бир қарорга келгандай бўлди.

— Эна, кўпам йиғлайверманг. Ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Мен ҳам бунга қўл қовуштириб, бир четда қараб ўтирмайман. Кўнглингиз хотиржам бўлсин, бор имкониятдан фойдаланиб, қўлимдан келган чорани кўраман, — деди, ниҳоят, онасини юпатиш учун у.

— Демак, даладаги ҳовлини сотаркансиз-да? Эна, акамнинг гапларини сиз ҳам эшитяпсизми? Ҳа, мана энди кўпам ташвишланаверманг, акам уйини сотади. Тўғрими, ака? — Икромнинг ишонгиси келмай, гоҳ онасига, гоҳ акасига жавдиради.

— Сотасан-а? Ҳа, шундай қил. Сот, сот, — буви ўғлининг гапларини эшитибоқ йиғидан тўхтади ва ўғлининг ҳа-йўқ дейишига ҳам имкон қолдирмай уни қистай бошлади. — Укангни қутқариб қолишимиз керак, ахир, шундайми...

— Ҳа-ҳа. Ҳа, делим-ку. Мен бир иложини қиламан. Аммо бунинг учун мен, энг аввало, Лазизани кўришим керак, — Мухриддин хотиржамлик билан аввал онасига, сўнг эса «энди кўнгиламинг жойига тушдими» деётгандек укасига тикилди.

Икром бўлса бир оз унга тик боқиб турди-да, негадир бу нигоҳларга дош беролмай, айбдор кишилардек ерга қаради. У шу топда опасининг хатини ва унинг сирли тарзда ғойиб бўлганлигини яна бир бора кўз олдига келтира бошлади ва акаси билан опасининг хийлагина олди-бердиси борлигини тушунди. Ва «бу шўрлик Лазини қочиб қолганидан беҳабар, бу ёғи қандоқ бўлди?» дея хаёлидан ўтказди. Сўнг, ердан кўзини узмай, ўзини ҳақ нарсадан хабарсиздек тутиб, акасидан сўради:

– Лазини нима қиласиз?

– Унда озроқ пулим бор эди. Қолаверса, етмаганига унинг таниш-билишлари ҳам кўп. Биргалашиб бир амаллармиз-да... – Мухриддин орзуларидан маҳрум бўлаётганиданми ёки булар ҳақида ўйлашни ҳам истамаётганиданми негадир ниҳоятда жиддий ва очиқча гапирди. Буни эшитиб Икром оёғи билан ер чизиб сукутга чўмди, кўзларини бир нуқтага тикканча ўйланиб қолди. Ахири опасининг аллақачон ғойиб бўлганлиги ҳақидаги хабарни ортиқ бекитиб юролмаслигини англаб етди. Ҳатто «қизиқ, бу хабарни, аслида, нима учун ҳалягача ҳеч кимга айтмай юрибман-а? Ўзи нимани аниқламоқчиман-у, менга бундан не фойда?» дея ҳайрон ҳам бўлди. Аммо бу сўроқларга тузуқроқ жавоб ҳам йўқ эди.

– Биласизми, ака... – Икром ўша хабарни нимадан бошлашгани ҳам билолмаётгандек кўзларини пирпиратганча ютина-ютина гап бошлади. – Лазиза, у... Опамни ҳозир... Нима десам экан... У айни дамда...

– Чайналмасдан гапирсанг-чи?! – ўғлининг мужмалланаётганидан ховотирга тушган буви, чамаси, навбатдаги кўнгилсизлик яқинлашиб келаётганини пайқади.

– Лази опамни шу кунларда Самарқанддан тополмайсиз-ов... – гарчи оғир бўлса ҳам, Икром дадил гапириб акасига юзланди.

– Нега!? – Мухриддин укасининг гапларига тушунолмай ажабланди ва унга «очиқроқ тушунтир-чи» деётгандек диққат билан тикилди.

Димиққан ҳавода, айниқса, ёнгинангда кўни-қўшнилариинг гап пойлаб, кўзларини лўқ қилиб туришган бир пайтда бу жуда нохуш вазият бўлди-да. Икром «айтсамми-айтмасамми» деётгандек ўнғайсизликдан бир онасига, бир акасига ва истаб-истамайгина анави икки одамга кўз қирини ташлади. Оилавий сирни бегоналар қаршисида очишни хоҳламаётгандек, томоғини қирди. Сўнг журатсиз тарзда давом этди.

– Яхшиси, ҳозир бир нарса кўрсатаман, ўқиб чиқинг, кейин ҳаммасини ўзингиз тушуниб оларсиз, – у шундай деб, шимининг орқа чўнтагидан анчагина оҳори тўкилиб, шилғит бўлиб кетган аллақандай қоғозни олди-да, акасига узатди.

– Нима экан бу?! – Мухриддин ҳали қоғозни очиб кўз югуртириб улгурмаган бўлса-да, унинг юраги бир нарсани сезаётгандек қаттиқ-қаттиқ уриб кетди, афт-ангоридан ранги қочиб, томоғи қурушиб ютинди.

– Опамнинг хати, – деди Икром ҳижолат бўлиб.

– Ё, Худо! Бу нима деганинг? Қанақа хат бўлди у? – буви аланглаб, саросимага туша бошлади.

– Ҳозир, ҳозир... – Муҳриддин титроқ турган қўллари билан шоша-пиша мактубни очди-да, унга кўз югуртира бошлади. У Лазиза ёзиб қолдирган хатни ўқиркан, беихтиёр вужудидаги титроқ кучая борди. Уни чала-чулпа ўқиб тугатгач эса, ғазаб тўла нигоҳини Икромга қадаганча,

– Бу ростдан ҳам ўшанинг хатими? – дея олди у зўрға.

– Ҳа...

– Алдаяпсан-а... Менга ҳазил қиляпсан, шундай-а? Мени синаш учун буни у сенга ёлғондан ёз-и-б...

– Йўқ. Бу нима деганингиз? Бундай пайтда сизга қандай ҳазил қиламан? Опамни кўрганим йўқ. Буни мен унинг эшиги тагидан олдим. Бошида мен ҳам сизга ўхшаб бунга ишонмагандим. Энди билсам...

– Йўқ-йўқ, сизлар мени алдаяпсизлар. У ҳеч қаерга қочиб кетмаган... Бундай бўлиши мумкин эмас-ку... У билан бунга келишмаганмиз-ку... – Муҳриддиннинг нафаси ичига тушиб алланималар дея пичирлади.

Буви ҳамон тўрт томонга аланглаб, ҳануз ҳеч нарсага тушунолмасди. Бироқ шундай бўлса-да, қизининг қаёққадир қочиб кетганлигини қисмангина фаҳмлаётганидан, ҳар икки гапнинг бирида «вой, қирғингина келсин», «вой, бўйнигинаси синсин», «вой, лаҳатлар ютгур» деган луқмаларни айтиб туришни қанда қилмасди. Муҳриддиннинг эса бўлари бўлди. Унинг оёқ-қўли тамоман бўшашиб, турган ерида чўк тушди. Унинг бутунлай мадори кетиб, биргина қўлига суяниб қолди. Қулоқлари шанғиллаб, ҳеч бир нарсани эшитмасди. Бўшашган танада аламзада руҳ жизғанақ бўлиб, жим-жимадор ёзувлар билан битилган мактуб қаҳрга учраб ғижимланди. Сўнг у йиғламоқдан берирок қолла базўр қисқа-қисқа нафас олди-да, шусиз ҳам ажинга тўла юзларини унданда, баттарроқ бужмайтириб «мар-р-раз-з!!!» дея бўғиқ овозининг борича бақириб юборди.

Унинг бу фиғони сингисининг аҳмоқона ишларидан азият чекаётган одамни эмас, балки келажак ҳаёти издан чиқиб кетган кишининг ноласи эди. Энди орзулар нима бўлади? Ташвишга тўла оиланинг бундан кейинги тақдири нима бўлади? Қондошга, биродарга ёрдам қандай бўлади? Йўқ, у айна чоғда ҳеч нимани ўйламаётганди. Унинг мияси ғувиллаб, нимани ўйлашни, қандай фикрлашни билолмасди. Баъзан онда-сонда ҳуши ўзига келиб,

хумордан чиққунча синглисини ҳақоратлаш фурсати келганлигини ҳис қилганда эса, бунинг учун қай бир сўзни ишлатиш кераклигини ҳечам идрок этолмасди. Шу боисдан ҳам у бир сўз деёлмай кўзларини чирт юмди-да, бошини чангаллаганча, ичи огриётган кишидек афтини буриштириб, алам билан инграшдан нарига ўтолмади. У бутунлай «синди»...

XXVII

Нимқоронғи хона. Ернинг захлигидан намиқиб қолган қурпача устида Захро буви белининг огриғига чидай олмай инқиллайди. Чунки у ўз пешонасидаги ёзиққа кўра, Лазизанинг алмисоқдан қолган икки хонали каталақдек уйида кун кечираётган бўлиб, қизини тинмай қарғайди: «Ё, Худоё худованда, ер ютсин сени, бўйнигинанг узилсин. Иймонсиз, нонкўр. Энангни тириклайин гўрга тиқиб қўйдинг-а... Қариган чоғимда шу зах босган лаҳадда яшомоғим қолганди ўзи... Ҳаҳ, сени туғмай мен ўлай, минг лаънат сенга, яшамагур... Қарғишим тешсин сени, ёлчимагур...» дея дамба-дам тутақади. Ҳа, бу ҳолат, ҳақиқатан ҳам, жаҳлга арзигулик ҳол. Унга сира ҳам ёқмаётган бу хонанинг кўриниши чиндан ҳам хароб эди. Гарчи у айтаётган «гўр» бўлмаса ҳамки, ҳар қалай анчагина кўҳналиги ва захлиги ҳисобга олинса, кекса киши учун бу ерни лаҳаддан ҳеч қандай фарқи йўқ эди. Лазизадан онасига ҳамда ақли паст опасига мерос сифатида қолган бу уйча анча йиллар бурун руслар томонидан ўн икки хўжаликка мўлжаллаб қурилган уйнинг бир бўлаги эди. Йиллар ўтиб, ўша ўн икки хўжаликнинг ҳаммаси алоҳида-алоҳида ҳовличаларга бўлиниб кетишди-ю, оқибатда ўша кичкина уйчаларнинг ҳаммаси атиги икки-уч киши томонидан сотиб олинган ва кичик уйчалар бузилиб ўрнига бир хўжаликка мўлжалланган, аввалгиларидан сал каттароқ уйлар қад кўтарган. Лазизанинг ҳовличаси эса ҳеч кимга сотилмай, ўша ҳовлининг бир қисми сифатида ҳанузгача асл ҳолида сақланиб қолганди. Кўшниларикидан фарқли равишда бу уйга бирор каттароқ ўзгартириш ҳам киритилмаган. Фақат унинг кичкинагина дарвозаси ҳовлининг умумий дарвозасидан ажратилиб кўча томонга очилган, холос. Бу кўчадаги бир талай йирик-йирик ҳовли дарвозаларининг қаторидан беўхшов тарзда жой олган алоҳида ажралиб турадиган кичкинагина сариқ дарвозачага яқинлашаверишда, истайсизми-йўқми, диққатингизни бир манзара ўзига тортади. Ариқлар лабидаги ҳали унча катта бўлмаган мажнунтол-

ларни ҳисобга олмаганда, қачонлардир экилган, ҳозирда кўкка бўй чўзиб, кучоққа сигмай кетган акациялар, шохлари тарвақайлаб кетган нина баргли арчалар ва, айниқса, ўша ҳовличанинг бир томонини томоман қоплаб олган шийдалар ва гул деворлар гўё бу ерларнинг ўтмишидан хабар бераётгандек кўринади. Чама-си бу хароба уйча Лазизага макон бўлмасдан аввал ҳам икки-уч нотаниш авлоднинг мўъжазгина яшаш жойи бўлганлигини ўша манзаралардан ҳам шундоққина сезиб олиш мумкиндек гўё. Бироқ даврлар ўтди, одамлар алмашди, уйлар янгиланди. Бугунга келиб, деворлари шифтга қадар намиқиб кетган бу масканни эса ҳозирги аҳволида яшаш жойи дейиш ноўрин. Хоналар ичида гўё қандайдир нам ҳаво кезиб юргандай, биз устига, шўр босиб, ўпирилиб-ўпирилиб кетган деворлар ва чириб адо бўлаётган поллар уйчани янада афтодаҳол кўрсатади. Иккита хонани бир-биридан ажратиб турадиган қалин девор орасига (ё тавба, ҳақиқатан ҳам, бунча қалин бўлмаса бу девор, нақд бир метр-а) бир пайтлар фалон пулларга келтирилиб, зўр ҳафсала билан ўрнатилган голланд печи ҳам кўринишидан қачонлардан буён оташин оловни кўрмаган шекилли, занг босиб тешилмоқ арафасига келиб қолган. Нафсиламбирини айтганда, айна чоғда бувининг ғашини келтираётган ушбу бўғриққан хона, сувараклар ва очликдан чириган тахталарни ҳам камириш илинжида туну-кун санғиб юрадиган каламушларнинг сўлим гўшасига айланган. Ҳеч ишонгинг келмайди, наҳотки, бир ўғли чет элда бўлган буви охир-оқибат совуқдан дағ-дағ титраб кун бўйи чиқинди титкилаб юрадиган қашшоқлар ертўласига тушиб қолган бўлса. Йўқ, бу ер бувининг сўнги қўнимгоҳи эмасди, бироқ ҳозирда унинг мана шу ерда яшаётгани айна ҳақиқат эди. Кўчманчининг пешонаси ўйилсин! Кўчманчини харобага етаклаган тақдирга лаънат! Бу уйдаги ҳамма нарса эски: увадаси чиқиб кетган гиламчалар, унниқиб кетган кўрпа-ю кўрпачалар, намиқиб зилдай оғир бўлиб қолган ёстиқлар, руслар даврида сақич билан деворларга ёпиштирилган мовий кўзли чиройли қизларнинг ранги учган суратлари, кирлигидан қорайиб кетган идиш-товоқлардан тортиб то анави бурчақда деворнинг кўчкисини бекитиш учун хўжа кўрсинга қўйилган телевизор ҳам ёшини керагидан ортиқ яшаб бўлган. Гўё хона ичидаги барча нарсалар ҳеч кимга кераксиздек, дунёдан узилиб, узлатга чекингандек кўринади. Тириклик нишонасининг ўзи йўқ. Йиллар давомида артилмай чиркин бўлиб кетган деразалар тоқчасига қўйилиб, ёғочга ўхшаб қолган кактуслар ҳам афтидан

зоғора ойналардан ёруғликка мўралай-мўралай, ахири умидлари узилиб хазон бўлишганга ўхшайди. Қизиқ, бу чолдеворлар ичида Лазизадек танноз хоним қандай қилиб шунча вақт яшаган экан?..

Буви яна зирқираб оғриётган биқинларини гижимлаб, бетоқат бўла бошлади. Бу гал оғриқ кучлироқ санчиқ берди, шекилли, у беихтиёр додлаб юборди ва: «Оҳ! Ё, Парвардигор, қандай гуноҳим бор эдики, мени бунча қийнайсан? Бола туғмай мен ўлай, уларни туққунча тагим чириб кетса бўлмасмиди...» — дея инқиллаб, қақшаган оёқларини уқалай бошлади. Бувининг бу сўзлари сиркадан куйган чандиқ бўйнини мудом беркитаверганидан эгинини қисиб юришга одатланиб қолган, айнаи дамда эса кузнинг илиқ кунлариданоқ ёқиб қўйилган печнинг ёнида куймаланиб иш қилаётган Тамарага алланечук ғалати туюлиб кетди. У пичоққа ёпишган кўйи картошкани қалин-қалин арчиркан, онаси ётган томонга мўлтираб қараб қўйди. Бироқ ҳеч нима демади. Нима ҳам десин? Буви эса ҳамон қарганиб жаврашда давом этарди: «Бола ёшлигида бола экан, улғайганда бошга битган бало бўларкан. Пешонам курсин, буларнинг ҳеч биридан барака топмадим. Турган-битгани ташвиш бўлди бу итларнинг. Булар мени еб, адоий тамом қилди... У шу сўзларни айта туриб, яна ўз ёшлигини кўз ўнгидан ўтказди. Ногоҳ, тамаки чопиққа чиққан дамларини, овсини Башоратни, унинг тамаки жўякда ўтириб, ўргимчак ҳақида айтган гапларини хотирлай кетди. Ўшанда у орқасига юзлаб, балки минглаб болаларини ортмоғлаб, кесаклар орасидан қаергадир шошиб бораётган ўргимчакни кўриб қолиб, «Вой! Заҳро, тез келинг, мана буни қаранг, ростдан ҳам ҳаётнинг ўзгинаси-я. Айтишларича, ўргимчаклар ҳаётнинг митти рамзи бўлишаркан. Негаки улар, билмадим, қанча вақтгачадир, ўз болаларини хув анави орқасидаги оқ пуфакчаси ичида сақлаб юрарканлар. Ўша пуфак ичида беҳовотир ҳолда вояга етган болалар, пайти келганда уни ёриб чиқишарканлар-у, шўрлик онасини шафқатсизларча еб битирарканлар. Кейин эса она ўргимчак бутунлай яроқсиз бўлиб қолгач, унинг қотил, раҳмсиз болалари дуч келган томонга тарқаб кетишаркан. Ё, тавба! Айтганича бор экан, худди одамзодга ўхшайди-я? Бир кун келиб биз ҳам шунақа бўламиз-да... Қаранг, қаранг, анавинисига қаранг. Унинг болалари деярли пуфакчани ёриб чиқишибди, онасини ейишни бошлашибди. Бечора она ўргимчак йўл-йўлақай ўз болаларига ем бўлиб, жонининг оғриётганига қарамай олға кетиб боряпти-я...» дея ҳаяжонга тушганди. Буви айнаи дамда аллақачонлар бу дунёни тарк этган овсинининг ўша

сўзларини ўйларкан: «Ҳа, ҳозир менинг бошимга худди ўша ўргимчакнинг куни тушиб турибди, Башорат!» — дея ўзича шивирлади. Кейин яна сиқилиб кетганидан: «Эй, Худо бу не кўргилик экан-а? Сенларни яратган менга лаънат, минг лаънат...» — дея бақриб юборди. Тамара энди онасига ёвқараш қилиб қараб кўйди. Бу гал унга онасининг ҳар куни такрорлайдиган ушбу гаплари ёқмади, шекилли, асаби кўзиб кетганидан қўлидагиларни жаҳл билан полга улоқтириб юборди ва ўзига ярашмайдиган хириллоқ, бўғиқ товушда биринчи бор онасига қарши гапиришга журъат қилди.

— Эна, кимни қарғаётган бўлсангиз ҳам, исмини айтиб қаранг. Биттагина Лазининг қилмиши учун барчамиздан, айтикча, мендан хафа бўлишга ҳечам ҳаққингиз йўқ.

— Эй-й, учир! Ҳамманг бир гўрсан, — Буви кескин гапириб, қизи томонга аланглади-да, сўқир кўзларини ишқалаб, «айтишишга тайёрман» деётгандек ёнбошлаб олди. Сўнг қовоқларини беўхшов осилтириб туксайди.

— Уф, яна ҳамманг дейди-я... — Тамара йиғламсиради.

— Ҳа, ана шундай дейман, айтавераман. Қани айт-чи, аслини олганда, қай бирингдан ёлчидим, а? Мен сенларни шу умид билан ўстирганмидим? Қариб кўр бўлиб қолганимда ҳамманг ташлаб кетдинглар-ку... — бувининг товуши ҳам титраб кетди, унинг кўзларидан беихтиёр ёш сизиб чиқди.

— Уф-уф, яна сенлар дейди-я, бу кампир, — Тамара эгини баттарроқ қисиб, тиззаларига шаппатлади. — Хўш, қани, ким сизни ташлаб кетди? Қани айтинг, қочқоқ қизингиз туфайли «сенлар» деб кимни назарда тутаяпсиз? Ўлиб кетган Иноятимни-ми? Ёки ўғилларингизини? Балки менидир? Ахир, мен ҳам қизингизман, сабр билан ёнингизда юрибман-ку? Мени ҳам ўйлайсизми ҳеч?

— Ҳиҳ, тавба! Сабр билан эмиш, — буви жеркиниб тўнғиллади. — Сенми? Сени айтайми? Сен дардсан. Сен этимни оғритиб чиққан чипқонсан, тушундингми? Шунинг учун ўзингни бу орага суқмасанг ҳам бўлади...

Тамара онасидан бунақанги ҳақоратларни эшитаман деб сира кутмаганди. Аксинча, кўнгли яримлигидан ҳамма вақт онасидан ва бошқа яқинларидан илиқ сўзлар эшитишга ўрганиб қолган дардман аёл эди у. Шу боисдан у ҳозир ҳам сўқир қариядан мутлақо бошқача оҳангдаги гапларга умид боғлаб янглишди. Кўнгли яримлагандан яримлаб, дили оғриди. Аммо шугинага қолганда,

негадир онанинг кўнгли қизиникидан-да, яримроқ бўлди. Бувининг бу сўзлари Тамара учун мисоли этни куйдиргувчи бир оташ, вужудни жўнжиктирувчи бир муз эди гўё. Буни эшитиб, Тамаранинг эти жимирлади, ҳатто тиришиб турган жойларидан тер ҳам чиққандай бўлди. Унинг кўзлари намланди, ёшларини тирқиратиб оқизиб, бир сўз демай пилдираганча нариги хонага ўтиб кетди. Шундан сўнг буни ўзининг ноҳужа гапириб қўйганини ҳис қилди, шекилли, ўнғайсизлангандек бўлиб аланлади. У кафтларини қовурғалари устида юргизиб, қизининг ортидан чўзилганча, бир-икки маротаба «Тамара! Тамара-а...» дея мунг чўккан овозда уни чақирди. Қизидан садо бўлмагач эса, яна ўз дардини айтиб инқиллашда давом этди. Бундан бошқа пайт бўлганида, буви дарҳол Тамарани юпатган, кўнглини кўтариб, овулган бўларди. Бироқ у шу топда кўнгли ўқсиб, нариги хонада эшитилар-эшитилмас гингшиб йиғлаётган қизини эмас, балки ҳар куни бир сира бу ғарибхонага келиб, онажонининг синиқ кўнглини кўтарадиган, аммо бугун негадир ҳаяллаётган Икромжон ҳақида кўпроқ ўйлаётганидан, бунга кўпам аҳамият бермади.

Бувининг боши қотганча бор. Икром, одатда, ҳар куни тушлик маҳалида онаси ва опасига бир кунга етадиган тайёр таом келтириб туради. Борди-ю, у бугунгидек бир оз кечикса ёки Худо кўрсатмасин келмай қолгудек бўлса, буви билан Тамаранинг ҳоли чатоқ. Уларнинг куни, ўтган ҳафта пайшанба кунидегидек, Тамаранинг хом-хатала пишган ёвғонига қолиб, кечаси билан ич оғриқ бўлиб чиқиши ҳам ҳеч гапмас. О, буни эслашга ҳам қўрқасан киши. Ўша пайшанбада Икром тўйдан кеч қайтиб, ростдан ҳам бу ерга келмай қолувди. Ўшанда ҳам буви билан Тамаранинг ўртасида худди бугунгидек жанжал чиққанди. Аммо у сафар фақатгина Захро буви оғзига келганини жовраганди. Ҳа, у очлик азобиغا чидай олмай, «Агар, сен ношуд дардисар бўлиб оёғимга тушов бўлмаганинга эди, айни дамда мен... — у шу топда «Қоракўзнинг уйгинасида ўтирган бўлардим» демоқчи бўлди-ю, бироқ ичган қасами ёдига тушиб, бундай дейишдан тилини тийди. — Битта кампир қаерларга сизиб кетмайди дейсан? Ҳар ҳолда, сен бўлмаганинга, анави ношуд акаларингни дастидан қасам ичмаганимда, ҳалига довур, ўша, қарғишим тешгурнинг уйига жойлашишим анча осон кечган бўларди» деявериб сал кам Тамарани еб қўяёзганди ўшанда. Лекин барибир у вада кўнгилли қизини кечга бормай юпатиб олганди. Чунки унда бувининг биқини бугунгидек зирқираб оғримаётганди, қолаверса, у таъсирчан қизидан хотирга тушиб, ўзини-ўзи бирор корҳол қилиб қўйишидан чўчиб

ҳам уни овутганди. Бугун эса унинг ўз дарди ўзи билан. Унга энди ҳамма-ҳаммаси барибир. Ҳеч нарса билан иши йўқ, ҳамма нарса ёқимсиз. Бир томондан, биқин санчиғи, иккинчи томондан, бел оғриғи, учинчидан тиззаларнинг зирқироғи, тўртинчидан... бу дардлар етмагандек, пиёз пўстидек очиққан қорин сўқир кампирга асло тинчлик бермаётганди.. Энг аянчлиси шундаки, бувининг барча азоблари сония сайин семириб, ривожланиб бормоқда. Тавба! Қорин оч бўлса, дард кучаяркан, оғриқ ҳам каттароқ бўларкан. Сўлиб қолган вужудни ҳам айдаҳардек ютаман дейди-я...

Ҳайриятки, буви Икромжонга бошқа фарзандларига қараганда кўпроқ меҳр бериб адашмаган экан. Икром кечга томон уларга кичкинагина товоқчада бир егуликкина гуримичи⁴ олиб келди. Бу гал ана ўша иссиққина овқат она ва қиз ўртасидаги кўнглисизликни авж олиб кетишининг олдини олиб қолди. Қорин тўйган сари барча дилсиёҳликлар ўз-ўзидан барҳам топа бошлади. Ахир, битта товоқдан мазали гуримичини емоқ учун қўл чўзган кишиларнинг қайси бири иккинчисига гина сақлайди дейсиз?

Икром ҳар гал шу даргоҳга келиб қайтаётганида, унинг кўнглини аллақандай ғашлик қамраб олгандай бўлади. Қаричилик ғаштини ташландиқ уйда ўтказаетган кекса онасига ва киши кўнглини оздирадиган даражада бадбуруш бўлиб қолган (эҳтимол, шунинг учун ҳам Қоракўз уни ўз уйига сиғдирмаган) опасига қараб ҳасратдан ёрилай дейди. Наҳот, она қисмати шу бўлса? Наҳотки, у ўла-ўлгунча ношуд, ноқобил фарзандларнинг ҳар бир хатти-ҳаракати учун товон тўлаб, рўшнолик кўрмай яшаса? Наҳотки, у бу дунёга фарзанд келтиргани учун бир умр беҳаловатликда ўтса? Буларнинг бари учун гуноҳкор бўлса?..

Икром астойдил қалтираб-титраб товоқни пайпаслаганча луқма қидираётган онасига ва шоша-пиша лунжини тўлдириб, жағ терисининг бирор жойини илкиста «чирт» этиб узилиб кетишидан чўчиброк, секин-аста эҳтиёткорлик билан чайналаётган опасига ачиниш билан тикиларкан, беихтиёр ўйга толди: «Бечоралар! Йўқ, уларни бу аҳволга ташлаб қўйиб бўлмайди. Мен бунга жимгина қараб ўтиролмайман. Эҳтимол бу ердан кўра минг марта қариялар уйи ҳам яхшироқ бўлса керак? — у хаёл қилди ва чуқур хўрсинди, — Қариялар уйи! Нега қариялар уйи ҳақида ўйлаяпман? Наҳот, уларни ўша ёққа олиб бориш хаёлимга келаётган

⁴ Гуримичи — аввал сувда қайнатилиб, сўнгра сариқ сфга аралаштирилган гречка.

бўлса? Бу — уят! Бу — шармандалик-ку. Шундай покиза, жонку-яр онам келиб-келиб кексайган чоғида қариялар уйида, ҳаётдан норизолар қуршовида қолиб ўтирса-я. Йўқ, йўқ, буни ҳатто халёлга келтириб ҳам бўлмайди. Уф-ф, нима қилай? Энди қандай бўлмасин, озроқ пул топиб, мана бу каталакни сотиб бўлса ҳам, — у хона ичига кўз югуртириб олди, — онам ва опамни зулмат қаъридан олиб чиқишим керак. Ҳа, тўғри-тўғри, аввало, улар учун дурустроқ бошпана керак. Ўшандагина мен ҳам улар билан бемалол яшашим мумкин... — Икром хона ичига яна бир сира кўз югуртираркан, хона унинг кўз ўнгида янада гариброқ кўриниб кетди. — Тавба, Лазиза яшаётганда бу ер бунчалар хароб эмасди-ку. Ёки ўшанда ҳам шунчалар вайронамиди? Йўқ, бу уй ҳеч кимга керак эмас. Ким ҳам бунақа фақирхонага келиб яшашни истарди. Бунинг ўзи нимага ярайди-ю, унинг пули нима бўларди? Масалан, шахсан ўзим шунга ўхшаган уйларни текинга ҳам олмаган бўлардим. Ҳа-а... — Икромнинг хаёлига дабдурустдан бошқа фикр келиб қолди, — энди тушундим. У сотолмаган. Ҳа, худди шундай. Чамамда, Лази ҳам бу ерни ҳеч кимга сотолмаган. Агар сотолганда, шунча ишни қилган виждонсиз уйнинг пулини олиб кетмасмиди? У шошилган. Тавба, аҳмоқ бўлиб, арзимаган пулга кўз тикканим нимаси? Ё, Худо, менга мўмайгина пул керак, пул. Ҳа, бу ердан қутулишнинг, жамики изтиробларга чек қўйишнинг бирдан бир йўли ҳам худди ўша пулда. Эй, Худо, наҳотки, шуни тушунмасанг? Аммо мен қаердан оламан ўша лаънати пулни?..»

Икром онаси билан опасини бугун ҳам ўша гариб кулбада қолдириб, ўзи эса Қорақўзникига қайтиб келганида ҳам, ҳануз ўша маҳзун хаёллари гирдобидан чиқолмаётганди.

— Ҳа, нега бунча хомушсиз? Яна бирор кўнгилсизлик бўлди-ми? — Диёра қимтинибгина эридан сўради.

— Ҳеч гап йўқ.

— Балки бирор ёрдамим керакдир?

— ...

Улар шу кунларда бир-бири билан, гўё эзгилаб ташланган гул мўжиза туфайлигина озроқ жонланган каби, наридан-бери гаплашаётган эдилар. Диёра кекчи эрининг бу гал анчагина чўзилган аразларидан сўнг хийлагина эҳтиёткор бўлиб қолганди. У эрининг кўнглига ноҳосдан тегиб кетмаслик учун азбаройи майин ва юмшоқ гапиришга интилар, баъзан эса гўшангадаги куёвнинг қаршисида ийманибгина турган янги келинчакдек унинг кўзларига узоқроқ термилиб қолишга ҳам журъат қилолмасди. Икром

бўлса хотинининг ҳозирги аҳволидан ҳам ҳузур қилар, гуё ўзини ҳоқон сезиб, имкон борича безътибор бўлишга тиришарди. У хотинининг барча гапларини, қачонлардир яқин бўлишган, аммо кейинчалик нимадандир ранжиб муносабатлари мутлақо совуқлашиб кетган дўстлар тасодиф туфайли бир-бирига рўпара бўлиб қолишгандек, эътиборсизгина тинглашга ҳаракат қиларди. Аслида, у энди-энди ўзини росманасига эр сифатида ҳис қилаётган эди. О, хотининг қаршингда ҳуркиб турса, қандай завқли! Унинг сунъий равишда жиддийлашганининг асл сабаби ҳам худди ўша ўртадаги бу ҳолатни узоқ чўзилишини астойдил истаётганида эди. Диёра ҳозир ҳам нимадандир ҳадиксиб, эҳтиёткорлик ва аёлларга хос бўлган озроқ муғомбирликни унутмаган ҳолда мунгли ва ҳамдард сифатида сўзлаганди. Унинг бу саси чиндан ҳам жуда тушқун ва эътиборли эди. Бу товушни эшитган ҳар қандай ғамгин эркак шу дамнинг ўзида ийиб кетиши ва ғамдош шеригига ўз дардини дастурхон қилиши тайин эди. Мунгли товуш! Нақадар юракка яқин-а?! Бироқ сиқилаётганиданми ёки асаблари таранг турганиданми, негадир Икром хотинига сир бой бергиси келмай, унинг сўзларини шарт бўлди-да, «тиш-ш-ш...» деди кўрсаткич бармоғи билан ўзининг лабларини беркитиб. Сўнг жовдираб қолган хотинининг кўзларига тикилиб, барибир ҳам кўнгли юмшаб кетганидан,

— Жим ўтир. Менга халал берма... — дея ёлғондакам совуққонлик билан кўшимча қилиб қўйди у. Аммо Диёра эридаги бу ҳолатни дарҳол фаҳмлади.

— Нима бўлди? Айтақолинг? Гапира қолсангиз-чи?... — у эркаланганча кафтлари орасига эрининг қўлларини олди.

— Жим бўл дедим! — гуё унинг бармоқларига илон чирмашаётгандек, сесканиб кетди. Кўлини силтаб тортиб олди ва ўзи ҳам кутмаган тарзда тўсатдан хотинига ўшқира кетди. — Эй-й, ўз ҳолимга қўясанми-йўқми? Бугун менга ҳеч нарса ёқмаяпти. Шуни тушунмаяпсанми? Бор жойингга, тинчгина ёт. «Финг» деган товушингни ҳам чиқарма...

— Вой-буй, намунча?! — Диёранинг хурраси учиб кетди. У яна бирор қор-ҳол рўй беришидан чўчиб кетганидан итоаткор ҳолда, эри айтганидек, жимгина бориб деванга чўзилди ва алламаҳалгача ухламай, дераза ёнида сегарета чекиб, паға-паға тутунларни буруқсатаётган эрини кузатиб ётди. Сўнг Икромнинг айнаган кайфиятини жойига келишини зориқиб кута-кута ухлаб қолди.

XXVIII

Уч тавақали ойнанинг олдида турган кичкинагина соат каллайи-сахардан «тут-тут» қилавериб, силласи қуриб тонгга яқин базур ухлаган Икромнинг миясини эговлаб ташлади. У уйқудан кўзини очгиси келмай, ёнида ётган хотинини жаҳл билан туртди: «Ҳой, тур анавини овозини ўчир. Агар ўзим турсам, майда-майда қилиб ташлайман ҳозир» — дея зардаси қайнаб буюрди. Диёра ҳам роса маст уйқуда экан, шекилли, ўқдек жаранглаган эрининг товушини эшитиши ҳаманоқ бўйи баравар сапчиб ўрнидан турди.

— Ҳа-ҳа, нима бўлди? Нима? — у ҳамон ҳеч нарсага тушунолмай ён-атрофига аланг-жаланг қилди.

— Анавингни ўчир деяпман...

— Ҳа, ҳозир. Уф-э! — Диёра кўзларини ишқалаб, бир оз бўшашди, — шунга шунчами? Уф-е, юрагим дупиллаб қолди. Тавба, нима эмиш дебман. Қуриб кетсин, ҳозир, мана бўлди... — у имиллаб борди-да, «э, тугилламай кет» дея қўл учида бир уриб, унинг журмачасини босиб қўйди. Аслида, ўша зормондани эрта сахардан жиринглашга тўғрилаб куйган ҳам, унинг кўмаги билан соат 5.00 да туришни ихтиёр этган ҳам Диёранинг ўзи эди. Чунки бугун унинг бир эмас, иккита имтиҳони бор эди-да. Бирини коллеждаги шогирдларидан оларди, иккинчисини университетдаги устозларига топширарди. У белгиланган вақтга уйғонишга уйғонди-ю, бироқ юраги така-пука бўлиб уйқуси бузилгани жудаям чатоқ бўлди-да. Ахир, эрталабки кайфият бутун бошли бир кунни қай ҳолатда ўтишини белгилаб берарди-да. Энди имтиҳонлар қандай бўлади, Худога аён. У ёлғиз ўзи нонушта қилди, упа-элигини қилиб кийинди. Сўнг кетаётиб сумкачасини олиш учун ётоғига қайтиб кирди. Бу пайтда Икром кўрпага ярим кўмилган ҳолда яна эрталабдан сегаретани буруқситарди.

— Кетяпсанми? — деди у оғиз-бурнидан тутун чиқариш баравар эснаб.

Диёранинг юрагидаги титроқ ҳанузга қадар босилмаган бўлса керак, ўзи билан ўзи бўлиб, қисқагина жавоб қилди.

— Ҳа, бугун имтиҳонларим бор.

— Кеч қайтасанми? — Икром хотинини синаётгандай ғалати-роқ тикилди.

— Ҳм-м-м, — бош силкиди Диёра. — Аввал ишхонамга, сўнг университетга бораман.

— Яхши. Бўлмаса кеч қолма. Бора қол, имтиҳонларингни яхшигина топшириб ол, — Икром димоғи билан кулиб, сохтагина илжайди.

Шундан сўнг Диёра бир оқшомда эрининг бутунлай бошқача одамга айланиб қолганига ишонгиси келмай, унга ўтирилиб қарай-қарай хонани тарк этди. Икром бўлса аввалига темир эшикнинг даранглаб ёпилишини кутиб турди. Эшик бир очилиб-ёпилгач эса, дарҳол ўрнидан туриб, бармоқлари орасидаги ярим чекилган сигаретани кулдонга эзғилади-да, шоша-пиша дераза ёнига борди. Гулли парда ортидан ташқарига мўралаб, хотинининг кетиб бораётганига бутунлай ишонч ҳосил қилгач, елкаларини завқ билан учирди ва ярим яланғоч ҳолда Қоракўз ётган хона томон ошиқди.

Қоракўз пишиллаб ухлаб ётар, ял-ял товланиб турган момиққина қизил шойи кўрпага бурканиб олган қорахонимнинг авж билан ухлашига қараганда, унда ҳали-бери уйғониш истаги йўқдек кўринарди. Икром жазманининг хонасига оҳистагина сирпаниб кириб олгач, маҳбубасига бир оз иштиёқ билан тикилиб ўтирди. Сўнг фурсатни бой бергиси келмай, эҳтиёткорлик билан унинг қаватидан суқилиб жой олди. Хона ичида ҳарчанд эҳтиёткорлик ҳукмрон бўлса-да, барибир Қоракўзнинг оройишига бир оз путур етди, шекилли, у истар-истамас кўзларини очди. Ёнгинасида худди айб иш қилиб қўйгандай, нафасини ичига ютишга тиришиб, иршайиб турган Икромни кўриб, яна қайтадан кўзларини юмиб олди. Сўнг унинг хотиржамлиги ундан-да ошиб, беихтиёр жилмайдди. Муқом қилиб юзларини силлиқ кўрпага бир-икки ишқалади. Юрагининг тафти бутун вужудини куйдириб бораётган Икром эса секингина унинг қулоқлари остига шивирлай бошлади.

— Хўш, бекамиз қачонгача ётмоқчилар? Қуёшнинг ғазабланиши ошиб боряпти, маликамиз туроқолсинлар энди. Ташқарида бутун коинот саломлашиш илинжида сизни интиқ бўлиб кутмоқда, хоним, — жазманининг бундай майин ва эҳтиросли сўзлари Қоракўзни ҳалимдек бўшаштирди ва у ҳам эркаланиб жавоб қилди.

— Бегимизнинг ўзларидан сўрасак? Саҳармардонда ўзгаларнинг чорбоғига нечук ташриф буюрди? — у масрурликдан ҳатто кўзларини ҳам очолмади.

— Ҳар тонгда шу боғ ичра сайр этиш ва бу маскандаги энг гўзал гул ифсридан баҳра олмоқ — менинг буюк ниятим. Бунга ўзга изоҳ йўқ, жонидан... — Икром жазманининг елкаларидан оҳиста сийпалаб, ўпди.

— Вой-вой ей, эгим жимирлаб кетди. Нақадар баландпарвоз сўзлар-а! Сайр этгиси келармиш. Ҳечамда, бугун маликайи дилзорингиз бирор лаҳадга эртароқ жўнаб кетгандир-да. Бўлмаса,

тутқундаги беданага ўзга боғда сайр этмоқ қайда? – Қоракўз ҳам орқасига ўгрилиб қаради-да, Икромнинг юзидан шунчаки ўпиб қўйди. – Тўғри айтяпманми?

– Шундайликка шундай-куя, бироқ сен менинг қалбимдаги сўнмас, оташин истакни унутган кўринасан. Ўзинг бир ўйлаб кўргин-а, агар истак бўлмаса, сайрашга хоҳишим бўлармиди? – Икром қиқирлаб кулди.

– Э, ҳа, айтгандай бир оз хотирамдан кўтарилибди. Ахир, жанобимнинг манфаатларига қулдек тобе бўлган истаклари ҳам бор эди-я. Авф этгайсиз... – Қоракўз нимадандир ранжигандек, унга кесатди.

– Сен яна адашяпсан шекилли, жоним. – Икром ҳазил-ҳузуннинг авжига чиқиб бораётганидан беҳад хузурланиб, Қоракўзнинг сочларини ўйнай бошлади.

– Эй, бўлди, одамни мазах қилмай, бунақа гапларингизни йиғиштиринг. Нега янглишарканман? Бу – ҳақиқат-ку. Сўнги пайтларда, қачонки ишингиз тушсагина, мени йўқлаётганингиз ёлғонми? Буни очиқ айтмасангиз ҳам ўзим, сезиб юрибман.

– Э, қўйсанг-чи. Нималар деясан? Бундай бемаъни фикрларни миянгдан чиқариб ташла. Сенга аталган ўпичларим ҳамиша қайноқ бўлган. Ҳа, ишонавер...

– Йўқ, ишонмайман, – Қоракўз гўё араз қилгандек бўлиб, тескари ўгрилиб олди.

– Эя, ишонмайсанми?..

– Йўқ.

– Ишонмасанг, мана сенга! – Икром сигарет иси урнаб қолган лабларини унинг очиқ турган елкасига маҳкам босди, – Мана, мана, мана...

– Вой, бўлди-бўлди! Бўлди, ишондим, – Қоракўзнинг чунонам қитиғи келаётганидан пихиллаб кулиб юборди. – Ишондим, ишондим. Фақат кўкрагимни унча қаттиқ сиқманг. Бақириб юборсам, ўғлим уйғониб кетиши мумкин.

– Хўп бўлади, жоним. Амрингиз сўзсиз бажарилади...

– Оҳ! Эрталабдан жуда маза қилдим-да. Чамамда анчагина умрим узайди. – Қоракўз ўзича-ўзи гапиринди. – Хўш, ана энди гапиринг. Сизни нима ташвишлантиряпти? – у кўзларини сузиб Икромга юзланди.

– Ҳеч нима...

– Тиш-ш-ш-ш! – Қоракўз, «инкор этма» деётгандек бош чайқаб, ўйнашининг лабларига бармоғини қадади. – Жонгинам,

фақат ёлгон гапирманг. Сизнинг, бу оромижон кўзларингиз дардингиз борлигини шундоққина айтиб турибди. Бу кўзлар ҳам-мани алдаса ҳам, лекин мени алдаёлмайди.

– Ҳеч қандай ташвишим йўқ дедим-ку... Фақат...

– Ана, ана, айтмадимми? Нотўғри эшитмаган бўлсам, сиз «фақат» дедингиз. Демак, бу сўзнинг давоми ҳам бор, – Қоракўз ўйноқлаганча ўйнашининг устки лабини чимчиб олди. Чамаси, унинг бу қилиғи Икромга ҳам озроқ далда бўлди, шекилли, нимадир демоқчи бўлаётгандек оғиз жуфтлади.

– Биласанми? – деди у ютиниб. – Мен сендан ҳеч қачон ёрдам сўрамаганман-а?

– Ҳа, бунга ҳатто шубҳа йўқ.

– Бироқ айти дамда менга сенинг ёрдамнинг керак...

– Хўш-хўш! Билсак бўладими? – энди соч ўйнаш навбати Қоракўзда эди.

– Биласанми? Буни айтишга жуда ҳижолат тортяпман-да... – у Қоракўзнинг кўзларига термулди, унинг нигоҳларидан «тортинмай айтавер» деган маънони ўзича кашф этгандан сўнггина гапида давом этди. – Менга озроқ пулдан қарашиб турсанг...

– Нима?! Пул дейсизми?

– Ҳа, зарур бўлиб қолди.

– Жудаям зарурми?

– Жудаям...

– Тасанно, офарин! – Қоракўз мийиғида, тушунуксиз ҳолда кулди. – Яшаворинг, Икром! Мана энди-энди ўзингизга келяпсиз.

– Тушунмадим, бу нима деганинг? Устимдан куляпсанми?

– Йўқ, асло. Аммо мен бир кун келиб мана шундай вазият юзага келишини жудаям интиқлик билан кутиб юрардим, – у яна бояги англами йўқ қиёфада кулди, бироқ дарҳол жиддий бўлиб қўшимча қилди. – Ахир, сиз истамасангиз, ўз-ўзимча қарз беролмасдим-ку...

– Нима-нима? Мени майна қиляпсанми? – Икромнинг араз-гўйлиги тутиб, қовоқлари уйила бошлади. – Демак, сен мени масхара қилаётган экансан-да...

– Йўқ-йўқ. Шубҳаларга кўмилиб, бекорга қизишманг. Қовоқчаларингни очсангиз-чи, жоним.

– Унда нега бунақа деяпсан? Тушунтириброқ гапирсанг-чи? Нима учун мени бўйин эгишимни кутиб юргандинг?

– Биласизми, нега? Чунки менга муҳтожлик сезган кунингиздан бошлаб, мен ҳам сизга ўз шартларимни айтишни мўлжаллаб юргандим.

– Ҳа, ҳали гап бу ёқда дегин? Сен ёмон муғомбир қиз чиқдинг. Хўш, бўлмаса эшитайлик-чи, ўша шартларни...

– Ҳо, буни бир оз кейинроқ айтаман, – Қорақўз ўйнашининг сўзларидан руҳланиб, ўзини ёшгина қизчалардек тутди. – Келинг аввал келишиб оламиз.

– Нимани?

– Қани айтинг-чи, сизга қанча пул керак ўзи? Ҳамда уларни нима нима қилмоқчисиз?

– Им-м, қанча бўлса беравер, чунки уй сотиб олмоқчиман, кейин ў-ш-а...

– Нима?! – Қорақўзнинг кўзлари йирик-йирик бўлиб кетди. – Ҳали сиз бу ердан кетиб қолмоқчимисиз?

– Йўқ, тушунмадинг. Уй ўзим учун эмас, – Икром жазманининг авзойи бузилиб бораётганлигини сезиб, дарҳол очиқчасини айтиб, вазиятни юмшатишга интилди. Акс ҳолда, қарийб чўнтагига тушган мўмайгина пулдан қуруқ қолиши мумкин эди-да. – Сен гапларимни охиригача эшитгин. Мен унақа демоқчи эмасдим.

– У ҳолда ким учун уй олмоқчисиз?

– Онам билан опамга.

– Эя, алдаяпсиз. Улар тинчгина Лазизанинг уйида яшашяпти-ку...

– Ҳа, яшаяпти, яшаяпти, – Икром яна кечагидек хомуш бўлиб хўрсинди. – Лекин ўша ер тамаки солинадиган буғхонадан ҳам зах-да. Уларнинг аҳволини бир кўрсанг эди...

– Тушунарли. Бечораларга қийин бўлди-да, – Қорақўз эди Икромни ўздан хафа бўлиб қолишини истамаётгандай, унинг кўнглига таскин берувчи илиқ сўзларни айта бошлади. У айни чоғда бувининг аҳволидан ҳам кўра ўйнашининг ҳозирги ғамгин ҳолатидан ташвишланаётганди. Ё, Худо, Икром ундан аразлаб қолса-я... Қорақўз шуни ўйлаб, қўрқиб кетди ва саросимага тушаётганини сездирмаслик илинжида шундай деди. – Аслида, сиз буни эртароқ қилишингиз керак эди. Ахир, сиз учун онангизнинг соғлиғи ҳамма нарсадан ҳам муҳим-да, тўғрими? Майли, истаётган экансиз, мен сизга йиғиб юрганларимни бераман. Сиз учун ҳеч нарсамни аяб ўтирмайман, буни айтмасам ҳам биласиз-ку. Бироқ йиққанларим сиз ўйлаётганчалик кўп эмас-да. Ҳатто уй сотиб олишга ҳам етмайди, чамамда. Янаям билмадим...

– Ховотирланма, буёғини менга қўйиб бер. Ўйлаб қўйган режам бор, – Икромнинг юзлари ёришгандек бўлди. – Етмаганига Лазининг ўша харобасини сотамиз..

— А-ҳа-а, шунақа денг?

— Шунақа! — Икром айни пайтда мушкули осонгина битаёт-ганидан қувониб, қошларини учириб қўйди. Бироқ ҳали олдинда ўзини жазманининг сирли шартни кутаётганини ўйлаб, дарҳол ўзини қўлга олди. — Хўш, энди сенгинанинг шартингни ҳам бир эшитиб қўяйлик-чи? Шундай қилиб, анча вақтдан буён менга нимани айтмоқчи бўлиб юргандинг?

— Им-м, мен айтмоқчи бўлган нарса шартдан кўра кўпроқ, талаб ёки таклифга ўхшайди. — Қоракўз ичидаги гапини «айтсамми, айтмасамми» деётгандай, бир оз мужмалланиб турди. Сўнг қатъий оҳангда деди. — Биласизми, азизим, менинг шартим ва хоҳишим шуки, пулни олганингиздан сўнг, ўша кундан бошлаб, анави ойимтиллангизни ҳам ана шу уйга ўтказиш тараддудини кўрасиз. Бу эса сиз ҳам унга қўшилиб кетасиз деган гап эмас. — У бошини сарак-сарак қилди, — Сизнинг хизматингиз алоҳида бўлади. Ҳм-м, сиз шу ерда яшайсиз...

— Қанақасига? Ахир...

— Шунақасига. Энди бирор йўлини топасиз-да, — Қоракўз қошларини чимирди. — Мана шу ётоққа ҳар куни кечаси ҳеч бўлмаганда бир маротаба мен учун кириб турасиз. Илтимосимни рад этмасангиз керак-а? Ҳали бу шарт деган гап эмас, уни сал кейинроқ айтаман. Ҳозир айтиб сизни хафа қилиб қўйишдан чўчийман. Ахир, биласиз-ку, сиз менинг ягона ҳаётимсиз. Мен учун сизсиз яшаш...

Қоракўз гарчи ўз хоҳишларини очиқчасига айтолмаган бўлса ҳам, Икром унинг нимага шаъма қилаётганини ҳамда ҳар тунда нимага умид боғлаётганини яққол фаҳмлади ва ўзининг келгусидаги бир оз таҳликали ҳаётини кўз олдига келтириб, нима деб жавоб қилишини билолмай ўйланиб қолди. Шарт! Бу шарт туфайли келажакда жуда кўп нарсалар тубдан ўзгариши, ҳатто Икром яшин тезлигида ҳозир ҳаёлидан ўтказаетган ўйлардан ҳам кўпроқ нарсалар юз бериб кетиши, муқаррар бир ҳол. Бу туфайли ким-кимлар изтироблар исканжасида, руҳий азоблар гирдобида, маломатлар қуршовида қолиши, кимлардир бу инқироздан завқланиб беҳад севиниши, кўзлари порлаб қувониши ва яна кимлардир бир умрлик ғам-ғуссага кўмилиб, кўз ёшларга ғарқ бўлиб кетиши турган гап. Ҳа, оддийгина қилиб айтилган бу шарт, ҳақиқатан ҳам, ана шундай касофатларнинг яна бир боши эди. Аслида, у шусиз ҳам аксарият кунларини Қоракўзнинг хонасида ўтказса, яна йўқ жойдаги муаммоларни яшашнинг нима ҳожати бор экан?

Бу чигалликка Қоракўзнинг назари билан қаралса, ҳеч бир қурқинчли жойи йўқ эди. Қайтанга бу таклифдан улар ўртасидаги тотли муносабатлар бундан-да қуюқлашса қуюқлашардики, лекин ўйланиб, бош қотиришга арзигулик муаммо бўлолмасди. Жуда бўлмаса, муносабатлар бир оз ошқора тус олар. Хўш, нима бўпти? Шугинага ота гўри қозихонами? Аммо Икром учун ҳаммаси бошқача эди. Ҳозир унинг учун барчасидан ҳам муҳими онасини ва онасидан-да меҳрибонроқ опасини тузукроқ жойга қўчириб ўтказиш эмасми? У ёғи бир гап бўлар... Шуларни ўйлаб, Икром жазманининг шартги хусусида қўпам узоқ вақт бош қотириб ўтирмади. Бир зумда рози бўлди-қўйди. Розилик аломати сифатида эса маҳбубасини битта ўпич билан сийлади. Бундан Қоракўзнинг юраги гупиллаб уриб кетди, танасига севинч сиғмай хурсандчиликдан нақд ёрилаёзди. Ҳамон унга ишонгиси келмай «хайрият-э, кўнглим бир қадар таскин топди» дея уни маҳкам қучди. Кейин яна унинг кўзларига тикилди-да, кечинмаларини баён эта бошлади: «Тис-с-с-с, майли, ҳозир гапирманг, менга шунинг ўзи кифоя. Ҳарқалай энди ҳеч қачон кечаси билан йўлингизга кўз тикиб, келармикансиз-келмасмикинсиз дея тўлғониб ётмайдиган бўлдим. Энди бунақа изтиробли ўйларнинг ташвишини қилмасам ҳам бўлади. Ўпичингиз ҳароратидан сизни сўзсиз тушундим, бундан кейин фақатгина меники эканлигингизга ишончим комил бўлди. Жонгинам, мени жуда хурсанд қилдингиз. Қандай яхшисиз-а...» у гоят қувониб кетганидан йиғлаб юборди. Сўнгра майин табассум билан жимгина илжайиб ўзига тикилиб турган танҳо маҳбубининг юз-кўзларидан «чўлп-чўлп» эткизиб ўпди.

XXIX

Ноябрь ойининг даслабки кунлари. Бу мавсумни қишлоқ одамлари «қизгин йиғим-терим даври» деб ҳам айтишади. Бундай пайтда аксар ургутликлар деярли шир-ялонғоч бўлиб қолган тамаки новдаларидаги энг сўнги баргларини шилиб олиш учун таралдудга туша бошлайдилар. Ҳали совуқ кунлар бошланиб улгурмасдан, узунлиги икки-уч қулочдан кам бўлмаган баргсиз пояларни йиғиштириб олиш ҳам уларнинг бу мавсумдаги ишлари дастурига киради. Шошилмоқ, барига улгурмоқ керак. Акс ҳолда, вақт бой берилиб, кети узилмайдиган ёмғирлар бошланиб қолса борми, қишки ҳаёт барбод бўлиши турган гап. Ахир, бир кунлик имилланиш касри уриб, куз даласида қолиб кетган, ёмғирларда

керагидан ҳам ортиқроқ ивиган пояларни тутатиш ва бутун бир қиш мавсумини қарғаниб ўтказиш кимга ҳам ёқади дейсиз? Ҳа, бу, ростдан ҳам, жуда ёқимсиз ҳол. Ана шунақа. Шаҳарда эса бу каби ташвишлардан фожеа ясамаса ҳам бўлади. Энг кераги, у ерда шинамгина бошлананг бўлса, бас, қолгани рисоладагидек... Икром энаси ва опаси учун Қоракўзникига яқинроқ бўлган жойлардан уй қидиришни бошлаб юборган ана шундай салқин кунларнинг бирида Таманно қизиникига меҳмондорчиликка келди. Қоракўз бисотидаги борини онасининг олдига тўкиб, шоҳона дастурхон тузади.

– Ўҳ-ҳў! Яшашинг зўр-ку, а? – бундай дастурхон устида завқланиб кетган Таманно бир-бирдан ширин егуликларни кўриб, нимадан танаввул қилишини билолмай эсанкирарди. Унинг кўзлари ял-ял ёнди, оғзининг суви оқиб, кетма-кет уч-тўрт югинди. Сўз мамнунлик билан, гап топган бўлиб шундай деди. – Кўз тегмасин. Ойнинг ўн беши қоронғи, ўн беши ёруғ деб шуни айтишса керак-да? Ҳа, ишқилиб, ёруғ кунларингни келгани рост бўлиб, умрбод давом этсин, қизим.

– Шуни айтинг, – Қоракўз онасининг гапини маъқуллаб, тасдиқлади. – Худога шукур, қора кунларим ҳам ўтиб кетди-ей. Чанг тагида рангим очилмай, анави ебтўймас қайнонамнинг хизматини қилиб, аҳмоқ бўлиб юрган эканман-да, қишлоқда, а? Мана яхши кунларим ҳам бор экан-ку. Оқибат нима бўлди? Мен роҳатда, у лаҳадда яшаяпмиз. Ойдин кунлар келди деб худди шунга айтишади, энажон, – Қоракўз ўз гапларидан ҳузур қилиб, қиқирлаб кулиб юборди ва қўшиб қўйди. – Тавба қилдим-э, ўзиям роса фирромман-да. Аслида, у-ку мени шундай яйрашимга сабабчи бўлган. Тўғрироғи, ўша кўрнинг ўғли...

– Йў-ўқ. Нега энди? – эсанкирашдан ҳатто ўз қизига хушомад қилиб, эътироз билдирди Таманно. – Буларнинг ҳаммасида сенинг ҳам жуда катта ҳиссанг бор. Шуни билиб қўйгинки, ҳамма гап – хотин кишида. Агар у пишиқ бўлмаса, эрнинг аҳволи гўрам ўнганмайди.

– Қўйсангиз-чи...

– Ишонавер, сен йўл қўйиб бермаганингда, эринг чет элда ялло қилиб юра олармиди? Шунга яраша сени таъминлаб қўйиши ҳам керак-да, ахир. Қолаверса, у жўнатган пулларни уйим-жойим деб рўзгорингдан чеккага сарфламаётган бўлсанг. Эрингнинг йўқлигидан фойдаланиб, бечекка қадам босмаяпсан, ҳуда-беҳудага совуриб ётган жойинг ҳам йўқ, тўғрими?

– Ҳа... – Қоракўз кўзларини олиб қочди. Гўё онасига бу гап-

ларни тезроқ тугатайлик деётгандек, тасдиқ ишорасида тез-тез бош силкитиб уни маъқуллади.

— Ҳа, баракалла. А, мана шу-да сенинг уддабуронлигинг. Эрга садоқатлиликнинг ўзи ҳам катта хизмат, агар ишонсанг. О, ҳали билмабсан, бу дунёда шундай хотинлар борки, улар эрларини бир кўзини ўйиб, иккинчисига солишади. Ҳали-ку, сенинг эринг чет элда, эрлари тун-у кун ёнида юрадиган кўзи ўйноқи аёлларни бир кўр. Оҳ-ҳо, сен ҳали ҳам камтаринсан, ютугинг ҳам, Зуҳридинга энг катта ёрдамнинг ҳам — мана шу.

— Шунақами?... — Қоракўзнинг дами тобора ичига тушиб, ҳижолат бўлиб пешонасини ишқалади.

— Ҳа, шунақа, — Таманно яна ютиниб, оғзининг икки чеккасидаги оқариб қолган жойини артиб олди. Сўнг қизига юз фоиз ишонч билдириб, яна сўзларини давом эттирди. — Чет элда бўлса ҳам, куёвимнинг кўнгли хотиржам-да. Ўҳ-ҳў, битта кўрпанинг тагида чап томонидаги ўйнаши билан тўрткилашиб, ўнгида ётган эрига сездирмай хиёнат қилаётган аёллар кам дейсанми? Сен уларнинг олдида фаришта бўлиб қоласан-ку. Худди фаришта-я...

— Гапларингиз тўғри-куя, лекин мен баъзан ўзимни текинтомоқ, ялқовдек ҳис қилиб кетаман-да, энажон.

— Нега? — ҳайрон бўлди Таманно.

— Чунки гап ўзимизники-ю, — Қоракўз, ҳеч ким эшитмасин деётгандек, онаси томон бир оз энгашди, — биласиз, зотимизда меҳнат қилмай нон ейишга ўрганганлар, текинхўрлар бор-да, ахир. Гоҳида мен ҳам ўшалардан бири бўлдиммикин, деб кўрқиб кетаман...

Қизининг бу гапини эшитгач, Таманно гўё ўзини пули кўп бойлар сафига кўшилиб қолгандек ҳис этди. Айниқса, унга «...зотимизда... текинхўрлар...» деган сўзлар жуда ёқиб кетди. Ахир, одатга кўра, у «текинхўрлар» деган сўзни фақатгина бойларга тааллуқли деб тушунарди-да. О! Текинхўрлардан бирига айланиш қандай мароқли-я! У бу сўзларни давомини эшитишни яна ва яна хоҳлаб кетди.

— Кимларни айтяпсан? — дарҳол юзларига киборона тус бериб, мийиғида кулди у.

— Ана, Доли амаким нақд йигирма йил мактабни кемирди. Вайит амаким эса гарчи бизга бир чақалик фойдаси тегмаган бўлса ҳам, шаҳардаги шундай катта босмаҳонани бутунлай еб юборди. — Қоракўз ҳам худди Таманнодек фикрлаётгани учун бу гапларни айтаётиб, сўзларидан онасининг ҳузур қилаётганини сезиб

қолди ва унинг кўнглини янада кўтариш учун шу ўринда дадасининг ҳам номини тилга олиб ўтишни лозим кўрди. — Қизиқ, дадам ҳам қишлоқ оралаб, нима топилса ютаверади. Ахир, улар текинтомоқ бўлмай ким? Сизни айтмайман-у, аммо янгаларим ялқов бўлмай нима? — гўё у гап мавзусини сезиларсиз ҳолда бошқа ёққа бураётганидан хиёл енгил тортгандек бўлди.

— Эй-й, қўйсанг-чи. Қаёқдаги гапларни топасан-а? Ялқов эмиш, ҳечам-да. Хўш, текинтомоқ бўлганда-чи? Шу тўрт кунлик дунёда мияни ачитиб, «оч ўтдим-да», деб нолиб яшамоқ қолганди ўзи. Қўй, бу гапларни. Нима бўлганда ҳам, роҳату фароғатни ҳар бир одамнинг ўзи излаб топади, қидириш бор жойда эса текинхўрлик бўлмайди. Шу қатори, сен ҳам мана бу роҳатингни ўзинг қидириб топгансан. Шунинг ўзи ҳам таҳсинга лойиқ.

— Тўғри айтасиз, — Қоракўз энди осойиш топгандек бўлди. — Ишқилиб, кўз тегмасин. Бахтим умрбоқий бўлиб, эргинам чет элдан узоқ йиллар қайтмасин-да. Ўшанда бу роҳатларим ҳам чўзилиб кетаверади. Тўғри ми, энажон?

— ҲМ-м!

Таманно қизининг гапларини маъқуллади ва ҳали иссиғи қочиб улгурмаган сомсалардан бирини олди-да, лунжини тўлдириб чайналди. Шоша-пиша чойлардан ҳуриллатиб-ҳуриллатиб ичди. Бурнининг устидаги терларни билаклари билан сидириб ташлади. Сўнг қорин қайғуси бир оз аригач, буви ҳақида суриштиришга тушди.

— Айтганча, кўр қайнонанг қандай юрибди? Аҳволлари яхшими?...

Бу саволига Қоракўзнинг жавоб бергиси келмади. У аввалига гўштдор лабларини буриб, елкаларини қисди. Кейин эса онасининг ҳурмати учун бўлса керак:

— Билмадим, — дея қошини чимириб, ижирғанди. — Анави овсар қизи билан моташиб шаҳарга келганидан буён на тириги билан, на ўлиги билан қизиқаман. Кўшмоқлашиб йўқ бўлиб кетмайдими. Шулар ҳақида гапиргим ҳам келмайди. Қандай истаса, ўшандай яшасин. Бироқ менинг уйимда эмас. Тўғрими? Улар билан бир чақалик ишим йўқ...

— Яширма... — Таманно қизининг жигига тегиб, унга ниҳоятда қаттиқ тикилди. — Мендан яширасан-да, а? Ҳеч бўлмаганда, онда-сонда унинг ўзи бу ерга келиб тургандир-ов...

— Нима? Қайдан ҳам келарди? Қилар ишни Шодагулхон қилсинлар-у, унинг қасрига мен қолайми, ҳечам-да. Ҳўп, келсин, марҳамат. Лекин уларни эшигимнинг яқинига ҳам йўлатмайман. Айниқса, анави жирқанчик, бадбуруш Тамарани.

– Ҳзи ҳозир улар қаерда яшапти?

– «Уддабурон» Лазизахондан мерос қолган «қаср»да, – Қорақўз бу гапларини ўзи сезмаган равишда заҳархандалик билан айтди.

– Демак, акашак қиз ҳам шу ерда жон сақлаяпти дегин? – Таманно оғзини бўш қолдирмаслик учун энди ерэнгоқ чақишга тушганди.

– Ҳа-а, у «ғўзал пари қиз» «сеҳрланган май» дастидан куйиб, бир юмалаб, хунук махлуққа айланиб қолгандан буён мисоли қўзичоқ бўлиб юрибдилар. Эгнини қисганча, она қўйдан бир қадам ҳам ажралмайдилар, – Қорақўз ўзининг бу гапларидан ҳузур қилиб ҳиринглади. Унга қўшилган Таманно ҳам қорни булқиллаб, ҳар томонга тупикларини сочганча ўзини босолмай пихиллаб кулиб юборди. Кулгулар совигач эса, сўқир қуда ҳақидаги гийбатлар яна қизий бошлади.

– Уларнинг ҳолидан кимдир хабар олиб тургандир, ахир? – сўради қизидан Таманно, тупруги ёпишган чойнак қопқоғини кафти билан артиб бўлгач.

– Ҳм-м, ким ҳам бўларди, балога қолган Икромжон-да. Эрта-лабдан-кечгача елиб-югуради бояқиш, – Қорақўз қайниси ҳақида гапираётганда шунақанги ички эҳтирос билан сўзладики, ҳатто бир лаҳза бўлсин кўзлари сузилиб кетаёзди. Бироқ қаршисида онаси ўтирганлиги ёдига тушиб, дарҳол сергак тортди. – Эй-й, бўлди-да. Қўйинг, ўшалар ҳақида гаплашмайлик. Ундан кўра, қишлоқдан, у ердаги сўнги янгиликлардан айтиб беринг.

– Қишлоқдан? – Таманно оғзини чўччайтириб, нимасини айтишга деётгандек қошларини учирди ва мужмалланди. – Ҳа шу, қишлоқ жойида турибди, ҳамма вақтдагидек тинч. Ўша-ўша сенга таниш бўлган ҳамишаги ҳаёт ҳамон давом этяпти у ерда.

– Ҳечам янгилик йўқми? Шунча катта қишлоқда-я? – Қорақўз бир кўзини хиёл қисганча гапиришга эринаётганидан онасининг мужмаллигидан норозиландек бўлди. – Наҳотки? Қуриб кетган экан-да, биттаям гап бўлмаса. Ахир, шунча вақтдан бери ҳеч бўлма-са кимдир ўлиб, кимдир туғилгандир?

– Эй-й, сенга шуларнинг нима қизиғи бор-а? Йўқ. Айтипман-ку, сен кутганчалик бирор янгироқ гап ҳам, сўз ҳам йўқ. – Шу топда Таманно бурнини жийирганча, жавобни қисқагина қилиб бу зерикарли мавзунини тугатмоқчи бўлди-ю, бироқ қизининг шоҳона зиёфати устида ўтирганлиги боис лоақал унинг кўнгли учун қишлоқ ҳаётига оид бўлган бирор қизиқроқ гап топишга уринди. – Нима десам экан? Ҳамма нарса ҳар кунгидек давом этяпти.

Айримлар бостирмаларини¹ ҳам қилиб олишди. Доли амакингни сигири бир ҳафта аввал эгиз тугди. Ҳа, айтганча, қайнонангни тарқаб кетган рўзғори ҳақидаги гап-сўзлар ҳалиям қишлоқ одамлари оғзида кезиб юрибди. Тунов куни Назокат шаттани тўйида ҳам аёллар бу ҳақида анчагина гапиришиб қолишди.

– Назокат шатта қанақа тўй қилди?

– Э, кичкинасини уйлантирди.

– Келини тузуккинамикан?

– Билмасам, афтини кўрганим йўқ. Буниси ҳам биринчи келинига ўхшаб учқурлардандир-да. Биз бошқа уйда ўтирдик, қайнонангга тегишли гаплар ҳам ўша ерда бўлди.

– О! Ана шулардан гапиринг-да, эна. Бу ўлгурлар ҳақида эл оғзида қандай хабарлар юрибди? – Қоракўзга яна бир сидра жон қўшилгандек бўлди. Унинг бояги норози сўниқ нигоҳлари бир оз ёришгандек бўлди. Юзларини беъмани суҳбатга бўлган иштиёқнинг тафти бутунлай қоплаб олди.

– Қайнонанг билан майиб қайнопангни шаҳарга кўчириб келишганларидан сўнг... – чамаси, бу гаплар ҳозирга қадар Таманно тилидан бир қанча жойда, бир неча бор ҳикоя қилинган бўлса керак, у айни дамда айтаётган сўзларини ҳам худди ёдлаб олгандек бир маромда, тугилмасдан сўзлай бошлади. – Буларни аввал ҳам эшитгандирсан, ўша ҳовлиларинг гаровчилар томонидан сотувга қўйилиб, сотилганди. Ҳозир ўша ҳовлида бошқа, бегона одамлар яшяпти...

– Ҳа, ҳалиги кўшни қишлоқлик Мамаражаб ҳисобчининг ўғли-да. Бунисидан хабарим бор. Кейингиларидан, мен эшитмаганларимдан гапиринг, – Қоракўз сабрсизлана бошлади.

– Шошиқма, бир бошидан айтяпман-ку, – Таманно яна чойдан хўриллатди. – Кейин ўша уйларинг сотилиб, ҳисобчининг ўғли бутунлай кўчиб келгач, анави мурдашовдек овсининг билан девонасифат қайнаканг ҳам бошпанасиз қолишиб, қуда томонга Шодагулнинг отасиникига кўчиб ўтишди.

– Йўғ-э, Муҳриддин акам ҳам қайнотасиникида яшяптими?! Наҳотки?... – Қоракўз онаси айтаётган гапларга ишонгиси келмай, қайта-қайта сўради.

– Ҳа-а, сен нима деб ўйловдинг? Бечорани одамлар ақлини йўқотиб, тозагина савдойипитиш бўлиб қолибди дейишяпти.

¹ **Бостирма** – даладан олиб келинган ва ҳовли бурчагига яхшилаб тахлаб қўйилган тамаки пояларининг уюми.

Шунақа бўлиб қолгандан кейин унга қаерда яшашнинг нима фарқи бор? Энди умрининг охиригача қайнотаси Нарзи тоғанинг хизматини қилиб юради-да...

— Ишқилиб, Мухри акам бора-бора ўша Нарзи тоғани ҳам ўзига ўхшатиб қўймаса бўлганийди, — Қорақўз яна завқ билан ҳиринглаб кула бошлади. — Ўша Нарзини кўрсангиз, айтиб қўйинг, ақлсиз куёвидан ҳушёрроқ бўлиб юрсин. Яна ишбилармон акамнинг кўнгилчаси Оврупо саёҳатини тусаб қолиб, қайнотасининг уйини ҳам гаровга тикиб юбормасин. Акс ҳолда, ҳаммалари кўчада қолиб кетишади-я...

— Ҳай, билмадим-билмадим-да. Унга ишонч йўқ. — Гапиришданми, чайналишданми Таманнонинг жағи толиқди. Шунинг учун у чуқур тин олиб, янада ростланиб утирди-да, жағларини уқалади.

— У-чи — Шодагул? У нима қилиб юрибди? Бойвачча бўлишга муккасидан кетган хонимдан ҳам бирор хабар борми? — Қорақўз овсини ҳақида суриштираркан, ўзи сезмаган ҳолда тиллари буралиб, пичинг сўзларни зоҳир қила бошлади.

— Овсинингми?

— Ҳа-да. Ким ҳам бўларди яна...

— Билмадим. Унингни ҳув икки ҳафталарча аввал бир кўрган-дим. Ўзиям роса озиб-тўзиб, чўп бўлиб қолибди бояқиш.

— Унинг ўзи ҳамма вақт шундай бўлган, — Қорақўз ўзини туюлмай, яна луқма ташлади.

— Ҳа-я, шунақа дегин? — Таманно гўё ўша нарсани назардан четда қолдиргандек, қизини маъқуллади-да, сўнг бўғзида қолган сўзини давом эттирди. — Ишқилиб, уни ўшандагина бир кўрган-дим-да... Ундан бери на ўлигини кўрсатади, на тиригини. Бўлмаса де, Нарзи тоғанинг уйи бизга кўпам узоқ эмас-ку, тўғрими? Тавба, одам ҳам шунчалик — сувга тушган тош бўлиб йўқолади-ми? Ер ютганми, нима бало? — ўзича таажжубланди у.

— Ҳу-ҳу-ҳу! Вой ўлмасам... — Қорақўз қўққисдан кулиб юборди. — Вой тавба қилдим-э, одам бежизга ўхшатмасдан учратмас экан-да. Шу қадар ўхшашлик бўладими-а? Йўқ, ҳайрон бўлманг. Уларнинг қисматларини айтяпман-да...

— Қанақа қисматни? — Таманно қизига тушунмай, кўзларини пирпиратганча унга тикилди.

— Қайси бўларди? Қишлоқда қолган икки овсинимни айтяпман-да. Иккаласининг ҳаммиша тили бир эди. Қаранг, энди эса икковларини ҳам уй ютган. Ҳу-ҳу-ҳу! Мободо, тупроқлари бир жойдан олинмаганмикан? — Қорақўз оламшумул ўхшашликни

кашф этгандай, бўғимлари бўшашиб кулди. Шу пайтга қадар гап ўқи нимага шаъма қилинаётганини фаҳмлаёлмай, қизининг сўнги гапидан кейингина унинг мағзини чаққан Таманно ҳам унинг кулгусига жўр бўлди. Улар бир-бирига тикилиб шундай кулгу кўтаришдики, ҳатто кўзларидан ёш чиқиб кетишди. Бир оздан сўнг Таманно бўғилиб-бўғилиб йўталди-да: «Уларнинг сафига эндидан бошлаб қайнонанг билан кўзичоқ опангни ҳам қўшиб қўйсанг бўлади», — дея базўр пихиллаб, қўшимча қилувди, ўртада яна боягидан-да кучлироқ қаҳ-қаҳа кўтарилди. Вой, шундай кулгу бўлди-ей, шундай кулгу! Ҳатто суякларигача бушашиб ўтиришган жойларидан ағнаб кетишди. Бу кулгу чунонам ҳузурбахш ва танга ором бергувчи эдики, она ва қиз бундан сархуш бўлиб, ниҳоятда яйрашарди. Улар айна мана шу лаҳзаларни соатларга тенглашиб чўзилиб кетишини хоҳлашар, бу хурсандчиликдан ёрилиб кетгунига қадар қониб-қониб баҳра олишни исташардилар. Бировларнинг устидан кулиш қандай завқли-я, айниқса, у ёнингда бўлмаса! Яйраганга яраша, киройи шундай яйрасанг! Бироқ ҳамма хоҳишларнинг думи тўмтоқ. Истаклар ҳар доим ҳам одамлар майлига бўйсуниб, рўёбга чиқавермайди. Чунки бу ҳаётимизнинг ўзи шунақа. Ҳаётда орзулар жуда кўп бўлиши мумкин, бироқ орзуларда ҳаёт йўқ. Унда кўпинча қисқагина шодлигинг ортидан зум ўтмай таъбингни хира қилгувчи воқеалар ҳам содир бўлиб туриши муқаррар.

Диёранинг ишдан қайтиши уларнинг хурсандчилигига путур етказди. Деярли нуқта қўйди. Эндиликда Қорақўз билан онаси, гарчи Диёра уларнинг даврасига келиб ўтирмаган бўлса-да, гўё аллақандай хуфя нарсалар ҳақида сўзлашаётгандек, бемаъни суҳбатини пичирлашиб давом этира бошладилар.

— Бунингнинг аҳволи қанақа? Эри билан ҳалиям жанжаллашяптими? — қизи томонга базўр энгашиб, хириллоқ товушини имкон қадар пасайтиришга уриниб сўради Таманно. — Ўлганининг кунидан, наридан-бери сўрашиб, хонасига кириб кетганига қараганда, сен билан ҳам алоқаси яхшига ўхшамайди-а?

— Эй, қўйсангиз-чи. Бир дардим шуми? — Қорақўз ҳам шивирлаганча овсинининг хонаси томонга «эшитмаяпдимикин» деётгандек ҳадиксиб қаради ва бепарвогина қўл силтади. — Буям ўшаларнинг бири-да. Шу мотамсаро билан алоқамни яхшиладим нима-ю, яхшиламадим нима? Тумшуғи турилиб юрибди-да, бир чеккада. Эри бўлса-а... — шу топда, Қорақўзнинг ўз-ўзига бўлган ишончи осмон қадаб юксалиб кетди. Юксак ишонч таъсирига

чунонам берилганидан, «Эри бўлса барибир мени севади» деб айтиб юборишига бир баҳя қолди. Бироқ ҳар қанча бўлмасин, ҳиссиётлардан ақл устун келди. У бундай бемаъни гапни айтиб юборишдан зўрға тилини тийди. Сўнг тилида қолган чала гапни мутлақо бошқача қилиб айтишга уринди. — Эри бўлса, ҳам, аслини олсак, у мендан ҳам хафа бўлгандай кўринади.

— Нега!?

— Ҳалиги, ияги қирғичдай, ўғри акажонининг қамалиб кетишига бўлса керак-да.

— Унинг қамалишини сенга нима дахли боракан? — Таманно қизининг гапларига озроқ гаши келганидан «тавба» деётгандай лабларини буриб қўйди.

— Эй, ҳаммаси пулни дастидан-да, — Қорақўз ҳам бундан бир неча кун аввал Ҳожимуродни деб, Икром билан бўлиб ўтган кўнгилихираликни кўз олдига келтирди, шекилли, лаблари бир жойга уйилиб, кўзлари ола-кула бўлиб кетди. Сўнг хонтахтани бир шапатлаб чакқасигача кафтини кўтарди ва капча қилганча силкилатиб, куйиниб сўзини давом эттирди. — Булар мени ўлигимга айбдор қилади. Шу тўрт сўм пулимга кўзини тикиб қолган-да, муттаҳамлар. Нима эмиш, пулларимни тўкармишман-у, Ҳожибойни қамокдан қутқариб қолармишман, ол-а! Аҳмоқчиликни қаранг, ўғриликни қилган бўлсанг, жавобини ҳам бер-да, падарлаънат. Ана, сен ҳам уйингни сот, молингни сот, қарз кўтар. Энди сени деб, менинг ҳам кафангадо бўлишим қўлувди ўзи. Қарз берармишман. Кейин қарзни қайси гўрингдан қайтарасан? Ҳайронман. Эй, аввали ўлсам ҳам, қарз бермайман-куя, берсам ҳам, икки дунёдаям қайтармайди булар, тўғрими?

— О, сендан ҳали қарз ҳам сўраганда булар, а? — Таманно энди қошларини чимириб, истехзо билан кулди.

— Ҳа, Икром сўраганиди, лекин барибирам Ҳожимурод учун пул берганим йўқ, — тўнғиллади Қорақўз, ҳеч бўлмаганда икки кун аввал қайнонасига аталган уй учун пул берганини ўйларкан, Икром билан қайтадан муносабатини яхшилаб олганидан ички қониқиш ҳосил қилиб, мамнун ҳолда қўшиб қўйди. — Қамалган одам қамокда чириб ётаверсин. Ташқарида юрганидаям бошқа гап эди. Ёрдамимга яраша бирор бир фойдаси теккан бўларди.

Айни дамда Қорақўзни бунчалик куйиниб гапириб кетишига ҳам хуфя асоси бор бўлиб, бу Муҳриддиннинг синишидан кейин юз берган кўнгилисизликлар билан боғлиқ эди. Дилхираликнинг келиб чиқишини асл сабаби Ҳожимуроднинг қамалишига бориб

тақаларди. Буви ўша кечани тўнгич келинини ва гингшиб чиққан Мухриддинни гижиб, койиш билан ўтказиб эртасигаёқ сажармардонда Қоракўзнинг олдига келиб Ҳожимурод учун қарз сўраганди. Қоракўз, аслида, шусиз ҳам қайнонасини унчалик хуш кўрмасди. Негаки буви ҳар икки гапининг бирида Иноятнинг ўлимига уни сабабчи дея кўрсатиб, шу чоққа қадар тилини қисиб келарди-да. Гарчи шундай бўлса-да, унинг бу гапларига Қоракўз лоақал Икром учун парво қилмасликка ҳаракат қиларди. Аммо томчилаб турган сув ҳам бир кун келиб катта ҳовузни ҳам тўлдириши муқаррар. Бу гал ҳаммаси бошқача тус олди. Ҳожимурод учун пул сўралди-ю, қайнона-келин ўртасидаги дарз кетган чизиқ бир зумда бутунлай улкан жарликка айланди. Келин қайнонасининг аҳволини тушуниш тугул, уни эшитишни ҳам истамаётганидан унинг таклифларини ўйламай-нетмай рад этарди. Буви эса аввалига ҳар хил йўллари қилиб, уни алдаб-аврашга уринди. «Ҳожимуродни қутқариб олишга пул бериб турсанг, ўғлим чиққач, пулингни икки баробар, йўқ уч баробар қилиб қайтариб берамиз. Ҳар қалай, сен менга бегона бўлмаганлигинг учун буни сендан сўраяпман» — деди. Кейин келини кўнмагач, бир оз қизишган ҳолда, унинг қўлидаги пуллар ҳам ўз ўғлиники эканлигини пеш қилиб, сармоя ундирмоқчи бўлиб: «Аслида, сени одам қилиб, шаҳарда яшатиб кўйган одам менинг ўғлим бўлади. Менинг ўғилларим бир-биридан ҳеч нарсани аяб ўтиришмайди. Ах, ҳозир унинг ўзи шу ерда бўлганидами...» — дея дўқ уриб кўрди — яна бўлмади. Охири, бувининг тоқати тоқ бўлганидан, Қоракўз билан очиқчасига жанг қилиш йўлига ўтди: «Падарингга лаънат! Сен қандай сурбет аёл бўлдинг? Сенинг ўрнингда ҳалимга душманимдан ҳам шу пулни сўрасам, берган бўларди, тошбағир. Ахир, бир одам, бегонамас, эрингнинг укаси қамалай деб турса-ю, сен пулларни босиб ётсанг. Оқибатинг борми ўзи? Бер ўғлимнинг пулидан, юзсиз» — дея асабийлашди у. Қоракўз қайнонаси қанча асабийлашса, шунча мамнун бўлди, ҳатто уни кўролмаслигидан фойдаланиб кафтини оғзига маҳкам босганча ҳузур қилиб ич-ичидан кулди. Тилида билдирмайроқ тургани билан унинг ҳар бир гапига сездирмай турлича қилиқлар қилиб, ўйинга ҳам тушди. Чунки бу мақомларини унинг ўзидан бошқа ҳеч ким кўрмаётганди-да. Наф бўлмагач, буви ўзи учун очиқ бўлган эшиклардан яна бирини: «Худо-ё, босиб ётган пулларинг ўзингга ҳам буюрмасин. Илоё, сен ҳам қариганингда хор бўлгин-у, бу кўргуликлар болангдан қайтсин. Туф, сенга! Бундан кейин уйинга қадам боссам, ё,

Парвардигор, энг яхши кўрган боламни ўлдир, овмин...» – дея қасам билан тамбалади.

Қорақўздан Ҳожимурод учун қарз сўраганлардан яна бири Икром бўлди. У онасининг жаҳли тезлигини билгани учун ҳам аввалига «энам вазиятни Қорақўзга яхшилаб тушунтирмасдан, ишни унга дўкмуюнлик қилишдан бошлаб, рад жавобига учраган бўлса керак» дея тахмин қилди. Ўзини унинг олдидаги имкониятини чамалаб кўргач эса, ахири қарз ундира олишига юз фоиз ишонч билан бу ишга қўл уриб кўришга жазм этди. Бироқ Ҳожимуроднинг келгусидаги тақдири учун узоқ давом этган ялинишларни бефарққина тинглаган Қорақўз барибир ҳам пулларига кўзи қиймай: «Икром, муносабатларимиз ўз йўлига. Айни чоғда сиз қамалиб қолган бўлсангиз ҳам, бошқа гап эди. Борди-ю, шундай бўлганида бутун бойлигимни сарф қилиб бўлса ҳам, сизни қутқариб олардим. Аммо гап овсинимнинг эри, яъни мен учун энг ёқимсиз акангиз Ҳожимурод устида бормоқда. Шунини деб, йўқ жойдан энангизнинг ҳам қарғишига қолдим. Энангиз мени қарғамаганида ҳам майли эди-я... – у бу гапи билан Икромнинг ичини қиздириб, она ва ўғилни бир-биридан ажратишни истаганди, – Энди бу вазиятда мендан кечиб кетсангиз ҳам, сизга бир сўм ҳам пул бериб тура олмайман» – дея ҳушторининг илтимосини ҳам кескин рад қилиб, у билан бир неча кун хафалашиб қолганди. Икром жазманининг бу гапларидан жуда хафа бўлди. Аммо бу хафагарчиликнинг унчалик узоқ давом этмаслигини Қорақўз ҳам, унинг ўзи ҳам яхшигина сезиб турса-да, барибир Қорақўз ўйнашининг қош-қовоғига қараб, уни яна бутунлай очиб олмагунига қадар қилган ишдан анчагина афсусланди, ҳатто: «Шу ишни бекор қилибман-да, ҳеч бўлмаганда унга ҳалиги ўйлаб юрган фикрларимни шарт қилиб қўйиб, қарзимни қайтариб бергунича маза қилиб юраверсам бўларкан. Ўртада Икром тургандан кейин пулимни еб кетармиди улар? Қолаверса, ўша рағидабет Ҳожи эримга ҳам бегонамас эди. Бекорга ҳам қамалиб кетди. Икром ҳам шунини ўйлаб, сиртида билдирмагани билан, энди мендан хафа бўлиб юрибди. Уни энди тушингда кўр, Қорақўз! Лекин, барибир ҳам, Ҳожи учун пул сарф қилиш... Эҳ, қани энди яна шунга ўхшашроқ имкониятим бўлганида эди, бу сафар ақлимни ишга солиб, Икромни бутунлай ўзимга муте қилиб олган бўлардим...» дея ўз қилмишидан пушаймон еб, ниҳоятда сиқилган пайтлари бўлди. Бироқ Қорақўзнинг нолалари тегишли жойига етиб борди-ю, орадан ҳеч қанча вақт ўтмай, буви ва Тамара учун уй муаммо-

си юзага келиб, у ўзи айтганчалик, яна битта яхшигина имконни қўлга киритгани ва ҳозир ҳам ана шу ишлар хусусида хаёл суриб қолгани.

– Тўғри қилибсан, – Таманно бир оз йўлга тикилиб қолган қизининг хаёлларини чалғитди ва яна Диёранинг хонаси томон кўз қирини ташлаб олди-да, сўнг ўша томон ишора қилди, – Ҳаҳ, шунинг учун буям ўзича эрига қўшилиб сендан хафами? Қовоқ тумшукчасига қара.

– Эй, йў-ўқ, – Қоракўз бепарвогина қўлини силтади, – Бунинг ҳеч нарса билан иши йўқ. Бўлганда-чи? Барибир қўлидан ҳеч нарса келмайди. Бу овсинчамнинг тупроғи ҳам... – хайриятки шу гапдан сўнг қизига хиёл энгашиб, синчиковлик билан тикилиб турган Таманнонинг миясига бояги гаплар келиб урилди. Ўртада яна қиқир-қиқир кулгу янгради. Бироқ бу гал Қоракўзнинг кулгулари бир оз сохтароқ жаранг сочди. Беҳиёл ўтирган одам қанақасига ҳам юракдан кула оларди? Унинг айна дамдаги ўйчан ҳолатида боягидек қайноқ суҳбатдан лаззатланиш туйғуси эмас, аксинча, зўрма-зўраки кулгу кучи билан ушбу суҳбатни тезроқ тугатиш майли борлиги яққол кўриниб турарди.

XXX

Айни кунларда Диёра анчайин саросимага тушиб қолган. Ички изтироблар бир дақиқа бўлсин унга сира тинчлик бермайди: «Нега, ахир? Бир оилада қозонимиз битта бўлиб яшаганимиздан кейин, бир-биримизнинг сирларимиздан воқиф бўлишимиз керак эди-ку» деб ўйлайди у яқинда онаси ва опасига шинамгина уй топган эридан норози ҳолда. «Ахир, ҳали ўзимиз бировларнинг уйида сизинди бўлиб яшаётган бўлсак-у, нима сабабдан у киши ўзгалар учун елиб-югуриб ташвиш қилиб юрибди? Хўп, яхши, мендан сир туғиб шунча пул йиғибди, аммо бунда менинг ҳам ҳиссам бор эмасми? Ҳеч тушунолмаيمان: не сабабки мен билан бир оғиз ҳам маслаҳатлашмади экан» дея янада ич-этини ерди у. Бу ҳам етмагандек, овсини Қоракўзнинг тунов куни онасига «Ҳа, майли, ёмон бўлса ҳам, шу уйда юра турсин. Ҳадемай Икромжон уй қидиришдек муаммоларидан қутилиб олсин-чи, кейин бу ойимтилла билан алоҳида шуғулланади-да...» деб нималаргадир шаъма қилиб айтган узук-юлуқ гаплари ҳам унинг қулоғига чалингандек бўлудди. Овсинининг айнан мана шу гаплар ҳам унинг қанчалар асабларини таранг қилиб, неча кундан буён тинчини бузиб

келаётганди. Эй, Худо, наҳотки, Диёра кимнингдир кўзига балодек кўриниб, бировларнинг ҳаловатини бузиб яшаб келаётган бўлса. Наҳот, уни бу хонадонда ҳеч ким суймаса? Ҳатто бир ёстиққа бош қўйган одамнинг ҳам сени алдаб юрса, ўз ичини ёрмаса, буям камлик қилгандай, ўз эрингни дардини ўзгалар оғзидан эшитсанг. Бу дунёда умр йўлдошининг кўзига ёмон кўриниб яшадан ҳам ортиқроқ бахтсизлик борми ўзи? Кошки эди, бу бахтсизлик ўтиб кетгувчи бўлса. Ҳарқалай, шунда атрофингда кўнглингда малҳам бўлувчи одамлар билан бир оз чалғирдинг. Аммо бу кўнгилсизликларнинг чеки кўринмаяпти. Боз устига, атрофингда кўнглингда қарайдиган суянчиқ кишиларнинг ўрнига гала душман йиғилиб қолган. Сал оёғинг тойгудек бўлса, чил бериб, тепиб-тепкилаб ағдаришга ҳаракат қилишади. Йўқ, сен билан бирга битта хонада нафас олаётган бу ифвогарлар сенга сира раҳм қилишмайди. Аксинча, бурилганинг ҳаманоқ ортингдан қулоқни қақшатувчи ғийбатлар қилишади. Эй, Художон, бу қандай кўргилик ўзи? Мана шундай дамларда мингинчи бор ҳаётингдан тўйиб кетасан. Яшагинг ҳам келмай қолади. Наҳотки, Диёрани энди ҳеч ким суймай қўйган бўлса? Бу хонадонга келин бўлиб қадам қўяётган дамларида унинг ҳам қалбида осмон қадар орзулар, уммонга тенг ҳаяжонлар мавж урмаганмиди? Энди-чи, қани ўша орзулар? Қани ўша ҳаяжон? Изсиз, ўринсиз қайларгадир йўқолди. Ишонгинг келмайди, наҳотки Диёрадек илмли, зиёли қизнинг тоғдек қадри сўнги тўрт йил давомида едирила-едирила тепаликча ҳам бўлмай қолди? Наҳот, энди уни истаган киши ғурурини сиңдириб, хоҳлаган пайтда қаддини бука олиши рост бўлса? Ҳаёт, бунчалар шавқатсизсан-а!... Диёра хўрланган кўйи ўйлар қуршовида, фақатгина соатнинг «чиқ-чиқ»и эшитилиб турган хонада ёлғиз ўзи дераза томонга ўгрилиб йиғлаб ўтираркан, бу хонадонда кечган умрининг ҳар бир лаҳзаси унинг кўз ўнгидан бирма-бир ўтарди. У булар ҳақида қанчалик ўйлагани сайин юраги баттарроқ сиқилиб борар, кўз ёшлари янада қуюқлашарди. Ўзининг оёқ остида қолган қаддини ўйлаб ич-ичидан эзилар, ёш томчилари дув-дув тўкиларди. Йўқ, бундай яшаб бўлмайди. Ҳеч бўлмаса, энди буларга чек қўймоқ лозим.

Кечаси Ихром хонага кириб чироқни ёққанида, Диёра аввалгидек ғурур отининг жиловини тутиб олган бир маҳал эди. Энди у анчайин қатъиятли ва улуғвор кўринарди. Йиғидан шишган қовоқлари устида чимирилиб турган қошлари унга хийлагина салобат бахш этиб турарди. Товушларида эса жиддийлик ҳукмрон

бўлиб, майинлик бир қадар чекинган, телба ҳиссиётлар анчагина тизгинга солинганди. Шу боис у эрини кўргач, ҳатто зиғирча бўлсин ғазабланмади: тутоқмади, жанжал қидириб дод-вой қилмади. Аммо аччиққина киноя билан жилмайганча уни қарши олди.

– Ҳойнаҳой, ҳозир ҳам ўша ердан келаётган бўлсангиз керак-а? Қалай? Янги уйчамиз сизга маъқулми? Эшитишимга қараганда, сиғинди бўлиб яшашимиз жонингизга тегиб, уй олган эмиш-сиз... Ҳали менга бугун «эрта кўчамиз» деб хархаша ҳам қилар-сиз-а? Лекин менга ҳаммасидан ҳам мана шу уй ёқиб қолувди-да.

– Қаердан эшитдинг? – Икромнинг сири очилиб қолганлиги учун қовоқлари уйилиб кетди.

– Ҳа энди, истасак-истамасак қулоқ тешик бўлгандан кейин у-бу нарса кириб турар экан-да. Нима қиламиз?

– Сенга бунинг дахли йўқ. Иккинчидан, ҳали ўша уйни сотиб олганим йўқ, – кўйлагининг тугмасини иддао билан ечаркан, тўнғиллади Икром, – фақат шу, а, сеники? Нуқул ўзингга тегишли бўлмаган нарсаларга бурнингни суқиб, асабга тегиб юрган-юрган?

– Вой, тавба! Нега дахли бўлмас экан? Ҳар ҳолда, ўша уйни текинга олмаётгандирсиз, ахир? – Диёра эрига шаъма қилиб, унинг ёдига нималарнидир солиб кўймоқчи бўлди.

– Хўш, нима бўпти шунга?

– Ҳой, бир оз инсоф қилинг. Тўплаб юрган пулларингизда менинг ҳам ҳиссам бор бўлса керак-ов. Шу боис менга ҳ-а-м...

Тоқатсизланиб уйнинг у бошидан бу бошига юриб турган Икром бу гапни эшитиб, шу жойида таққа тўхтади.

– Нима-нима? Яна бир қайтар-чи, қанақа ҳиссанг ҳақида гапиряпсан? Бир билиб кўяйлик? – деди у жаҳл билан ияк отиб.

– Ия! Ахир, шунча вақтдан буён ҳар ойда маошим ва стипендиямни кимнинг чўнтагига соляпман? – Диёранинг ҳам азбаройи ғазоби келганидан, кўзлари қисилиб, юзлари қизариб кетди. – Ҳали булар сизнингча...

Икром ўнғайсизланди, уялганидан асабийлашди ва яна ўзини босиб, хотинининг тутоқиб жовраётганини учун пешгирлик келиб унинг жиғига тегиш мақсадида сохта заҳархандалик билан тиржайди.

– Ҳиҳ-ҳиҳ-ҳи! Ўв, ақлсиз, овсар хотин берган пулларингга уй тугул унинг битта гиштини ҳам бермайди. Нега бунча ёняпсан, билмадим. Пулим дейсан! Бу уйда еган-ичганингни унутиб қўйган кўринасан, шекилли, а?

– Вой-вой-вой! Вой, ўлмасам, еган-ичганинг эмиш. Уялинг-э, бу гапни янгамдан эшитсам ҳам, майли эди-я, ўз эринг шундай деб ўтиргандан кейин... Эй, қўйинг-е-е... – Диёра гўё эридан мутга ҳам бўлиб қолаётгандек ва бунга ҳам қилолмаётгандек асабийлашиб, қўлини силтади. – Тавба, бу ердан нимани ҳам ебман? Наҳотки, шу чоққача бераётган пулларимнинг бари еган-ичганимга кетаётган бўлса, бир ўзимга-я!? Хўш, у ҳолда билсак бўладими, ўша уйни қайси ҳемирингизга олмоқчи бўляпсиз? Ё ҳазина топдингизми?

– Ҳа, ҳазина топиб олдим... – Икром хотинига ўқрайиб қаради. – Ўл-е, шунчалик ҳам аҳмоқ бўласанми?

– Бўлмаса, қайси пулингизга олмоқчисиз уйни?

– Қарзга...

Бу сўзни эшитгач, Диёранинг устидан муздек сув тўкилиб кетгандек бўлди.

– Қарзга! – қулоқларига ишонгиси келмай такрорлади у. – Ўйлаб гапиряпсизми?

– Ҳа...

– Ҳушингиз жойидами?!

– Бу ёғи билан сенинг ишинг бўлмасин.

– Хўш, сизга ўша қарз ўлгурни бераман, деб кимнинг кўзи учиб ўтирибди экан? Кимдан олмоқчисиз ўша пулни, а?

– Қоракўздан.

– Қоракўздан! – Диёра кутулмаганда ҳайрон қолди. – Ҳаҳ, қишлоқдаги бутун бошли уй бегоналар қўлига ўтиб кетган маҳалда Қоракўзой қаёқда эди? Ҳаммани қўйиб, энди сизга қарз берар эканми у?

– Беради... – такрорлади Икром ишонч билан бош силтаб.

– Ҳечам-да. Хўш, бердиям дейлик, кейин уни қандай узмоқчисиз? Бу ҳақида ҳам ўйлаб кўрдингизми? Ҳа, майли, бунга ҳам бир баҳона топарсиз...

– Сенингча, знам билан опам шундай хароб аҳволда яшаётган бир пайтда, шулар ҳақида ўйлаб ўтирайми? Уёғи бир гап бўлар...

– Бунга ўйлаётганингиз яхши, лекин энангиз учун қишлоқ яхши эмасми, ҳар ҳолда, у ерда шунча вақт яшаган. Нима учун ўша қарз пулларга қишлоқдаги ҳовлини қайтариб олишни эмас, шаҳардан бошқа уй олишни мўлжал қиляпсиз?

– Оббо! Кўп минғир-минғир қилма, – Икром шу топда Муҳриддин акасини қилган иши учун онаси уни оқ қилганлигини кўз олдига келтирди. Йўқ, буви ўшанда тўнғич ўғлини оқ қилиш

ниятидан мутлақо йироқ эди, фақат ҳовлини сақлаб қолиш учун фоизчиларга кўни-қўшнилардан, қудаси Нуримдан ва бошқа қариндош-уруғлардан сўқир ҳолига қарамай йиғиб берган пули ўз вақтида керакли қўлларга етиб борганида олам гулистон эди. Аммо ичкиликка берилиб қолган ношуд ўғил оқ тамгани олиш учун нима қилди? Ўзбилармонлик билан йиғилган пулларни ҳеч кимга ишонмаганидан тугунчага солиб олиб, қўлтиққа тикқанча икки кун фоизчиларнинг келишини интиқлик билан кутиб ётди. Ҳатто ҳафта сўнгида қишлоқнинг кичкинагина бозорчаси тўлиқ қизимагунига қадар ҳам уни қўлтиғидан чиқармай юрганди. Бироқ ўша кун бозорни шунчаки, оёғининг чигалини ёзиш учун айла-ниб очиққан Муҳриддиннинг димоғини қатор расталарнинг охиридан жой олган Марзиянинг ошхонасидан чиқаётган калла гўштнинг хушбўй ҳиди қитиқлади-ю, сўлаклар оқиб кетди. Уни нафси жиловлаб ўша тамаддихонага етаклади. Чорак соат ичида икки юз грамм ароқ билан ярим кило ҳасиб унинг суробини тўғрилади. Аъзойи бадани яйраганидан, ҳалимдай юмшаб, ўша ерда столга бош қўйганча ухлаб қолди. Хуллас, Турганида бор пулидан ажралиб қолганини англаб, эсанкираганча уйга келганида онаси унга ўзи ҳам билмаган тарзда оқ қилиб қўйди. Ким нимани хоҳласа, ўша ишни қилсин. Энди ҳаммаси бекор эди. Қишлоқдаги ҳайҳотдай ҳовли ҳам фоизчилар кўлига ўтди. Ҳаш-паш дегунча собиқ маконни ўзгалар эгаллади-ю, буви билан Тамара шаҳарга келишга мажбур бўлганди. Икром айни дамда бўлиб ўтган ана шу ишларни кўз олдига келтирди-да, ҳеч бўлмаганда қарзидан кечган қайнотасини ўйлагани учун ҳам, вазиятни хотинига босиқлик билан тушунтира бошлади. — Энди қишлоқдаги ҳовлимиз беғоналар кўлига ўтган. Улар уй сотишни хаёлларига ҳам келтиришгани йўқ. Шу боис қишлоқда бирор чора қилолишимизга ҳам кўзим етмайди. Қолаверса, ҳозирча энамнинг ёнимда бўлгани тузук, хабар олиб туришимга яхши.

— Шунақа денг. Акангизга ўхшаб қарз кў-т-а-р-иб... — кесатди Диёра.

— Э-э, ўчир. Акамнинг номини бу ишга аралаштирма! — Икромнинг жаҳли яна чиқиб кетди. — Нима қилаётганим билан сенинг умуман ишинг бўлмасин.

— Ҳаҳ! Кўзингизга қараб қадам босинг дейман-да. Тагин бир гап бўлса, бошидан шуни айтиб кўяй: менинг кўчада қолиб кетиш ниятим йўқ.

— Бу гапинг билан нима демоқчисан? — Икром анчайин жиддий тортди.

– Нима дердим, ана, битта акангизнинг касрига бутун бир оила кўчада қолиб кетди-ку. Яна сизга қанақа изоҳ керак? – Диёранинг ўйлаб-нетиб ўтирмай айтган бу сўзлари эрининг юзига кўкқисдан тортиб юборилган шапалоқдек бўлди. Икром хотинининг бу сўзларидан ниҳоятда ғазабланди: унинг ранги бўзариб, афт-ангори ғалати бужмайди.

– Ўчир! Яна шу ҳақида бир нима деб кўр, тилингни сўғуриб оламан, – хотинига ўшқирди у кўзлари ола-кула бўлиб.

– Дағдағангиз тошни ёраман дейди-ей. Ҳа, тўғри гапларим ёқмай кетдимми? Минг бақирганингиз билан, рости ҳам шу-да. Қилғиликни акангиз қилсин-у, жабрини...

Икром бу гал хотинини уриш учун унинг олдига шахдам қадамлар билан ғиз қилиб борди-да, кафтини ҳавода кўтариб, овозининг борича бақирди:

– Ўчир деяпман сента!!! – навбат уни савалашга келганида, негадир қўли бормади. Кафтларини мушт қилиб, пастга туширди. Ўзини аранг босиб, унга еб қўйгудек бўлиб, ўқрайиб-ўқрайиб тикилди ва қамчи зарбидан югурган тулпордек ҳориб пишқириш билан кифояланди. Диёранинг кўзларини қўрқувдан пирпираши уни бир оз тинчитди, шекилли, бир депсиниб, тишларини қичирлатганча изига қайтди. Бундай бўлишини сира кутмаган Диёранинг ҳам ранги докадек оқариб кетди. Бир оздан сўнг эшик «қарс» этиб ёпилди. У эса секин ўша томонга ўгрилди-да, «Аразғоқ, тўнка!» дея жеркинди ва яна қайтадан бошини тиззалари устига қўйди. У шу ҳолда қош қорайгунча миқ этмай ўтирди. Кечлик маҳалида Қорақўз ўғилчаси орқали уни овқатта чақиртирган эди, унга ҳам рад жавобини берди. Ётоғидан чиқмаслик баҳонаси учун боши қаттиқ оғриб ётганлигини важ-карсон қилди. Хуллас калом, у хонасига мутлақо кўмилиб олди-да, ўша кечаси кўрпага ўралганча гоҳ йиғлади, гоҳ эса нам болишни юзларига маҳкам босганча «уф» тортиб, узоқ ўй сурди. Имкон қадар тўғри қарорга келмоқ учун алланималар ҳақида, ҳатто ўзининг ҳам ақли етмайдиган нарсалар хусусида бош қотириш учун етарлича вақт топди.

Уч тавақали тош ойна ёнидан жой олган соат миллари тунги 23.42 ни кўрсатиб, гўё қилаётган иши билан маҳтанаётгандек, тинмай чиқчиқлаб асабга тегади. Уйқуси қочиб, ўрнидан туриб кетган Диёра хонанинг у бошидан бу бошига бориб келаркан, худди совуқда увишган кишидек ўзини қучади-да, дам-бадам елкаларини ишқалаб, уқалайди. Ниманидир кутаётгандек, ондасонда юраётган жойида тўхтаб, ўша кўзига балодек кўринаётган

соатга «неча бўлди экан?» деётгандек бир оз энгашган кўйи тикилиб-тикилиб қараб кўяди. Икром бўлса шу чоққача ҳам хонага қайтиб кирмади. Тавба, шунчалик ҳам асаби нозик, аразғоқ одам бўладими дунёда!? Туш пайти эрининг қилган қилиқларини ўйлаб, аввалига Диёра уни ўлгудек ёмон кўришини, бугун вужуди билан ундан нафратланишини юрак-юрагидан ҳис этган бўлса, вақт ўтиб кун кеч бўлавергач, озроқ ҳовури босилиб, ундан жиччагина хафа бўлганлигига иқрор бўла бошлади. Эндиликда эса соат миллари 00.00 га қараб бораётган бир пайтда эри ҳақида мутлақо бошқача хаёллар сура бошлаганди. Бунинг таъсирида у бугун тушда бўлиб ўтган жанжалга ҳам эрининг зиқна ва муттаҳамлигини эмас, аксинча, ўзининг бир чимдимгина эркалиги асосий сабаб бўлганлигини ўзича кашф қила бошлади. Ҳатто эридан кечирим сўрашни ҳам хаёлидан ўтказгандай бўлди. У энди ўзидан хафа бўла бошлади. Ҳа, ҳаммасига ўзим айбдорман, — хаёл қила бошлади у. — Тўғри, менга ўхшаган нўноқ аёллар ўзларининг ноўрин ва бесунақай қилинган эркаликлари туфайли ҳам кўпинча эрларидан дакки эшитиб қолишар экан-да. Ўзим аҳмоқман. Унинг ишларига бурнимни суқиб нима қилардим? Билганини қилавермайдим, ўзи яқиндагина ярашиб олган бўлсам, ғалва чиқариб нима кераги бор эди-а? Ҳа, чиндан ҳам, бачканаман. Гўё шу пайтда ўзимни топталган ҳис қилдимми ёки менга айтмай иш қилганини ҳазм қилолмай ғурурим топталдим, билмасам? Ноуддабуронман-да, ноз-ишва қилиб эримнинг бу енгидан кириб унисидан чиқмайманми-а? Бунинг ўрнига буйруқона гап-сўзлар қилганим нимаси, шундай қилганим билан у мендан қўрқармиди? Хўш, қўрққанида нима қила олардим, урармидим ёки эрликка даъво қилармидим? Барибир ҳам, бирор нарса ўзгармасдику, ҳечам бунақа бўлмасди. Эй, Худо! Кошки эди, у ҳозир мени тушунганида. Йўқ, аслида, менинг хатти-ҳаракатларим беъмани бўлди. Тўғри, мен хотин сифатида уни тушунмоғим зарур эди. Ахир, ҳар нима бўлганда ҳам, у онасига, яъни менинг қайнонамга уй олиб бериш ҳаракатида юрибди-ку. Минг чиранганим билан мени онасидан устун кўярмиди? Нима қилиб кўйдим-а, нималар қилдим. Буям майли-куя, ахир, қайси эркак хотинининг буйруқларини итоат билан бажаради? Нега аввалроқ мана шулар ҳақида ўйламадим-а. Табиий, мен бугун унга сира ёқмадим, бунга шубҳа йўқ. Айниқса, унга ўхшаган, ўзининг тили билан айтганда «нозик таъбли» эркаларга, бундай ҳолатдан кейин, менга ўхшаган кўрс аёллар ўлиб қолса ҳам ёқмаса кераг-ов. Эй, Худо!

Бечорага ачиниб кетяпман. Сиз мени деб қийналяпсиз. Сизни бекор хафа қилиб қўйдим-да. Балки сиз кабилар, эҳтимол сизнинг ўзингиз ҳам бошингиз айланиб, менга ўхшаганлар билан турмуш қуриб қолсаларингиз чиндан ҳам яшашларингизда ҳаловат бўлмас. Балки, эркалар шунинг учун ҳам уйланишни рўшноликнинг йўқотилиши дея этироф этарлар. Айниқса, менга ўхшаган аёл билан яшамоқ эр кишига нақадар оғир эканлигини энди энди англаяпман. Ҳа, ҳақиқатан ҳам, сизга жуда оғир. Негаки биз ҳанузга қадар оиламиздаги бошлиқни тайин этолганимизча йўқ. Бунга нима тўсиқ бўляпти, ҳайронман. О, ўзим ҳам жуда ўжарман-да! Мана шу қайсарлигим бир кун бошимга бало бўлмасайди, ишқилиб. Аслида, аёл макри билан, эркак қаҳри билан оила ҳукмронлигига интилади. Холбуки, азизим, бундай ҳислатлар икковимизда ҳам йўқ. Бунинг ўрнида эса, менда кўрслик ва сизда аразғоқлик ҳукмрон. Ҳа, худди шунақа – бизда на макр бор, на қаҳр. Энди нима бўлади? Менимча, икки кишидан нарига ўтиб кенгаймаётган кичкинагина оиламиз тугади ҳисоб... Оиланинг тугаши! Бу нақадар даҳшат. Худди бирор бир жониворни кўра-била туриб бошини тош билан янчиб ўлдирмоққа ўхшайди бу. Ё, Танграм! Ҳалитданоқ қалбим ҳувиллаб қолди-ку. Сизсиз яшамоқ – қанчалар азоб! Йўқ-йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас... Диёра ўз қарашларига мансуб бўлмаган мана шу каби оддийгина, бироқ аччиқ ҳақиқатларни соат миллари тунги 01.13 ни кўрсатаётган маҳалдагини наридандан-бери англаб етгандай бўлди. Ўзи қилган хатоларни ич-ичидан ҳис этиб, жуда пушаймон бўлди. Эҳ, бу дунёда ўзингда камчилик борлигини ҳис қилиб туришдан ҳам ортиқроқ аччиқ ҳақиқатнинг ўзи йўқ. Бу ҳақиқат сени ўтмаслаштириб, синдириши муқаррар. Ўзингга ишонч йўқолади, қилаётган ишларингни «хато қилиб қўймаяпманмикин» дея бировларнинг оғзига қараб бажарасан. Ўзгалар кўзингга оловдай, ўта кучли бўлиб кўринаверади-кўринаверади. Улардан бирорта ҳам камчилик тополмайсан, ҳамма нуқсон ўзингда гўё. Ўйлаб қоласан: бу одамлар қандай қилиб муқаммал бўлиб олишган экан-а? Қидирасан, аммо ўзингга ўхшаган бирорта ҳам ношуд одамни тополмайсан. Уларнинг кўзига кўринишдан чўчийсан, гўё улар сени кўришган заҳотиёқ бор-йўгингни дарҳол билиб олишадигандек. Сўнг дамнинг ичингга тушиб, тортина-тортина ёлғизланиб қоласан. Ёлғизлик бу кўрқоқларнинг метиндек мустаҳкам қобиғидир. Бу шундай ҳароратли қобиққи, унга беркинган одам тандирдаги нондек қизариб кетиши, сувдек оқиб терлаши турган гап. Бироқ минг

қилса ҳам, ташқаридан кўра унинг ичи афзалроқ, негаки у ерда қай кўйга тушаётганини ҳар ҳолда ўзгалар кўрмайди-да. Диёра ҳам айна чоғда худди мана шу қобиқ воситасидагина паноҳ топаётганлигини ҳис этди-ю, ўз-ўзидан уялиб кетди. Энди эса ўша қобиқни ёриш пайига тушиб қолди. Ўзи қилган хатоликларни тан олиб бўлса ҳам, уйдагилар кўзига кўриниш беришга қарор қилди. Ҳаттоки бу хусусида эри келгач, ундан яна бир бор кечирим сўраб, оёқларига йиқилиб, айбини бўйнига олиб бўлса ҳам, у билан бир тўхтамга келиб олишга аҳд қилди. Тўғри, эҳтимол бутун айб мендан ўтаётгандир, аслида, ҳар қанча тутоқиб турган бўлсам ҳам, унга ўдағайламаслигим керак эди. Ахир, у — эр, мен — хотин кишиман-ку. Вой, шарманда, кечирим сўрайвериб бетим ҳам қолмади, — яна хаёл сура бошлади у. — Эй, нимадан уяламан, ахир, у — менинг эрим-ку. Барибирам-да, мен ғуруримни сақлаб қолишим керак эди. Лаънати аҳмоқ миям одамларникидек ишлаб турганда эди, мана шу кўйга тушиб ўтирмасдим. Ҳа, бу гал ҳам хатолик мендан ўтди. Яна ўзимни оқлаб, пешгирлик қилишимга бало бормиди? Нима иш қилса қилавермайдими. Ҳафсала билан қилаётган ишига буринимни суқиб нима ҳам қилардим ўзи? Аммо... эҳ, майли, нима бўлса бўлар... Диёра айна дамда бутунлай ўзини айблаб, эрининг қилаётган ишларида эса зигирча ҳам хатолик кўрмай кўйганди. Ўз қилмишларидан пушаймон бўлиб, ҳатто унга ачина бошлади. «Бечоранинг юраги мендан шу қадар зада бўлибди-да. Яна жанжал бўлишини сезиб, ҳойнаҳой хонага киролмай ўтиргандир» дея эрига раҳми келиб кетди. У шулар ҳақида ўйлагани сайин юраги куйишиб-куйишиб кетар, тунги изтироблар эса унга сира тичлик бермасди.

Кўкка ой чиққан. Кеча ойдин бўлишига қарамай, бутун конотни ер ютиб юборгудек сокинлик ҳукмрон. Борлиқ хона бурчагидан сизиб чиқаётган соатнинг «чиқ-чиқ» товушининг устига омонатгина қилиб кўйилганга ўхшайди. Гўё ўша асаббузар сас тиниши ҳамоноқ, бутун дунёю дун ўзининг остин-устун бўлиб кетишини юрак ҳовучлаб кутаётгандек кўринади. Юракни эзадиган бу сукунат ичида ўз ёғига ўзи қоврилаётган Диёра дераза ёнида ташқарига тикилиб, қаққайганча турар, хаёл оғушига бутунлай ғарқ бўлганча бармоғидаги марварид кўзли узукчасини тинмай бураб айлантиради. У шу алфозда анча вақт туриб, алланималар ҳақида хаёл сургач, ўз-ўзига қатъий қарорларни бера бошлади ва «етар шунча кутганим. Ундан ҳозироқ кечирим сўрайман. Майли, ким нима деб ўйласа, ўйлайверсин. Аёлнинг ғурурга

мингани нима бўларди, қайтага ўзига жабр қилгани қолади... Шармандалик! Ҳойнаҳой, бугун ўзимга сездирмагани билан, эртага Қоракўз овсиним қилиқларимни юзимга айтиб, роса устимдан кулса керак. Эй, кулса кулавермайдими, менга деса, хандон отиб кулсин. Муҳими бу эмас-ку, эрим билан тинч-тотув яшасам бўлгани. Аввали, ўша қораялоқ бизни қай тарзда ярашиб олганимизни ҳам сезмай қолар. У менинг эрим қаршисида қай ҳолда тиз чўкиб, қай тарзда ялинишимни кўриб турибдими? Тўғри, у кишини мана шу хонага чақириб келиб, сўнг хоҳлаганча ялинаман...» дея ўзига-ўзи шивирлади. Сўнг енгил-енгил қадам босганча, секингина хонадан чиқиб кетди. У эрини «ҳойнаҳой, нариги хонадаги диван устида учратсам керак» дея ўйлаб ётганидан, дастлаб, бир муддат узун коридорда тўхтаб, миясида ғужгон ўйнаётган ўй-хаёлларини бир тизгинга солиб олишга уринди. Бироқ, барибир, қалбдан кўтарилиб келаётган ҳаяжонларини босолмай, ўйлаб қўйган гапларини аралаш-куралаш қилиб юбораверди: «Ҳозир у кишининг рўпарасида ўзимни қандай тутсам экан? Гапни нимадан бошлаганим маъқул? Қандай баҳона топсам, у кишига гапириб олишим осонроқ бўларкин? Нима дейман-а, нима дейман?» каби арзимаган саволлар унга сира тинчлик бермаётганидан, юраги гупиллаб, эрининг шиппаги турган хона эшиги қаршисида ҳам яна тўхтаб қолди. Секингина тутқичдан ушлаб уни итарди — кулф. Эшикни тақилатиш фикри хаёлга келди-ю, яна ғурур йўл бермади. Энди эса ортга қайтиш фикри жонлана бошлади, бироқ шу пайт унинг қулоқларига, меҳмонхона эшигидан атиги бир-неча қадам наридаги Қоракўзнинг ётоғи томондан англади йўқ, бироқ «ғудинг-ғудинг» товушлар эшитилгандек бўлди. Воҳ! Диёранинг юраги «шиғ» этиб орқага тортиб кетди. Унинг бутун вужудида ва қалбининг туб-тубида боягисига қараганда ўн, юз, йўқ, минг баробар кучлироқ ҳаяжон уйғонгандек бўлди. Танасида аллақандай ғалати титроқ турди, даммини ичига босиб чуқур-чуқур ҳансирай бошлади. Ё, Парвардигор, энг катта шармандалиқдан ўзинг асра! У овсинининг хонаси томонга оёқ учида секин яқинлашаркан, бояги паст пихиллоқ товуш яна бир карра эшитилди ҳамда шу оннинг ўзидаёқ, чамаси, ҳалиги товушга жавобан сал йўғонроқ товуш жаранг сочди. Бу гал овозни аниқ-тиниқ эшитган Диёра турган жойида донг қотиб қолди. Унинг қулоқлари шанғиллаб, кўзлари тиниб, боши ғувиллаб кетди. Гўё мудҳиш туш кўраётгандай, уйғониб кетмоқ учун «дод» солиб юбормоқчи ҳам бўлди, бироқ қўрқувданми, дахшатданми ёки

Ўта даражада кучли ҳаяжонланаётганиданми, негадир унинг саси чиқмади. Шу топда бояги йўғон товуш яна бир маротаба эшитилди. Эшитилганда ҳам жуда аниқ, ҳатто сўзларигача эшитилгандай бўлди: «Оҳ, жоним!!!». Бу сўзни эшитиб Диёранинг бошидан ақли учди. Гангиб қолгандан мияси тарс ёрилиб кетишига оз қолди. Эҳ, Худо! Бу эркакнинг овози-ку!? Ҳа-ҳа, бу – унинг товуши. У ахир, у... Ик..р..р..о.... у ўзи пичирлаб айтаётган сўзлардан ўзи даҳшатга тушиб, қалтираётган кафтлари билан базўр оғзини беркитди. Кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Кейин ўтрилиб изига қайтиб кетмоқчи ҳам бўлди, бироқ бунга куч тополмади. Оёқлари ўзига бўйсунмай, ички бир куч «шубҳаларингга ойдинлик кирғизиб кет» деётгандек бўлаверди. Шунда у яна беихтиёр ғойибдан куч олгандек Қоракўзнинг эшиги томон шаҳд билан отилиб, бор кучи билан уни қарсиллатиб очди. Хонага киргач эса, кўз ўнгидаги манзарани кўриб, карахт бўлиб қолди. Ҳа, бу манзара чиндан ҳам уни эсдан оғдирди...

Қоронғи хонани сутдек товланаётган ой шуъласи ғира-шира ёритиб турар, парда ортидан сизиб кираётган бу ёғду қўйнида табиатнинг энг нозик санъат асари не бир синоат билан ажиб бир кўриниш ҳосил этиб жилваланарди. У шундай ажиб асар эдики, гўё асрлар мобайнида шамоллар ҳилида тарошланиб, ибтидодан то бугунга қадар ёққан ёмғирлар ўзанида сайқалланиб, ахири шундай нафис ҳолга етгандек гўё. О, таърифига сўз йўқ, у қанчалар мукамал-а! Етти мўжизанинг бири бўлмиш бу санъат асаридан қуйидаги манзарани илғаш мумкин эди. Унда акс этишича, дераза ёнига қўйилган диван устида шифтга тикилганча оқ лойдан ясалган озгин ҳайкал узала тушиб ётар, унинг устига эса отга мингаштириб қўйилгандек мумдан ясалган семизроқ ҳайкал ўрнатилганди. Чўк тушиб ўтирган ҳайкалнинг қора бадани ой нурида товланиб, гўё ёғ суртилгандек ялтирар, бундан эса остда қолган оқ ҳайкал нур олаётгандек кўринарди. Йўқ, бу ёғ эмасди, аниқроғи бу бадбуй ва лаззат тафтидан мил-мил эриётган ёпишқоқ тер эди. Ҳа, худди шундай эди. Айни пайтда уларнинг икковлари ҳам қарсиллаб очилган эшик томонга диккайганча қараб туришарди. Бу товушдан ерда ётган болакай ҳам чўчиб уйғонди. Кўзларини ишқалаб ҳеч нимага тушунмай йиғлай бошлади. Қоракўз нима қиларини билолмай, мавжланиб турган сийналарини кафтлари билан тўсди. Икром апил-тапил ўрнидан туриб, аллақандай ғижимланган латта билан олдини беркитди. Бола эса гоҳ унга, гоҳ онасига мўлтираб тикилганча, ҳамон аччиқ-аччиқ

йиғлашда давом этди. Диёра қанчадир вақт, аниқроғи Икром унга яқинлашиб келгунига қадар гангиб турди. Сўнг бир оз ҳушини йиғиб, қаршисидаги мудҳиш манзарани пичагина илғагач, худди илон чақиб олгандек, товушининг бориचा додлаб, чинқириб юборди. Кейин эса, кўз олди қоронғулашиб ҳушини йўқотди.

XXXI

Ноябрнинг сўнги кунлари, ҳар ён-ҳар ёнда узилган япроқларни чир айлантриб кузги шамоллар изғийди. Гоҳ ёмғир ёғади, гоҳ чор атрофни оппоқ туман қоплайди, баъзан эса куёш чарақлаб этни куйдиради. Бундай пайтда об-ҳавога ҳам тушунмайсан киши. Мана ўша алғов-далғов кунларнинг охириги бир ҳафтаси Нурим ва Маъсума учун ниҳоятда қайғули кечди. Мана шу лънатланган ҳафтанинг дастлабки кунларида улар қизининг ғамига шерик бўлишиб, куюк устида Диёрага «бева» деган номни ғайри-ихтиёрий равишда олиб беришган бўлсалар, кейинги кунларда лом-мим демасдан кун сайин тобора ранги сўлиб бораётган қизининг нурсиз чехрасига тикилиб ўтириш билан ўтказишаётган эди.

Ғамининг зўрлигидан Диёра деярли гапирмай қўйганди. Гўё у бўлиб ўтган тўрт йиллик воқеаларни қайта бошдан бирма-бир таҳлил қилиб чиқишга киришгандек бир нуқтага тикилганча, қимир этмай ўтирарди. Унинг учун энди ҳамма нарса: оила, ўқиш, иш, одамларнинг гап-сўзлари, қишлоқдаги алғов-далғов воқеалар — ҳамма-ҳаммаси барибир бўлиб қолганди. Ўзи қачонлардир тасаввур этгандек, юраги бўшаб, ҳувиллаб қолганди. Дийдасидан чиқолмай, ичида қолиб кетган озгина кўз ёшлари ҳам совуқ тана, совуқ нигоҳлар таъсирида музлаб қолганди. Ҳаёт қанчалар сокин ва зерикарли!

Ўша кунларнинг бирида Маъсума опа қизини бир оз чалғиб, ҳаво алмаштирсин деган умид билан қишлоққа олиб борди. Бироқ Диёрада ҳеч қандай сезиларли ўзгариш юз бермади. Қайтага, авваллари яккам-дуккам айтадиган бир-икки оғиз сўзлари ҳам йўқолди-қўйди. Бу ҳолати акаси Умид жума куни бозорчада юз берган ажабтовур воқеани ҳамсоя хотин билан гаплашиб ўтирган онасига сўзлаб бермагунича, бу воқеани эшитиб, қўшниси Шоҳидабону Назоқат шаттанинг уйида юз берган кўнгилсиз воқеани ҳикоя қилмагунига қадар давом этди.

Туш. Куёш тепага келган. Маъсума билан келини сулага ёйиб ташланган пиёзларнинг сарагини саракка, пучагини пучакка аж-

ратиб тозалар, уларнинг уйига хамиртуруш сўраб келган симё-
ғочдек озгин, аммо тетиккина қўшниси Шоҳидабону айвон ус-
тунига суянганча тинмай гап сотар, улардан сал нарироқдан жой
олган чорпоянинг ёнига қўйилган сим каровот устида Диёра бу-
тун борлиқдан узилиб, бир нуқтага тикилганча чурқ этмай ўти-
рибди. Худди ана шу паллада аламзада кўнгилларга дармон бўлар-
лик иккита янги гап топган Умид каттакон қовунни қўлтиқла-
ганча дарвоза хатлаб хурсанд қиёфада кўринди.

— Ҳм-м, хурсанд кўринасан? — сўради Маъсума тўнғич ўгли-
нинг бошдан оёғигача кўз югуртириб, — Барвақтроқ қайтибсан?

— Сизларни ўйладим-да! — Умид онасига ҳазил қилиб кулди. —
Эй, уйда шунча иш бўла туриб, бозорда айланиб юришга бало
борми, энажон...

— Ҳаҳ, зор қолайлик! Бу кишининг гапларига қаранг, — эри-
нинг ҳазили эриш туйилганидан, унинг ишдан эзилиб ўтирган
хотини кесатди. — Вой-вой-во-я, жуда ишониб кетдик-да, ўзиям.
Куёш қаёқдан чиқиб кетди-а?

— Ҳих! — Умид бир оз серрайиб турди-да, оғзини катта очиб
ҳомуза тортиди.

— Ҳўш, бозор жойида эканми? Нима гаплар оламда? — сўради
Шоҳидабону, Умидни кичкинагина ўнғайсиз ҳолатдан чиқариш
учун.

— Эҳ-ҳэ, ҳамма жойда шов-шув гап. Анави тентак Муҳриддин
бору...

Маъсума опа ҳеч кутилмаганда ўғлининг гапи собиқ қудаси
ҳақида бошланганлиги учун ялт этиб унга қаради.

— Ана ўша жинни қудангиз бугун бозорчада росаям томоша
кўрсатибди-да... — гарчи бу гапларини Диёра эшитмаётган бўлса
ҳам, Умид томоғини қириб-қириб олди-да, гўё бу гапларни сим
каровот устида ўтирган синглисига атайин эшиттириб, унинг
кўнглига тасалли бериш мақсадида «сен ҳам эшитаяпсанми» деё-
тигандек қараб қўйди ва овозини баландлатиброқ, салмоқланиб
гапира бошлади. — Ўша воқеанинг устида бўлган одамларнинг
айтишига қараганда бир неча кун аввал анави Зоир дўкончининг
хотини сочларини елкаси баравар қилиб кестирган экан. Ўша аёл
палакат босиб бугун бозорчага чиқиб, айланибди. Шу денг, ким
билсин унинг сочлари орқа томондан анави Лазиза фирибгар-
нинг сочига ўхшаб қолганми ёки Муҳриддин унинг бошқа жойи-
ни синглисига ўхшатиб юборганми, билмадим... — Умид бу гап-
ларни ўзича тахмин қилиб ўйланиб турди-да, сўнг энг асосий

янгиликка ўтди. — Ишқилиб, ўша Мухриддин тайтув бозорнинг ўртасида Зоир дўкончининг хотинини тутиб олибди-да: «Хароми Лазиза, пулларимни тез қайтар...» — дея сўқиниб, бечорани роса лойга судраб дўлпослабди-да... — Умид ушбу воқеа тафсилотини қисқагина қилиб айтиб бўлгач, «қалай, энди қойилмисиз?» деётгандек онасига маъноли қараш қилиб, қалин қошларини учириб қўйди.

— Бугунлай ақлдан озиб қолибдими-а? Бу кунидан баттар бўлсин. Ким қилмағай, ким топмағай. Ёмонликларга Худойимнинг ўзи вақти соати билан жавоб бераверади... — Маъсуманинг кўнгли бир қадар ёришгандай бўлди-да, қалбидаги бор гапларини шу тўрт жумласига жам қилди.

— Э-э, шуни айтинг, опа... — Шоҳида қўшнисининг гапларини маъқуллади. — Билмадим, дўзах ҳам тўлиб кетганми, ҳар ҳолда, кейинги вақтларда худоям кутиб ўтирмай, ёмонликнинг жавобини шу ернинг ўзида бериб қўя қоляпти. Мана бир мисол, анави Назокат шатта, бир ҳафтаям бўлгани йўқ, қилмишларига яраша жовобини олди-ку.

— Ҳиҳ, айтманг-э! Улардан Худонинг ўзи сақласин. — Умиднинг хотини гапга суқилди, — Бирни кўриб фикр, мингни кўриб шукур қилиш керак одам. — У аввал қайнонасига, сўнг Диёра томон қараб қўйди. — Ўша насларнинг қилиқларини олдидан олиб, орқасига ташлаши керак.

Диёра ўтирган жойида бир қўзғалиб олди. Гарчи у ҳанузга қадар нигоҳларини бир нуқтадан узмаётган бўлишига қарамай, эндиликда, янгаси айтганчалик, кимнингдир тақдири билан ўз тақдирини қиёслашга киришганди. «Ҳар ҳолда, менинг шайним уларникига ўхшаб булганган йўқ-ку. Фақат шаттанинг набираси сингари куйдим, холос. Ҳа, кимнингдир касри уриб, у бечора қизчанинг тани куйди, менинг эса руҳим. Ўзгалар учун қурбон бўлган куюклармиз! Тавба, нега дунё бунақа яралган-а? Ҳар ким ўзининг қилмишига ўзи жавоб берса бўлмайдими? Нега энди ота-онасининг гуноҳини деб, ўша қизча, иккита бузуқни деб, мен азият чекишимиз керак? Йўқ, бу — ноҳақлик. Худойим, Мухриддинни ақлдан қисаётган бўлсанг, бу ўша бузуқларга жазо эмас-ку. Бу фақатгина ўша тентаккагина жазо, холос. Буви қўр бўлиб, Тамара акашак бўлиб қолган бўлса, бу Қоракўзга жазо эмас-ку, бу фақатгина буви билан қизигагина тегишли жазо ҳисобланади. Мен эса Қоракўз билан анави ҳезалакка жазо беришингни истайман... Эҳ, Худо, не ишларинг бор-а? Назокат шаттанинг

норасида гўдагини куйдиргунча, анавиларга ўхшаган бузуқларни куйдирсанг бўлмайдимми, ҳар ҳолда, менга ўхшаганлар ҳам бир оз таскин топиб, кун кўрармиди?.. Тавба, ҳар хил одамлар бор-э. Бечора қизча... — Диёра энди тўрт-беш кун аввал қулогига наридан-бери чалинган, Назокат шаттанинг уйида рўй берган, воқеалар хусусида ўйлай бошлади. — Ҳа, аслида, Назокат шаттанинг келинига ўхшаб тўқбуғоз ҳолда, туғилажак болаларни гуноҳга ботириб, бировнинг уйига боргунча, бебола юрганим ҳам яхшироқ. Назокат шаттанинг рўзғори ҳам харом-харишлиқда бувиникидан қолишмайди. Бундан бир-икки йил аввал катта ўғлини қўшни қишлоқлик бир қизгинага унаштириб қўйганмиди? Ўл-е, баринг. Униям ўғли, Икром ҳезалакка ўхшаб, бошқа бирови билан ошиқ-маъшуқ бўлиб, дон олишиб юраркан. Бошқаси билан юраркансан, нима қилардинг муттаҳамга ўхшаб бунисига осилиб? Ота-онага очигини айтсанг, тилинг кесилармиди? Яна буям етмагандай, унаштирилган қизини ҳам, севган қизининг ҳам бўйида бир-икки ойлик боласи бир пайтда бўлганмиш. Олдинроқ ҳомиладор бўлганидан қутулиш учун ёлғондакам тўй қилиб, вақтинча уйига олиб келганмиш-у, унинг боласи қаровсиз ҳолда оғилхонада туғилиб ўлгунича уйида асрабди-да, ҳайдаб юборипти. Гўё бу ишбилармонликми ёки вазиятдан чиқиш йўлими? Тавба, йўл қидириб бировнинг ҳаётини расво қилгунча ўғлингга тарбия бер. Иккинчи келинингнинг ҳам яқинда иккинчи ўғлингга туширган учинчи овсар келининг расвосини чиқарибди-ку. Мана энди, кичкина келинингни бефарқлигини деб, қинғир йўл билан тушириб келган келинингни хароми туғилган қизчаси сандалдаги чўққа тушиб, оёқчаларидан айрилиб ўтирибди. Ҳа, оғилхонада нобуд бўлган ўша гўдакнинг уволи тутиб, зинонинг жавобини олдиларинг сенлар... Аммо Қорақўз билан Икром қачон жавобини олади — билмайман. Аслида, улар куймоқ тугул, ёнсалар ҳам, гуноҳларидан қутулолмайдилар.

— Ҳиҳ, бечора қизчанинг бармоқларини кесармишими? Вой-вой-ей, қим қанақа бўлиб, суягигача қорайиб, куйиб кетгандирда-а? — Умиднинг хотини ҳаяжонга туша бошлади.

— Ҳаҳ, аллақачон кесиб бўлишган. Аммо барибир ҳам гўдакка ачинасан-да, киши. Бечора қизчага қийин бўлди-да, ҳали гапиришни билмаса ҳам, дам-бадам оёқларини кўрсатиб, «а-бу, а-бу» дея йиғлаётганмиш. Ана шу-да, опа, бу дунёда ким нимани хор қилса, ўшанинг жавобини икки барабар қилиб оляпти... — Шохдабону Маъсума опага ачиниш билан тикилди, — сизларни, айниқса, Диёраҳонни ноҳақдан хўрлаганлар ҳам бир кун

келиб, Худодан жавобини олишади. Мана мени айтди дерсиз, хали ўз кўзларингиз билан кўрарсиз ҳам. Мана, ўзи бугундан бошланибди-ку...

— Ҳиҳ, нокаслар. — Маъсума захархандалик билан жавоб қилди.

— Ийи, фақат бугинамас, сизларни бефарқ қолдирмайдиган яна битта خوشабарим бор, — Умид яна қандайдир қизиқ нарсани айтишга чоғланиб, айтмоқчи бўлаётган сўзларига сирли тус берди-да, «бунисини ҳам эшит, кейин ўзингга келасан» деётгандай яна синглиси томонга кўз қирини ташлади. — Эшитишимча, чинми-ёлғонми билмадим-у, Қорақўзнинг эри қўйиб юборганимишми-ей... Унга талоқ хати келганмишми? Ёки эри чет элда юриб уйланиб кетганини билиб қолиб, ўзи ажрашишни сўрабдими-ей? Ишқилиб, эл оғзида мана бунақа гаплар ҳам кезиб юрибди.

— Вой, ўлай! Сен буларни қаердан эшитдинг? — Шоҳидабону хайратдан ёқасини ушлади.

— Э, ҳамманинг оғзида шу гап. Агар ростдан ҳам, ўша талоқ хати келгани чин бўлса, демак, тахминимча, кимдир бу ерда бўлаётган гаплардан Зухриддинни ҳам хабардор қилган. Во-о, бутун қиёмат. Бу гаплар қаердан чиқади билмадим-у, аммо энди Зухриддиннинг ўзи ҳам бу ерларга қайтиб келмасмиш. Баъзи бировлар уни ўша ёқда уйланиб, оила қурган деб ҳам айтишяпти.

— Эй, уйланган бўлса, уйлангандир. Бизга нима дахли бор? Одамлар гап қовлаш учун ҳам сенга шунақа гапларни атайлаб айтишади. — Маъсума опанинг асаби ўйнаб қўлларини силтади, — Лекин жуда ўхшатибди-да. Қорақўзнинг кўзларини ўша хотинбоз эри ўйсин, — Маъсума опа Қорақўзнинг номи тилга олинган пайтдаёқ ғазабга минган эди. Анча вақт ўзини босиб, чидаб ўтириб, ахири ҳозир ичидагилари тошиб тилига чиқа бошлаганди. — Аслини олганда, уларнинг ҳаммаси ҳам бир гўр. Ўша Зухриддини шу ерда юрган пайтда ҳам оёғи тўғри эмасди. Ҳали уни, хали буни — кўринган қанжикнинг ортидан илашиб юрарди. Бироқ яна бир бор такрорлайман, у шу хонага қолганда жуда кўнгилдагидек иш қилибди. Униям билгани тўғри-да, Қорақўзга ўхшаган тўнғиз хотин кимга ҳам керак, ахир?

Шу пайт айвон пастадаги қатта ёнғоқнинг бир уйум чиқинди япроқлари устида ётиб-ётиб очиққан ҳомиладор ит қорнини дўмпайтирганча егулик излаб, эринибгина супадаги сим каровот ёнидан ўтди. Уни кўриб, ҳанузга қадар миқ этмай ўтирган Диёра беихтиёр қиқирлаб кулиб юборди. У сўлгин нигоҳларини итдан узмаган ҳолда унга яқин борди-да, эҳтиёткорлик билан секин энгашганча «маҳ-маҳ» деди қўлини чўзиб. Ҳомиладор ит оёқла-

рини кериб, егулик илинжида думини ликиллатди. Диёра итга тобора яқин борди-да, унинг бўйнидан кучиб, тумшугидан ўпди. Сўнг унинг туқларига юзини ишқалаб босганча, йиғлаб юборди. Сен ит қанчалар бахтиёрсан-а! — дея у бошини кўтармай унсиз йиғларкан. — Сенга қанчалар мазза-я! Ҳомиладорсан, яқинда кўзинг ёрийди. Ундан кейин бир-бирдан ширин болаларингни тўйиб-тўйиб суясан, эркалайсан. Ундан ҳам қувончлисиди, эринг сенга «ўғил туғиб бер» деб шарт ҳам қўймаган. Эҳтимол ақлли эрингга бу нарсанинг умуман аҳамияти йўқдир. Бўлганда-чи, сен барибир ҳам менга ўхшаб ташвиш чекмайсан-ку. Негаки у сенинг юрагингни қон қилиб улгурмасданоқ, ўғил ва қизларингни ҳаммасини бирваракайига аралаш-қуралаш қилиб туғиб ташлайсан. О! Қани эди менинг ҳам имкониятларим сеникига ўхшаган бўлса. Эҳтимол ҳозир оилам бузилмаган, эримни бошқасининг ортидан илиқиб кетганини ўйлаб, бунчалар сиқилмаган бўлардим. Қара, сенга қанчалар роҳат! Нақадар бахтлисан!... — Диёра эзилиб-эзилиб юм-юм йиғлади. Аммо ит бирор нарсага тушунмай, бўйнини илгарига чўзганча бир оз безовталана бошлади. Бундан Диёранинг дили яна бирданига хира тортди. Унинг кўзларига тикилиб яна ўзича гапиринди: «Ҳа, сен ҳам мендан зерикдингми, ит?» — у алам билан, нафратини яширмай унинг жунидан ёғимлаб, силтади. Сўнг бор кучини йиғиб, уни итариб юборди. Ит думини қисганча, бўйнини эгиб шошила-шошила нари кетди. Энди у нигоҳларини итнинг думига боғлади. Ит бутунлай кўздан ғойиб бўлиб кетса ҳам, унинг ортидан қараб турди-да, «Ажаб бўлсин, боб бўлсин...» деди ўзича-ўзи гапирди. Умид билан хотини ҳеч нимага тушунолмай дарҳол бир-бирига савол назари билан тикилишди. Чунки Диёранинг товушини қишлоққа келган кунидан буён улар мутлақо эшитишмаганди-да. Қизда юз бераётган ҳолатларга ажабланиб, то ит кетгунига қадар донг қотиб қараб турган Маъсума дарҳол унинг ёнига югуриб борди. Эндиликда чехрасида бир оз қувонч порлаётган Диёранинг юзларига таажжубланиб тикила бошлади.

— Сенга нималар бўляпти, Диёр? — Маъсума унинг елкасига секингина қўл учини текизиб, оҳиста туртди.

— Ҳеч нарса. Фақат кўнглимдаги ишлар бўлаётганлигидан севиняпман, холос, — Диёра ўша гапини тугаллаб бўлгандагина онасига юзланди. Унинг кўзларида гарчи жиққа ёш қалқиган бўлса ҳам, юзларида табассум мавж урарди. Қизининг бу ҳолатини кўрган Маъсуманинг ҳам кўнгли бузилиб, йиғлаб юборди. Унга қизининг айна дамдаги ушбу ҳолати, гўё узоқ уйқуда ётган одам

туйқусдан уйғониб кетгандек бўлиб туюларди. Аслида ҳам, унинг бу тасаввури ҳақиқатдан у қадар йироқ эмасди. Чунки Диёра ўша дақиқалардан бошлаб ростдан ҳам хаёлот олампидан чиқиб, жонли дунёга, ҳақиқий ҳаётга қайта бошлаганди. У ҳозир ҳам қалбида кечаётган ғалаёнларини сокинлаштиришга, онгида кечаётган тўфонли изтиробларни бутунлай даф қилишга тўлалигича мушарраф бўлолмаётган бўлса ҳам, бироқ атрофини қуршаган жаммики чиркинликлардан, гийбат пўртаналаридан мутлақ бўлмаса ҳам, ҳар қалай, бир қадар бўлсин соқит эканлигига маънан кўникма ҳосил қилганди. Шу боисдан ҳам у гоҳ йиғлаб, гоҳ кулиб, гоҳида эса маюс тортиб қолаётган эди. Сирасини айтганда, қарийб ўн кунча чўзилган сукунат уммонида сузиб, ҳар тугул, омон қолганди. Энди эса олдинда турган саноқсиз тўсиқларни енгиб ўтиш учун куч тўплаш ва тўлқинланиб турган ташвишлар соҳи-лида бир озгина тин олмоқ қолганди, холос.

XXXII

Осмонда яккам-дуккам булутлар сузиб юрган бўлса-да, куёш чарақлаб турар, ёмғирдан аввал ўзидан алақандай ёқимли бўй таратадиган даладаги қовжироқ пичанларнинг ҳиди димоқларни қитиқлайди. Ҳаво шу қадар майинки, беихтиёр сархуш бўласан киши. Қиш яқинлашаётган бўлса ҳам, гўё баҳор келаётганга ўхшайди. Нима учундир, бу йил қиш анчагина кечика бошлади. Гарчи декабрнинг биринчи ҳафтаси бошланиб кетган бўлса ҳам, этни жунжиктирувчи совуқ кунлардан дарак йўқ. Одамлар ва табиат гўё бир-биридан намуна олаётгандек бемалолхўжа бўлиб қолишган. Далада қолган чала ишлар ҳам сира поёнига етай демайди. Эҳ-ҳе, агар қиш бўлмаганида эди, бу танбал одамларнинг даладаги ишлари йил бўйи тугамасди! Бир сўз билан айтганда, бутун борлиқ ниманидир кутаётганга ўхшайди. Нурим аканинг қишлоқдаги ҳовлисига фусунбахш этган болаҳона ёнидаги қария мажнунтол ҳам бундан мустасно эмас, шекилли, заминга итоат билан бош ураётгандек қилт этмайди. Сархушлик! Бу унсурлар табиатгагина мос бўлиб, фақат унгагина хос ҳислатдир. Лаззатнинг ушбу юксак намуналари инсониятга зўрлик қилади. Бу икки унсур одам табиатига лоақал сунъий равишда, қарз сифатида кўчса ҳам, у одам зотини ғоятда кучантириб юбориши тайин. Шу боис ҳам ўзлигини англаган кишилар масрурлик ва сархушликдан кўра ўз ташвишлари билан эртаю кеч банд бўлишни, доимо елиб-югуриб уйғоқ юришни хуш кўрадилар. Уларнинг тушунчасида табиат ин-

соният ҳислатларини. инсоният эса табиатникига даҳл қилмаслиги лозим, акс ҳолда, мувозанат бутундай ўз тизгинидан чиқиб кетиши, муқаррар бир ҳол. Тўғри-да, тўрт кунлик ўткинчи дунёда қишга ўхшаб мудрашдан Худонинг ўзи асрасин!.

Умид супада турган мотоциклини «пат-пат» қиларкан, сим каровот устига ўтириб имилланганча чигал калавадан ип суғураётган хотинига қичқирди.

– Таёргарлигингни кўриб бўлдингми? Тез-тез бўл, кунни кеч бўлиб қолмасдан даладаги поялардан ҳали тамаки уруғ синдириб олишимиз керак. Бунча имилладинг. Эрининг жаҳли чиқаётганини пайқаган хотин «ҳозир, ҳозир...» деди-да, ишини чала ташлаб, шитоб билан ўрнидан турди. Сўнг керакли анжомларни қидириб ошхона томонга пилдираганча югуриб кетди. Бир оздан кейин эса бир қўлида иккита тоққайчи, иккинчиси билан иккиучта этакни чангаллаганча қайтиб келди.

Диёра уй ичида туриб ушбу манзарани кузатаркан, «Қандай бахтиёрлар-а! Ҳамжиҳатликда иш қилиш учун эр-хотин ҳозирлик кўришмоқда. Ҳаётлари нақадар мазмунли-я! Бир оздан сўнг битта мотоциклга мингашиб, далага кетишади. Қизиқ, шу қадар бахтли эканликларини ўзлари ҳам ҳис қилишаётганмикин? Йўқ, улар бу бахтли онларни қадрига етмаяпти. Бунни кундалик қиладиган оддийгина ишларининг бир қисми деб ўйлашаётгани аниқ. Майли, шундай ўйлай қолсин, шунинг ўзи ҳам бир бахт-ку, ахир. О, уларга ҳавасим келяпти. Ҳозир биргаликда далага кетишади. Бепоен далага! Ҳа-ҳа, шир яланғоч, тамаки поялари шовуллаб, чайқалиб ётган ўша қадрдон даласига!!! Қандай ажойиб манзара, қандай тўкис бахт!...» дея ўз-ўзига шивирлаб қўйди у.

Ҳамма нарса тахт бўлганда эса, бир қиздириб ўчириб қўйилган мотоцикл қайтадан «пат-пат» қила бошлади. Шу топда Диёра ташқарига югуриб чиқди. «Тўхтанглар!» дея нафаси ичига тикилгудек бўлиб, Умиднинг ёнига чопиб келди: «Мен ҳам сизларга қўшилиб далага борсам майлими?» – дея сўради у акасидан. Бошига каска кийиб олган Умид хансираб турган сингисининг муддаосига аввалига тушунолмай бир оз унга тикилиб турди, сўнг унинг мақсадини фаҳмлади, шекилли, розилик билдиргандай бош силкитиб, тезроқ мин дегандек, ўриндиққа ишора қилди.

Иккита қишлоқни туташтириб турувчи узун йўл. Унинг бир томонини оқова суёлардан униб чиққан қамишлар эгаллаган, иккинчи четда эса пушти гуллари барқ уриб очилган, бироқ ҳозирга келиб қуруқ пояси қолган тамакизорлар ястаниб ётибди. Умиднинг мотоцикли бўлса қамишлар ва тамакизорларни қоқ иккига

ажратиб турувчи тошлоқ йўлдан физиллаганча манзил томон учиб бормоқда. Кеч кузда танга ором бахш этиб изғийдиган дайди шабада уларнинг юзларига келиб урилади. Рўпарадан келиб тинимсиз шўхлик қилаётган сочларни узоқ-узоқларга олиб кетмоқчи бўлаётган бу елга Диёра ҳам бир оз эркалик қилаётгандек юзларининг гоҳ ўнг гоҳида чап томонини тугиб беради-да, сўнг бундан ҳузурланиб чор атрофни энтикиб-энтикиб томоша қилади.

Мотоцикл қарниб ярим соатлик йўлни босиб ўтгач, даштлик ўртасида олтин туста кирган япроқлари деярли тўкилиб бўлаёзган уч туп кекса тут дарахтларининг ёнига келиб тўхтади. Оҳ, нақадар хушманзара жойлар! Бир ёнда қисқагина шамолдан мадад олиб уммон қадар чайқалишга шай турган тамакизорлар бир-бирига бош уриб тебранади; бир ёнда, тахминан, ушбу тут дарахтларидан ўттиз одимча нарида, қишин-ёзин шовуллаб турадиган каттакон анҳор буралиб-буралиб оқади. Сув ювиб, ўпирила-ўпирила ҳайбатли жарлик ҳосил қилган анҳор лабига қадар тўшалиб борган сарғиш чимлар қуёшнинг илиқ тафтида кечаги ёмғирдан нолигандай майин ифори таралиб, димоққа хуш ёқади. Аҳён-аҳёнда юзингга келиб урилган оқ популларни сидириб кўнглинг яйрайди. Баъзан болалик хотирачаларингни жонлантириб юборишга қасд қилгандай, алақаяқларда зўр бериб кучанаётган трактор товуши қулоқларингга чалингандек бўлади. Мароқ билан ён атрофни кўздан кечирасан. Самоларга ишлиёқ билан боқасан-у, узоқ-узоқларда сузиб бораётган момик булутларга тикилиб, овозинг бори-ча бақиринг келади. Ажойиб! Буларнинг бари ажойиб...

— Хўш! — деди Умид мотоциклдан тушгач, тамакизор жўякларини бошидаги чимларга этигининг лой ёпишган жойларини ишқалаб. — Демак, энди ишга киришсак ҳам бўлади. Яна қайтадан айтиб кўяй, — хотинига тикилди у, — бу сафар ўтган йилгидагидек бўлмасин, тушундингми? Қанча вақтимиз кетса ҳам, фақат ва фақат гуллари мутлақо тўкилиб бўлган, пишиқ уруғларни олишимиз керак.

Умиднинг хотини бошига жанда рўмолини ўраркан «тушундим» деётгандай бош силкитди-да, сўради эридан:

— Ўзи қанча йиғишимиз керак?

— Қанча кўпроқ бўлса, шунча яхши. — Умид ҳалигача мотоциклдан тушмай иягига қўлини тираганча уларни кузатиб ўтирган синглисига тикилди, — Диёра сен ҳам биз биланми?

— Билмадим? — у елкаларини қисди. — Нима қилишим керак ўзи?

Диёра айни дамда қандай юмуш билан далага чиқишганини

ҳам ҳанузга қадар дурустроқ ангаламаганди. Аслида, у бу ерларга ақаси билан янгасига эргашиб шунчаки қўнглини бир оз ёзиш учун айлангани келганди. Шу боисдан ҳам у ақасига тушунолмай жовдираб қараётган эди.

– Ҳеч нарса. Майли, ўзимиз бориб кела қоламиз. Сен бизни кутиб, шу ерда ўтириб тура қол, – Умид синглисини овора қилишни истамай қисқагина жавоб қилди-да, сўнг тоққайчи ва уруғларни дасталашга керак бўладиган ипларни олиб хотини билан бирга тамакизорлар орасига кириб кетди.

Орадан бир оз фурсат ўтгач, Диёранинг ёлғиз ўзи мотоциклда ўтириб зерикди, шекилли, бу ерда бекордан-бекор ўтираверишдан сал нарироқда оқаётган анҳорни томоша қилишни, жар ёқасида туриб сувнинг буралиб оқишини томоша қилишни истади. «Ўҳ-ҳў, бу сув бунчалик ваҳимали бўлиб оқмаса, – Диёра жарлик лабига келгач, бир маромда товуш чиқараётган, буралиб-буралиб оқаётган анҳор сувига маҳлиё бўлиб, ҳайратлана бошлади. – Кўз узмай қараб турсанг, одамни ютиб юбораман дейди-ей! Бунақа пайтда кишининг боши айланиб, бу ерга ғайриихтиёрий равишда тушиб кетиши ҳам ҳеч гапмас. Худди, мени шайтон эсдан оғдираётгандай... Ҳозир мана бу чим устига ўтириб олмасан, кўз очиб юмгунча сувга сакраб юборишимга шубҳа йўқ. Тавба, бу ердан на узок кета оласан, на яқин кела оласан. Оҳанрабадаё ўзига чорлашини айтмайсанми?» – У ўзига-ўзи шивирлаганча жарлик лабидаги чимлоқ устига ўтирди. Сўнг шундоққина пойида айланиб-айланиб тобора ваҳимали кўриниб бораётган қорамтир сувга тикилиб, у ерга кичик-кичик кесакчаларни иргитиб қўрқувини босишга уринди. Кейин эса яна беихтиёр хаёлотга шўнғиб, ўтган кунларни ёдга ола бошлади. Дастлаб, у бундан тўрт йил муқаддам бўлиб ўтган ўша фараҳбахш тўй кечасини кўз одига келтирди. Бундан бир озгина энтиқди ҳам. Сўнг ўша янги хонадоннинг янгича ташвишларини, келинлик дамларининг ўзига хос гаштини, қайнонаси Заҳро бувини, у кишининг қайноналарга хос виқорли чехрасини, илиқ сўзларини... Ҳа, Диёра шу ерга келганда янада чуқурроқ хаёлга чўмди ва бувининг онда-сонда, қачонлардир, балки унинг ўзи ҳам сезмаган дамларида айтган ўша бирикки оғиз илиқ сўзларидан бошқа ижобий ҳислатларини топишга уриниб кўрди. Бироқ ҳарчанд зўр бериб ўйланмасин, қайнонасининг ҳар бир яхши сўзидан сўнг унинг заҳардек аччиқ сўзлари ёдига келаверди. Айниқса, унинг «Ҳали сен, шумқалам, фикри бузуқ, менинг энг яхши ўғлим билан овсинингни бузуққа чиқармоқчимсан? Бундай дейишга қандай тилинг борди, беномус!

Талоқ сенга. Ўғлим қўймаса ҳам, мана мен қўйдим сени...» деб қақшаб-титраб айтган энг сўнгги сўзлари унинг юрагини куйдириб-куйдириб кетди. Энди эса унинг кўзига ўша оила ҳақида бирорта ҳам, ҳатто зиғирча ҳам арзигулик ижобий ҳислат кўринмасди. У собиқ оиласининг бошқа аъзолари ҳақида ҳам кўз ўнгига келтирди, бироқ улар ҳам бир-биридан баттар чиркин эди. Бояги тўй ҳақидаги қисқагина ширин хаёллардан асар ҳам қолмади. Бир зумда чил-чил бўлиб ҳар томонга сочилиб кетди. Эндиликда унинг хаёлларини ўзининг хўрланганлик дамлари мутлақо чулғаб олганди. Хўрланиш! Бундан кўра калтакланиш минг карра афзал. Айниқса, у Қоракўз ҳақида ўйлаганда, қалбидаги бор нафрати кўзиб, ҳатто бу тилига ҳам чиқиб кетди: «Лаънати, бузуқ!». У ўтирган жойида бир сиқим чимни ғижимлаб, жаҳл билан тортиб томирини қўшиб юлиб олди-да, алам билан сувга отди. Томирга қўшилиб ўпирилган тупроқлар ҳам умаланиб-умаланиб сувга ғарқ бўлди. У чуқур нафас олиб, узоқларга тикилди. Ниманидир орзу қилди, нимадандир ранжиди. Ҳатто бош олиб, қаерларгадир кетиб қолгиси ҳам келди. Бироқ истак чексиз, имкон йўқ. У яна қайтадан сувга термилди ва гўё ҳаётдан йўқолган маънини излаб топмоқчи бўлгандек, кичик-кичик гирдобчаларни ҳосил бўлишидан то йўқолиб кетгунига қадар ҳафсаласизгина кузатишга тутинди. Сўнг беихтиёр муштипар онаси ҳақида хаёл сура бошлади. Ҳатто ўзича унинг номини тилга олиб нималарнидир шивирлагандай ҳам бўлди: «Эна! Сиз менинг ягона борлиғимсиз. Мен сизни шунинг учун ҳам яхши кўраманки, сиз мени дунёга келтириб, оламни танитдингиз, кўз илғамас туйғуларни дилимга жо қилдингиз. Мени қувонтирддингиз, кўз ёшимни артдингиз. Энг яхши нарсаларни қўлларимга тутқаздингиз. Оқни қорадан ажратишни англатдингиз. Аммо, аммо... Сиз менга кўпроқ ҳаётнинг тотли қисмини кўрсатиб, аяб тарбия қилдингиз. Ёмонини менга раво кўрмай яширддингиз. Мана, пайти келиб ўзим дуч келдим уларга. Гарчи сиз туҳфа қилган бу ҳаётнинг ярим қисми заҳарзаққумга лиммо-лим бўлса-да, билиб қўйингки, мен учун унда яшаш барибир мароқли. Уни сизни деб севаман. Сизни эслаб унинг бағрига ошиқаман. Бироқ мени кечиринг! Разолатга элтувчи сўқмоқлар фарзандингизни ўз домига тортмоқда. Мен чўкиб боряпман. Сизнинг мавжудлигингни, нурга тўла чеҳрангизни унутиб қўйдим. Сиздан таралаётган буй энди менга бегона. Эна, мени кечиринг! Сизни унутганим, алдаганим ва сизга муносиб фарзанд бўлолмаганим учун ҳам мени кечиринг. Сизни абад соғинаман, қўмсайман... Энажон!»

Умид билан хотини уч-тўрт кучоқдан уруғни орқалаб тамаки-зордан қайтиб чиқишганида, Диёра белгиланган жойда йўқ эди. Шу боис улар қўлидагиларни мотоцикл капотига жойлаб, сўнг бир неча бор «Диёра, Диёра» дея ҳар томонга қичқаришиб, уни чақришди. Бироқ Диёрадан ҳеч қандай садо бўлмагач, Умид: «Тентак қиз, бизни кутиб ўтириш жонига текканидан, яёв ҳолда уйга кетаётгандир, балки уни йўлда учратармиз. Кўча ёқаларини кузатиб кетайлик қани...» — дея хотинига тайинлаб қўйди.

Улар уйга қайтиб келишганида Маъсума иссиққина нимчасини кийиб олиб, айвондаги сим каровот устида олма еб ўтирарди. Аввалига у Диёрани улар билан эмаслигига эътибор ҳам бермади, онасининг хотиржам ўтирганини кўриб, «ҳаммаси жойида экан» деган хаёл билан улар ҳам лом-мим дейишмай олиб келинган тамаки уруғларини панароқ жойга ташиб ўтказа бошладилар. Шу онда Маъсуманинг диққатини осмонда ғий-ғийлаб жануб томон пастлаб учиб бораётган бир гала турналар тортди. Шунда унинг кўз ўнгида лоп этиб Мавлон самоварчи гавдаланди, шекилли, «тентак самоварчи» деб қўйди ўзича. Ана шундан сўнггина у Диёрани суриштирди.

— Умид, Диёра ҳам силар биланмиди? — деди у аллақандай гашлик яқинлигинир сезаётгандай уйнинг деразаси томон кўз югуртириб.

— Ҳа. Эя, ҳалиям у уйга келмадими? — Умид кўзларини пир-пиратганча жиддий қиёфада онасига тикилди. — Биз чиққунча кетиб қолган экан. Кела-келгунча уни йўлдаям учратмадик. Мен ўйловдимки...

— Демак, у ...

— Ие, Диёра ҳалиям даштдами? — Умиднинг хотини айбдорона зрига тикилди.

Маъсума ўтирган жойида қотиб қолди. Унинг қўлидаги олмаси ерга тушиб кетди. Боши ғув этиб, ўғли билан келинининг бирор-та ҳам гапини эшитолмай, бир лаҳза кўз олди тиниб қоронғилашиб кетгандай бўлди. Қулоқлари остида фақат Мавлон куйманиннг ҳув ўшанда айтган «ғий-ғий-ғий, қиз-қиз-ғиз» деган сўзлари шанғиллаб жаранг соча бошлади. Энди у бир неча бор ён атрофига маънисиз аланглади ва: «Диёра қизим, Диёра... И-и, у қасрда?» — деди йиғламсираб. Умид билан хотини унга ҳайрон бўлиб тикилишди. Шунда Масуманиннг кўзларидан «дурр» этиб ёшлари дамалаб кетди. Сўнг у қолган гапларни суриштириб ҳам ўтирмай катта-катта қадам ташлаб дарров кўчага чиқди-да, дала томон шошилганча жўнаб кетди....

2005 йил.

ҲИКОЯЛАР

ТУШ КЎРАЁТГАН ҚАРИ ҚИЗ

Хаётда шундай тасодифлар бўладики, ундан фақат телбаликкина халос этиши мумкин.

Ф. ЛОРАШФУКО

Тошлоқ кўча, атрофи ям-яшил буғдойзор. Бундан бир озгина олдин севалаб ўтган баҳор ёмғири силлиқ тошлар юзини ҳали тарк этганича йўқ. Узоқ-узоқларда кўриниб турадиган тоғлар ёмғирдан кейинги мусаффо ҳавода шунчалик тиниқ куринадики, бу манзара ҳатто тошлоқ йўлдаги кўлмак сувга термилиб ўтирган қизни ҳам ўзига ром этган. Қир-адирлар бағрида ястаниб ётган қирмизи гиламдай лов-лов ёнадиган лола-қизгалдоқлар қизни янада жунбушга келтирди. Қиз беихтиёр: «Эҳ!» – деб юборди. У ўрнидан тураркан, оппоқ булут парчалари сузиб юрган осмонга, атрофдаги кўзни қамаштирадиган гўзал манзараларга такрор-такрор диққат билан қаради. Узоқдан тақир бўлиб кўринадиган, аммо эндигина барг чиқара бошлаётган тут дарахтлари томон енгил-енгил қадам ташлади. Бутун борлиқ тинч, унда-бунда мусичаларнинг «жу-ку»лашини, елвизакда буғдойзорнинг қисқагина «шитирини» айтмаганда, жонли нарсанинг ўзи йўқдек.

Қиз сояга бориб бир муддат дам олгач, ўша ерда лойқаланиб оқаётган анҳор сувигэ қараб анча вақт завқланиб ўтирди. Ниҳоят, буғдойзорлар оралаб сариқ от минган киши кўринди-ю, унинг диққати бўлинди. От гарчи ҳали узоқда бўлса-да, туёқларининг «дупир»и қизнинг юрак саси билан алмашиб қолгандек эди. «Наҳотки!» – деди қиз ажабланиб. Энди унинг бутун вужудини аллақандай ҳислар чулғаб ола бошлади. «Нега, ахир?» сўради яна ўзидан ўзи кўзларига ишонгиси келмай. Отлиқ дақиқа сайин у томонга яқинлашиб келаверди. Қиз унинг кимлигини билмаса ҳам, қай ҳолатда эканлигини ўзича тасаввур қилди. Уни яқиндан кўрганда эса, қизнинг нигоҳлари биргина «Наҳотки!!!!...» сўзининг устида қотиб қолди.

Замина илк бор ўз маҳбубини яланғоч, от минган ҳолатда учратди. У бундай бўлишини сира кутмаганди. Хаёли ўзига кел-

ганда эса рўпарасида турган отлик йигитдан уялди, ҳатто кўзларини «чирт» юмиб олиб:

— Кетинг, — деди қуллари билан аллақаяқларга ишора қилиб.

— Нега уяласиз? Нега кўзингизни юмасиз? — дея гудранди, отидан тушаркан нотаниш йигит. — Сиз ихтиёрладингиз, мен келдим. Билиб турибман, ҳозир «кетинг» дейсиз-у, эртага яна чакирасиз... — деди у қизнинг қаршисига келгач.

Замина ҳеч нарса демади. У кўзларини очаркан, қаршисида тик турган йигитнинг дастлаб қавариб кетган оёқларига, кейин қуёшнинг нурлари ялаб ўтган танасига, офтобда қизариб кетган бақувват елкаларига ҳамда энди-энди ажин тушаётган юзларига бирма бир разм солди. Унинг чуқур ботиб кетган мовий кўзларига узоқ вақт тикилиб тураркан, беихтиёр бошини «сарак-сарак» қилиб: «Кўшнимизнинг ҳофиз ўғли Турғунали акага ўхшаркан-сиз» — деди эшитилар-эшитилмас товушда. Бир оз вақт ўтгач, қизни ҳаяжонлантириб турган ҳамма нарсалар оддийлаша бошлади. Сарик отнинг «дупири», нотаниш йигитнинг қаердан келаётганлиги, қолаверса, ким эканлиги, айниқса, унинг яланғоч кўринишдалиги қизни умуман ажаблантирмай қўйди. Буларнинг ҳамма-ҳаммаси жўнгина воқеалардек туюла бошлади. Нотаниш йигит сариқ сочларини сийпалаб, кўзларини жовдиратиб, уялишни ҳатто хаёлига келтирмаганидек, Замина ҳам бу ҳолатларга кўникиб, йигит билан бемалол сўхбатлашиш мумкинлигини англай бошлади.

— Назаримда, сизни аввалдан танигандекман, — деди Замина бир зумлик сукунатдан сўнг.

— Тўғри, орзу қилинган кишиларнинг юзи ҳамиша иссиқ бўлади, — дея сўз бошлади нотаниш йигит ҳам. — Кимлардир уларни илк маротаба кўрганда, уни аввалдан танигандек тасаввур қилса, айримлар уларни ўз яқинларига, қариндошларига ўхшатгиси келади. Ажабланишингизга ҳожат йўқ. — У қўлларида отнинг қамчисини ўйната туриб, бурнини билагига ишқаб қўйди.

— Сиз ҳамиша шу қиёфада, ҳозиргидек кўринишда яшайсизми? — деди қиз, саволларига тезроқ жавоб олишни истагандек.

— Ҳа...

— Нега?

— Сабаби, менинг ҳеч вақоим йўқ. Ҳатто оддийгина кийим ҳам. Мен ҳеч нарсани йўқотмайман, йўқотишдан эса жуда қўрқаман. Шунинг учун ҳам жон куйдириб асраб-авайлайдиган нарсаларимнинг ўзи йўқ. Эҳтимол буларни мен муҳим санамаслигимдан шундай ўйлаётгандирман, аммо, ҳақиқатан ҳам, буларнинг барчаси ўткинчи-ку, тўғрими?

Замина йигитнинг саволига «тўғри» дегандай бош силкитиб қўяркан, унинг бунчалик ғайриоддий ва самимий сўзларини эшитиб, унга янада каттиқроқ боғланиб қолаётганлигини ўзи ҳам сезмасди.

— Биласанми? — гапида давом этди нотаниш йигит, мен, йўқотиб қўйишдан қўрқадиган энг катта бойлигим деб «тўғри сўзимни» ҳисоблайман. Инсоннинг қанчалик йўқотадиган нарсалари кўп бўлса, шунчалик кўп ёлғон гапиради. Буни ўзинг ҳам билсанг керак? — деди жилмайиб.

— Йўқ, — кескин рад этди қиз. Сўнг йигитнинг кўзларига тик қараб, сўзида давом этди. — «Тўғри гапиришим керак» деб, яланғоч юриш уят эмасми? Кишининг тўғри сўзига имкон топилади-ю, уятга келганда истак йўқми? Яна мендек бир ожиза қизнинг олдида-я?

Йигит кулиб юборди.

— Билиб туриб, билмасликка олиш — бу уят! Нега ёлғон гапирасан? Нега ўзингни бечора қилиб кўрсатяпсан? Унда айт-чи, мени нега чақирдинг?

— Ҳечам-да... — Замина бир нарсадан чўчигандай кўзларини олиб қочди.

— Яна ёлғон гапиради-я?! — Бир муддат қизга тикилиб тургач. — Айтайми, сен нимани истайсан?

— Йўқ...

— Хўш! Унда, яхшиси, кел, сен билан ўз оламимизни яратамиз. Сени ҳам тўғри сўзлашга, росмана орзу қилганингдай, мен билан доим шу ҳолатимда яшашингга, бирга бўлишингга муҳит яратамиз. Сен ҳам у ерда истакларингни бемалол амалга оширишинг мумкин.

— Шунақасиям бўладими? — яна ажабланиб сўради қиз. — Ишониш қийин.

— Ҳа, энг аввало, ишонч керак. Шундагина менинг фикрларимни уқийсан. Худди сенинг фикринг мен учун равшан бўлганидек, — деди нотаниш йигит, қизнинг нигоҳларини таъқиб қиларкан. Замина чунонач уялдики, оқибат иқрор бўлишидан ўзга чораси йўқлигини тушунгач, секинтана:

— Худди ҳозиргидекми? — деди назокат билан ерга тикилганча.

— Мана энди ўзингни англадинг, — пишқираётган отига бир қараб қўйди-да, сўзида давом этди у. — Кўп ўтириш томирлар увушиб қолишига сабаб бўлади, қани ўрнингдан тур-чи, — яланғоч йигит қизга қўлини чўзди. — Тур, турақол!

«Тур, турақол, Замина. Қиз боланинг бунчалик кўп ухлаши яхши эмас», — деди Заминанинг онаси хона деразаларини очиб кўяркан. — Вой-буй, ташқарига қара! Баҳор яхши-да! Гулларнинг хушбўйлигини айтмайсанми?! Тургин, турақол, она қизим...»

Замина истар-истамас кўзларини очди, бир нарчасини йўқотган кишидай у ёқ-бу ёғига қараб ҳам олди, лекин хонада деразаларни очиб, ичкарини шамоллатаётган онасидан бўлак ҳеч кимни кўрмади. У деразадан ташқарига қараганча, шохлари оппоқ бўлиб гуллаган гилос дарахтининг нафис гулларига хаёлчан тикилиб: «Туш! Фалати туш, қандай ажойиб!» деб кўйди. Она Заминанинг ёнига келиб ўтирди ва:

— Нега уйқудан тургинг келмайди, қизим? — сўради унинг ўйчан нигоҳларига термилиб.

— Бир оз тобим йўқдай, шунинг учун шу пайтгача... — чайналди қиз.

— Баҳор пайти одам шунақа «ланж» бўлади. «Гул иси» деган гап бор-ку. Муздек сувга юзингни ювсанг, ҳаммаси жойига келади, турақол, қизим, — деди она ўрнидан кўзғалиб.

Замина бугунги туши ҳақида ҳеч кимга, ҳеч нарса демади, аммо кун бўйи ўйлаб юрди. Нима иш қилмасин, тушидаги йигит ва унинг нима сабабдан қип-яланғоч юрганлиги уни ўйлашга мажбур қилаверди: «Қизик, Турғунали аханинг ўзгинаси-я!» дея бир неча бор ажабланиб хаёлидан ўтказди. Кейин беихтиёр мактабда ўқиб юрган даврларини эслай бошлади. Турғуналини икки йил синфдан синфга қолиб кетганлигини, еттинчи синфгача базўр Заминалар билан бирга ўқиб, кейинчалик мактабни ташлаб кетганлигини, болалар уни «Турғунали уятчан. Турғунали латта...» деб аҳмоқ қилган пайтларида уни жон куйдириб ҳимоя қилганлигини, айниқса, у билан уч йил мактабга бирга қатнашганлигини кўз олдига келтирди. Уша даврлар Заминанинг болалик хотираларида қолиб кетган. Хотиралар эса аллақачон узоқ ўтмишга айланиб бўлган. Бугун эса Турғуналини ҳамма «ҳофиз» деб чақиради. Мана, ҳатто улар мактабни битказганига ҳам ўн йил бўлибдики, Турғунали унга тинмай совчи жўнатади. Аммо Замина уни кўришни ҳам, у билан гаплашишни ҳам истамайди. Унга турмушга чиқишга тиш-тирноғи билан қаршилик кўрсатиб келади.

«Тавба» деди у, яна ўзига-ўзи токчадаги тугунчага ўроғли тўнни ола туриб, «Нега ўша пайтда Турғунали учун бунчалик жон кўйдирган эканман-а? Нега унга ўшанда шунчалик ўрганиб қолгандим? Ҳатто мактабга бормай кўйганида, йиглагандим ҳам. Ҳозир-чи? Нима сабабдан ўша юмшоқ супурги, ландавурни кўргим келмайди?».

Замина узоқ хаёл суради, унинг нигоҳи янги тўннинг орқа-олдига «қирс-қирс» этиб тешиб ўтаётган игнанинг учиди бўлса-да, хаёллари аллақачон бу тўнни яланғоч йигитнинг оддига олиб кетганди. Ниҳоят, «Эй, туш-да бу, тушга нималар кирмайди» дейиш билан кифояланди. Анча вақтгача тикиш қилганлигидан кўзлари толиқди, шекилли, бир озгина дам олмоқчи бўлиб, орқасида турган болиш томон ўтирилди.

Заминанинг шу ётганича яна кўзлари илинди...

— Мен учун тикдингми бу тўнни. Учдан бирига зар қадаб, қолганига сабринг етмадими? — сўради анҳор ёқасидаги ҳарсанг тошлардан бирига ўтириб олган яланғоч йигит.

— Тўн. Ҳа-я, сизга ёқмадими? — деди қиз ўзи тиккан тўнга қараб.

— Мен тўн киймайман, — деди йигит тош парчасини сувга отаркан, — Ҳатто тўлиқ зардан бўлганида ҳам эгнимга илмаган бўлардим буни.

— Нега? — қиз бироз хафа бўлгандек сўради йигитдан.

— Менга, ўзингдан бошқа ҳеч нарсанинг кераги йўқ. Тушундингми, Замина! Замина! — деди йигит баланд овозда, иккинчи маротаба такрорларкан.

Қиз бу овоздан кимдир уни чақираётгандай чўчиб уйғонди. Алак-салак қилиб ён атрофга тез-тез қараб олишга ҳам улгурди. Ҳеч ким йўқ. Энди эса Заминани ҳақиқий чигал ўйлар қамраб олди. Тушида кетма-кет бир хил воқеанинг содир бўлиши, доимий такрорланиши уни ажаблантира бошлади. «Яна туш кўраётган бўлмайин!» деб ярмига зар қадалган тўн устидаги игнани олиб бармоқларини санчиб кўрди. Сўнг ҳаммасини тушунди...

Замина бу воқеадан кейин узоқ ухлайдиган одат чиқарди. Баъзида онаси куюнчақлик билан: «Нега бунча кўп ухлайсан? Сен ҳам кўни-кўшниларнинг қизларига ўхшаб, бундоқ у ёқ-буёғингга қарасанг-чи. Бўйинг етиб қолган, турмушга жиддийроқ назар солгин қизим» — дер эди. Замина эса бу гапларга унчалик парво қилмас, фақатгина ўй-хаёллари билан банд. Ўйлагани, соғиниб кўмсагани ёлғиз ўша, тушидаги нотаниш йигит эди.

Кунларнинг бирида она яна шу тариқа жавраётганда, Замина ўрнидан турди-ю, рўпарасидаги тош ойнага узоқ тикилганча:

«Ойи, мени мажбур қилманг, — деди унинг ўпкаси тўлиб, — мен турмушга чиқмайман». Она қизининг аҳволига қараб, ниҳоятда раҳми келди, дийдаси юмшаб кўзларига ёш олди. У Заминанинг бу гапларни нима мақсадда айтганини билмасди. Аммо ўзича,

«кўнгилдаги жойдан совчилар келмаётганлиги учун оила қуришга шунчалар ҳафсаласиз бўлиб қолибди-да, шўрлик» тахмин қилиб унга тасалли беришга тушди,

– Кўпчилик қизлар турмушга чиққунча шундай дейди. Ҳали ҳаммаси изига тушиб кетади, мана кўрасан...

— Мен жиддий айтяпман, — деди Замина онасига қатъий тикилиб.

Вазиятнинг анчагана мураккаблашганини англаган онанинг юраги ачишиб кетганидан:

– Ёлғизгинам, кўзимнинг нури, кўпам сиқилавермагин. Ҳали сени ҳам шундай яхши жойга узатайки, бу гапларингни эслаб қулиб юрасан, она қизим, — дея босиқлик билан сўзлашга зўрға куч топди ўзида.

Заминанинг онаси, ҳақиқатан, жуда сиқилган. Қизининг эса ёши сония сайин ўтиб боряпти. Айниқса, жигарбандига одамларнинг «қариқиз» деб ном қўйганлигини орқаваротдан эшитиш уни ниҳоятда чарчатган. Қўшни Турғуналининг ота-онасини ҳисобга олмаганда, уйига яккам-дуккам келадиган совчиларнинг ҳам изи қуриган. Замина ҳам ниҳоятда жиззаки бўлиб қолган. Унинг турмуш қуриши ҳақида гап бошланди дегунча, ўпкаси тўлиб йиғлашга тушади.

Она узоқ вақт ўйлагач, қизини Турғуналидан бошқа йигитга узата олмаслигини тушуниб етди. Ўша кундан кечиктирмай сингилларини ўртага қўйиб, Замина билан Турғуналини учраштириш ҳаракатини бошлади. «Зора, бу иш самара бериб қизимга Турғунали маъқул тушиб қолса?!» дея умидланди у.

Ниҳоят, анча уринишлардан сўнг, Замина билан ҳофиз йигит қистов ва мажбурият билан учрашдилар.

– Сиз от минишни биласизми? — деди қўққисдан энтикиб Замина.

– От? Ҳа. Ёшлиқда минганман, ҳатто бир марта ундан йиқилиб, қўлимни синдириб олишимга озгина қолганди, — деди кулиб, ҳаяжонланганидан ҳофиз йигит.

– Йўқ. Шунчаки минишни сўрамаяпман...

– Хўш?!

– Яланғоч ҳолатда отга минганмисиз?

Йигит қизнинг бу гапларидан чўчиб кетди.

– Хаёлимга ҳам келтирмаган эканман. Нега буни сўраяпсиз?!

– Ана, кўрдингизми? Мен танига...н... Эй... — Шу топда Замина ниманидир айтмоқчи бўлди-ю, қўлини бир силтаб қўяқолди.

Яна ўртага жимлик чўқди. Ҳофиз йигит бу ўнғайсиз ҳолатдан чиқиш йўлини қидира бошлади.

— Биласизми, Заминахон, мен ҳаётимни санъатсиз, қўшиқсиз тасаввур қила олмайман. Жуда ёқтирадиган қўшиғим «Тўйлар муборак». Менимча, бу қўшиқни ҳамма севиб тингласа керак, — деди у гўё суҳбатига узунроқ ва қизиқарлироқ мавзу топгандек бўлиб. Бу пайтда Замина бошини дарахт танасига суяб ўтираркан, секингина сезиларсиз кўзларини юмди. Турғунали ҳофизнинг қизиқарли суҳбати жаранги эса узоқ-узоқлардан эшитила бошлади:

— Бу қўшиқнинг оҳанги ҳар бир йигитни, қизни ўзига мафтун...

Энди Замина учун ҳаммаси бекор эди. У ёнида йигит борлигини ҳам, иккита холаси овора-ю сарсон бўлиб, уни не-не умидлар билан учрашувга олиб чиққанини ҳам, қолаверса, атрофдагилар ўзи ҳақида галати тасаввурга эга бўлиб қолишини ҳам унутди. У бу гал дарахт танасига суянган ҳолда анчагина мизғиди. Яна ўша нотаниш йигит, яна ўша қизиқарли суҳбат, аллақердан эшитилиб турган «Тўйлар муборак» садоси эса унинг яланғоч йигит билан тўйи бўлиб ўтганлигидан дарак бериб турар, ўзи бўлса нотаниш йигитга ҳеч тортинмасдан шўхликлар, эркаликлар қиларди...

Онанинг шунча ҳаракатлари зое кетди. Энг сўнгги умидлар ҳам чиппакка чиқди. Замина фурсат топилди дегунча уйқуга тарадудланар, севиклисининг ёнига боргиси келарди. Уйқу ҳадеганда келавермагач, уни соғинар, ёлғизликдан зерикар, баъзан асабийлашиб ўзига-ўзи узоқ вақтгача гапириниб ётарди. Шундай кунларнинг бирида Заминанинг хаёлида унга нажот берувчи фикр туғилди. Бу қарорини кечиктирмай амалга ошириш ниятида тўйга атаб қўйилган тилло узук ва зирақларини ўзи истаганича уйқу дориларга алмаштириб келди. У шу билан ўз муддаосига эришгандек бўлди. Исталган пайтда нотаниш йигитнинг ёнига борар, онаси шўрлик юраги ёрилгудек бўлиб уйғотиб олмагунча, йигитнинг ёнида қолиб кетаверарди.

Одатдагидек, Замина бугун ҳам ётишидан олдин дори ичиб олди. У бу гал тушида она бўлиб, дастлаб бирваракайига яланғоч йигитнинг учта боласини дучёга келтирди. Кейин яна кўзи ёриди, худди шунга ўхшаш чақалоқларнинг учтасини, тўрттасини, бештасини... онаси бўлиб қолаверди. «Вой-буй, ҳаммаси менинг фарзандимми, а?!» дея энтикарди у, атрофидаги сон-саноқсиз яланғоч гўдақларга қараб. Уларнинг бириси йиғлар, бириси кулар, яна қайсисидир эмаклар, ҳатто айримлари тик туриб «қил-

танглаб» юришга ҳам улгурган эди. Замина уларни кўриб, ёнида ўтирган нотаниш йигитга қараб, хандон отиб қуларди.

Ярим кечаси Заминанинг кўзи юмуқ ҳолатда кулиб ётганини кўрган онаси:

— Замина, кўзингни оч, она қизим. Нима бўлди? Кўзингни оч! — деди тараддуланиб, уни уйғотишга уринаркан. Замина кўзини очса ҳам, дам-бадам тушида кўрган болаларини ўйлаб, ўзини тўхтатолмай яна қуларди. — Нима бало, эсингдан ажралдингми? Ўзингни тут! — дея хавотирлана бошлади ранглари «қув» ўчган она.

— Болаларим, менинг болаларим. Улар жуда кўп. Жажжилигини айтмайсизми? Уларни ташлаб қўёлмайман, ҳали улар кичкина, — деди Замина кўзларини катта-катта очиб, онасига қараб жилмаяркан.

— Болаларинг?! — такрорлади қизининг ақлдан озаётганлига ишонч ҳосил қилгандай.

— Ойи! — деди Замина бир нарсани йўқотгандай. — Мени сиз уйғотдингизми? Нима учун! — у бирданига йиғлаб юборди. — Менинг яна уйқум келяпти.

Она қизини кўққис уйғотганлигидан ўзини айбситиб, «Жинни-пинни бўлиб қолмасайди, ишқилиб» дея хаёл қилди.

— Дамингни олақол... — деди лаблари титраб, ранглари оқариб, эшикка томон кетаркан.

Замина онасининг ташқарига чиқиб кетишини кутиб турди-да, ёстиғи тагида қолган дориларнинг ҳаммасини биратўла ича бошлади. 4...6...18...22... ахири қўллари қалтираб, жойига йиқилди...

У беш-олти дақиқадан сўнг минглаб болаларнинг олдига йўл ола бошлади. Уларнинг қорнини тўқлаш, ювиб-тараб вояга етказиш унинг энг асосий бурчига айланганлигини ва бу ишлар уни кутиб турганлигини ўзича ҳис қилди. Сўнг кўзларини оғир-оғир юмаркан: «Хайр, ойижон» — дея пичирлаб қўйди.

Эртаси кун эрталаб Заминанинг ҳали ҳануз «миқ» этмай ухлаётганини ва шу ётганича қайтиб безовта бўлмаганлигини кўрган она унинг бош томонига секингина ўтирди. Ширингина бўлиб ётган жигарбандининг сочларини силаб, юзидан ўпди. Заминанинг эса аллақачон юзлари совиб бўлган эди.

АБАДИЯТГА АЙЛАНГАН ТИРИКЛИК

«Сен ўласан! Қай вақтлиги номаълум, лекин ўлимнинг яқин. Ажалинг Шавкатнинг қўлида. Тайёргарлик кўравер...» Бу мудҳиш жарангли сўзларни қачонлардир, ярим тунда қоп-қора эчкилар Саиднинг қулоғига гўё шивирлаб, айтиб кетишган. Унинг ўзи ҳам бу хабарни қачон ва қаерда эшитганлигини аниқ билмайди. Аммо ёшлигиданоқ Шавкатдан узоқроқ юришга, ундан яшири-нишга одатланиб қолган. Имкон борича дўстининг номи тилга олинмаган давраларда камроқ кўринар, борди-ю, унинг исмини эшитса ҳам, уни узоқроқдан кўриб қолгудек бўлса ҳам, дарҳол кўз ўнгидан қора эчкилар галаси ўтаверарди. Ёки хоҳ эрталаб, хоҳ кечаси бўлсин, бирор бир эчкини кўриб қолса, бас, то у кўздан ғойиб бўлгунча «яна бирор совуқ хабар» эшитиб қолмаслик учун ҳам жойидан жилмай тураверарди. Аслида, Саид эчкилар билан Шавкатни бир-бирига боғлиқ тушунчалар деб тасав-вур этарди.

Саидни яна мудҳиш ўйлар қуршаб олди. Шу кунларда унинг мактабни битирганлигига ўн йил тўлади. Дўстлари билан учрашув куни ҳам белгиланган. Тадбир яқин. У ҳам бориши керак, аммо дардини ёриб ҳеч кимсага айтолмайди. «Эҳтимол, қутилмаганда осмондан тушгандек Шавкат пайдо бўлиб қолса-я!..» деган ҳадик унинг миясини тинмай эговлайди.

Ҳар кунги одатича бугун ҳам у кун давомида ўз хонасидан чиқмади. Ҳайкаллардек қимир этмай хаёл суриб ўтираверди. Йи-гинга боришини ҳам, ундан қолишини ҳам аниқ белгилаб ололмасдан роса хуноби ошди. «Ҳаммаси бекор. Барчаси сафсата. Кун бўйи дўстларим бирин-кетин келиб, мени зиёфатга таклиф қилиш-са-ю, ўйлаб ўтиришим нимаси? Шавкат ғойиб бўлганлигига анча вақт бўлди-ку! Ҳеч ким ҳаётимга хавф соялмайди. У йўқ жойда менинг жоним кимга ҳам керак? Қайтанга гапларим ва антиқа-антиқа қилиқларим билан барчани хушнуд қилиб ўтираман. Мен борган давралар ҳали ҳеч қачон қизиқарсиз ўтмаган. Ҳамманинг диққати ҳамиша ўзимда бўлган. Хўш! У пайдо бўлган тақдирда-чи? Одамлар ўз эътиборидаги кишини ўлишига индамай қараб ўтирмас, ахир...» Саид узоқ вақт ўзига-ўзи гудраниб ўтирди. Бир

тўхтамга келгач эса, кечга яқин мактаб ҳовлисига боришни мўлжаллади. Кийимларини алмаштириб олиш учун шкафдан гунафшаранг кўйлагини олаётган эди, тўсатдан унинг енгиди эчкининг қора жунини кўрди: «Эй! Жин урсин. Қандай бало ёпишди-я?...» — дея жеркинди. Жаҳл билан уни иргитиб юборди. Сўнг оч сариқ кўйлагини танлади. Дарвозадан чиқаётганида эса унинг йўлини яна эчки тўсиб чиқди-да: «Тўғри мактаб чердагига боравер. Вақт етиб келди» — дея шошилганича йўлнинг чап томонидаги тераклар орасига кириб ғойиб бўлди. Саиднинг ранги учди. Унинг лаблари қуруқшаб, киприклари қоқилмай қолди, боши ғувилаб, кўзи тиниб кетди...

У мактабга келганида вақт алламаҳал бўлиб қолган, ҳовуз ёнидаги дам олиш майдончасида эса етмиш кишига мўлжаллаб ясалган стол яққол кўзга ташланиб турарди. Бироқ стол атрофида уч-тўрт кишидан бошқа ҳеч ким кўринмасди. «Наҳотки, базм тугаган бўлса? У ҳолда тузатилган столларга деярли қўл ҳам урилгани йўқ-ку?!» У хаёл сураркан, на ичкарига киришининг, на уйга қайтишининг эвини тополмай, дарвоза ёнида бироз гангиб турди.

— Нега бўрининг боласидек бегонасираб турибсан? Бундай келиб, даврага қўшилмайсанми? — деди унга ичкарида ўтирганлардан бири ингичка товушда.

Негадир Саидга бу овоз таниш туюлди. Унга яқинлашаркан, оёқларини титроқ босди. Сўнг ҳайрат ва қўрқув аралаш унинг кўзларига тикила бошлади. Шу пайт беихтиёр унинг кўз ўнгида узоқ вақт чет элда бўлиб қайтиб келолмаган, анча йиллардан сўнг номи «ўлди»га чиққан ўша қадрдон синфдош дўстининг сиймоси гавдаланди.

— Шавкат! — деди ҳаяжонини яширолмай у.

— Ҳа, худди ўзимман...

— Сен ўлган эмасмидинг?

— Йўқ.

«Эй, Худо! Ишқилиб арвоҳлар даврасига келиб қолган бўлмайинда...» Саид стол атрофига ўринларкан, ана шундай билинар-билимас шивирлади. Сўнг довдираганча бошқа дўстлари билан ҳам сўрашмоққа чоғланганди. Аммо ёнидагилар узоқ-узоқда ўтириб олишгандек кўринди. Уларнинг ҳар бири ўзи билан ўзи овоз эди. Саид бу ерга тўпланганларга ҳарчанд зўр бериб тикилмасин, улар орасидан фақат Шавкатнигина танирди, холос. Дўсти эса унинг нимадандир ташвишланаётганлигини сезгандай бир оз ёнламасига тикилиб турди-да, сўнг бўйинини хиёл илгари чўзган-

ча гўштли тилини чиқарди ва яна дарҳол жиддий тортиб, оппоқ тишларини кўрсатиб иржайди. Саид қаршисидаги ўзгарувчан қиёфани зўр бериб кузатаркан, алланечук кўнглига гулгула тушди. Унга қарашга юраги ортиқ бетламай, ижирғаниб юзини терс ўтирди. Зум ўтмай елкаси оша кимдир унинг қулоғи остида шивирлай бошлади:

– Ўзим ҳам сени кутаётгандим. Кабутар овиға чиқмаймизми? – сўради ундан.

Саид орқасига ўгирилиб қараган эди, ёнгинасида Шавкатни кўриб, сесканиб кетди.

– Хўш, чиқамизми? Нима дейсан? – Шавкат кўзларини олайтириб, чердакни кўрсатди. Саиднинг мияси гувиллаб, қандай жавоб қайтаришни билмади. Гўё тим қора эчкининг гаплари рўй бераётгандай ҳеч нарсани суриштирмасдан, табиий равишда жавоб қилди.

– Келаси сафарга қолдирайлик?! – унинг овози титраб кетди.

– Ўтаканг ёрилмасин, унчалик кўп вақтимизни олмайди. Чиқамизу тушамиз, – ўткир нигоҳини янада қаттиқроқ қадади Шавкат.

– Шунча овқат турибди-ку. Аввал уларни еб тугатайлик... – Саид энди асабийлашиб туюқа бошлади.

– Нима-а -а? – ингичка ва аччиқ овоз янгради.

Ярим тун бўлишига қарамасдан ойсиз кечада уюштирилган бу базмда ҳалиги кишилардан бошқа ҳеч ким йўқ. Саид қаршисида туриб олган кишининг нигоҳларига ҳар гал кўзи тушаркан, унинг кўк кўзлари қоронғида турган эчкининг кўзларини эслатарди. Шу боисдан у ниҳоятда таҳлика ичида қолган, ҳар лаҳзада нимадир юз бериши мумкинлиги ҳақида ўйлаб, дир-дир титрарди.

– Мен уйга кетишим керак. Меҳмоним бор, – деди у ниҳоят. Сўнг ўрнидан турмоқчи бўлган эди, билагига ёпишган муздай совуқ панжалардан унинг эти жунжикиб кетди. Ўткир тирноқлар баданини тешиб ўтгандек туюлди. Лаҳза ўтмай оғриқ суяк-суягини қақшата бошлади. Саиднинг кўз олди қоронғилашиб, чора тополмай, бироз эсанкираб, бор кучи билан билагини тортиб олди. Кейин тирсаги билан Шавкатнинг башарасига туширди-да, олди-орқасига қарамай уйи томонга чопқилаб кетди. Мактаб дарвозасидан чиқаётганда, ортидан «Шошма, ярамас!» деган бўғиқ овозлар қулоғи остида янгради... У йўлни яқин қилиш ва бекиниш мақсадида ҳаллосланганча кўчанинг нариги томонидаги тутзорга оралади. Шунда икки ёнида бир текисда ўсган тут хивчин-

лари унинг танасини савалагандек «ширт-ширт» тинимсиз келиб урила бошлади. Саид алаҳсирагандай тинмай югурар, жиққа терга тушганлигини ҳам, афти-башарасининг тирналмаган жойи қолмаганлигини ҳам, ҳатто оёғидаги бир пой туфлиси ечилиб қолганлигини ҳам пайқамади. Унинг бутун ўй-хаёли орқасидан измаиз эргашиб келаётган қийқириқларда эди. Тутзор тугаб, ёнғоқзор бошланди. У ер зулматнинг ўзгинаси эди. Саид ҳамон тўхтовсиз чопаркан, қайта-қайта: «Агар уйга етиб ололсам, бор гапдан барчани хабардор қиламан, — дея нафаси бўғзига тиқилганча такрорларди, — Хайрият... Шу ёнғоқзорни ёриб чиқсам, уйга етишимга биргина муюлиш қолади, холос».

У чуқур-чуқур нафас олиб, ҳансирарди. Йўлга чиқиб олганида эса ортидаги ваҳимали қийқириқлар бир муддат эшитилмай қолди. Лекин шу пайт унинг йўлида яна тим қора эчки кўринди.

— Ҳа, нега бунча шошиласан? Жон ширин-а? Билиб қўй, овра бўляпсан...

Саид ҳеч нарсани кутиб ўтирмай, жон ҳолатда унинг дуч келган жойига тепиб ташлади. Шунда эчки «ме-е-е» деди-да, гандираклай-гандираклай беш-олти қадам нарироққа бориб, юмалаб қолди. Кейин яна дарров ўрnidан туриб газабланганидан Саидни сузмоқчи бўлди. Орқага тис бўлиб, туёқлари билан ер чизди. Аммо бошининг айлангани тарқагач, рақибини кўздан йўқотганини пайқади. Бу пайтда эса Саид чорраҳага етай деб қолган эди. Эчки шундагина уни кўрди ва ортидан қараб турди-да, гўё тепкидан ҳазар қилгандай бўйи баравар қоқиниб олди. «Ҳаҳ, мени тепган оёғинг синсин!» — деди алам билан маъраб. Шу онда тасир-тусур бошланиб, унинг ёнидан уч киши чопқиллаб ўта бошлади. Эчки уларни кўриб, ўзини йўлнинг ёқасидаги қуриб қолган мингия панасига олди. «Қизиқ, бирининг қўлида болта, бирида ўроқ, яна бирида эса аллақандай матоҳ... Эчки аввалига ҳайрон бўлиб турди. Сўнгра бош қотиришни истамагандек, думини ликиллатганча қисқа-қисқа қадамлар ташлаб секин йўлида давом этди. «Эчки бўлганингдан кейин ҳам қийин экан. Болтани кўргач, кечаси ҳам хотиржам юролмайсан...» дея ўзича ўкиниб қўйди ўзидан.

Шавкат шериклари билан муюлишга етгач, Саиднинг ўз уйи дарвозасига яқин қолганини кўриб, аламига чидай олмай ингичка товушда қичқира бошлади:

— Тўхта дейман! Тўхта! — у бу уринишнинг фойдасиз эканлигига ақли етди. Ҳарчанд зўр бериб бақирмасин, Саид бу қичқи-

риқни мутлақо эшитмаётганлигини, эшитса ҳам, қарашни истамаётганлигини фаҳмлади, шекилли, жазовага тушиб, жаҳл билан қўлидаги матоҳини унинг ортидан улоқтириб юборди...

* * *

Беш томонда пирпираб машъала ёниб турар, шунга қарамай, хонанинг ичи ним қоронғи. Ён-атрофдан ўлаканинг димоқни ёргудек бадбўй, қўланса ҳиди анқийди. Хонанинг тўрида эса тандирнинг оғзидай келадиган аллақандай тешиқда буралиб-буралиб, қора-қизғиш олов гуриллаб ёнади. Аммо тешиқ қалин шиша қопқоқ билан беркитилган. Унинг ёнида қандайдир нарсалар уйиб ташланган. Фира-ширада уларнинг нима эканлигини англаш мушкул. Улар бир қарақда ўтмас кунга ғамлаб қўйилган ғўлаларни эслатади, гоҳ эскидан қолган яроқсиз ҳайкаллар уйумидек кўри-ниш беради. Оёқ остида кабутарларнинг нажаслари шағал тошлардек ястаниб ётибди...

Бақувват мускулли билаклари қуюқ жун билан қопланган барзанги киши ана ўша қумалоқлар устидан шарақ-шуруқ қилиб кимнидир судраганча ҳалиги ноаниқ нарсаларнинг уюми томон яқинлашди.

Чанғалидагини ўша уюм томонга отнинг тўқими сингари енгилгина улоқтирди. Сўнг орқасига қайрилди-да, яна бир меъёрда шарақ-шуруқ қилиб нарига юриб кетди. Бир оздан кейин аллақандай темир эшикнинг даранг этиб ёпилгани ва ташқарисидан қирч-қурч этиб қулфланган товуши эшитилди. Шундан сўнг ҳамма жой бир муддатга сув қуйгандек тинчиб қолди.

Аллақанча масофадан то шу ерга қадар барзангининг қўлида судралиб келинган Саиднинг афти-ангори бирмунча ерга сирпанган, ғўё оғзи-бурни қумга тўлгандай эди. Ҳатто тиканакзорлардан ўтаётганда панжалари шилиниб, жимжилоғининг тирноғи ҳам кўчиб кетганди. Лекин, шунга қарамай, оғриқ сезилмас, ундан асар ҳам йўқ эди. Ҳалиги мўрибурун барзанги хонани тарк этганидан чорак соатлар ўтар-ўтмас Саид афтини тириштириб, кўзларини зўрға очди. У анча вақт қимир этмай, нигоҳларини шифтга қадалган қайрилма миҳлардан бошқа жойга ололмади. Бир оз фурсат ўтказиб бармоқларини ҳаракатга келтиришга уриниб кўрди. Шунда кафтига жипс турган совуққина, аммо юмшоқ нарсани ғижимлай бошлади. Кейин бир ютиниб олди-да, секингина ўзи ушлаб турган нарсага кўз қирини ташлади. Шу лаҳзалардагина ўзининг юраги дўрсиллаб уриб турганлигини ҳис қилди. Ҳатто қон айланиши тезлашиб, ўтакаси ёрилаёзганидан «дод» деб қичқ-

ириб юборишига бир баҳя қолди. Аввалига ишонгиси келмади. Кейин не кўз билан қарамасин, шишиб кетган мурданинг болдидан тутамлаб турганига амин бўлди. Кўрққанидан яшин тезлигида қулини тортиб олди-ю, уйқуси чала бўлган кишидек, кўзларини уқалаб, ён-атрофини диққат билан кўздан кечиришга уринди. Хонанинг ичи бироз ёришгач эса, ўзи ост-уст қилиниб ташланган жасадларнинг тепасида ётганлигини англади. Шунда азбаройи кўрқиб кетганидан бақирмоқчи бўлиб, чуқур нафас йигди, бироқ овози чиқмади.

– Эй, Худо, мурдалар-ку... – у кўрқинчли туш кўраётгандай ён-атрофига, шифтга, ерга, печкага тез-тез кўз югуртираркан, – Мактабнинг чердагида-я? – хаёл қилди ўзича. Кейин бир амаллаб куч йигди-да, товушини чиқармасдан, кўрқа-писа очикроқ жойга ўтишга чоғланди. Саид кўзларини қанчалик «чирт» юмишга ҳаракат қилмасин, барибир бир-биридан тубдан фарқ қилиб кетган мурдаларга қарашдан бошқа чора тополмади. Шунда ўзига-ўзи, «ишқилиб шайтонларнинг базмида бўлмайин-да... Уларнинг ноғорасига ўйнамаётган бўлайин-да...» дея қайта-қайта такрорлаб шивирлади.

Эндиликда унинг бугун хаёлини оёқлари остидаги жасадлар бирин-кетин ўзларига торта бошлади. Уларнинг ҳар бирига диққат билан тикилиб ўтмасликнинг иложи ҳам йўқ эди.

– Эй, Худо! Мана бунисининг ярми чириб бўлибди-ку!.. Тавба! Бунисига қара! Одам ўлса, энг аввал кўзлари чўкиб кетарканда-а? Воойй, бошсиз одамга қарашга ҳам чўчийсан... Ҳойнаҳой, мана бу боланинг тилини кесиб олганликлари учун ўлган бўлса керак? Қандай гуноҳи бўлган экан бечоранинг?..

Шу онда унинг нигоҳи рўпарасида, устунга суяб қўйилган эллик-эллик беш ёшлар атрофидаги жувоннинг жасадига тушди-ю, юраги шиф этиб, беихтиёр «ҳеҳ» дея сесканди. Аёл ниҳоятда аянчли ҳолатда эди. Унинг бош чаноғи орқасигача қайрилган ҳолда чап юзи курагига жипс бўлиб қолганидан бетидаги чизиқлар унданда чуқурлашиб кетгандек кўринар, ботиқ-ботиқ ажинлари эса бўғзидан сачраган қонлар билан тўлган. Ҳатто қон тўлган ажинлар бир мунча силлиқлашиб қолганга ўхшарди. Саид бу даҳшатли манзарани кўргач, бўшашганидан бир қадам ҳам илгарига силжиёлмай қолди. Қайтага, «майит ҳозир тирилиб кетса-я» дея тасаввур қилди-да, бир-икки қадам орқага тисарилди. У яна юмшоққина жойни босиб олганини ҳис қилди. Шу онда кимдир унинг тиззасидан чангаллади.

– Аа-аҳ! – оёқ тагидан овоз чиқди. – Кўзга қараб қараб юриш керак. Ўлганимда ҳам ҳол-жонимга қўймайсанлар. Сонимни мажақ қилдинг-ку! – жон аччигидан таралган бу сўзлар тўхтовсиз янграб бирин-кетин вағиллаб, худди тасмага ёзиб қўйилгандек икки маротаба ҳам айнан бир хил такрорланиб айтилди. Саид ўша лаҳзалардагина ер қаърига сингиб бораётгандек ғира-шира кўринадиган нурсизгина кўзлар, бир марта ҳам юмилмасдан ўзига тикилиб турганлигини пайқади. У бу сафар ростдан ҳам «дод» дейишдан ўзини тийиб тура олмади. Оёғини силкитиб, ҳатто турган жойида икки-уч маротаба сакраб ҳам олди. Сўнг бошқа бир бурчакка чопқилаб ўтмоқчи бўлди. Аммо ҳа деганда панароқ жой тополмай, мадорсиз ўтириб қолди.

– Вой-вой, вой, вой!!! Елкамни синдирасан. Туш, устимдан... – деди яна бир мурда унинг тагида жонсизгина питирлаб.

«Боя ўлмаган бўлсам ҳам, энди ўлдим» Саид хаёлидан ўтказди ва ўрнидан кўзгалишга куч ҳам топа олмай бўшаши.

– Эй-й! Эғнимни ҳам суғординг-ку! Қушникидек юрагинг бор экан-ку... Нари тур... – ҳалиги мурда Саидни итариб юборди. Ўйилиб қолган кўзлари билан унга ўқрайиб-ўқрайиб қараб қўйди. Унинг саноксиз чандиқлар билан қопланган сарғиш юзидан ҳам ўликлик ифодаси яққол сезилиб турарди. Хўмрайиб қараганида эса бадбуруш юзи ундан-да даҳшатлироқ тус оларди. Шиша эшикли печнинг ёнида ёнбошлаб олган бояги нурсиз кўзли, лучуқ бурун мурда бу икковини ҳолатини кузатиб турди-да, хихиллаб кулиб юборди.

– Ёш бола-да. Ҳечқиси йўқ, ҳали кўникиб кетади...

Саид уларни сўзлашаётганини кўриб, ҳанг-манг бўлиб қотиб қолган-ди.

– Исминг нима? – кутилмаганда Саидга мурдалардан бири савол берди.

– Мен... мен... меники... Са... Саид! – у сув остида узоқ вақт қолган кишидай ҳансирашга тушди.

– Яхши!.. Кўрқма. Ўзингни бос. Менинг рақамим 43. Уники эса 37, – деди пучуқ бурун мурда ҳанузгача ёқасини ишқалаб ўтирган шеригига ишора қилиб.

– Неча ёшдасан? – жеркиниб сўради 37.

– 26... 27. Йўқ, йўқ, 28 га ўтдим. Эҳ, аниғини билмайман... – мужмалтоб жавоб қилди Саид.

– Рақаминг ёдингдадир?

– Рақамим?! Билмайман.

– Қани, кўрайлик-чи?

43 шошилганча судралиб келди-да, муздай қўллари билан Саиднинг бармоқларини пайпаслаб, сўл қўлининг жимжилоғини ички ёнига кўз югуртирди.

– Ҳа, нима экан? – сўради 37.

– Кутиш керак. Ҳали босилмабди... – деди 43. Сўнг бошини силкитиб, гапида давом этди: – Ҳм-м. Эҳтимол, 27, балки 28 деб номлашар сени. Буни вақт кўрсатади. Нима бўлганда ҳам бизларга қийин. Билиб қўй, тириклар ўликлардан кўпроқ фойдаланишга ҳаракат қилишади. Уларни йўқлайди, номларини сотишади, ҳаёт-лигингда амалга оширган ишларингни осонгина ҳал қилишиб, ё оқлашади ёки қоралашади, – дея чуқур хўрсинди у.

– Ҳов, анави аёлга нима бўлган? – сўради Саид баландроқ гапиришга журъати етмай.

– Нима?! – иккаласи ҳам унга бараварига тикилишди.

– Уни тинч қўй. У ўзини тутгани ташқарида юрибди, – дея 37 заҳархандалик билан кулди ва қўшимча қилди. – Овга кетган...

Саид ҳеч нарсага тушунмади. Кейин бироз ўйланиб тургач, аёлнинг ёнидаги болакайга тикилиб:

– Анави гўдакка-чи? – деди.

– Ҳа. Уми? У – мен. Аниқроғи, менинг ёшлигим. Анавиниси эса менинг йигитлигим, – деди 43, оғир касаликка чалингандай, озиб-тўзиб ўлган йигитни кўрсатиб. Ўшанда қилтамоқ бўлиб, бир ўлимдан қайтгандим. Уни яқиндагина топиб келдим.

– Қаердан?! – сўради яна таажжуб билан Саид.

– Бузилиб кетган шаҳар касалхонадан. Тўғриси бу нусхамни ўзим ҳам ёқтирмасдим. Дардман кишилар кимга ҳам ёқади. Улар фақат қайғу келтиради. Тўғрими?... – 43 пихиллаб кулди.

– Тушунмадим?

– Ҳали ҳам англамадингми, бефаҳм? Ўзи миянг жойидами? – 37 суҳбатга аралашди-да, Саиднинг бошини силкитиб кўрди. – Ўзингни ўзинг қанчалик кўп «овласанг», тириклар хотирасидан тезроқ ўчасан-да, овсар. Кейин ҳаловат топиб, мана бу аждар печда осонгина ёнасан... – деди у шиша қопқоқли печни кўрсатиб.

– Ўзимни?!

– Ҳа, ҳа, ўзингни! Тирик хотираларингни айтяпман-да...

– Ахир, одамлар мени эслаб юришгани яхши эмасми?

– Яхшиликка яхши-куя, лекин сен ҳамманинг хотирасида арзигулик таассурот қолдирдим, деб мақтанолмайсан-ку? Қолаверса, ўзинг кетгач, ортингда йиғлаб қолган кишиларни ҳам қийнашнинг нима ҳожати бор? – 43 Саидга нималарнидир

тушинтиришга уринди. — Гар шундай экан, яхши ми-ёмонми, ҳаммасини ёппасига овлайвер.

— Ҳар ким ўзини тутса, унда нега Шавкат мени ўлдирмоқчи бўлди? Унинг тирик хотираси мен эмасман-ку?

— Қайдам, балки сен унга халал бериб, тинчгина кетишига йўл қўймагандирсан, — деди 43. Сўнг елкаларини қисиб, сўзида давом этди: — Балки уни мудом хотирангда сақлагандирсан. Аслида, улар биз мурдаларни қанчалик кўп хотирлашса, шунча вақт тириклигимизча қолаверамиз, анави оташдан мосуво бўлиб. Оҳ, музлаб кетяпман! Бу олов менга қачон ҳам насиб қилар экан? — 43 совқотиб кетаётгандек, печга тикилганча билакларини уқалаб қўйди, — Эҳтимол дўстинг ўзини нечоғлик кўп «овламасин», барибир сенинг хаёлингда тирик қолаверганлиги унга осойишталик бермагандир-да...

— Ҳа, худди шунинг учун бўлиши мумкин, — 37 бош силки-тиб 43 нинг гапини тасдиқлаганча оғздан илиб кетди. — Дўстинг сокинлик чораси деб, сендан қутилиш йўлини маъқул кўрган бўлса ажабмас. Бизнинг ҳаётимизда бунақалари кўп учрайди...

— Ўлган кишиларни хотирлаш яхши-ку! Бунинг нимаси ёмон?

— Ҳа, яхши. Лекин ўша киши ҳаётлик вақтида фақат яхши ишлар қилган бўлса, албатта. Ёмонни ёд олиб нима қиласан, унинг руҳини ҳадеб уялтириб, — деди 37 афтини буриштириб.

— Хих! Тўғри, — яна пихиллаб кулди 43 рақамли мурда. — Бу — айни ҳақиқат. Эй, нима бўлса ҳам, ўз ўлимингга бировни айбдор қилма. Ҳаммамиз бир кун келиб ўлдик, янглишаётганим йўқ. Бир ўлимга бир сабаб-да, ошна. Мана, 37 машинанинг тагида қолиб кетиб ўлган, камина сувга чўкиб ўлдим. Булар сабаб эмасми? Ҳа, дарвоқе, сизники нима эди?.. — Саидга тикилди 43.

— Мен... Меники?! — Саид ҳеч нарсага тушунмай довдирай бошлади.

— Ҳа-ҳа, қандай ўлгансан демоқчи-да, бу киши, — деди 37 чандиқ юзидаги йирингларни бепарвогина сидириб.

— Мен?! Мен ўлганманми? — Саид уларга жовдирай қаради.

Унинг бу гапга шериклари бараварига кулиб юборишди. Айниқса, 37 бу гапи учун уни росаям мазах қилиб,

— Йўқ, сен ўлмагансан. Фақатгина танангда жонинг йўқ. Биз билан саргардон учяпсан, холос, — дея ўзини орқага ташлаб-ташлаб кулди.

— Ҳа-да, сен энди мурдасан. Бўлмаса, биз билан бу ерда ўтирармидинг, — вазиятни тушунтиришга уринди 43. — Гарчи рақаминг ҳозирча босилмаган бўлса ҳам, сен бугундан бошлаб улар-

ни аёвсиз йўқ қилавер. Шундагина тезроқ таскин топасан, тушундингми?

– Кимни? Нимани?! – Саид унинг гапидан ҳеч нарсани англамади.

– Эй, лақма экансан-ку. Кимни бўларди? Ўзингни-да. Ҳар ҳолда мени демаяпти-ку... – асаби кўзиб жеркинди 37.

– Нима-нима?!!

Шу онда, чердак бурчагидаги занг босган темир эшик даранг-дурунг этиб очила бошлади. 37 билан 43 дарҳол қаергадир яширинди. Саид эса нима қилишини билмай доврираб турди-да-, узала тушиб, ўзини ўлганга солиб ётиб олди. Бир оздан сўнг ҳалиги барваста киши яна ичкарига кириб келди.

– Ҳой, ҳой, янги, нега ҳанузгача ётибсан? – деди у дўриллаган овозда Саиддан кўзини узмай.

– Тур, дейман... – дея такроран дўқ уриб ўшқирди у.

Яна жавоб бўлмагач, у кумалоқларни шағирлатиб, бир зайилда юриб Саиднинг тепасига келди. Аччиғи чиқди, шекилли, бор зарби билан унинг биқинига тепиб юборди. Саиднинг биқини оғримади, лекин қуюшди. Шунга қарамай, у миқ этмади. Уни яна кетма-кет тепганда ҳам, индамай ётаверди.

– Энди турарсан? – барзанги чўк тушиб, Саиднинг ёқасидан ушлаб силкиди.

Бир оз вақт ўтгач, Саид секин кўзини очди. Шунда у тепасида пишиллаб турган бадбуруш барзангининг турқини аниқ кўрди. Унинг башараси ниҳоятда хунук бўлиб, ўсиқ сочлари пешонасини қоплаган, гилай кўзлари эса қалин қошлари ва гўштдор юзининг орасида қисилиб қолганди. Айниқса, унинг қизғиш тусдаги кемшик тишлари бир қарашда ҳар қандай кишининг кўнглини айнитиши тайин эди.

– Бўл, бўл.

– Қаерга? – пешонасини тириштириб сўради Саид.

– Савол бермай, ишга туш. Вақт кам.

Барзанги Саиднинг елкасидан тортиб ўрнидан турғазди-да, турткилаб-турткилаб ташқарига ўзи билан олиб кетди.

Тонг. Осмон оқарган, аммо ҳали чор-атроф қоп-қоронғи. Кечаси билан сайраб чиқадиған бойўғлилар бир оз аввал тинчиб қолишган. Саҳарлаб, кун ёришмасдан уйғонадиған чуғурчиқлар эса ҳали ширин уйқуда. Бутун борлиқда осойишталик ҳукм сурмоқда. Ҳамма жой сув қуйгандек жим-жит. Гўё бутун олам сукунатда қолганга ўхшайди. Фақат тун қўйинини ёриб келаётган тонг

каби Саид уйғоқ. У тутзор ёнидаги анҳор бўйлаб ўз уйи томон келаркан, жундор барзангининг: «Рўпарангдан ўтмишинг қай ҳолатда чиқса ҳам, уни ўлдир. Авайлама. Йўқса сени чексиз изги-роб ва туганмас азоб кутади» — деб айтган буйруғини дам-бадам хаёлидан ўтказарди. У тутзор ва ёнғоқзорни туташтирувчи кўприк олдиға етганида эса узоқдан ёшгина боланинг чопқиллаб, лаҳза сайин яқинлашиб келаётганини кўриб чўчиб кетди. Гарчи ҳали зулмат тоғ-адирлар тепасини тарк этишға улгурмаган бўлишиға қарамасдан, Саид у болани аниқ-тиниқ кўрди. Ҳатто уни таниди ҳам. Дастлаб кўзларига ишонгиси келмади. «Наҳотки! Ахир, у эндигина сузишни урганаётган, ўзимнинг болалигим-ку?!» дея шивирлади. У беихтиёр хаёл сураркан, бир лаҳзаға бўлса ҳам узоқда қолган ўша пайтларни эслаб, болалигининг ширин хотиралари томон талпинди. Унинг кўз ўнгида ўша беғубор онлар бир зумги-на гавдалангандек бўлди. Бола эса тобора яқинлашиб келди-да, Саидға парво ҳам қилмай, темир кўприкка чиқиб сувға шўнғишға ҳозирлик кўра бошлади. Уша дамда эса ёнғоқзорлар орасидан эчкиларларнинг ёқимсиз маърашлари қулоққа чалингандай бўлди-ю, болақай чўчиб кетиб йиқилди ва кўприк ёқасига осилиб қолиб, «Шавкат, мени кутқар» — дея бақира бошлади. Саид бундан бир мунча сергак тортди. Уни бир неча сония аввал кўрқувға солиб турган даҳшатли ўй-хаёллар яна чулғаб ола бошлади. Сўнг у ўзи билан ўзи овора бўлаётган боланинг панжаларини эзгилаб, уни сувға чўктириб юборишға чоғланди-ю, бироқ бундай қилишға журъати етмай, яна ўзини орқаға тортди.

— Йўқ, йўқ, бундай қилолмайман. Мен ўзимни ўлдиrolмайман. Бу — разиллик!!! — Саид қақшаб-титраб атрофига кўз югуртирди. Кейин орқаға тисланди-да, нари кетди. Йўлида давом эта туриб орқасига ўтрилиб қараб-қараб, қоқилиб-соқилиб югура бошлади. Дарахтзорнинг энг қуюқ жойига келганида ўша ердаги каттагина ёнғоқдан боягидан бир оз каттароқ бола киссасини ёнғоққа тўлдириб олган кўйи сакраб тушди. Кейин у тўкилган ёнғоқларини териб ола бошлади. Саид беихтиёр тўхтаб болақайға қараб турди-да, «ўшанда синглим билан ёнғоқларни мазза қилиб чақиб егандик» дея хаёл қилди, ундан кўзини ўзгиси келмай. Шунда унинг юраги яна гурсиллаб, тез ура бошлагач, ихтиёрсиз ҳолда уйига шошилди.

Бир тарафдан тонг ёришиб келар, Саид эса дарахтзорлар ора-лаб қишлоғига яқинлашар, ҳар қадамда ўзининг болалигини, ўсмирлигини ва йигитлик дамларини учратарди. Ҳар гал уларға

рўпара келганида унинг қадамлари тезлашиб, югургиси келарди. Гўё унинг ортида қолаётган хотираларининг барчаси «бизни ташлаб кетма» дея қувлаб келаётгандек туюларди. Ниҳоят, Саид тонг арафасида, чироқлари милтиллаб ёниб турган ўз дарвозасини узоқдан кўриб юраги ҳаприқиб кетди.

«Эҳ! Қани энди етиб ололсам... Яқинларимнинг бағридан ҳеч қачон узилмасам...» дея орзу қилди у.

Ёнғоқзор ортда қолди. Фақат унинг аллақерларидан гўдакларнинг йиғиси, ўсмир ва йигитларнинг кулгу-қийқириқлари эшитилар, уларга эса онда-сонда эчкиларнинг аламли маърашлари жўр бўларди. Саид дарвозаси яқинига келгач, юрагидан ғамгин ва ўта ваҳимали куй тарала бошлади. У шу чоғда кўзларини катта-катта очди, қадамлари секинлади. Дарвозанинг ёнида туман ичида қолган одамлардек икки аёл ғира-шира кўринар, кимнидир кучоқпаб йиғлар, ўтирган жойида тинмай чайқаларди. Саид аёлларга янада яқинроқ борди. Ахири улардан бири ўз онаси, иккинчиси эса синглиси Муниса эканлигини иллагандек бўлди. «Ётган киши ким бўлди экан?» дея хаёлидан ўтказди у. Сўнг унга чўзилиб-чўзилиб қаради. Ногаҳон, бир қалқиб, сесканиб кетди-да: «Бу – МЕН-КУ!» – деб бақриб юборди. Аёллар унинг қичқиргани эшитиш тугул, ёнгинасида турганлигини пайқашмади ҳам. Улар ҳеч кимга сезиларсиз ҳолда нафас олиб турган, афт-башараси шилинган, бир пой туфлиси йўқ сариқ қўйлакли ярим совиған вужудни кучоқлаганча ўз дардларини айтиб йиғлашарди:

– Худойим, акамга раҳминг келсин...

– Ё, Парвардигор, ўғлимни ақдан оздирганинг етмасмиди? Болажонимни ўзимга қайтариб бер...

ҚАЛБ СИРИ

— 250 доллар беринг? Ахир, қийналиб туғиб, кўз билан кўриб турган ўғлимни сотаяпман-а?

— 50 доллар бераман, кўнсанг шу.

— Акажон, мени тушунинг. Менга пул жуда ҳам зарур, ёрдам қилинг. Москвага кетишим керак, ҳеч бўлмаса 100 доллар беринг — дер эди тинмай сочларини сариққа бўяб олган хотин.

— Мен яхшигина нархни айтдим. Бундан ортиғи ортиқча, мен сенга эмас, шу гўдакка раҳмим келганидан сотиб олмоқчиман уни, — дерди фикрида қатъий туриб, оқ сочли, укки кўз, бурнининг ёнида катта холи бор киши жиддий оҳангда.

Бола кўтарган хотин билан оқ сочли киши гўдак устида узоқ савдолашдилар. Аёл аввалига боласини ўпиб, эркалаб унинг нархини бир оз кўтариш учун бозорни яна бир сира айлантирди. У ҳар гал гавжум оломон ичига кираркан «250 долларга ўғлимни сотаман» дея такрорлар эди. Ҳа деганда янги харидор чиқавермагач эса, яна ўша бозорнинг чекасида сигарета буриқситаётган укки кўзли кишининг ёнига борди.

— Ака ҳеч бўлмаганда 100 доллар беринг... — ялинди у йиғламсираб.

— Кечирасан, мен бир марта гапираман сенга ёмон нархни таклиф қилмадим. Хоҳласанг шу. Хоҳламасанг, болангни сотма, ўзинг боқ... — деди бир оз асабийлашиб, қўлидаги сигаретасини жаҳл билан ирғитаркан у.

Бу савдони бозордаги бутун оломон кузатиб, уларнинг келишувини эшитар эди-ю, аммо ҳеч ким бунга аралашни истамасди. Ўзларини олиб қочар, кўриб кўрмасликка олишар, узоқ-узоқлардан яширинча мўралашарди. Беш-олтитадан бўлиб тўп-тўп йиғилишиб туришган кишиларнинг ҳам бутун диққат-эътибори шу савдода бўлишса ҳам, гўё ҳеч нарсадан хабарсиздек кўринарди. Бозорчада тўпланган оломонни фақат битта, яъни «бола неча пулга сотилар экан?» деган савол қизиқтирарди. Бу воқеани ҳатто эртаю кеч тиним билмай, қора терга ботиб бозорда арава судрайдиган Ҳайдар ҳам катта қизиқиш ва таажжуб билан кузатар эди. У савдолашаётганларга тикилиб тураркан: «Наҳотки, гўдакларни очиқ бозорда сотиш ёки сотиб олиш мумкин бўлса? Бунинг жинойий ери йўқмикан?» дея ўйларди.

— Юр, юр. Юрмайсанми? Анграйиб, ўрта йўлда қаққайиб туриб олтунча, ўз ишингни қилсанг бўлмайдимми? — шу онда кимдир Ҳайдарни жеркиб, хаёл суришдан чалғитди. У аравасини судраганча воқеа жойидан нари кетди.

Ҳайдар уйига қайтаркан, уни алақандай хаёллар узоқ-узоқларга олиб кетарди. У гоҳ ўзи туғилиб ўсган қишлоқни, болалик дамларини, гоҳ йигитлик даврини, уйланган кезларини, илк мартаба фарзандли бўлган онларини бирма-бир кўз олдидан ўтказарди. Лекин у ниманики ўйламасин хаёлларининг охири бугун сотилган боланинг нигоҳларига тўқнашаварди. Унинг хотини Санобар ҳам яқиндагина еттинчи қизига кўзи ёригандан сўнг уларнинг оила тебратиши оғирлашиб қолган, устига-устак иккинчи қизи Раънонинг бир неча кундан буён тоби йўқ эди. Шулар ҳақида ўйларкан: «Эҳ, Худо, нима қилай? Ўзинг тўғри йўл кўрсат!» — деди оғир хўрсиниб.

У уйига келганида ҳам, кечки овқат маҳалида ҳам, ҳатто тўшакда ҳам нималарнидир хаёл қилиб ётди. Санобар қизчасини бешикка белаб, унинг қорнини тўқлагач, Ҳайдарнинг ёнига келди. Эрини ҳанузгача кайфияти йўқлигини кўриб, сиқила бошлади.

— Ҳа? Нима бўлди? Нега бунча ўйланасиз? — сўради эридан Санобар.

— Уф-ф... Ўзим, шунчаки...

— Биламан. Сиз Покизани туққанимдан буён шу кайфиятдасиз. Нима қилай? Мен ҳам, қиз туғилсин, демаганман-ку. Агар яна қиз туғишимни билганимда эди, туғмасдим, — ўзини айбдор санаб, тинмай жоврай бошлади у, — энди кеч. Кўз билан кўрганимиздан кейин, ҳаммасига чидашга мажбуримиз. Бироқ сиз шунинг учун ҳам хафасиз, тўғрими? Гапирмай ўтиришингизнинг маънисини ҳам шунда, а?

Ҳайдар ҳеч нарса демади. Ўзини оқлашга уриниб, жовраб ётган хотинига ўқрайиб қараб қўйди, холос.

— Ҳа! Нима қилай? Ўлдириб ташлолмайман-ку! — хотин баттар ўнғайсизланиб, пешонасидаги терни артди.

— Сенга кимдир ўлдири, деяптими? — ҳўққиллади Ҳайдар, ниҳоят.

— Бўлмаса нега менга гапиргингиз келмаяпти? — дея кўзига ёш олди Санобар.

У яна миқ этмади. Шифтга тикилиб ётганича, чироқ атрофида айланиб учётган пашшаларга қараб хаёл сураб, миясида пишиб, етилиб келаётган қарорини хотинигага қай тарзда айтишининг,

гапни нимадан бошлашнинг чорасини қидираётгандек кўринарди. «Нима десам экан-а? Қийналяпмиз шу учун Покини сотамиз» дейинми? «Фарзандимизни пули кўпроқ бирор кишига боқиб олинглар, деб айтамиз» дейинми? Нима десам, Санобар рози бўларкин? Ё оилани боқа олмаётганлигимни очиқ тушунтириб айтсам-микан?» дея узоқ бош қотирди. Охири бир тўхтамага келгач, тутила-тутила хотинига шу мавзуда секин гап очди.

— Санобар, бугун мен бозорда... — дея томоғини қириб олди-да, сўнг бозорда кўрган билганларини хотинига батафсил айтиб берди.

— Боласини сотдимми!? — Санобар ҳайрат билан эрининг ҳикоясини эшитди-да, ачиниш билан кўзидаги ёшини артди, — Эҳ, тавба! Ҳали бизнинг одамлар шунақа тубанликка ҳам бориб етишдимми-а? Ўғлини-я? Бу кунидан ўлгани яхши эмасми? Бизга ўхшаганлар ўғилга зормиз-ку, эҳ, одамлар... Ўша лаънати қандай бемеҳр аёл бўлди экан?..

— Йўқ, сен мени тушунмадинг. Гап шундаки... — Ҳайдар хотинининг гапини бўлди, — мен демоқчиманки, шундай қилса ҳам бўлар экан! Биз ҳам...

— Нима!? — Санобарнинг кўзлари катта-катта очилди. — Сиз ҳали...

— Йўқ. Мен бундай демоқчи эмас эдим. Шошилмасдан мени эшит ва тўғри тушун. Кўриб турганингдай, биз ниҳоятда қийна-либ қолганмиз. Етти қизимиз ҳам кун сайин ўсиб, етилиб боряпти. Буларни боқишнинг ўзи бўлмайди. Нима қилибди, биз ҳам Покизани бойвачча кишиларга фарзандликка берсак? Қайтага, ҳеч нарсадан камчилиги бўлмай, ҳеч нарсага зориқмай ўсади, — деди у ниҳоятда мулоғим оҳангда хотинига масалани кўндаланг қўйиб.

Санобарнинг оғзи эрининг гапларига ланг очилди. Кўзлари ҳали юмулмаёқ «дур» этиб ёшлар думалаб кетди. Тили калимага келмай, пишиллабгина ухлаб ётган қизчасига қаради. Уни бегона кишилар ҳозирнинг ўзида олиб кетаётгандек тасаввур қилиб юборди-ю, юрагининг боғи «чирт» ютиб узилиб кетгандек бўлиб, хўнграб йиғлаб юборди.

— Йўқ-йўқ. Ҳечам бунга йўл қўймайман. Ахир, ота-онаси тирик бўла туриб... Шу гапларни чиндан ҳам ўзингиз айтяпсизми? Очимдан ўлиб қолсам ҳам, Покизамни ҳеч кимга бериб қўймайман... — Санобар лабларини тишлаб хўн-хўн йиғлади.

Хотинининг бу гапларига Ҳайдарнинг ҳам юраги эзилиб,

кўнгли юмшаб кетди. Сўнг у ҳам бешик ёнига сурилиб келди-да, қизчасига меҳр билан қаради. «Бечора қизчам, у бу оилада улғаядиган бўлса, ўзини ҳали олдинда қандай кунлар кутиб турганлигини билмайди-да. Йўқ, тамом. Гап битта. Покижонни яхши оилага бермасак бўлмайди...»

Ҳайдар шу алфозда хотинини бир ҳафта давомида авради. Аввалига хотинига мулойим гапириб, уни ўз ихтиёрий равишда кўндиришга уринди — бўлмади. Кейин дўқ уриб, қўрқитиб кўрмоқчи бўлди, хотини шунда ҳам кўнмади. Ахири Ҳайдар уни савалашгача бориб етди.

— Қайси ўйнашинг боқади бу ҳаромиларингни? — дея кўзларини чақчайтирганча, ўшқирди у хотинига.

— Ий-й, шўрим қурсин. Шу кунлар ҳам бормиди бошимда? Худойим-ей. — Санобар боя етгита қизни туғиб, эрининг олдида тили қисилиб қолган эмасми, ожизлигига бориб, Худонинг зорини қилиб йиғлашдан нарига ўтолмасди. Ҳафтанинг охири, бозор куни келганда эса, эрининг чидаб бўлмас важоҳатидан кўриб, жигар-бағри эзилганича Покизани унга узатаркан: «Кўр бўласиз. Шугинанинг увולי тутмасами ҳали...» — деди исёнкорона оҳангда ичи куйиб. Ҳайдар жажжи қизчасини қўлга оларкан, уни питиллаб, инграганини кўриб томоғига нимадир тикилгандек бўлди. Шунда у нима қилишини билолмай, яна бир оз юмшагандай бўлди. Қилаётган ишидан ғоятда афсусланаётган бўлса-да, ниятидан қайтмай пешгирлик келди ва:

— Ахир, тушунсанг-чи, шундан бошқа иложимиз йўқ — зарда қилди хотинига.

— Ҳа, айтмасангиз ҳам, билиб турибман. Лекин, лекин... Жигарбандимни... — у гапини тугатолмай, ўпкаси тўлиб изиллаб йиғлади яна.

— Нима? — ўшқирди Ҳайдар унга, — етгита қизни қаторлаштириб туғиб, янаям жигарбандим деяпанми...

— Ҳа, ҳа, ҳа... Уф-ф, яна шу гап, бу фақатгина менга боғлиқ эмас-ку? Қани эди агар қўлимдан келса... — деди у боласидан бир зум ҳам кўзини узмай.

— Ҳали менинг бу ишимга раҳмат дейсан, — хотинининг бу галги ноласига унинг ҳам юраги куйишгандай бўлди. Ҳатто унга раҳми келди. Аммо буни сиртига чиқармади. Туғилганига ҳали тўрт ойдан эндигина ошган митти Покиза ҳеч нарсадан хабарсиз муштчасини оғзига текизганича жимиб турарди. Ҳайдар уйидай чиқётганида унинг ортида қолган Санобар азадаги хотинлар каби «дод» деб ерга ағнаб, йиғлай бошлади.

Бозорга келганидагина Ҳайдарнинг юрагида аллақандай ваҳима уйғонди. Гўё бутун оломон унга қараётгандай, «Аблаҳ экансан, дуч келган одамга тақлид қилиб, қизингниям сотасанми? Уятсиз!» деб айтаётгандай туюлаверди. Шу боис у ўз-ўзидан уялиб, одамларнинг кўзидан паналаш учун бозор ёнидаги магазинга шошилганча чоңқилаб кирди. Худди орқасидан кимдир қувлаётгандай юраги дурсиллаб ура бошлади. «Ўзингни бос, Ҳайдар, ўзингни бос. Сен жиноят қилаётганинг йўқ. Қизчангни яхши ўсибулғайиши учун шароит яратяпсан, холос» дея ўзига таскин бериб, аланг-жаланг ён-атрофга кўз югуртирди. Сўнг Покизанинг юзини очиб, унга ҳам тикилиб тўйиб-тўйиб қараб олди. Шу пайтда Ҳайдарнинг елкасидан кимдир тутди. У ҳовлиқиб орқасига ўтирилган эди қаршисида башанг кийиниб олган, чамаси у бу ерлик эмас эди, аёлга кўзи тушди.

— Нега бунча ҳаяжонланяпсиз? Бирор ёрдам керакми? — сўради аёл. Ҳеч кутилмаган бу саволга Ҳайдар нима деб жавоб беришини билмай довдираб қолди. Бир оз каловланиб тургач эса, дабдурустан:

— Кечирасиз... Биз... Мен, қийналиб қолгандим. Шу чақалоқни сотиб олмайсизми? — деди қизига тикилиб, аёлнинг кўзларига қараб гапиришга журъати етмай.

— Ўзингизникими ё ўғирладингизми?! Қаердан олиб келяпсиз бу гўдакни?! — сўради аёл кўзларини ола-кула қилиб.

— Йўқ, йўқ. Ўғирлаганим йўқ, ўзимнинг «радной» қизим. Мана туғилганлиги ҳақида справка. Бу ерда менинг исмим ҳам ёзиб қўйилган, — у шоша—пиша Покизанинг гувоҳномасини унга кўрсатди. Аёл шунда дарҳол ўтган ҳафтадаги ажабтовур воқеани кўз олдига келтирди-да, бошини чайқаб, мийиғида кулиб қўйди ва «Бу одам ростдан ҳам қип-қизил аҳмоқ экан» дея ўйлади ичида.

— Қани бир кўрайлик-чи? — Санобарга қўл чўзди у.

Ҳайдар қизчасини унга узатди. «Қани-қани, — деди у қўлига Санобарни эркалаб оларкан, Ўт-т-т-ти. Вой, бунча ширин бола бўлмаса бу», — деди аёл уни ўз қўлига олгач. Ҳайдар эса пешонасини тириштириб индамай тураверди.

— Қизми? Ўғилми? — сўради аёл.

— Қизча, — жавоб берди Ҳайдар.

— Эя, қизчами? — аёл Ҳайдарни масхара қилаётгандай, дишоғи билан кулди.

— Ҳа, қизча...

— Эй-й. Ўғил бола бўлганида яхши бўларди-да... — аёл афсусланаётгандек кўрсатди.

— Қизча бўлса нима қилибди? Уям Худонинг бандаси-ку? — аёлнинг бу гапи Ҳайдарнинг гашини келтиргани учун ундан бир оз жаҳли чиқди ва қизчасига ачиниб кетди. Унинг бу ҳолатини кўриб аёл кулиб юборди.

— Худонинг бандаси экан, нега уни онасидан ажратиб, сотмоқчи бўляпсиз?

Бу саволни Ҳайдар жавобсиз қолдирди. Очиғи, унга нима деб жавоб қайтаришни билмади.

— Нега сотяпсиз? — аёл қайтадан сўради. — Бунча шошилмасангиз ҳам, вақти-соати келиб, вояга етгач сотишга улгурасиз ҳали.

— Чунки... биз қийналиб қолдик...

Аёлнинг қизчага раҳми келиб кетди. «Бечора қиз! Тайинсиз оилада туғилгани етмагандай... Ёки бу эркак ҳам ўтган бозордагиларга ўхшаб... — дея хаёлидан ўтказди-да, Ҳайдарга диққат билан разм сола бошлади. — Тавба, маҳоратини қара, уларга сираям ўхшамайди. Тушунолмадим. Агар бу киши ростдан ҳам уларнинг бири бўлса, доғда қолиб, бутун оммага шарманда бўлмаслигим лозим. Нима бўлса ҳам, бу болани ҳозир ўзимга муносиб тарзда олишим керак. Агар ўтган бозордагидек бўлса, эл орасида обрў олганим қолади. Мендан нима кетди. Қизча яхшигина экан...» дея ўзига-ўзи қарор берди. Сўнг жиддий оҳангда деди:

— Хўш, қанча сўрайсиз? — дея қошларини чимирди у.

— Ана.. ҳм-ҳм... Сизга юз минг оғирлик қилмайдими? — йиғламсиради Ҳайдар.

— Юз минг?! Бори шуми? — ҳайрон бўлди аёл.

— Ҳа. — Ҳайдар аранг жавоб қилди-да, қизини аёлнинг қулидан олиб, ўзини тутолмай уни бағрига босганча йиғлаб юборди. Сўнг у пастки лабларини тишлаб, ўзининг шароитини аёлга тушунтириб бера бошлади.

— Ака, менга қаранг. Йиғламанг. Мен сизни яхши тушунапман. Мендан кўнглингиз тўқ бўлсин, қизингизни ўз қизимдай тарбиялайман. Менинг исмим Малоҳат. Шу магазиннинг бош мудираси ҳисобланаман. Менинг чет элларда бунақа магазинларим ҳам кўп. — Ҳайдарга тинчлантиришга уринди аёл. — Энди, гап бундай, ака. Мен сиз билан бу гўдак устида савдолашиб ўтирмайман. Қийналиб қолган экансиз, буни яхши тушиндим. Аслида, бу қора кўз учун миллион-миллион берсам ҳам, камлик қилади

лекин... Келинг, хафа бўлманг, у ёқ-бу ёқни ўйлаб, шароитингизни тушунган ҳолда ҳозирча 150 доллар бераман. Олти йил, балки ўн йиллик сафаримдан сўнг, чунки мен бир жойда кўп яшаб қолмайман, қизингиз кўнглимдагидек фарзанд бўлса, яна қўшимча пул беришни ҳам ўйлаб кўраман. Бироқ айтиб қўяй, борди-ю, ҳозир ўтган ҳафтадагиларга ўхшаб қилиқ қилаётган бўлсангиз, мендан яхшилик кутманг, аяб ўтирмайман-а, — деди у мулойим оҳингда жилмайиб.

Ҳайдар аёлнинг бу гапига эсанкираб қолди. «Шунча пул-а! Наҳотки! 300 долларни қўлимга ушласам» хаёлидан ўтказди. У Покизани мудиранинг қўлига тутқазди-да, ўзи унга эргашиб магазиннинг ичкари хонасига киргач, «Санобар ҳам бунча пулни кўргач, мендан ранжимайдиган бўлди-да, устига-устак қизимиз шундай хотинга фарзанд бўлса ёмонми?» дея шивирлаб, виждонига тасалли беришга уринди. У аёл билан кечга яқин барча келишувларни ҳал қилиб бўлгач, уйига қайтаркан, гоҳ пулни ўйлаб севинар, гоҳ эса қизчасининг жажжи қўлчаларини, унинг бурни ва лабчасини кўз олдига келтирди-ю, ич-ичидан эзилиб кетарди: «Ўл, Ҳайдар, ўл. Қизингни сотиб нон егунча, ўзингни сотиб юборганинг яхши эмасмиди? Ўл-а, бу кунингдан...» дея афсусланар, дамбадам ўз-ўзини лаънатларди. Кўйнида бир даста пул ва қалбида бир дунё ўкинч билан уйига тушкун ҳолда қайтиб келди.

Санобарнинг томоғи кўп йиғлаганидан битиб, овози хириллаб қолган эди. У эрини кўргач, ўзини босолмай туюқиб кетганидан: «Қаерда қолдириб келдинг уни» — дея алам билан ўзининг сочларини юла бошлади. Ҳайдар унга ўшқириб, овозини пасайтириб қўймоқчи бўлган эди, хотини ундан ҳам устунроқ келди.

— Сен ҳам эркакмисан? Бундан кўра лаҳадларга кириб кетганинг яхши эди. Яна ўн беш йил сабр қилсанг, сотишга улгурардинг, Покижонни. Вой, энди қандай яшайман, — дея фарёд солиб, ҳовлини бошига кўтарди. Эрталабдан буён сути тўлиб шишиб кетган кўкракларини икки қўллаб муштлайверганлигидан кўкартириб юборган эди. Унга қўшилиб олти қизчаси ҳам тинимсиз йиғларди.

— Тур ўрнингдан баринг! — уларга қараб бақирди Ҳайдар. Отасининг вазоҳатидан қўрққан қизчалар ими-жимидан нариги хонага ўтиб кетишди. Ҳайдар уларнинг ортидан ўқрайиб қараб турди. Сўнг хотинининг ёнига ўтирмоқчи бўлганида унинг қўйнидан бир даста пул думалай тушиб, оёқлар тагидан жой олди. Ҳайдар

шу топда «кўриб қўй» деётгандай хотинига қаради. Санобар пулларга тикилиб тураркан, қизчасининг жажжи қўлчаларини чўзиб турган аксини уларда кўргандай бўлди. Қулоқлари остида чақалоқ йиғиси тинмай жаранг соча бошлади. У яна ҳолсизланиб, бўшашиб йиғлади. Ихтиёрсиз ҳолатда пулларни ушлаб сийпалади-да, кейин жаҳл билан ғижимлаб-ғижимлаб ташлади.

— Ана сенга пул! Мана сенга пул! Пул, пул, пу-ул... — дея чангалаб, қўлида қолган пулларини янада қаттиқроқ қисмлади.

Ҳайдар хотинининг алам билан айтаётган гапларига, телбатескари ҳолатларига ҳеч қандай жавоб топиб бера олмади. Уни юпатмоқчи бўлиб елкаларидан ушлаган эди, Санобар эрининг қўлларини ҳам нафрат билан силтаб ташлади. Кейин ўзи ҳам бир чайқалди-да, хушидан кетди.

Ҳайдар нима қилишини билмасдан гоҳ ғижимланган пулга, гоҳ кўзлари йиғидан шишган, сочлари тўзиб ҳушсиз ётган хотинига қарарди. Сўнгра у Санобарни секингина кўрпачага ётқизиб, унинг бошига болиш қўйди. Ғижим ҳолда сочилиб ётган пулларни бирма-бир тахлади ва дастрўмолчасига ўраб тоқчага қўйди. Ўзи ҳам ёнбошлаб ётти-да бугунги қилган ишларини бирма-бир кўз ўнгидан ўтказди. «Уф-ф!!! Эртагаям куннинг ярмигача бозор бўлади. Уни қайтариб олиб келмасам бўлмайди!» дея пичирлади ўзича. Кейин шу ётганича кўзи илиниб уйқуга кетди. Тонгда эса алла айтаётган аёл товушини эшитиб, уйғонди. Зудлик билан туриб атрофига аланглаб қаради. Шу онда, уйнинг тўрида қўғирчоқ солинган бешикни кучоқлаб ғингишиб ўтирган Санобарга кўзи тушди.

— Санобар, нима қиляпсан!? — ҳайрат билан сўради у.

— Тиш-ш-ш-ш... ухлаяпти. Уйғотиб юборасиз қизимни, секинроқ! — хотини лабларини чўччайтирганча бешикка имо қилиб эрига шивирлади-да, яна берилиб ўз ишида давом этди. — Алла болам, аллажон, ухлаб қолгин, Покижо-о-н...

Ҳайдар хотинининг қилиғига афтини буриштирди-да, бир оз унга таажжуб билан қараб ўтирди ва «Биттасини енгиллаштираман деб, қолган олти қизимга жабр қилмасайдим, ишқилиб» дея хаёлидан ўтказди. Сўнг кўзларини чирт юмиб, шифт томонга бўйнини чўзганча: «Эй, Худо, ўзинг тўғри йўл кўрсат» — деди инграб. Кейин тоқчага қўйган пулларини олди-да, кўчага чиқиб кетди.

Ҳайдар бозорга етиб келганида, у ер аллақачон гавжумлашиб, дўконлар очилган эди. У шошилганча кечаги магазинга кирди, аммо у ерда нарсаларни растага тахлаётган сотувчидан бошқа ҳеч кимни кўрмади.

— Малоҳат опа қани? — сўради ҳовлиқиб у.

— Нима ишингиз бор эди? У киши бугун бўлмайди...— жавоб қилди сотувчи.

— Қаерда? Қачон келади? Бугун келмайди деганингиз нима-си? — Ҳайдар унга кетма-кет саволлар ёғдирди.

— У кишининг кечагина бу ердаги сафар муддати тугаганди. Шу боис бугун саҳарлаб, соат 5.00 ларда Дехлига учган бўлиши керак, — хотиржамлик билан жавоб берди сотувчи.

— Энди бу ерга қачон қайтади?

— Анигини билмайман. Балки беш йилдир, эҳтимол ўн йил... Шуниси аниқки, яқин уч-тўрт йил ичида келмайдилар. Ахир, йигирмадан ортиқ мамлакатдаги савдо дўконларини назорат остида ушлаб туриш осон иш эмас-ку...

Ҳайдарнинг оёқлари бўшашиб, кўз олди қоронғилашиб кетди. Нима қиларини билмай магазин эшигига суянганича ташқарига ўгирилди. Ногоҳон бозор оралаб юрган оқ соч, укки кўзли, бурнининг ёнида катта холи бор эркакнинг бола кўтариб олганлиги унинг диққатини тортди. Таниш ҳолат. Одамларнинг ғала-ғовур шовқинлари орасидан онда-сонда қулоққа чалиниб кетадиган ёқимсизгина таниш сўзлар: «400 доллар берсангиз, қизимни сотаман... Қийналиб қолдим...»

Ҳайдар бундан ниҳоятда ғазабланиб кетди, қўллари мушт бўлиб тугилди, кўзлари қисилди, лаблари беихтиёр қимирлади: «Падарлаънат!!! Ифлос...» Кейин азбаройи алами келаётганидан ўзини босолмай, бирдан тетиклашиб жойидан кўзгалди-да, шахдам қадамлар ташлаб бояги одамга яқин бориб, унинг ёқасидан бўға бошлади: «Болафуруш, сени ўлдираман! Касринг урди менга...».

«Стоп! Олинди. Уларни ажратинглар...» шунда қаердандир иккита йигит келиб Ҳайдарнинг билакларидан ушлаб орқага тортди. Кейин камера ёнида микрофон кўтариб олган аёл пайдо бўлиб, унга яқин келди-да, ўзини таништириб, ҳар хил саволлар бера бошлади:

— Биз «Қалб сири» кўрсатувданмиз. Кузатиб бораётган бўлсангиз, дастурларимизда яширин камера орқали олинган махсус лавҳалар бериб бормоқдамиз. Сиз бугунги лавҳамиз қахрамони бўлдингиз... Кечирасиз, ўзингизни таништирсангиз?.. Бола кўтарган эркакни кўрганингизда қалбингиздан қандай кечинмалар ўтди?..

— «Қалб сири» денг?! Бундан хабарим йўқ экан...

ФАЛОКАТДАН ОЧИЛГАН ФОЛ

Умрини турли-туман башоратларга, ирим-сиримларга чамбар-час боғлиқ деб тушунадиган Зубайда бугун негадир Назира фолбиннинг хузуридан дилтанг, безовта бўлиб чиқди. Ҳар галгидек фолбиннинг дарвозасидан узоқлашаркан, бу сафар ҳам у ён-атрофидаги барча нарсаларга диққат билан тикила бошлади. Унинг теваракка синчковлик билан кўз югуртириши, чамаси, арзигулик нарсаларда ҳам гаройиб аломатларни кўрувчи киши қиёфасини эслатарди. Зубайданинг тасаввурида, рўпарасидаги энсизгина йўл, маломатларга тўла, қинғир-қийшиқ ҳаёт сўқмоғидек, кумга тўлиб, суви атрофга тошай-тошай деб турган куча ёқасидаги ариқчалар, дийдаси тўлиб, йиғламоқчи бўлиб турган аёлдек, баргларини бирин-кетин тўкиб тўе кузга ҳозирлик кўраётгандек мунғайиб турган дарахтлар, умри тугаб ўлимга ҳозирлик кўраётган бечора кишилар сифатида гавдаланар, онда-сонда этни жунжиктирадиган совуққина шабада эса қутилмаганда айтиладиган нохуш хабарлардек бўлиб туюларди. Йўқ, Зубайда айнан бугун фолбиннинг даргоҳидан ҳафсаласиз бўлиб чиққанлиги учунгина ҳаёт унинг кўзига гариб кўринмоқда, шунинг учун табиат унга аянчли кўринишларни туҳфа этипти дейиш мутлақо асоссиз эди. Аслида бу аёл, ҳар қандай тушкун кайфиятда ҳам ўзи илғаган аломатларни назаридан қочирмасди. Айниқса, бугунгидек бахтсизлик унга ҳар томондан ҳамла қилаётган паллаларда эса у бор қобилиятини ишга солиб, ажабтовур сир-синоатларни теран англашга тутинарди.

— Уҳ, букри фолбин! — дея тўнғиллай бошлади у ўзига-ўзи. — Ўғлим томдан йиқилиб бир умрга мажруҳ бўлармиш. Бундан уни хабардор қилсам, у ўлармиш. Ол-а-а. Шундай кўркам, дуркун ўғлим-а? Ниҳотки, менинг Азизжоним ўлса ёки жуда бўлмаганда бир умрлик фалаж бўлиб қолса. Ҳе, тилингдан ҳаққа чўқисин, букри. Ҳеч ақл бовар қилмайдиган иш-ху, бу. Уф-ф! Лекин...

Зубайда ич-ичидан фолбинга лаънатлар айтиб, уйига қайтаркан, кўчанинг пастқам жойларига тошиб чиқиб, кўлмак ҳосил қилган сувардан ҳатлаб-ҳатлаб ўтди-да, гапиринишдан тўхтаб, негадир иккилангандай бироз қадамини секинлатди.

— Лекин аксига олиб Назира букрининг сўзлари тўғри бўлиб чиқса-я. Унда нима қиламан? Минг лаънат, сендай жодугарга,

қаердан ҳам йўлиқди я... — унинг кўзига бахтсизлик аломатлари кўриниб кетди. У деярли бугун йўл бўйи ана шундай оғир хаёллар гирдобиде, аламзадалиқдан юраклари тилим-тилим бўлиб уйига қайтарди.

Зубайда ўғли Азизни жонидан ҳам ортиқроқ кўради. Дунёдаги оналар ўз жигаргўшасини нечоғлик севса, Зубайда Азизжонни улардан ҳам кўпроқ севади. У ўғли учун барча нарсага тайёр. Ахир, бу ҳаётда ёлғиз суянчи Азизжон бўлгандан кейин унинг келажагини, бахтини кўриш Зубайданинг энг улкан орзуси эмасми? Аслида, ўзи «букри деб айтаётган Назира фолбиннинг уйига ҳам ўша арзандасининг «нурли келажаги»дан озгина хабар эшитиш учун бормаганмиди? У ҳам барча оналар каби ўз ўғлини бало-қазолардан ҳимоялаб юришни истайди-да. Энди эса аҳвол бу. У чуқур қайгуга ботган Фолбиндан кутилмаганда муздай хабарни эшитганиданми ёки мияни эговлайдиган ўй-фикрлар чарчатганиданми, унинг юзларини бироз сўлғинлик эгаллаган.

Киши асабийлашиб турганда, энг яқин одамнинг сўзлари ҳам ёқимсиз бўлиб туйилганидек, Зубайда ҳам кечга яқин уйига қайтгач, ўғлининг «Ойижон, сизга нима бўлди? Мазангиз йўқми?» деб сўраганига жавоб ҳам бергиси келмай, кўрпа-гўшак қилиб ётиб олди. Сўнг алланечук дағ-дағ титрай бошлади. Азиз эса она-сига бир оз ажабланиб қараб турди-да:

— Ойи, энгил кийиниб юриш ярамайди. Энди бу ёғи куз. Совуқ кунлар бошланди. Ўзингизни эҳтиёт қилинг, — деди мудом онасидан эшитиб келган гапларини унинг ўзига қайтариб. Кейин унинг устига яна битта кўрпани ташлаб, ёпиб қўйди. — Иссиқроқ бўлсангиз, терлайсиз ва тезда яхши бўласиз — дея қўшимча қилди у.

Зубайда ўғлининг ишидан мамнун бўлгандай, унга маъюсгина тикилиб турди-да:

— Азизжон, ўғлим, бугун қайси кун? — деди инқиллаганча, касалманд одамга ўхшаб, ўй-фикрларини янада равшанлаштириш ниятида.

— Сешанба. Нега сўраяпсиз?

— Ўзим, шунчаки. Парво қилма, — деди. Сўнг яна ўғлининг жовдираб турган қоп-қора кўзларига меҳр билан қаради. Шунда яна аллақандай ғалати бўлиб кетди. «Эндигина ўн тўрт ёшга кирди-я, нахотки, гулдай болам...» унинг кўзларида беихтиёр ёш қалқиди. Бунга ўғлига сездирмаслик учун терс ўгирилди-да, яна фолбиннинг гапларини ўйлай бошлади. Ҳм, воқеа биби чоршанбада юз берармиш, яна айтган жойини қаранглар, томдан йиқилармиш-а. Азизжонининг шу чоққача ҳам томга чиқиб ётган

жойи бормиди? Нима қилади у ерда, ҳайронман. Уф-ф! Демак, эртага... Йўқ. Бунинг олдини олиш мумкин. Букри бекорларни айтибди. Аввало, унинг гапларига ишонмаслигим керак. Бироқ бу гал, ҳар нима бўлганда ҳам, гап ўғлимнинг ҳаёти хусусида экан, уни чиппакка чиқаришим керак. Шундай қиламан ҳам. Агар у сеҳргар бўлганида ҳам, бир марта ҳаёт чизигини измимга солсам нима қилади. Ҳайлаш керак, ўйлаш...

Азиз терс ўтирилиб деворга қараб ётган онасига бир оз қараб ўтирди. У миқ этмай қолгач эса, ўз хонасига чиқиб кетди...

Мана, ўша Зубайда кутишни хоҳламаган кун. Мана ўша совуқ манзараларга лиқ тўлган мудҳиш чоршанба. Хўрозлар қичқиряпти. Анави томондан кўтарилаётган куёшнинг ҳам нури бор-у, иссиғи йўқ. Зубайда ўғлини деб каллаи саҳарлаб бутун ҳаёт қонунларига, тақдир чангалларига, ёлғон-яшиқ башоратларга, аччиқ қисматга, ҳадиқ ва гумонларга, эй, ҳамма-ҳаммасига барҳам беришга шай бўлиб, дирдираганча айвонда ўтирибди. У аланглаб, Азизжоннинг уйғонишини кутяпти. Совуқдан қовишганича атрофни кузатаркан: «Эҳ, ишқилиб шу бугунни тинчгина ўтказиб юборсам эди, кўнглим қанчалик таскин топарди-я. Ўшанда мутлақо букри фолбинга бормасдим ҳам. Нохуш хабарлар эшитиб, ҳалаки жон бўлиб юрмасдим ҳам» ҳаяжон ичида қақшаб-титраб шивирлади у. «Эҳ, аттанг, миям қурсин. Азизжонимни шу бугунча бирор ёққа жўнатсам бўлмасмикан? Нега шуни эртароқ ўйламадим-а... — у миясига даб-дурустан келиб қолган бу фикрдан бир оз севингандай бўлди. Юзи ёришди. Сўнг яна дарҳол иримчилигига бориб, — Тавба, нега аттанг, деяпман ўзи. Ҳали ҳеч нарса бўлгани йўқ-ку. Нималар деяпман? Нима юз бериши керак? Аҳ, қанақа фикрларни ўйлайман-а... Эҳтимол букрининг башорати, ўйлаётганимдай, мутлақо рўй бермас. Эҳ, Худо кўрсатмасин, туфтуф... — у шу топда яна калласига келиб кўнган аллақандай айқаш-уйқаш хаёллардан чўчиб кетди. — Худо кўрсатмасин, мен Азизжонимни бирор ёққа жўнатсам-у, ўзим бу ерда ўтираверсам, ким билади, фалокат бошқа ерда юз бериб қолса-я. Айтиб бўладими, бугун ҳар нарса бўлиши мумкин. Яхшиси, кўз ўнгимда ўтиргани маъқулмикан?..»

У яна тинмай ўйлай бошлади. Афсуски, ниманики ўйламасин, хаёлида ўғли шу бугун бир мусибатга йўлиқиб, майиб-мажруҳ бўлиб қоладигандек туюлаверди. Бахтга қарши, ҳар гал ўйларининг ниҳояси айнан шу фикрга тақаларкан, ўзини азоблар исканжасида қолгандай ҳолсиз сезар, томирлари бўртиб-бўртиб чиққан кўллари кўрқувданми, совуқданми, дир-дир титрар эди. Оёқлари ҳам бирмунча жонсизлангандек туюларди.

У мудрай бошлади. Аммо шунда ҳам ўглини ўйлади: «Мен ўглимга қандай ёрдам беришим мумкин?»

Шу пайтда қаёқдандир Азиз кўринди. У онасини ранглари қув чанглигини кўриб таажжуб билан сўради:

— Ҳа, ойи, сизга нима бўляпти, мазангиз йўқми? Нега бу ерда титраб ўтирибсиз?

Зубайда анчайин хаёл суриб қолган экан, кутилмаган овоздан учиб тушди. Сўнг ўглига қаради-да: «Бўз болага фолбиннинг гапини айтиб бўлмайди. Бу ундан ҳам каттароқ бахтсизликни келтириши муқаррар» дея хаёлидан ўтказди ва нима дейишини билмай.

— А? Ҳа, ўзим. Сени кутиб тургандим, — деди бўғзига ёши тикилиб.

— Нега? Тинчликми?!

— Бугун бирор жойга айланиб келмайсанми? Балки, бирга борармиз. Эҳтимол тоғанларникига...

— Нега бундай деяпсиз? Сабаб? — Азиз онасининг кутилмаган таклифига унинг тушкун ҳолати мос келмаётганлигини кўриб кулиб юборди.

— Биласанми? Ҳатиги, анави фо-о... — Зубайда чайналганча нима дейишини билмай каловланиб турганди, яхшиямки, Азиз онасининг гапини бўлиб қолди:

— Ҳа, фойдали. Айланиб туриш фойдали демоқчисиз-да? Бўпти, мен ҳозир. Кийиниб чиқай, — деди-да, у уйнинг ён томонига суяб қўйилган нарвонга чиқа бошлади. Зубайда ўглининг нима қилаётганлигига, унинг ҳам айтган гапларига ҳаракатлари монанд тушмаётганлигига ҳайрон бўлиб қараб турди. «Нега у кийиниб чиқай, деб томга чиқяпти? У ерда либос нима қилсин?..»

У бир оз эсанкираб турди-да, дарҳол ўзини йигиб, жон ҳолатда ўглини чақира бошлади:

— Азизжон! Азизжон! Чиқма у ерга! — у ўгли томонга югурмоқчи бўлганида оёғи сирпаниб кетди-да, ўгириб қолди. Шу ҳолатда ҳам кўзида ёш билан, ўглига қўл чўзди:

— Азизжон. У ер хавфли...

Бу пайтда Азиз томнинг тепасига чиқиб олган бўлиб, онасининг йиғлаётганига ажабланди. «Ойим нега жазовага тушаётган экан?» дея унга ўтрилиб қарамоқчи ҳам бўлди. Шунда унинг оёқлари бехосдан чалишиб кетди-ю, бўйи баравар боши билан ерга йиқилди.

— Азизжон, Азизжон!!! — Зубайда бор товушини эркин қўйиб бақириб юборди. Ўглининг супада типирчилаб, жон бераётганини кўриб, ўзини унинг устига ташламоқчи бўлди. Аммо унгача ҳам

етолмай, ўзи ҳам йиқилди. Сўнг ерга юзтубан ётганча ҳўнг-ҳўнг йиғлашга тушди. Ахийри осмонга тикилиб «дод» дея яна қичқириб юборди. Шу лаҳзада уни хаёлида осмонми ёки булутларми, дарз ёрилиб кетди-ю, Зубайда ўзини йиғлаб ётган кўйи тўшакда эканлигини англади... У шошиб-пишиб ўрнидан турди. Чунонам ҳаяжонланганлигидан жиққа терга тушиб кетган эди. Бир оз қарахт бўлиб ўтиргач, чуқур «уф» тортди-да, манглайи ва бўйинларидаги терни сидирди. Кейин тушида рўй берган воқеаларни бирма-бир кўз олдидан қайтадан ўтказди. Ўзича уларга таъбир ҳам тўқиди: «Бу яхшилиқ аломати эмас. Азизжоним томдан йиқилганида ҳатто қон ҳам чиқмади-я. Чиққанида ёруғликдан дарак берармиди. Ана энди ҳаммаси равшан. Энди фақат қаерда хатликка йўл кўйганлигимни англаб ололсам бўлгани. Боя, эҳтимол, Азизжонга фолбиннинг гапларини тушунтирганимда, ҳаммаси бошқача бўлармиди? Балки унга бирор жойга чиқиб айланиб келишни тақлиф қилганлигим энг катта хатойим бўлгандир. Ўшанда у ҳам кийим излаб томга чиқмаган бўларди. Ҳиҳ, яхши кийиниш учун юқорига ўрмалашнинг охири вай бўларкан-да. Тавба, унинг уст-бошлари томда эмасди-ку. Ёки қаллаийи саҳарлаб ташқарига чиқиб турмаганим маъқулдир-а. Бу қилиқларим ҳам уни чўчитиб юбориши мумкин-да. Эҳтимол ҳаммасини бошқача қиларман, эрталаб ўрнимдан турмай ўзимни касалга солиб ётсам, болагинам бир қадам ҳам остона ҳатламас. Эҳ, Худо, боя йиқилганда унинг олдига ҳатто боролмадимам-а. Ўзим яратган одамга нега энди ўзим ёрдам беролмаслигим керак. Эй, Худойим, бу нимаси? Яна ниманинг аломати бўлди экан бу. Шунақа туш кўрган тишгинам синсин-да. — Зубайда тун кўйнида ниҳоятда танг ҳолатда дамба-дам у ёқдан-бу ёққа ағдарила бошлади. Чорасизлигидан яна асабий шивирлади: «Агар тонгда ўша воқеа юз берадиган бўлса, у ҳолда мана шундай азобли зулмат кўйнида бир умрга бўлса ҳам қолиб кетишга розиман. Нима қилсам, бунинг олдини олиб қолишим мумкин? Яхшиси, барча гапни Азизжонга ётиғи билан тушунтирганим маъқулмикин? Мабодо бу гапни айтиб кўйсам... Фалокат бошқача тус олса, унда нима қиламан. Букрининг гаплари тўғрига ўхшайди. Унинг тунов кунги, Ойшани эгиз туғиши ҳақидаги башорати ўзини оқлади-ку. Ишонмай бўладими? Фолга ишонма, фолсиз юрма, деб шунга айтишаркан-да. Ўшанда ҳам кўпчилик ишонмаганидир! Нега ўйланиб ўтирибман-а?! Ахир, менга ёлғизгинамнинг жонини асрашим учун фолбин орқали ғойибдан белги келган бўлса, не ажаб. Агар Назира фолчининг олдига бормаганимда, у ҳам шу хабарни айт-

масди, мен бўлсам анқайганимча ўғлимни ўша фалокатга йўлиқишига жимгина қараб ўтирган бўлардим. Энди эса ҳаммаси бошқача. Мен ўша, жин ургур хоним, туфайлигина ўғлимга ёрдам бериш имкониятига эгаман. Қайтага ундан миннатдор бўлишим керак. У ҳақиқатни айтди. Ҳақиқат эса ҳар қандай кишини жазавага солади.

Зубайда бутун тунни ана шундай хаёллар қуршовида ўтказди. Ҳатто тонгга яқин уйқусизлик ва асабларининг зўриқишидан кўзлари ҳам киртайиб қолди. Юзини эса росманасига касал одамники сингари сарғиш ранг қоплади. Сочлари тўзиб, лаблари қуруқшаб қолди. Тонг отганига қарамай, ўрnidан кўзгалмади. Ич-ичидан: «Азизжоним, қани энди шу эшикдан кириб келса-ю, мени кўриб, раҳми келганидан олдимдан жилмаса» деган фикрини тезроқ амалга ошишини истаб, эшикдан бир лаҳза ҳам кўз узмасдан ётаверди.

Бир фурсат вақт ўтгач эса, ниҳоят, хонага Азиз кириб келди. У онасини бир аҳволда, ғоят ачинарли бўлиб ётганини кўриб чиндан ҳам ачинди. «Онамга нима бўлаётган экан? Қаттиқ шамоллабди, шекилли» дея хаёлидан ўтказди у.

— Тобингиз йўқми? Нега кўринишингиз ёмон, а? — у онасига тикилди.

— Ҳа, кеча озгина шамоллабман. Варажам босилмаяпти...

Зубайда имкон қадар Азизнинг раҳмини келтириш учун овозини титратиб, йиғламсираб, инқиллаб гапирди. Азиз эса «Бечора онам, менга сездирмасликка тиришяпти-ю, жони оғриб тургани, дарди оғир эканлиги шундоққина юзидан кўриниб турибди. Ҳатто бир кечага анчайин озиб қолганга ўхшайди-я» деб ўйлаганидан баттарроқ сиқилди-да, деди:

— Ана, кеча ўзим ҳам шундай бўлса керак, дея хаёл қилувдим-а. Доктор чақирайми? — деди у, ниҳоят.

— Ўтиб кетди, — Зубайда чуқур-чуқур ҳансиради.

— Унда хонани бир оз иситиш учун печкани ёқмасам бўлмайди. Нима дейсиз?

— Нима? Қандай бўларкан? Ий, қўявер, балки шусиз ҳам яхши бўлиб кетарман. Азизжон ташвиш қилиб ётмагин...

— Қараб ўтирмайман-ку, ахир, ойижон.

Азиз шундай деди-ю, шартга ўрnidан турди. Ташқарига чиқмоқчи бўлиб, эшикка яқинлашган ҳам эдики, Зубайда яна касалманд, жонсиз ингичка товушда ўглини чақирди:

— Ўғлим, бирпас шошмай тур. Сенга бир гапни айтишим керак...

Азиз онасига қайрилиб қаради-да, ҳайрон бўлди: «Нима бало васиятмикин? Худонинг ўзи асрасин-эй!»

Минг бир хаёл билан секингина яна жойига ўтирди.

– Тинчликми, ахир? – ҳали ҳануз ҳеч нарсага тушунмай яна қайтадан таъкидлаб сўради Азиз.

– Азизжон, биласанми. Ҳалиги, анави фо...о..., фо...о.. – бу сўзларни Зубайда мутлақо айтишга истаги бўлмаса ҳам, оғзидан чиқиб кетди. Кейин «Нималар деяпман, ахир, ўзим билиб туриб тушимни такрорляпман-ку» деётгандай жим бўлиб қолди.

Шунда Азиз дарҳол:

– Фақат «фойдаси йўқ», «менга иссиғингнинг кераги йўқ» деб айтмасангиз бўлгани, – деди кулимсираб.

– Йўқ, йўқ. Анави Назира чечанг айтдики, – Зубайда яна «айтсамми, айтмасами» дея иккиланиб қолди. – Фолбин момо айтдики...

– Кўйинг шуни. Фолга ишонманг. Улар ҳар нарсани айтаверади. Ҳали кўрмагандек бўлиб кетасиз.

Азизга онасининг гаплари аллақандай ёқимсиз хабар бўлиб сезилди. Шунинг учун ҳам гапнинг охирини эшитгиси келмай, унга таскин бера бошлади:

– Ҳар доим ўшанақа бўлмағур гапларни эшитиб оласиз-да, ўзингизни қийнаб юрасиз.

– Йўқ. Ўғлим, гап сен ҳақингда, – деди Зубайда кўзида жиққа ёш билан.

– Нима?! – Азиз бу саволни ярим ҳайронликдан берган бўлса, ярим ўз тақдири ҳақидаги уйдирма башоратни қанақалигини эшитиб қўйиш илинжида айтди.

– Айтишига қараганда сен... Сен бугун, ўзи тушимда ҳам, сен... – у гапини охиригача айтолмай йиғлаб юборди.

– Йиғламанг, ойи. Тушга нималар кирмайди, мундоқ тушунтириб гапиринг!

Зубайда ўзининг бевақт йиғисидан ҳам бир аломат сезгандай бўлди. Ўзича «ўринсиз йиғлаш кулфат келтиради, умрни қисқартиради» деб кўнглидан ўтказди-да, дарҳол ўзини қўлга олди. Сўнг гапини давом эттиришга яна бир маротаба уриниб кўришга чоғланди.

– Азизжон, хуллас, сен бугун ўзингни асрашинг керак. Мени деб, ўзингни ўтга, чўққа уришинг шарт эмас. Олдигинамда ўтиришинг – менга энг катта даво, жон болам, – деди ниҳоят ҳиққиллаб у.

Азиз онасига тикилиб тураркан, «бечора, шўрлик онагинам, бир кунгина тоби қочганига ўнғайсизланиб, топаётган баҳоналарини қара-я. Хижолат бўлмасалар ҳам, мен фарзанд бўлиб,

лоақал шу ишни қилишим керак-ку, ахир» дея хаёл қилди. Кейин, яна ўзини тегик тутиб:

— Кўп сиқилаверманг. Яхшиси, дамингизни олинг. Мендан ташвишланманг, — деди-да, ойисининг иссиққина кафтларини қисиб қўйди. Сўнг ўтин келтириб, печкага қалаш учун ташқарига чиқиб кетди.

Зубайда ўглининг ортидан қараб қоларкан, режасидаги амал-тақаллари кўнгилдагидек бошланганидан бир мунча мамнун бўлиб қўйди. «Агар шу чоршанбани тинчгина... Худо хоҳласа, шундай бўладиям, ўтказиб олсам, елкамдан тоғ ағдарилади-да, ўзиям. Кейин, кейин...» у яна пичирлаб, ўзига-ўзи «келади» демоқчи бўлди-ю, аммо сўзини давом эттиришга тили бормади.

Бир оз ўтмай, Азиз бир қўлида кўмир тўла челақни, бир қўлида 5—6 та кичкина-кичкина фўлачаларни кўтариб, ичкарига кириб келди. Уларни печнинг ёнига қўяркан:

— Ҳали печ ёқадиган вақт бўлмаса ҳам, ташқарига анчагина совуқ тушиб қолибди, — деди у гўё онасини ҳижолатчиликдан холос қилгандек бўлиб.

— Айланай боламдан, — деди Зубайда ҳам ўғлига меҳр билан.

Азиз кўмир ва ўтинларни печнинг ичига қалаб, уни ёқди-да, онасига иссиққина чой дамлаб бериш учун унинг устига битта чойнакка сув солиб келтириб қўйди.

Бир оз ўтгач, дарвозахонадан кимнингдир «Азиз! Ҳой, Азиз!» дея янтраган аччиқ ва ҳаяжонга тўла овози эшитилди. Бундан Зубайданинг юраги увушди. Азиз ҳеч нарсани кутиб ўтирмай, ташқарига отилди. Зубайда уйда қолгач, алланима юз бераётгандек саросимага туша бошлади. Урнидан туриб, деразага яқин борди. Шу онда ташқарида ташвишланиб ниманидир қидираётгандай ёнатрофига алак-салак қилиб турган қўшниси Сиддиқни ва ҳовузчадан шоша-пиша иккита челақни сувга тўлдириб, уйнинг ёнига суяб қўйилган нарвон томонга чопаётган Азизга кўзи тушди. «Эй, Худойим, ташқарида нималар бўляпти?!» унинг ўзи ҳам ташқарига отиларкан, эшикдан чиқар-чиқмас: «Нима гап?...» — дея ваҳима билан чинқириб юборди.

Том тепасига кутарилаётган Азиз онасининг бақирғиғига эътибор ҳам қилмади. Сиддиқ эса дарҳол тушунтиришга уринди:

— Печкани ёққанмидиларингиз? — деди у ҳовлиқиб Зубайдага.

— Аҳ...а... — Зубайда беҳаёл жавоб берди.

— Унинг мўрисининг ёнида нималар бор эди?

— А? Чердакдами? Емиш...

— Қаранг, ана шулар куйган, шекилли, тутаяпти, — деди

Сиддиқ бақириб, Сўнг: — Мен ҳозир, одамларни чақираман, — дея кўчага чопқилаб чиқиб кетди. Зубайда озгина эсанкираб тургач, ахири нима юз бераётганлигини тушунди. Лекин у учун айни дамда энг муҳими ўғли эди. «Мол топилади, жон-чи? Келган бало шунга урган бўлса яхши-куя, лекин...» дея ўзича пичирлаб ҳам кўйди. Кейин:

— Азизжон, эҳтиёт бўл, болам! — деди у тепага қараб.

Азиз чердакка чиқди-да, тўғри печнинг мўриси ўтган жойга борди. Мўрига тикилинч қилиб емиш жойланган эди. Айнан ўша жойдан, қандайдир кўзни ачитадиған тутун чиқарди, бироқ ҳали ёнганича йўқ эди. Азиз мўри атрофидаги емишларни шоша-пиша бир чекага олди. Дарҳол куйган хашақларга сув сепиб ўчирди. Сўнг «Хайрият вақтида олдини олдим-ей» дегандай, қилган ишига қараб турди-да, орқасига қайтди. У энди онасининг нолаларини эшитгандай бўлди. Чердакнинг дарчасидан туриб, пастга қараган эди, супада оёқ яланг, юраги ёрилгудек ҳолда ранги докадай оқариб кетган онасига кўзи тушди. Унинг ҳайрат билан тикилиб турганини кўриб: «Онагинам кўрқиб кетибди-я. Касал ҳолида югуриб чиққанини-чи...» деди у, ич-ичидан унга юраги ачишиб.

Бу пайтда эса Зубайда қилт-қилт титраган кўйи: «Тақдирни ўзгартириш банданинг қўлидан келмас экан-да. Нимайки қилмай, у барибир томга чиқди-я. Эҳ-ҳ! Охири бахайр бўлсин-да, ишқилиб. Эҳтимол яна туш кўраётгандирман. Йўқ, бу — ҳақиқат! Қани эди буям кўрқинчли туш бўлиб қол-са... Нима бўлсаям тинчгина тугасин-да» — дея ўзига ўзи секингина шивирлади. Кейин зўрға:

— Эҳтиёт бўл, Азиз! Жон болам... — дейишгагина мадори етди.

— Ташвиш қилманг. Хайрият, ҳаммасини ўчирдим. Озгина жойи куя бошлаган экан... — деди Азиз, нарвонни тутаркан, онасини хотиржам қилиш мақсадида.

Сўнг «ҳақиқатан ҳам, ҳаммаси ўчдимикин» дегандай, ўзига ишонқирамай чердакнинг ичига яна бир маротаба кўз югуртирди. Шу пайтда қўлидаги челакнинг биттаси, «шириқ-шириқ» этиб, силкинди-да, унинг қўлидан чиқиб кетди. Азиз тезкор ҳаракат қилиб, уни тутиб қолмоқчи бўлган ҳам эди, мувозанатини йўқотиб оёғини бўшлиққа ташлади...

Шу лаҳзада бутун борлиқда кўрқув ва ҳаяжон ичидаги бақириқ бир зумгина янгради. Кейинроқ эса:

— Аз...и...з...ж...о...н!!! — деган аламли чинқириқ оламни тутиб кетди.

УНУТИЛГАН ОДАМ

Ҳамдам аёлларнинг ишваларини, шўх-шўх кулгиларини-ю, нозу фироқларини жуда кўп мартаба кузатган. Ҳатто тунлари «кўча соқчилигини» ўз зиммаларига оладиган хонимлар билан бир неча бор тонггача ҳамроҳлик қилган дамлари ҳам бўлган. Бироқ у ана ўша жононларга ўхшаш тасаддуқ билан оила куриши мумкинлигини, ёшлигида ҳирсини жиловлай олмаганлиги жабрини ўша аёлдан кўражагини, пайти келиб шу аёл туфайли ўз яқинларидан, қишлоғидан, одамлардан ажралиб қолиши мумкинлигини, тубанлик ва разолат ботқоғида ўзлигини, номини, шаънини, гурурини бутунлай йўқотажагини, борлиқдан йўқликка айланажагини сира ҳам хаёлига келтирмаган эди. Бу йил унинг Зебо билан турмуш оstonасидан ҳатлаб ўтганига беш йил тўлади. Аммо ўша ўтган вақт мобайнида Ҳамдамда аёлларга нисбатан на қизиқиш қолган, на иштиёқ. Умуман, хотинидан унинг тили қисиқ...

Олада хотин киши ҳукмрон бўлса, урди Худо. Эр кишини бедананинг қафасига солиб қўйиб, сайратиши ҳам ҳеч гап эмас. Сайратмаса ҳам, қафасга солиб қўяди-да!

Ҳамдам бугун ҳам ёлғиз ўзи уйғонди. Гарчи тун бўйи Зебо ёнида бўлмаганлигини билиб турса ҳам: «Эҳтимол, эрта тонгдан супур-сидир ишлари учун туриб кетгандир» дея кўнглига таскин берди. Сўнг жойидан турмасдан хотинининг ўрни томон ўтрилиб олди-да, хиёл қовоғини солган ҳолда: «Балки икковимизга ҳам... йўқ, бу кўпроқ унга яхшироқдир. Мен ҳам ўзимни асрашим керак эди. Қолаверса, Зебо уларга ўхшамайди» дея ўзига-ўзи шивирлаб қўйди.

* * *

Бугун ҳаво чунонам иссиқки, мезон парлари унда-бунда учиб юрганини айтмаганда, айни дамни саратоннинг чилласи дейиш мумкин. Бутун борлиқ ташналиқдан лоҳас кўринади. Узоқ-узоқлардаги шир яланғоч бўлиб қолган тамаки поялари ҳам, «куз келди-ку, нега биз ҳануз даладамиз?» дея гамгин хўрсинаётгандай сукутта чўмган. Фақат бу осойишталикни қишлоқ чеккасидаги томорқада саҳардан буён ишлаётган тракторнинг тар-тарию

Шодмоннинг юмшоққина ерга «ғирчиллаб» кираётган кетмонининг товушигина бузиб тургандай гўё. Трактор ўз ишини якунлаб кетганидан сўнг, Шодмон ҳам бир оз нафас ростламоқчи бўлди. У томорқаси атрофидаги тиканли шийданинг соясида ўтираркан, беихтиёр ёнидаги қўйतिकаннинг шохчасидан синдириб олди-да, хаёл билан лабларига теккизди.

«Ҳа-а, энди фақатгина бедапоёга мослаб пол кўтарсам, шу билан бу йилнинг ҳисобидан дала иши ҳам битади, шекилли. Кейин бу ерга бутун қиш бўйи қадам босмасам ҳам бўлади...»

У ана шундай хаёлларни сураркан, гарчи ўз томорқасида ҳали иморат қуриб яшамаётган бўлса-да, шу ерлик қўшнисининг ҳовлисига кўз югуртирди. Бу ерга янги кўчиб келган наврўзгор оиланинг кучлироқ шамолга дош беролмайдигандек қилиб қурилган кулбасига ачиниш билан қарай бошлади: «Тавба, мен-ку қаҳратон қиш кунлари бу ерга ҳатто бир маротаба келишга ҳам эринаман, аммо анави шўринг қурғур қўшним деразаларига ойна ўрнига клеёнқа қоқиб, бутун қишни қандай ўтказишаркин? Эҳтимол бир этак ёш болалари ҳам бордир. На гази, на кўмири бор? Ҳм-м, менимча, ўтин ўғирлайди-да, нима ҳам қиларди бошқа...» У шундай дея заҳархандалик билан кулиб қўйди. Чунки ўша дамда у ўзининг бундан икки йил бурунги ҳолатини, яъни томорқаси атрофидаги сим ўраш учун кўмилган барча ёғочларидан айрилиб қолганини кўз олдига келтирган эди. Ўша йили қиш анчагина эрта келганидан бу яқин атрофда яшаётган хўжаликларнинг қишлик ўтинлари тутаб, улар Шодмоннинг ёғоч деворларини ҳам ёнилғи сифатида ишлатишганди. «Ўғрилар!» дея яна ўзича тўнғиллади Шодмон ўз томорқаси атрофида ҳали у қадар қалинлашиб улгурмаган тиканак шийда деворга кўз югуртириб: «Бу йил совуқдан ўладиган бўлсанглар, сенларнинг дастингдан ҳали шу тиканлар ҳам қолмаса керак».

Шу онда қўшни ҳовлидаги ғарибгина кулбанинг омонатгина эшиги ғичирлаб очилди-ю, Ҳамдам кўринди. У ҳали ўттиз ёшга бормаган бўлса-да, соч-соқоли ўсиқлигидан ва заифгина қаддини хиёл букиб юришидан қирқдан ошиб қолган кимсага ўхшарди. Бунинг устига эрталаблари тинмай йўталиши уни анчагина афтодаҳол кўрсатарди.

«Ана, зараркунанданинг ўзлари ҳам бўй кўрсатдилар. Йўталишини-чи? Уйингда зах тортиб шу чоққача музлаганингча, эрта-роқ турсанг, ўласанми? Ҳа-я, жаноблари кеча кун бўйи бутилканинг ичидан чиқмаганга ўхшайди-да. Адҳамнинг уйида марди-

корлик қилаётганини кўргандим-ов, ўзиям. Баттол, ароқ деса ҳамма нарсадан кечиб юборади-я. Шу кетиши бўлса, ажалидан беш кун бурун ўлиши аниқ-ку буни. Ҳайронман, авваллари дурустгина йигит эди, нега бу қадар хароблашиб қолди экан?» Шодмон ўзича турли хил мушоҳадаларга берила бошлади.

Шу тобда Ҳамдам кўк йўталга чалинган кўйдек мунғайибгина супаси ёнига келди-да, Шодмонга қараб «ҳорманг» деётгандай бош силкиб қўйди. Шодмон хаёл суриб ўтирганидан тузукроқ жавоб ҳам қилмади. «Эҳтимол, — дея ўйларди у, — мен ҳам унга битта ароқ ваъда қилсам, мана бу ишларимга қарашиб юбормасмикин? Агар, борди-ю иш кўзлаганимдек бўлса, мендан нима кетарди. Тепасида туриб, алдаб ҳамма ишимни унга бажартираман — кўяман? Хўш, нега кўнмас экан? ...Кўнади!» Бу фикрлар гўё Шодмонга куч-қувват бағишлагандек бўлди-ю, беихтиёр:

— Ҳей, мулла Ҳамдам! Бундоқ бу ерга кел-чи! — дея қичқириб юборди. Ҳамдам ҳам икки оғиз суҳбатга илҳақ бўлгандек, «уҳху-уҳху»лаб йўталганча унинг ёнига келди. — Эй, нима гап? Тухум босаётгандай уйдан ҳам чиқмайсан-а? — Шодмон мийигида кулиб, яна унга гап қотди.

— Ҳорманг, оға! — Ҳамдам унга яқинлашиб келаркан, бироз хижолат бўлиб деди, — Ҳа-а, энди...

— Уйда кўп ётаверсанг ҳам бўлмайди-да, ука. Томирларинг уюшиб, ҳам жисмонан, ҳам ақдан тез қариб қоласан. Бу дегани, жисмоний меҳнатни ҳам қилиб туриш керак, деганидир, тўғрими?

— Тўғри айтасиз... — Ҳамдам яна бир-икки бор йўталиб қўйди.

— Биласанми, ука, мана шу томорқамга тўлдириб беда экмоқчиман, нима дейсан, яхши бўлармикан?

— Яхши, яхши бўлади. Емиш-да, а?

— Ҳа-да. Бир томондан, емиш. Иккинчи томондан, эрмак. Ҳали айтганимдай, жисмоний меҳнат.

— Ҳа, шунақа денг.

— Гап бундай, иним, — деди Шодмон Ҳамдамнинг елкасига секингина қўлини қўйиб, — бугун вақтингдан озгина ажратиб менга пича ёрдамлашсанг. Баҳонада сен ҳам бир оз жисмоний машқ қиласан, қонинг юришади, менга ҳам ёрдаминг тетади. Энг асосийси, ишдан сўнг бир отамлашамиз... Нима дединг, а?

— А? Билмадим... — Ҳамдам ҳеч кутилмаган таклифдан эсанкирагандай бўлди. Ўзига қолса, унинг қўли сира ишга бормасди. Бунга тоқати ҳам, хоҳиши ҳам йўқ. Аммо ичкилик, «отамлашиш» истаги уни ўйлантириб қўйди. Шу боисдан дурустроқ жавоб қай-

таришни ҳам билолмай дудмалланди. Ўша пайт Шодмон унинг мужмаллигини ўзининг фойдасига ҳисоблаб, ишнинг энгил кўчаётганини фаҳмлади-да, муғомбирлик билан деди:

— Демак, энди ишга киришсак ҳам бўлади. Вақт ўтказиб, нима фойда толамиз? Ҳа, айтгандай, келин кўринмайди? — у ўрнидан тураркан, дарҳол шеригининг хаёлини бошқа нарсага чалғитиб қўйди.

Ҳамдам хотинини эслаб, янада бўшашиб кетди: «Нега ҳамма хотиним ҳақида сўрайверади-а? Балки, Зебо билан менинг қилиқларимдан бутун қишлоқ хабардормикан? Аҳ-ҳ, ўзимдан бўлди-да. Жиловини бошидан... дегандай. Лекин уни ҳам тушуниш керак эди-ку...» У бир оз сукутдан сўнг тили қисик, итоаткорона қиёфада кип-қизил бўлиб сирли кулиб турган Шодмонга мўлтираганча тикилди ва:

— Отамлашсак, отамлашибмиз-да... — деди, ниҳоят.

Сўнг қўлига Шодмоннинг каттакон кетмонини олди-да, шудгор оралаб кетди.

* * *

Қуёш қиздиргандан қиздиради. Бу паллада кетмон зарбидан кўтариладиган қуруққина чанг мажолсиз тебранади-ю, дарҳол аллақарга ғойиб бўлади. Ҳамдам эса гўё бутун борлиқ олдида мулзам бўлгандай бош эккан қўйи бир маромда шудгор текислайди. Унинг бошида ғужғон ўйнаётган хаёллар ўша чанг ғуборларидек қаердан-дир ҳосил бўлади-ю, яна зум ўтмай қайгадир гумдон бўлади. Шодмон эса муздеккина сув ичиш ва ўзига кетмон топиб келиш баҳонасида аллақачон қишлоқ томон кетиб қолганди.

Тўсатдан кўча ёқасидаги машинанинг сигнали Ҳамдамни ўзига тортди ва манглайида йилтиллаган терни артаркан, ўша томонга ўгирилди. Шу онда у ясан-тусан қилиб олган аёлининг бегона машинадан тушаётганини кўрди. Кетмон дастасига суянганича ўша манзарани кузатаркан, аввалига ҳайрон бўлди, сўнг бир оз ғижинди, кейин эса салгина асабийлашди-ю, ахири ўзини тинчителиш илинжида «менга нима» деяётгандай яна ишини давом эттиришга киришди.

«Зебо! — деди у ўзича хаёлга ботаркан. — Биламан, агар ҳозир сендан «қаёқда эдинг» деб сўрасам, ўша эски баҳонангни айтишинг аниқ: «Дугонамникида эдим, фалончи аканинг йўли шу ёқда экан мени ҳам ташлаб ўтди, бунинг нимаси ёмон?!» — дейишдан тап тортмайсан. Уф, акаларинг шу қадар кўпайиб кетди-

ки, мен уларни танитайман ҳам. Сенга нима бўлди ўзи? Ҳамиша мен билан жанжаллашишга баҳонанг тайёр. Мени ҳатто ўйламайсан ҳам. Бундай дейишимга сабаб ўтган куни менга айтган гапларнинг ўзи ҳам етарли. Уялмасдан «Сендан топмаганимдан кейин, ўзга ердан қидираман-да», дединг-а. Тавба, яна ўз синглимининг эри қаршисида-я... Оҳ, Зебо, Зебо! Мени бир умр кутдинг, нафим бўлмагач эса, энди келиб, тириклай гўрга тикдинг. Сени баъзан ўлдириб ташлагим келади. Йўқ, буни рашк қилаётганимдан эмас. Билиб қўй, сен бунга арзимайсан. Менга алам қилаётгани беш-бегона кимсаларни мендан, ўз эрингдан устун қўяётганингдир. Сен мени гап-сўзларга кўмиб ташладинг. Уф-ф! Лекин сенда ҳам айб йўқ. Аввало, ҳаммаси ўзимдан бўлган... Бошиданоқ сени ҳеч кимга ишонмаслигим керак эди...»

— Эй-эй, мулла Ҳамдам ука. Ҳамма ишни қилиб бўлибсиз-ку? А бундоқ, нафасингизни ростлаб ишласангиз бўлмайдимиз? Бирров сув ичиб келгунимча, шунча ерни эплаб ташлабсиз-ку, а? Бунақада ўзингизни толиқтириб қўясиз-ку! Яшанг-яшанг. Ҳа, ҳечқиси йўқ. Ишдан сўнг барча чарчоқларингизни чиқариб юборамиз. Ўзи деярли иш қолмабди, келинг, яна бир «ҳа» дейлик. Сўнг тушликка чиқамиз...

Ҳамдам Шодмонга қараб аллақандай ишшайган бўлди, аммо бир сўз демади, деёлмасди ҳам. Чунки гарчи сохта бўлса-да, Ҳамдам учун айни дамда Шодмондан кўра меҳрибонроқ, ундан кўра ширинсўз, дилгирроқ кишининг ўзи дунёда топилмасди.

«Қанчалик самимий, бахтиёр, хушчақчақ одам-а, — дея ўйларди у. — Қишлоқнинг қоқ ўртасида, қолаверса, шаҳарда ҳайҳотдай данғиллама ҳовлилари бор. Кимсан казо-казо Тиллаҳўжаевлар авлодига мансуб бўлган шу киши мени, яъни аллақачонлар тириклай гўрга кириб, номидан асар ҳам қолмаган одамни шунчалар яқин олиб гапиряпти-я. Йўқ, унинг ишини қилаётганим учун эмас, бу ишларни унинг ўзи ҳам қилиб ташлайди. Қолаверса, у ҳали ўзи айтгандай, меҳнатга бадантарбия сифатида қарайди. Фаҳмимча, у мени ўзига яқин олаётгани, шубҳасиз. Сиқилиб юрганимни пайқаган бўлса керак-да. Бунақа одамлар сезгир бўлишади. Янаям ким билсин? Ёки буям мен баҳона Зебо билан... Эй, шундай бўлганда-чи? Зебо ҳам мингга одамни «ака» дегандан кўра биргина одамга суянгани яхши эмасми? Ё, тавба, нималарни ўйлаяпман ўзи? Ўз хотинимни-я...»

Улар шудгорда беда экиладиган полчаларни тайёрлаб бўлишганида кун пешиндан ўтиб қолганди. Шодмон ваъдасига биноан Ҳамдамни ўзи билан қишлоқ ўртасидаги ҳовлисига олиб кетди.

— Қаранг, иш билан бўлиб, оилавий аҳволингизни ҳам дурустроқ сўрамабман-а, — деди Шодмон дастурхонга ўтиргач, мийиғида кулиб. — А, бу, бола-чақалар топдиларингизми, Ҳамдамбой?

Ҳамдам индамай дастурхонга тикилди ва бир оздан сўнг ўртага чўккан жимликни бузиб:

— Ҳозирча йўқ, — деди ўнғайсизланиб.

— Ҳа, шунақа денг. Дардингизни билмай тирнабман-да, а? Сабр. Асосийси тушкунликка тушманг. Ҳаммаси яхши бўлади. Қани олинг, иним... — Шодмон Ҳамдамга мулозамат кўрсатиб ароқ тўла пиёлани узатди. У шу онда ўзининг бу илтифотлари билан Ҳамдамдан келгусида ҳам фойдаланиш мақсадини кўзлаётган эди. Ҳамдам эса дам-бадам Шодмоннинг ҳар хил хушомадларига рўпара келаркан: «Дунёда шунақа оқибатли, яхши одамлар ҳам бўларкан-да» дея ўйларди ўзича.

— Ҳамдам ука, ўша даладаги ҳовлингизга кўчиб чиқаётганингизда бизнинг маҳалладаги акангиз билан озгина чиқишмай қолгансиз деб эшитгандим, ҳаммаси тинчиб кетдимизми? Ҳозир борди-келди қилиб турасизларми? — Шодмон Ҳамдамга бундай савол бераркан, ўзи билмаган ҳолда энди росманасига унинг ярасига туз селиб қўйди.

— Йўқ, — у қисқагина жавоб қилди ва пиёлада турган ароқни сипқориб юборди.

— Оббо, бу — ёмон-да, ака-укаларнинг бун... да... й...

Ҳамдам энди ҳеч нарсани эшитмас эди. Шу лаҳзада у ич-ичидан эзилар, хўрлиги келарди. Қалбини сўнгги йиллар ичида кемириб ташлаган дардларини Шодмонга айтгиси, у билан ҳасратлашгиси келарди. Лекин қандай? Қандай қилиб бегона эркакка ўз хотинидан шикоят қилиб, «менинг хотиним бузуқ. Буни энг биринчи бўлиб акам юзимга солганди» десин? Йўқ, бундай сўзларни Ҳамдам ҳеч қачон бировга айтмайди. Тўғрироғи, айта олмайди. У айни дамда ана шуларни ўйлаб сиқилар, руҳан қийналарди.

«Ўшанда ҳам, — дея ўйлади у, — акам билан келишмай қолишимизга ўша, ўша... (бузуқ деб аташга журъати етмади) сабабчи бўлган эди. Агар ўшанда акам қўшни қишлоққа тўйга бориб даврада ўйинчилик қилаётган Зебони кўриб колмаганида, пашшадан

фил ясаб менга: «Номуссиз хотинингни бемаза қилиқларига чек қўй!» — деб туюқиб тармашмаганида эди, ҳеч қачон акам билан сен-менга бормаган бўлармидим? Оқибатда, қишлоғимни тарк этиб, одамлардан айрилиб қаёқдаги даштликка кўчиб кетмаган ҳам бўлардим... Тавба, кўшни қишлоққами ёки ундан нарироққами, нима қилибди дугонасиникига тўйга борса? Йўқ, акамга қолса, мени Зебодан ажралишимни истаydi. Ахир, у бўлмаса, куним бундан ҳам хароб бўларди-ку. Рўзгоримизни қандай тебратардик? Эй, боғлаб уруш қилганман. Одамларга қўйиб берсанг... Зебо ҳам инсон-ку, у ҳам яйраши керак. Нега ҳеч ким тушунмайди? Ахир, у шунча йилдан буён хору-зорликда мени деб яшаб келмаяптими? Уни айблаёлмайман. Ҳаммасига ўзим сабабчи... Бироқ у нима бўлгандаям унақа қилмаслиги керак эди. Худо биллади, ҳозир нима билан машғул...»

Ҳамдам шу тахлит минг бир хаёлларни суриш билан оввора бўлиб, рўпарасида ҳануз сохта мулозамат қилишдан чарчамай, кетма-кет пиёла узатаётган Шодмоннинг сўзларига парво ҳам қилмай қўйганди. Фақат алам билан ароқни сипқорарди, холос.

Кечга бориб, Ҳамдамнинг бутунлай кайфи ошиб қолди. Очиғи, бир шиша ароқнинг ярми унинг суробини тўғрилаб қўйди. У нималарни ўйлаб, нималар деб алжираётганини ўзи ҳам билмасди. Шу боисдан бирор корҳол бўлмасин деб Шодмон уни уйигача кузатиб, қўйиб келишга қарор қилди.

Шодмон уни қўлтиқлаганча йўлда кетиб бораркан, дам-бадам жеркинар, «Шунчалик ҳам ўламса одам бўладими? Ҳолинга яраша ич-да...» дея шивирлаб сўкинарди. Иккови қўлтиқлашганча Ҳамдамнинг уйига етиб келишганида супачада уларни хипчабел, мудом қош-кўзи ўйнаб турадиган Зебо қаршилади.

— Вой-буй, бугун ҳам ўлардай ичбисиз-да, а? — Эрига бақирди у. — Ака, шунча ичиришингиз шартмиди? Ўзи бу киши соппасоғ юрган кунларида ҳам йўлида базўр юради-ку, — деди карашмани қанда қилмай, Шодмондан аразлаётгандек.

— Жа унчалик кўп ичганимиз ҳам йўқ. Икковимиз қиттак отамлашдик, холос. Эрингизнинг ўзи салгинага ҳам бўшашиб қоларкан. Мана, мен соппа-соғман-ку, келин... — деди Шодмон ўз қилмишини оқлаган бўлиб.

Зебо бу гапларни ўзининг қарашларига мос ҳолда тушунганидан ғалати овозда хандон отиб кулиб юборди. Арзимаган гапдан завқланиш махсули бўлиб чиққан қаҳ-қаҳа бир зумгина жанг сочди-ю, дарҳол тинди.

– Майли, ана ичкари уйга жойини тўшаб қўйганман. Киргиздириб, ётқизиб чиқарсиз, – деди у сузик кўзларини алланечук хумор билан Шодмонга тикиб.

Шодмон Ҳамдамни қўлтиқлаб ичкарига кириб кетди, уни тўшагига ётқизиб: «тўрт-беш пиёлага шунчалик шалвираб қоладиган эркакни биринчи кўришим. Тавба!» – дея тўнғиллаб, эндигина ташқарига чиқиб кетмоқчи бўлган ҳам эдики, тўсатдан Ҳамдам:

– Шодмон ака! – дея синиқ овозда уни чақирди. Айни чоғда унинг бу саси сира ҳам сархуш кимсанинг товушига ўхшамасди. Шодмон ҳайрон бўлиб Ҳамдамга тикилди:

– Нима гап? – сўради ундан.

– Кетяпсизми? – дея хўрсинди у.

– Ҳа, кеч бўлди, дамни олайлик энди.

– Тўхтанг, илтимос... – Ҳамдам Шодмоннинг гапини бўлди. – Бир оз шошилмай туринг, сизга айтадиган гапим бор...

– Ҳамдамбек, иним. Сиз ҳам чарчагансиз, дамингизни олақолинг. Нима гапингиз бўлса, эртага гаплашамиз, хўпми, ука? – Шодмон бу ердан тезроқ қутулиш учун уни тинчлантиришга тутинди.

– Йўқ, ака. Мени маст деб ўйламанг. Бир оз сўзимни эшитинг...

– Хўп, яхши. Хўш?

– Биласизми... – Мен буни бугун тушундим, ака. Зебо – менинг хотиним, ўзи яхши аёл. Уни кўрдингизми? Гапимга қўшиласиз-а?

– Ҳа-ҳа, яхши, яхши... – Шодмон тасдиқ маъносида бош силкитиб, унинг гапини маъқуллаган бўлди.

– Биласизми? Шу-у... У ҳақда турли гап-сўзлар кўпайиб кетди. Сиз ҳам эҳтимол эшитгандирсиз. – Ҳамдам яна тутила-тутила сўзини давом эттирди, – лекин унинг ўзи яхши аёл!

– Тўғри, тўғри, энди дамингизни олақолинг...

– Ака, очигини айтсам, – Ҳамдам мастлигига қарамай, кўнглидаги гапни ошкора айтишга журъат қилолмаганидан бир оз ҳаяжонланар, томоғи қақраб, тез-тез ютинарди. – Мен истардимки... Зебо дуч келган эркак билан эмас, фақат бир киши билан...

– Нима?! – таажуб ва ҳайрат билан сўради Шодмон.

– Ҳа. Мен уни фақат сиздек яхши одам билан, сиз билан... Илтимос, йўқ деманг, уни ўз қарамоғингизга олинг. У ҳам яшаши керак-ку, ахир. Биладан, сиз яхши одамсиз. Ўзингизга тўқ, рўзгорингиз бут. Лекин ўша Зебодан ҳам эътиборингизни,

гамхўрлигингизни... Агар истасангиз бугуноқ... Чин сўзим. Агар рашк қилиб, қаршилиқ қилсам, эркак эмасман. Аҳажон, очиги мен унинг талаблари..г..а..

– Талабларига ярамай қолгансан, шундайми? Ифлос! – Шодмон унинг муддаоиси нима эканлигини фаҳмлагач, тутақиб кетди. – «Сиз тўқсиз, қарши эмасман» эмиш шусиз ҳам қанақа эркаклигингни кўрсатиб турибсан-ку. Пасткаш! Тирикчиликни бошқача йўлини тополмадингми?..

– Шодмон ака, ўлгунимча қулингиз бўлай, мени тўғри тушунинг. – Ҳамдам унинг қўлларидан тутмоқчи бўлган эди, Шодмон силтаб ташлади.

– Ўз хотинингни бировга-я?! Шунинг учун ҳам сен ўликни ҳеч ким икки орага ҳўшмас экан-да. Эй-й, ўлиб кет-э, бу кунингдан! – деди у ва ўрнидан туриб, эшикдан чиқиб кетаркан, сўнги бор орқасига ижирғаниб қаради. Ҳамдам увадаси чиққан болишга юзини босиб унсиз йиғларди. Шодмон ташқарига чиққанида, Зебо супадаги чорпоя устида ўз-ўзига маҳлиё бўлганича, тунги ясан-тусанини қилиб ўтирарди.

– Ҳа, ака? Укангиз нималар деб бошингизни қотирди? – дея ҳиринглаб кулди у.

Шодмон масхараланаётган кишидай бир оз Зебога тикилиб турди-да:

– Ҳеч нарса! У маст, холос, – дея шошганча, шахдам қадамлар билан қоронғилик қўйнига сингиб кетди.

ФИЛМИНДИ

Мастурада бугун ўзгача бир шижоат бор. Ҳали ҳовлиларга сув сепган, ҳали супур-сидир ишларини қилган, уйни саришталаган, турмуш ўртоғи учун боғда қийғос очилиб ётган гуллардан бир даста териб чиққан... У хўжайинининг туғилган куни учун эрта-лабдан буён тиним билмайди. Устига-устак нонушта маҳалида эри: «Мастурабону сизнинг кўлингиз гул, сиз пиширган таомларга асло таъриф йўқ. Бугун тушликка филминди пишириб, мени бир хурсанд қилмайсизми?» — деб айтган эди. Бу гапларнинг ўзи ҳам унга бир дунё куч-ғайрат ато этган. Нонуштадан сўнг Нозимали хотинига:

— Уйда нима йўқ? Мен бозорга чиқиб келсам, дегандим, кеч-курун бир ўзимизни меҳмон қилайлик... — деди кулимсираб.

— Бозорда нима қиласиз? Уйда борини эплаштираман, — жавоб қилди Мастура эрига янада тежамкорроқ кўриниш учун.

— Тушликка филминди қиласиз-куя, аммо кечкурун ош пиширишга етарли масаллиқ борми? — сўради Нозимали хотинининг ҳолатига раҳми келиб.

Мастура эрига бир қараб қўйди-да, ҳеч нарса демасдан бошини сарак-сарак қилди.

— Ҳа, шуни сўраяпман-да. Очигини айтавермайсизми? — деди у хотинига. Сўнг чўнтагидаги пулларини бир қайта санаб кўрди-да, ўзига-ўзи «етиб қолар» дея бозорга йўл олди.

Мастура эрининг орқасидан қараб қолди. «Бечора» деди у эрига ачиниб. Очиги, бу хонадон қозонида ош дамланмаганига ҳам икки ой бўлиб қолганди. Шу сабабдан Мастура эрининг бунчалик ўнғайсизланаётганини яхши фаҳмлади.

Нозимали бозорга кетгач, Мастура 19 ёшли ўғли Ботир билан уйда қолди. У фурсатни бой бермай, дарҳол супрани ёйиб, филминди қилиш учун ҳозирлик кўра бошлади.

— Ботир, менга ёрдамлашмайсанми, ўғлим? Филминди курғурнинг иши қийин-да, — деди у ўғлига ботинқирамасдан. — Агар опанг турмушга чиқмаганида ҳам эди, сени овора қилмасдим, болам.

Мастура тоғорачада ҳамирни қориштираркан ҳолсизланиб терлаб кетди. «Сабил, шунга ҳам чарчаб қоламан-а», деди у ўзига-

ўзи пичирлаб. Сўнг, хамирни қориштириб бўлгач, уни ёнғоқдай-ёнғоқдай бўлакчаларга бўлди-да, «дам еб турсин» деб, сочиққа ўраб қўйди. Сўнг ўчоқ бошида кўзлари ачишиб сутли атала тайёрлаётган Ботирнинг олдида борди.

— Ҳа, баракалла, ўғлим, — деди Мастура, — шу десанг, филминдини тайёрлаш қийин-у, лекин қурғурни ейиш жуда маззада, а?

— Ҳа, жудаям-да. Мазза эмиш... — тўнғиллаб қўйди Ботир онасининг гапига.

Улар тайёр бўлган аталага шакар қўшишди-да, уни совитиш учун бир чеккага олиб қўйдилар. Сўнг яна супа ёнига келиб, хамир парчаларини дўппининг кенглигидай қилиб ёя бошладилар. Мастура тахта-ўқлов билан хамирни ёяркан, ундан кўзини олмай, ўғлига шундай деди:

— Ҳали отанг бозордан келсин, бу филминдиларимни еб тўймайди. Ўзиям роса очқаб келса керак шўрлик. Заб кўзга суртгандай бўлади-да...

— Ҳм! Отамни билмадим-у, менинг умуман филминдига ҳушим йўқ, — деди Ботир бир оз қовоқларини осиб, — ҳайронман, шу ёғли филминдини отам нега бунча хуш кўрмаса. Ҳеч бўлмаса, туғилган кунларда яхшироқ овқат пиширтирсалар бўлмайдимми?

— Яхшиси ҳам бўлади, Ботиржон. Отанг бозорга кетди-ку, кечқурунга ош-пош қилармиз-да, бу тушликкада, болам...

— Филминди... Жуда ёғли-да, — деди Ботир кечқурунга ош бўлишини ўйлаб сал чеҳраси ёришиб.

— Аҳ, сен аввал онанг тайёрлаган филминдидан еб кўр-да, кейин гапир, ўғлим. Бугун пишираётганим унча ёғли эмас, бунинг аталасига шакар қўшдим-ку. Ҳечам иштаҳанг бўғилмайди, — деди у Ботирга, — Ҳа, ёғли бўлса, нима қилибди? Илгинг тўлиб юрганингга нима етсин, — деб қошларини учуриб қўйди.

— Йўқ. Гап сиз шира қўшиб пишираётган филминдингизда эмас, — деди охири онасининг кўнглини кўтариш учун Ботир, — ўзим бу таомни ёшлигимдан хуш кўрмаслигимни яхши биласиз-ку.

— Ҳа-а, пишсин, ўшанда кўрамиз. Онанг пиширган филминди бир иштаҳангни очиб юборсин ҳали.

У ёйиб бўлинган хамирларни қизиб турган товага орқа-олдини қизартириб олганидан кейин уларни қатлаб, ичига бирма-бир шакарли аталани суриб чиқа бошлади.

— Вой! Анависининг ичига аталадан кам суртибсан-ку? — деди

шошилганча. — Ичида аталаси мўл бўлганини отанг яхши кўради. Шунақаларидан беш-ўнтасини отангга алоҳида олиб кўямиз-да.

— Сиз қаердан биласиз отам айнан шунақасини ёқтиришини?.. — сўради Ботир онасига ҳазиллашиб.

— Биладан-да. Шуни ҳам билмасам, отанг билан бекорга йигирма олти йилдан буён яшаб келяпманми, — деди Мастура. — Қолаверса, отанг кеча ўртоғининг уйига борганида, у кишининг хотини ҳам филминди қилиб, уларнинг ичига мўл-мўл ширин атала солганлигини чунонам мақтадики, асти кўяверасан...

— Ҳа, гап буёқда денг? Отамнинг ўша гаплари таъсир қилибди-да?

Мастура билан ўғли шу тариқа анча вақтгача гаплашиб, филминди пиширишди. Улар ичига атала суртилган филминдиларни қизиб турган сарёғга белаб-белаб олаётганда вақт тушлик маҳалидан ўтиб қолган эди. Филминди тайёр бўлгач, у эрининг келишини роса кутди. Лекин Нозимали ҳадеганда келавермагач, филминдининг яхши-яхшисидан беш ўнтасини саралаб алоҳида олиб кўйди-да, қолганларини дастурхонга тортди. Ботир ўзи айтганидек, сарёғнинг ҳиди уфуриб, «ҳилпиллаб» товланиб турган филминдидан онасининг кўнгли учун атиги битта еди.

— Ойижоним, филминдингиз жуда мазали бўлибди. Мени емади деб ранжиманг-у, ҳали айтганимдай... — гап чайналди Ботир.

— Ўзинг биласан, — деди Мастура ўғлининг гапини бўлиб, — тўқдирсан-да? Очқагин, кўзингнинг олдидан шундай ўтсин ҳали... У ўғлига гина қилгандек қараб кўйди. Ботир емагани учун унинг ҳам иштаҳаси бўғилди, шекилли, хулқаси тўлиб, йиғлагиси ҳам келди. Лекин шундай бўлса ҳам, ўзининг меҳнатига ачинганидан уч-тўртта филминди еди. Шу пайтда унинг қизи келиб қолди.

— Ана, ана, сен емасанг, қизгинам ейди. Филминди ейдиган одам келаверади ўзи, — деди Мастура.

— Нима гап?... сўради қиз.

— Филминди қилгандик, уканг емади. Ёғи оғзидан келармиш, — деди-да, «қизим ейди» деган ишонч билан унинг олдига ҳам 4 – 5 та филминди кўйди. Қиз тақсимчадаги таомга бир қараб кўйди-да:

— Ойижон, уйдан барак еб чиқмаганимда эди, буларни кўзимга суртиб еган бўлардим, қорним тўқ. Дадам қанилар, туғилган куни билан табриклагани келгандим.

Мастура жовдираганча бир ўғлига, бир қизига қаради. Охири лабларини тишлади-да, ўнғайсизланганидан: «Ҳе, сенларни, қара» — деди.

— Ойижон, нега бунчалик одамнинг раҳмини келтириб жовдирамасангиз. Мажбурламасангиз ҳам шу филминдиларингиз ортиб қолмайди. Ҳали дадам келиб, ҳаммасини еб қўяди, кўрасиз, — деди Ботир онасига мулойимгина боқиб.

— Ҳалиям, ким сенга увол бўлади деб айтди? Сенлар емасаларинг, мажбурламайман, — дея у филминдиларига қаради. Сўнг «пича кўп қилиб юборибман-да...» деб эшитилар-эшитилмас шивирлаб қўйди.

— Қизим, ҳозир емасанг ҳам, кетаётганингда 7 — 8 тасини бериб юбораман, куёв билан бирга ейсизлар хўпми? — деди.

Қиз индамай қўйди. Шундан сўнг Мастура эрининг бозордан келишини кутиб, ўғли ва қизи билан узоқ гаплашиб ўтирди. Бироқ кун кеч бўлиб қолган бўлса ҳамки, Нозималидан дарак бўлмади. Отасини кутиб кўзлари тўрт бўлган қизи ҳам уйига кетди. Тушлик пайтида филминди емасдан, кечқурунга ош ейишни мўлжаллаб ўтирган Ботирнинг эса томоқлари тақиллай бошлади. Мастура эса эрининг келмаётганлигидан хавотирга туша бошлаганди. Шу пайт ташқаридан кимнингдир баланд овозда қўшиқ айтиб келаётганини эшитди-ю, бир оз ўтиб беҳосдан «Вой шўрим» деб юборди ва зудлик билан эшикни очиб ташқарига қараганди, деворга сунган, мастликдан қизариб кетган эрига кўзи тушди. «Хайрият, келди» деди севинганидан у ўзига-ўзи. Лекин эрининг қўлида ҳеч нарса йўқлигини кўриб ҳайрон бўлди, аммо бунинг сабабини сўрамади. Шунга қарамасдан, эрини дарҳол ичкарига киришига ва кийимларини алмаштириб, ювиниб олишига ёрдамлашди. Ботир эса отасининг бу ҳолатини кўргач, кечқурунга ош ейишдан бутунлай умидини узди.

Одатда, Нозимали маст бўлган кунларида хотинига қаттиқ гапирмас, қайтага уни арзимаган меҳнатларини ҳам кўкларга кўтариб мақтар, эркалатар эди. Бу гал ҳам Мастура эридан мақтов эшитгиси келди.

— Мен сиз учун филминди тайёрлагандим, ичига яхши хуш кўргангиздек мўл-мўл ширин аталадан солдим. Бироз совиб қолди, аммо... — деди-да шошилганича саралаб қўйган филминдиларини эрининг олдига қўйди. Сўнг яна ийманибгина, — туғилган кунингиз муборак бўлсин, — дея қўшимча қилди.

Нозимали хотинининг бу ҳолатини кўриб, унга жуда раҳми кела бошлади. Шу лаҳзаларда ўзининг бугунги қилган ишларидан ниҳоятда қаттиқ пушаймон бўлди. Айниқса, уч-тўрт ўртоғи билан туғилган кун баҳонасида эрталаб бозорга олиб чиққан пулларини

еб-ичганлигини эслаб руҳан эзилди. Ўзига лаънатлар ўқиди. Атрофида гирдикапалак бўлаётган Мастуранинг пойига йиқилиб «мени кечир» деб йиғлагиси ҳам келди. Шу боисдан гарчи унинг қорнида яримга филминдигаям жой бўлмаса-да, ўзини мажбурлаб, оғзини тўлдириб филминдини чайнаркан ич-ичидан Мастурага таҳсинлар айтди.

— Хамирига сигиримизнинг сутидан ҳам қўшдим, — деди Мастура эрининг мақтовини тезроқ эшитиш илинжида.

Бу гап Нозималини янада қаттикроқ ларзага солди. Шу лаҳзада унинг бутун вужудини хотинига бўлган ачиниш, ўз ишидан пушаймонлик, дўстларига бўлган нафрат, оиласи олдидаги бибурдлик, уялиш каби ҳис-туйғулари қамраб олди. Энди унинг жаҳли чиқа бошлади. Аламини кимдан олишини билмай, бирдан тутоқиб кетди:

— Хамирига сигирнинг сутидан, аталасига эса сигирнинг тегагидан солдингми, а? Шуюм филминди бўлдими? — деди-да, чайнаб турган филминдисини Мастуранинг юзига қараб туфлаб юборди. Қўлида қолган филминди бўлагини эса деразага қараб иргитди. Сунгра жаҳл билан ўрnidан турди-да, ётиш учун бошқа хонага ўтиб кетди.

Мастура бундай бўлишини сира қутмаган, ҳатто, хаёлига ҳам келтирмаган эди. У эрига нима дейишини ҳам, унинг бу қилиғига қандай жавоб қайтаришни ҳам билмай қотиб қолди. Нозималига шерик бўлиш учун эндигина оғзига солган филминди бўлаги эса унинг томоғига тикқилгандай қадалди. Уни базўр ютди. Кўзларида тирқираган ёш беихтиёр думалади...

Ярим тун, бутун борлиқ уйқуда. Фақат бу сукунатни ичкари хонада ухлаб ётган Нозималининг хуррак отиши-ю, онда-сонда ошхона томондан эшитилиб турган аёл кишининг «пиқ-пиқ» этган йиғи товуши бузарди.

ЗИҚНА КАМПИР

Торгина ҳовли. Атрофи уй билан ўралган. Ёз пайтларида бу уйнинг фақатгина дарвозадан кираверишдаги икки қаватли болохонасида ва унинг пиллапояси туташиб кетган кичкинагина айвончасида одам яшайди, холос. Болохона уй эгаларининг меҳмонхонаси бўлиб, у ерда кўпинча талабалар ёки яккам-дуккам келиб қоладиган йўловчилар яшашади. Меҳмонларнинг ҳар бир хатти-ҳаракатларини айвончада кун бўйи мук тушиб ўтирадиган 65 ёшлардаги сочлари оппоқ кампир эрта-ю кеч назорат қилиб туради. Кампирнинг чап қулоғи эрининг ўлиmidан сўнг қар бўлиб қолганлиги туфайли қаттиқ-қаттиқ овозда гапиришга ўрганиб қолган. Унинг бу ҳолатига қорачадан келган, пучуққина келини, иккита набираси ва тун бўйи бозорда қоровуллик қилиб, кундузлари уйдан чиқмай ухлайдиган бақалоқ ўғли кўникиб кетишган. Аммо кампир билан илк бор мулоқотда бўлган киши унинг бақириб гапиришини кўриб, «кампир жанжал қилмоқчи» деб ўйлаши, шубҳасиз. Аслида ҳам, кампирнинг бақир-чақир қилиши уйдаги кунлик жанжалларни келтириб чиқаради.

— Анави ўлгур сигирнинг ипини қисқароқ қилиб боғламабсиз-да. Ёнидаги боласи эммоқчи бўлиб, бўйинини чўзаяпти, — деди Хосият кампир супада ўтириб, тарвуз пўчоқларни тўғраётган келини Нилуфарга.

Келин қайнонасига бир қараб олди-да, бир сўз демай ўрнидан ирғиб туриб, сигирнинг ипини калгароқ қилиб боғлади. У яна ўз ишига қайтиб, эрталаб хўжайини бозордан келлирган бир қол пўчоқни майдалашда давом этди. Кампир яна нима қилишини билмай, ён-атрофига ижирганиб қараб олди. Сўнг ўзи ёнбошлаб турган болишга бош қўйганча келинига ўқрайиб давом этди:

— Қопингиздаги пўчоққа аралашиб ётган нон бўлакларини ажратиб олиб, ювиб, тўғраб қуритинг, келин. Уларни ҳам еса бўлади, — деди у заҳархандалик билан. Сўнг гапини қайтадан тахрорламасдан келинига халтани имлаб кўрсатиб, ишора қилди. Нилуфар яна ҳеч нарса демади. Фақат ниманидир сўрамоқчи бўлгандай қайнонасига бир-икки тикилган эди, кампир тутақиб кетиб, уни урушиб берди.

— Нега бақраясиз, ёқмаяптими? Текинга еб-ичишни билган киши

озроқ бўлсаям иш қилишни билиши керак. Нон ейиш ана шундай қийин. Ёки нотўғри айтяпманми? Одамни егудек қарайсиз.

— Ойи, сизга ҳеч нарса деганим йўқ-ку, — келин ўзини оқламоқчи бўлиб, жовдирай бошлади.

— Мени егудек бўлиб тикилганингиз, ҳеч нарса демаганингизми ҳали? Бир сўз дейишингизнинг ўзи ортиқча. Нон исроф бўлмасин деяпман, — кампир қўлини пахса қилди.

Нилуфар қайнонасининг характерини бир оз бўлсин ўзлаштиргани боис унинг кейинги гапларига эътибор ҳам бермай ишида давом этди. Хосият кампир бўлса баланд-баланд овозда яна анча вақт келинига танбеҳ бериб ўтирди. Шу пайт бир-бирини қувлаганича иккита набираси чопқиллаб кўчадан кириб келишди. Улар ҳовлида бўлаётган гапларга парво ҳам қилишмай, югурганича айвончага чиқишди. Кампирнинг ёнида ўроғли турган дастурхонни очишиб бир тўғрамдан нонни ушатиб олишди. Хосият кампир набираларига ҳам бир фурсат ўқрайиб қараб турди. Кичкина набираси дастурхонни қайтадан ўраб, уни токчага олиб қўймоқчи бўлган эди, у қўлидан тушиб, бир чеккаси очилиб кетди-да, ушоқлар гиламга сочилди. Шу бўлди-ю кампирнинг жағи яна очилди.

— Ҳе, жувонмарг ўлгурлар! Тўйдимларинг борми сенларни? Сичқонга ўхшаб, жағларинг тинмайди-я, — деди у набираларига ўшқриб.

Кичкина қиз Мадина қўлида бир бўлак нонни ушлаганча бувисининг вазоҳатидан кўрқиб йиғлашга тушди.

— Ҳе, йиғламай ўл, овозингни ўчир, бузуқ радиога ўхшамасдан! — Хосият кампир яна бақира-бақира ўтирган жойидан қўзғалиб сурилганича токча ёнига борди-да, тўкилган ушоқларни кафтлари билан сидира бошлади ва «Тавба! Бола эмас, бошга битган бало булар», деди ўзича гапириниб. Сўнг нарироқда кўрқиб турган катта набирасига қараб:

— Ма, мана буларни силрнинг тоғорасига солгин, — дея ушоқни унга узатди. — Ёшинг саккизга боряпти. Ҳалиям кўчада диккиллаб ўйнайсан. Бошқа қиладиган ишинг йўқми сени? Одамларнинг сен тенги қизлари бир рўзгорни саришталаяпти. Эрга тегсанг ҳам, лаънат келтириб ўларсан ҳали... — деди асабий жеркиниб.

Нилуфар қайнонасининг қизчаларга айтаётган ҳақоратларини эшитиб турди-да: «Бу кампир қачон ҳам ўлади, мен қутуламан. Гўё ўзи қизча бўлмагандай гапирганини-чи. Ёш бола бўлгандан

кейин ўйнайди-да», деди ўзича, кўзларини ола-кула қилиб. Сўнг тўғралган пўчоқларни сигирнинг олдига қўйди. Қўлини ювиб, қайнонасининг ёнига ўтирди.

– Ойи, арзимаган нарсаларга ҳам асабийлашаверасизми? Соғлигингизни ўйласангиз бўлмайдими? Ҳали бизга бош-қош бўлиш учун узоқ яшашингиз қерак, – деди мулойим оҳангда, кўзларига мунгли тус бериб.

Хосият кампир келинининг бу гапларига озгина кўнгли юмшаб кетди. Ўзининг аччиқ гапларини гўёки мутлақо бошқа кишига тегишли эканлигини айтмоқчи бўлгандай келинига нима-нидир тушинтириб қўймоқчи бўлди.

– Келин, ҳаҳлимнинг чиқишидан сиз хафа бўлиб ўтирманг. Бу сизга тегишли эмас, – кампир болохонанинг эшиги томонга қараб олди-да, давом этди:

– Ўзи, аслини сўрасангиз, анави боланинг ҳам турқи ёқмай турибди менга, – у бу гапларини келинига энгашганча шивирлаб айтмоқчи бўлди, аммо унинг овози одатдагидек қаттиқ-қаттиқ эшитилди.

– Кимни айтяпсиз?! – сўради Нилуфар ҳайрон бўлиб.

– Анави, болохонамиз-да ётган янги келган болани-да. Ўзингиз ҳам кўряпсиз-ку, ҳали дикир-дикир қилиб ҳаммомга кирди, ҳали қарасанг, ҳожатхонага, индамасанг, ҳовлида юриб қоладими-ей, «овқат қиламан» деб ошхонада қолиб кетади. Устига-устак тунов қуни кир ювиб, дазмол сўрагани ҳаммасидан ҳам ўтиб тушди. Лекин менга берган пули – арзимаган ўн беш минг, – кампир бармоқларини санаб, қуюнганча меҳмонхонасида турган ижарачи болани ғийбат қила бошлади. Аслида, Хосият кампир жини қўзиб, заҳрини кимгадир сочаётган пайтда, унинг ёнига ўша киши келиб икки оғиз илиққина сўз айтиб, уни пичагина кўкларга кўтариб мақтагудек бўлса, бас, унинг дард қозони очилиб, мутлақо бошқа бировни ғийбат қилишга чоғланарди. Қайнонасининг бу феълини ҳам шу хонадонга келган куниданоқ билиб олган Нилуфар унинг ҳозирги ифвосини ҳам одатий қабул қилди. Қайтага, у ҳали қизчаларини хафа қилганлиги учун кампирни янада жиғибийрон қилиш мақсадида унга пишанг бера бошлади.

– Тўғри айтасиз, ойи. Ўша йигитча келгандан буён рўзғоримиздан фэйз-барака кетди. Яна сиздек нуроний онахонни ҳурмат қилмагандан кейин... Билмадим, у қанақа одам, – келин ҳам қиёфасига ёлғондакамига жиддий тус бериб, «тавба» – дея бошини чайқаб қўйди. Кампир келинига қараб янада авжига чиқди...

Тушга яқин ичкари уйдан қорнини мешдай қилиб уйқуси чала бўлган кампирнинг ягона ўғли чиқиб келди. Хосият кампирнинг гийбати қизиб кетганлигидан ёнгинасига келган ўғлини ҳам пайкамай қолди.

— Нима гап? — сўради у оғзини ўрадай қилиб очиб ҳомуза тортаркан.

Кампир аланглаб ўғлига қаради. Келин эса секингина ошхонага қараб йўл олди.

— Бу гал кимнинг гўрини қазяпсиз, ойи? — деди кампирга Абдулхай.

— Ҳа-а... Аनावини айтяпман-да... — кампир имо қилиб болохонани кўрсатди-да, ўғлига қараб ростланиб ўтириб олди.

— Кимни? — кўзини уқалаб қайтадан сўради ўғил.

— Эркинни. Янги келган болани, кимни бўларди.

— У нима қилди сизга?! — энди у таажжуб билан онасига диққатлироқ тикилди.

— Агар билсанг, у келгандан буён рўзғоримиздан файз-барака кетди. Мени ҳурмат қилмай, у ёқдан-бу ёққа гижинглаб юргани-юрган... — кампир келинига айтган дийдиёларини ўғлига ҳам бир бошидан айта бошлади. Абдулхай бундай гапларни чунонам кўп эшитганлигидан афтини буриштириб турди-да:

— Ойи! — деди кампирнинг галини бўлиб. — Ўзи сиз учун ким яхши? Дунё-да гийбат қилмаган бирор кишингиз қолдими? Ҳа, одам бўлгандан кейин юради-да. Нима, рўзғорингиздан файз кетиб, у сиздан ош-нон сўраяптими? Айтган пулингизни вақтида қўлингизга тутқазаетган бўлса, яна нимага уларнинг ишига аралашасиз, а? Эшитиб ётибман, эрталабдан буён шуни гапиряпсиз... Э, одамларни тинч қўйинг! — дея онасига дакки бера бошлади у.

Ошхонада коса-товоқларни юваётган кишидек бўлиб тарақтуруқ қилаётган келин бу манзарани бир олам қувонч билан ҳузур қилиб кузатарди.

Кампир ўғлига ноўрин айтган гапларидан ниҳоятда ўнғайсизланди. Ҳатто, уялганидан ундан аразлади ҳам.

— Ўл-да, сен, ўл, — деди йиғламсираб у, — мен гапирганда «ҳа» деб эшитиш ўрнига, менга танбеҳ бериб, кекса онангни шарманда қилмай ўл бўлмаса, ўғлим. Сен қанақа бола бўлдинг? Онанг нима дард билан ёняпти-ю, сен нималар дейсан. Ахир, мен сенинг фойдангни ўйлаяпман-ку. Хотининг ҳам битта ўғил туғиб беролмай, бу уйда текинхўр бўлиб ётса, сенинг юришинг бу бўлса, бунақада биринг икки бўлармиди? Мен шундан эзилиб, аламим-

ни кимдан олишни билмай ётсам-у, сен менга яна таъна қилипсан-а... — кампир йигламсираб ўғлига тикилди.

— Ойи, сизга ўзи нима керак? Гапирсам, хафа бўласиз. Индамасам, тинч ўтирмайсиз... — Абдулхай ижирганганча онасининг гапларига қўл силтади. Сўнг пиллапояга суяб қўйилган аравачасини олиб, бозорга йўл ола туриб, яна онасига ўгирилиб қаради. Кампирнинг кўзларида ёш қалқиб, мўлтираб турганини кўрди-да, юраги ачишиб кетди: «Ким бўлса ҳам, онам-да. Унинг гапларини кўтаришга мажбурман. Уф-ф, агар катта онам ойимни туғмаганларида эди, ҳозир гўдақлардек мўлтираб ўтирмаган бўларди. Эҳтимол ўшанда мен ҳам бу дунёнинг қийинчиликларини-ю, гам-ташвишларини кўрмаган бўлармидим» дея хаёлидан ўтказиб қўйди.

Хосият кампир ўғли кетгач, тўйиб-тўйиб йиглади. Гўё бутун дунё уни тушунишни истамаётгандек, сиқилиб кетди. Ҳатто, кечга яқин «тобим йўқ» дея кўрпа-тўшак қилиб ётиб олди. Кечликка Нилуфар унга аччиққина мастава пишириб берган эди, тескари ўгрилди-да, уни кўришни ҳам, тайёрлаган овқатини ейишни ҳам хоҳламаётганлигини айтди.

— Менинг мазам йўқ. Шом бўлди, сенлар ҳам чироқларни ўчириб ётинглар. — дея тўнғиллаб чаппа ағдарилиб ётаверди.

Қайнонасининг бу гапи Нилуфарга хуш ёқиб тушди. У апилтапил овқатланди-ю. аллақачон донг қотиб ухлаб қолган қизчаларининг ёнига ўринлади. Чорак соатлар ўгар-ўтмас пишиллаган овоз эшитила бошлади. Кампир ўнг қулогини «динг» қилиб уларни эшитиб турди-да, секин ён-атрофига мўралади. Сўнгра у мункайганча ўрнидан турди. Болохонанинг чирюғи ҳануз ёқигли эканлигини кўргач, бош оғриғи янада кучайиб кетди. Инқиллаганча жойига ўтирди. «Уф» дея чаккасини ушлаб, касалманд овозда, «Эркин! Ов, Эркин!» деди юқорига тикилганча икки маротаба. Шу онда пиллапоянинг тепасида, эшикка суянганча Эркин кўринди.

— Эркин, болам, нима бу, ярим кечагача чироқни ёқиб ўтирибсан? Уйқунг келмаяптими? — кампир кесатиқ оҳангда сўради ундан.

— Хола, ҳали барвақт-ку. Бироз туриб ўчирарман. Озгина ёзиб-чизадиган ишларим бор эди, — деди у бамайлихотир.

Кампир унинг хотиржамлигини кўриб, янада асабийлашиб, зиқ бўла бошлади. Охири зиқналикка чидай олмай ёрилди.

— Ов, бу сенинг қишлоғингдаги уйинг эмас. Бу ерни «шаҳар» дейди. Анави жин ургур «учодчик» «чиқ-чиқ, чиқ-чиқ» қилиб,

бир оқшомда дунёнинг пулини ишлаб ташлайди. Ўчир чироқни! – кампир ярим кечада унга бақира бошлади.

Шу пайт Эркин зудлик билан айвончага тушди. Ҳамон бақирчақир қилётган кампирга ётиги билан вазиятни тушунтиришга уринди:

– Холажон, уйингизда абадий яшаб қолиш истагим йўқ. Қолаверса, сизга ишим бор, деяпман-ку.

Кампир яна алланимлар деб қичқирди.

– Менга қичқаришга асосингиз йўқ. Нима, мен сизнинг лотареянгизга чиққан қулингизмидимки, хоҳлаган пайтингизда оёқ ости қиласиз? Андишанинг отини қўрқоқ билиб, келганимдан буён гийбатимни қилиб, захрингизни сочасиз. Кези келганда айтиб қўяй, бунга ҳаққингиз йўқ. Хонанинг бир ойлик ижара бадалини тўлаб қўйибман-ку, ахир.

– Ижара ҳаққини анави хонангдаги тўшак учун бергансан, ярим кечгача чироқни ёқиб ўтириш учун эмас!

– Хола-а, – деди Эркин азбаройи тоқати тоқ бўлганидан, кўзларини мажбуран юмиб, – гап биргина чироқда бўлса, майли. Сизга ҳар бир ишим ёқмаётганлигини жуда яхши биламан. Нима қилай? Шу уйда тинчгина яшашга қўясизми, йўқми? – Эркиннинг ҳам асаблари таранглашди.

– Бўлмаса ҳар ой қўшимча пул тўла.

– Нима, нима?

– Ҳа, шунақа...

– Менга қаранг. Юз минг берсам, тўясизми? Бир миллион берсам-чи? Ўзи, умуман, пулга тўясизми? – Эркин ҳам ўзини тутолмай бақириб юборди. Унинг қичқиригидан Нилуфар чўчиб уйғониб кетди.

– Онанг қаторига бақирма! Сен менинг набираларим тенгисан, юзсиз!

– Менга ёшингизни рўкач қилманг.

– Бас қил, дейман. Ярим кечаси ўз уйимда менга бақирасан. Эртадан бу уйда турқингни кўрмайин! – кампир кескин гапирди.

– Нима?! Ундай бўлса ҳозироқ пулимни қайтариб беринг. Ҳозирнинг узида кетганим бўлсин...

Кампир Эркиндан бу гапни сира кутмаган эди. Шу сабабли нима дейишини билмай эсанкираб қолди. Бир оз тургач, нима қилишини билмай «оҳ» дея бошини ушлади.

– Сен менинг бошимга оғриқ солдинг! Пул олармиш, ёшимга етмагур. «Туз ялаб, ўрнига тупуряпти», деб сенга ўхшаганларни айтишаркан-да, – кампир тинимсиз қарғана бошлади.

Эркин лом-мим демай фиғони-фалакка чиққанича юқорига кўтарилиб, хонасига кириб кетди.

Эрталаб Абдулхай ишдан қайтганида, Эркин у билан ҳисоб-китоб қилиб, уйдан чиқиб кетадиган бўлди. «Бир ой яшайман» дея бу хонадонга жойлашган эди. Бироқ етти кун деганда Хосият кампирнинг даргоҳидан кетадиган бўлди. У уйдан чиқа туриб, ўзича: «Тавба, — дея орқасига ўгирилди ва, — мен шу уйда неча кун яшаган бўлсам, бирор маротаба тонгни ёки тунни кампирнинг жанжалисиз қарши олганимни эслолмадим-а! Бу хонадондагилар яна қачонгача шу тариқа яшаркинлар? Балки, булар учун тун билан куннинг, кеча билан бугуннинг мутлақо фарқи қолмагандир ҳам?» хаёлидан ўтказди. Ҳатто, у болохонали уйдан узоқлашаётганда, кечаги воқеаларни кўз олдидан ўтказиб: «Худога шукур, сендан қутулганим рост бўлсин» дея енгил тин ҳам олгандай бўлди.

* * *

Икки йилдан сўнг Эркин нимадир юмуш билан бир ҳафталик умри ўтган маҳаллага йўли тушиб қолди-ю, ҳар тугул одабийлик юзасидан, кампири бор ўша хонадон аҳли ҳолидан ҳам хабар олиб кетишни ният қилди. Шунда у дарвоза ёнига яқин келиб энди ичкарига кирмоқчи ҳам бўлган эди, ҳовли томондан Хосият кампирнинг «Жувонмарг ўлгур, сувнинг жўмрагини бураб қўй» деган овози жаранг соча бошлади...

«МАХФИЙ» ШИОР

2159 йилнинг саратони. Ҳаво дим. Эрталаб бўлишига қарамай, қуёш қиздиргандан қиздиради. Шаҳар кўчаларида бир-бирига боғлаб қўйилгандек қатор бўлиб тизилиб кетаётган машиналарнинг қатновидан ҳам «қилт» этган шабада чиқмайди. Ҳатто бундай пайтларда шаҳарнинг «Танҳоев» номидаги энг катта кўчасида ҳам онда-сонда кўриниб қоладиган автобуслар чорак соатда 300 метр масофа босиб ўтиши амримаҳол. Бир қарашда гўё ҳамма нарса ҳатто вақт ҳам секинлашиб, тўхтаётганга ўхшайди. Лекин ўша «Танҳоев» кўчасининг сўл томонидан жой олган «Кашфиёт» номи баланд бинонинг ертўлага туташиб кетган биринчи қаватида ҳар галгидек иш қизгин. Кишини лоҳас қиладиган даражада хона ичидан бадбўй зах ҳиди анқиб турибди. Саккиз кишидан иборат ижодий жамоа хонадаги стол атрофида ўтиришиб, алланималар устида қизгин баҳс қилишмоқда.

— Фақат шиор, шиор, шиор! — деди асабийлашганидан, тўрда ўтирган бошлиқ қўлларини столга уриб.

— Хўш, мен сенлар учун қачонгача тепадагилардан гап эшитаман?! — дея кўзларини чақчайтириб, қўшимча қилди у. Хонада ўтирганлардан ҳеч қандай жавоб бўлмади. Бошлиқнинг янада асаби қайнаб кетди, — Ўйланглар, ўйланглар. Қовоқларни ишлатинг! Ҳеч бўлмаса «ШАНТ» марказимизнинг номини оқланглар, — деди тутоқиб баланд бўғиқ овозда.

Бу пайтга келиб шаҳар ниҳоятда катталашганлигидан унинг ҳар битта ашёсини алоҳида-алоҳида номлар билан аташ урф даражасига айланган эди. Бундай ишлар билан эса айнан «Шаҳар атама номларини тарғиботлаш» марказлари амалга оширарди. Бу марказнинг қисқартма номи «ШАНТ» деб айтилар эди. Ушбу улкан шаҳарнинг бир неча нуқталарида «ШАНТ» марказлари мавжуд бўлиб, улар ўз ҳудудларига тегишли янги нарсаларга атама ном бериш ишлари билан шуғулланарди. Кўприкларга, ҳайкалларга, иморатларга, боғларга, ҳаттоки катта-катта терак ёки чинор дарахтларига ҳам «фалончи номидаги фалон дарахти» деб айтиларди.

Саккиз кишидан иборат ушбу жамоа, айти пайтда, чуқур мулоҳазага ботганича, ҳар бири маълум бир нуқталарга тикилишиб

Ўтиришар, одатда, бу ҳол ҳамиша худди шу ҳолда такрорланарди. Аммо ҳар гал масаланинг ечими битта, яъни ҳал қилиниши керак муаммони жамоа эмас, ўзга бир киши ёки бошлиқ ҳал қилиб берарди. Эҳтимол бугун ҳам ушбу жамоанинг барча ходими бу сукулатда тезда оммалашиб кетадиган шиорни эмас, балки ўша икки оғиз ибратли сўзни ким тузиб бера олиши ҳақида бош қотиришаётган бўлишса ажаб эмас эди.

— Мен топдим!, — деди бошлиқнинг ўнг томонида ўтирган қирғийбурун, озғин киши жимликни бузиб, ниҳоят. — Мен топдим! — у яна ҳовлиққанча қўшимча қилди. Барча унга саволчан назар билан тикилди.

— Хўш, қандай шиор топдинг?! — сўради бошлиқ ундан.

— Шаҳримизнинг жанубий қисмидаги «Қаламқош» номли кўчада бир ёзувчи яшайди, ўша киши тузиб берақолса бўлмайди-ми шу жин ургур шиорни?..

— Ҳм-м, у ростдан ҳам ёзувчими? — сўради юзида табассум билан бошлиқ.

— Бу яхши фикр!.. — маъқуллади, жамоа орасидаги яна бир бақалоқ.

— Айтганча, у киши мендан қарздор-ку. Яхшилаб илтимос қилсам, йўқ демайди, — деди бошлиқ ходимининг гапини маъқуллаб.

— Қарздор?! — деди яна кимдир.

— Ҳа, бир пайтлар, агар, ҳақиқатан ҳам, ўша мен билган ёзувчи бўлса, у билан китоб савдосини яхшигина йўлга қўйгандик. Ҳатто шартномавий келишувимиз ҳам бор эди...

— Йўқ демайди, денг? Демак, масала ҳал, — деди енгил тин олиб бақалоқ киши.

Мажлис узоқ давом этгач, адибнинг уйига зудлик билан бориб келиш учун яқиндагина ушбу марказга ишга келган Мемин исмли 28 ёшлардаги йигитча танланди. Мемин бу марказнинг энг ёш аъзоси бўлиб, у яқиндагина иш бошлагани учун жамоанинг енгил-елпи топшириқларини ҳам махфий ишларни бажараётгандек зўр иштиёқ билан бажарарди. Асосан, югур-югур ишларга унинг оёқ-қўли чаққон эди.

Мемин бу гал ёзувчидан шиор ёздириб келиш учун у кишининг уйига «китоб савдоси баҳонасида бориш» топширигини олди. Аммо у кўчага чиққач, ишни нимадан бошлашни билмай эсанкирай бошлади. Бир оз бинонинг соясида нафас рослагач, қарши-сидан дуч келган биринчи кишидан дардига ямоқ сўради.

— Кечирасиз, шаҳарнинг жанубий қисмига қандай борсам бўлади?

— Шаҳарнинг жанубигами?! Ҳа, ҳув анави ердан «Металлом» номидаги 005 автобусига ўтириб, «Оқ бургут» ҳайкали йўналиши томонга юрасиз, — деди у «Кенгай» номли бекатини кўрсатаркан муғомбирона кулиб.

Мемин у кишига миннатдорчилик билдириб, шошилганича 005 автобус турган жойга югуриб кетди. У автобусда кета туриб шаҳарнинг барча жойларига осиб ташланган турли хил шиорларга, биноларнинг, боғларнинг, кўприклару бекатларнинг антиқа-антиқа номларига катта қизиқиш билан қарарди. Ўз жамоаси амалга ошираётган бундай ишлардан аллақандай фахрни туйиб: «Эҳ! шаҳримиз гўзал-да, бунда бизнинг ҳиссамиз ниҳоятда катта!» дея шивирлаб кулиб ҳам қўйди ўзича. Шунда тўсатдан Меминнинг эътибори рўпарасидаги кўк кўзли, семиз киши ўзига тортди-ю, бу кишининг анча вақтдан буён ўзига тикилиб турганини пайқагач, бир оз ўнғайсиз ҳолатга тушди. «Нега менга бунча кўп тикилади, мени қаердадир кўрганмикан?» дея хаёл қилди у.

— Негача бунча тикиласиз? Кимгадир ўхшатдингизми мени? — деди хижолат бўлганидан Мемин.

— Кўринишингиз бинойидек экан. Бир гапни айтмоқчи бўляпман-у, бироқ гапни нимадан бошлашни билмай турибман... — деди кўк кўзли киши беўхшов илжайиб. Мемин унинг муддаосига аввалига тушунмай.

— Хўш? — деди кўзларини пирпиратиб, — Нима, дардингиз бор?

— Ҳалиги... мен.. сиз.. анақа.. А? — у Меминнинг аллақасерига ишора қилди.

Шу онда Меминнинг кўзлари чақнаб бўғзига нафаси тикилди. У нима дейишини ва нима қилишини билмай бир фурсат гангиб турди, охири рўпарасида қип-қизил бўлиб, мовий кўзларини сузиб турган бу кишига қараб бурнини жийириб, ижирғанди.

— Ифлос... Бу кунингдан ўлганинг яхши! Булғамача ҳамма жойни! — деди захархандалик билан у. Сўнг ўрнидан туриб автобуснинг олдинги ўриндиқларидан бирига бориб ўтирди.

«Минг лаънат, сендайларга. Биз ҳам эркакмиз, дея тўй-ҳашамлару катта шаҳарларда, эл орасида бош кўтариб юрасанлар-да, тубанлик ботқоғидан сув ичиб. Тавба!» дея гудранди у ён-атрофига қараркан. Шу тариқа Мемин манзилга етиб боргунича, шунақа одамлар ҳақида ўйлаб, ҳар дақиқада уларнинг номларига лаънат-

лар ўқиб кетди. У «оқ бургут» ҳайкалининг ёнига етиб келганида эса, кун туш пайтидан ўтиб қолган эди. Ниҳоятда чанқаганидан сув ичмоқчи бўлиб, ўша ҳайкалнинг ёнида бир муддат туриб қолди.

«Эй, Худо! Шу етмай тургани ўзи — деди у ҳайкал тагидаги ёзувга кўз югуртириб. — Нега унга ишондим-а? Нега мени алдади?» — деди у йиғламсираб. У шу лаҳзада ич-ичидан эзилаётганидан бўлса керак, на юришини, на қайтишини биларди. Фақат бошини сарак-сарак қилиб «Оқ бургут» ҳайкали тагига битилган, «Шимолий вокзалга хуш келибсиз» деб битилган ёзувни қайта-қайта ўқирди, холос. Мемин шу онда умрида биринчи бор ўзига-ўзи баланд овоз чиқариб гапирди: «Эсиз, вақтим, эсиз, умрим» деди ва хўрсиниб қўшиб қўйди, ах, эсиз, йўл пулим»

Энди у шаҳарнинг шимолий қисмига келиб қолганлигини ба-тамом тушуниб етди ва тақдиридан нолиганича, шаҳарнинг жану-бига қараб йўлга тушди. Яна «Металлом» номидаги 005 автобусга ўтирди. Шофёрнинг «Сиз ҳали манзилингизга терс минган экансиз-да» деб айтган гапини эслаб, янада чуқурроқ «уф-ф» тортди.

«Сенларга пул бўлса бўлгани, «Пул» деса виждонингни ҳам сотасанлар. Шу гапингни аввалроқ айтсанг, тилинг кесиларми-ди?! — деди Мемин ўзича гудраниб. — Тавба! Мен шаҳримизнинг бундай кўчалари борлигини ҳатто эшитмаган ҳам эканман-да. Ҳа, бу йўллар, анави алдамчининг, ҳалиги кўккўзни ва, қолаверса, мана бу муттаҳам шофёрнинг кўчаси. Улар юради бу йўлдан. Бу ерларда менинг адашиб кетишим тайин эди, аслида» дея жаҳл билан жеркиниб, ўзига-ўзи тасалли бериб қўйди. У эрталабдан алданганлигини, бадбуруш одамга рўпара келанлигини эслаб: «Катта шаҳарда адашиш, йўлдан чиқиб кетиш ҳеч гап эмас-да. Афсуски, ўшаларга ўхшаган малъунлар билан бирга яшашга маж-бурмиз» дея ўйлади. Шу пайтда Меминнинг ёнига 15 — 16 ёшлар чамасидаги бир қиз келиб ўтирди. У бир-икки маротаба Меминга олазарак бўлиб қараб қўйди. Сўнг унинг елкасига кўкракларини тираганча автобус деразасини очиб қўйди. Бир оз ўтмай: «Ака, эгнингизни қоқиб юборинг!» — деди-да, Меминнинг елкасига бир-икки қўл уриб, автобусдан тушиб кетди. «Нега менга ҳар қандай одам танбеҳ бераверади? Нега мени исталган киши хоҳла-ган кўйига солиши керак? Нима бало, ишхонамда югурдак бўлиб юрганлигимни пешонамга қараб билишадими булар. Қиҳ, эгним-га нима қилибди?» дея хаёл қилди у. Сўнг ўзига бошдан-оёқ назар солар экан, «Ҳамма жойим рисоладагидек. Ёшгина бўла

туриб, елкамга урганини-чи. Аввал ўзингни тузат, кийиминг танангни тўртдан бир қисмини ҳам ёпгани йўғ-у, яна менга «қоқиворинг!» дейсан-а...» у ўзига яна бир бор разм соларкан: «Воҳ! — деди бехосдан бақриб юборди. — Пулларим! Қани, ким олди пулларимни?» — дея атрофдаги турли-туман нотаниш кўзларга илтижо ва ўтинч билан қарай бошлади. Шу пайти орқа ўриндикда ўтирган пучуққина кампир:

— Болам, қопчиқангизни боя синглингиз олиб кетди-ку, кўрмадингизми, а?» — деб айтди. Бу пайтда автобус анчагина юрган бўлиб, Мемин ўзининг елкасига қиз бежизга уриб кетмаганлигини энди англади ва йиғламсираб бошини автобус деразаларига урди.

Шу тариқа, Мемин ёзувчининг уйини туртина-суртина топиб келгунига қадар кун пешиндан ҳам ўтиб қолган эди. Бу пайтда эса ёзувчи газета мухбирлари билан учрашув ўтказётган бўлиб, Меминни келганини эшитгач, уларга бир оз танаффус қилишини буюрди. Шу онда ёзувчининг хотини Меминни унинг олдига бошлаб кирди.

— Кел, қани, болам, — деди овози хириллаб қолган кекса ёзувчи Меминга ёнбошидан жой кўрсатиб.

Мемин кекса ёзувчи ҳамда хонадагилар билан обдон сўрашиб бўлгач, аввалига бошлиғи тайинлаган шартнома ҳақида ундан сўраб кўрди. Шунда ёзувчи бир оз ўнғайсизланиб: «Мен бошлиқларингга телефон орқали ҳам айтганман, у сўраётганидан бир нусха ҳам қолмаган, аммо кейинги икки томлиси ҳали бус-бутунлигича, бузилмай турибди. Очиги сота олмаяпман... Билмадим, бугунга келиб ўқимишлилар ҳам йўқолиб кетдими дейман. Назаримда, энди китобларни сотишдан аввал, китобхонларни сотиб олишни йўлга қўйиш керакка ўхшайди», — деди бир оз асабийлашиб. Кекса ёзувчининг кайфияти бузилаётганлигини пайқаган Мемин бу мавзуга шу ондаёқ чек қўйди-да, гапни бошқа мавзуга бурди. Унга ўзининг шаҳардан олган таассуротлари ҳақида гапириб, бу ерга келаётган пайтидаги барча воқеаларни ҳеч тортинмасдан айтиб берди. Айниқса, автобусда пулини олдириб қўйганини айтганда, ёзувчи «хохолаб» кулиб юборди. Кейин Меминга тикилиб:

— Бу ҳаётда ҳамма нарса бўлиши мумкин. Шаҳримизнинг ғарбий томонлар биздан анчайин фарқ қилиб кетган-да, ўзиям. Ҳа, у ерларда борингдан ажралишинг тайин. Ўғирлик! Бу — уларнинг касби. Бизда-чи? Биз яшаётган томонларда оқибат ҳарқалай бор. Ўғирлик у ёқда турсин, ерда текин ётган нарсани топиб олиб,

«олмайман» деб турсанг ҳам, мажбурлаб бериб кетишади, — деди у. Мемин ёзувчининг ўзига бўлган бундай илиқ муносабатидан бир оз эриб кетди ва яна бир махфий гап олиб келгандек ёзувчи-га хиёл энгашиб деди:

— Бошлиғимиз яна шуни ҳам айтдиларки... — деди томоғини қириб у овозини янада пастлагиб, — биз бир муҳим ишга қўл урганмиз, шунга шиор керак экан...

— Шиор?! Қанақа шиор? — деди таажжубланган ёзувчи, диққатини бир жойга жамлашга ўриниб.

— Айтаверайми, қисқаси, гўзал шаҳримизни янада гўзаллаштиришга бағишлаб икки оғиз гап ёзиб бера қолинг! Аслида, бошлиқ ҳам шуни илтимос қилиб жўнатганди мени бу ерга — деди Мемин боягидан ҳам секин овозда шивирлаб.

Гап нима ҳақида эканлигини энди англаган ёзувчи Меминнинг ҳолатига қараб кулгудан ўзини тия олмади.

— Шунақа дегин Демак, махфий шиорни олиб кетиш учун келибсан-да уйимга, а? — дея йигитни масхаралаб такрорлади у ёшланган кўзларини артиб.

— Ҳа, ҳа, шундай, шундай. Бу махфий тугилмоғи зарур. Ахир, бошлиғимизнинг тепасидагилар бундан хабар топиб қолишса, уни уқувсизликда айблашлари мумкин... — деди Мемин мухбирлар эшитиб қолишдан чўчиган кишидай, ниҳоятда паст овозда пичирлаб. Бу пайтда мухбирларнинг кўзи кўр, қулоғи қар бўлиб, ҳеч нарса билан иши бўлмай ўтирар эдилар. Шунда ёзувчи: «Махфий шиор эмиш. Унақада мен ҳам сенга бир гапни айтиб қўяй, махфий шиорлар ҳар кимнинг ўз қалбида бўлади, ука, — дея қошларини учирди, сўнг хиёл ўйланиб, — Бундай ҳолатда, мен нимани ҳам ёзишим мумкин?!» — дея мингирлади ўзича. Кейин стол устидаги оппоқ қоғозга Меминнинг бугунги ҳолатидан келиб чиқиб, икки қатор гап ёзди-да, секин уни қатлади:

— Буни фақат бошлиғининг олдидагина очиб ўқигин. Яна кўча-куйда очиб-нечиб юрмагин, хўпми? — деди у ҳам Меминга ҳамоҳанг тарзда энгашганча шивирлаб. Кейин бояги мухбирларга ўгрилиб, кўзларини ҳазиломуз тарзда қисиб қўйди. Мемин эса ёзувчининг бу киноясини жиддий қабул қилди. У пешонасини тириштириб, қўлидаги қоғозга ниҳоятда эҳтиёткорона бир қиёфада қараб қўйди.

Мемин ёзувчи билан хайрлашиб, йўлга тушганида кеч бўлиб қолган эди. У ишхонасига тезроқ бориб, ушбу қоғозни очиб ўқиғиси, бугун амалга оширган «махфий» иши учун ҳамкасбларидан

олқиш эшитгиси келарди. Қўлидаги қатланган қоғозни эса эҳтиётлаб, пайпоғининг ёнига тиқиб қўйди. Автобусда бор пулини тунашгани учун ишхонасига яёв қайтишга қарор қилди. У шаҳар оралаб, «Танҳоев» кўчасига чиқиб олғунига қадар ҳеч қандай кўнгилсизлик бўлмади. «Хайрият, ишхонамга етай деб қолдим» шивирлади ўзига-ўзи. Шаҳар кўчаларида турнақатор бўлиб чи-роқлар ёнган. Вақт алламаҳал бўлиб қолганига қарамасдан кўчада ҳали-ҳануз машиналарнинг қатнови тиғиз. Мемин кўчанинг чап томонига ўтган ҳам эдики, шундоқ рўпарасидан 3 – 4 нафар нотаниш болалар унинг йўлини тўсиб чиқишди:

— Қани, борингни чиқар? — деди улардан бири Меминга дўқ уриб.

— Йигитлар, нима истайсизлар ўзи?! — Меминнинг ранги ўчиб, оёқларини титроқ босди.

— Бўл, тезроқ. Гапни чувалаштирма, чиқар, чиқар?

Мемин ўзида бир чақа ҳам пул йўқлигини биларди, шунинг учун ҳам ўзини хотиржам тутишга уринди. Аммо хаёлида «улар махфий шиорни сўраётган бўлишса-чи?» деган фикр туғилиб, янада қаттиқроқ ҳаяжонланиб кетди. Шу онда у зудлик билан ишхонаси жойлашган «Кашфиёт» номли бино томонга югурмоқчи бўлган ҳам эдики, юзининг бурни ва кўзи аралаш жойига кучли зарб билан мушт келиб урилди. Бу зарбадан Меминнинг боши айланиб ерга йиқилди. Шундан сўнг унинг дуч келган ерига ҳар хил зарбдаги тепкилар келиб туша бошлади. Мемин ҳушини йўқотди...

У ҳушига келганида эса кўча безорилари уни тинтиб, ҳеч нарса топишолмай, аллақачон жуфтақларини ростлашган эди. Мемин танасидаги зирқираган оғриққа қарамасдан, шошилганича пайпоғининг ёнини ковлаштириб кўрди. «Хайрият! — деди у ўрнидан тураркан, — жиддий ишларни бажаришда бунақа кўнгилсизликлар ҳам бўлиб туриши — табиий ҳол. Мана бунга ўта махфий иш деса бўлади. Қизиқ, наҳотки, бугунги куним ростдан ҳам лаънатланган бўлса?..» дея инқиллаб фикрини у.

Мемин ярим кечаси ишхонасига кириб келганида, у ерда мудраб ўтирган бошлиғидан бўлак ҳеч ким йўқ эди.

— Нима бало, нариги дунёга бориб келяпсанми дейман? — деди бошлиқ унга ўшқирганча, — Эрталаб чиқиб кетгандинг-ку, муттаҳам Ёки шаҳар кенгайиб кетибдими? — дея у уйқудан қизарган кўзларини унга саволчан қадади. Мемин ўзини оқлай оладиган бирор сўз айтмади. Бироқ кун давомида ўз ҳаётида юз берган

воқеаларни бошлиғига ҳам қисқача сўзлаб беришга мажбур бўлди. Бошлиқ ўшандагина Меминнинг чиндан ҳам қийналиб кетганлигини англаб, бир оз ҳовуридан тушди.

— Овсарсан-да! Миянг ишламай, анқайиб юрганингдан кейин ҳамма сени оёқости қилади-да. Ўзинг атама номлар билан шуғулланасан-у, яна шаҳарда адашиб қолдим, деганинг нимаси? Ҳе, саводсиз. Шундай юраверсанг, ҳатто ёш болалар ҳам устингдан кулиб, масхара қилишади бундан кейин. Оми, содда кишиларнинг пешонасига ёзилган битик бу. Сен ҳам ўшаларнинг бирисан, Мемин, — деди такаббурлик билан у.

Мемин бошлиғининг бу ҳақорати учун унга бир нарса демоқчи бўлди-ю, лекин ҳеч нарса демай ўқрайиб қараб қўя қолди.

— Хафа бўлма, Мемин. Бу катта шаҳарда яхши-ёмонни кўриб, секин-секин одам бўласан, — деди бошлиқ Меминни юзи тундлашганидан ҳижолат бўлиб. Бу сафар айтилган гапларга Меминнинг хўрлиги келди. Сўнгра у адиб «махфий» деб берган қоғозни икки қўллаб бошлиғига узатди. Бошлиқ қоғоздаги ёзувга кўз югуртираркан, ҳар лаҳзада «ҳм», «Яхши» дер эди. Уни ўзи бир сира ўқиб бўлгач: «Жуда яхши, худди биз ўйлагандек бўлибди. Аслида, буни ўзим ҳам билардим» — деди Меминга. Сўнгра уни яна бир маротаба, тақроран баланд овозда ўқиди. Мемин уни эшитаркан: «Ёзувчи бу шиорни гўё менга мўлжаллаб ёзганга ўхшайди-я. Бу шаҳар ҳақида менинг фикрим ҳам худди шундай эди» дея хаёлидан ўтказди. Бошлиқ ўзида йўқ севинганидан Меминга чуқур миннатдорчилик билдирди ва улар тонгга яқин уй-уйларига жўнадилар.

Эртаси куни тушга яқин шаҳарнинг ғарбий дарвозаси тепасига янги шиор осилди. Бу шиор чиндан ҳам ўта «МАХФИЙ» эди, аммо кўпчилик кишиларнинг дилидаги гап бўлганлиги учун ўша куннинг ўзидаёқ оммалашиб кетди. Бироқ негадир шиор ёзилган тахтанинг бир бурчагига адибнинг қоғоздаги тавсиясига биноан, кичкина-кичкина ҳарфлар билан «Ўғирлама! Қолганини ўзинг ўйлаб топ» деб ёзиб қўйилганди.

МУЎДАРИЖА

Муаллифдан.....	3
<i>Роман</i>	
Йиғлаётган ким?.....	4
<i>Ҳикоялар</i>	
Туш кўраётган қари қиз.....	244
Абадиятга айланган тириклик.....	253
Қалб сири.....	265
Фалокатдан очилган фол.....	273
Унутилган одам.....	282
Ғилминди.....	291
Зидна кампир.....	296
«Махфий» шиор.....	303

Сурхон Бўриев

Қалб сири

Роман ва ҳикоялар

Муҳаррир А. Ирисбоев

Бадий муҳаррир Ҳ. Худойбердиев

Техник муҳаррир Т. Смирнова

Мусаҳҳиҳ Ж. Қўнишев

Компьютерда саҳифаловчи Б. Ирисбоев

Босишга 20.05.2009 йилда рухсат этилди.

Бичими 60x84 1/16. Ҳажми 19,5 б.т.

Адади 700 нусха.

Буюртма № 19.

“Tafakkur” нашриёти

**“MEDIANASHR” МЧЖ босмаҳонаси
Тошкент шаҳри, Ғ. Мавланов кўчаси, 1^А-уй.**